

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE SOLUNDA KALKINMA DÜŞÜNCESİ
(1960-1971)**

**ZEYNEP BURSA
07716009**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. ERGUN AYDINOĞLU**

**İSTANBUL
2009**

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE SOLUNDA KALKINMA DÜŞÜNCESİ
(1960-1971)

ZEYNEP BURSA
07716009

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:.....
Tezin Savunulduğu Tarih:.....

Tez Oy birliği/ Oy Çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyadı

İmza

Tez danışmanı:
Jüri Üyeleri:

İSTANBUL- HAZİRAN 2009

ÖZ

TÜRKİYE SOLUNDA KALKINMA DÜŞÜNCESİ (1960-1971)

Zeynep Bursa

Haziran, 2009

Bu çalışmanın konusu, 1960-1971 döneminde Türkiye’de sol/sosyalist hareketin kalkınma düşüncesini incelemektir. Söz konusu hareketi oluşturan akımlar ise Yön-Devrim Hareketi, Türkiye İşçi Partisi ve Milli Demokratik Devrim olarak ele alınmıştır. Çalışmada, 1960-1971 yıllarını kapsayan sürecin seçilme nedeni, bu dönemin Türkiye’de solun bir siyasi ve toplumsal özne olarak kendisini gösterdiği yılları ifade ediyor oluşudur. 1960-1971 yılları arasında sol, Türkiye İşçi Partisi ile parlamentoda temsil edilmiş, Yön-Devrim Hareketi ve Milli Demokratik Devrim Hareketi ise solun ideolojik ve teorik üretimi açısından önemli bir rolü üstlenmişlerdir. Bilindiği gibi, 1960’lar soluna egemen olan en önemli düşüncelerden biri “kalkınma”dır. Sol, bu yıllar boyunca “Nasıl Kalkınacağız” sorusuna yanıtlar aramıştır. Hemen belirtmeli ki, bu yanıtlar aynı zamanda solun ideolojik, siyasi ve stratejik ayrılıklarının ve benzerliklerinin de bir yansıması olarak görülmelidir.

Çalışmanın giriş bölümünde, dünyada kalkınma fikrinin kökenlerini incelemenin Türkiye solunun kalkınma yaklaşımını anlamamıza ne derece ışık tutabileceği üzerinde durulmuştur. Bu anlamda, ikinci ve üçüncü bölüm bu tarihsel sürecin incelenmesine ayrılmıştır. Dördüncü ve beşinci bölümler ise, bir önceki bölümlerde anlatılmaya çalışılan tarihsel arkaplanın yol göstericiliğinde Türkiye’de solun kalkınmacı fikirlerine, bu fikirlerin ideolojik kaynaklarına ve aralarındaki benzerlik ve farklılıklara ayrılmıştır. Öte yanda, Türkiye’de solun kalkınma fikirlerinin kalkınma ve az gelişmişlik literatürüne ait teorilerle açıklanıp açıklanamayacağı üzerine bir denemeye de son bölümde yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye solu, kalkınma, planlama, üçüncü dünya, sosyalizm, kapitalizm

ABSTRACT

THE IDEA OF DEVELOPMENT IN TURKISH LEFT (1960-1971)

Zeynep Bursa

June, 2009

This thesis analyses the idea of development of the Turkish Left/Socialism between 1960 -1971. This movement is represented by and analyzed through Yön-Devrim Movement, Turkish Labour Party and National Democratic Revolution. This work focuses on the years in 1960-1971 because the Turkish left was able to act as a social and political subject in these years. In 1960-1971, the Left was represented by Turkish Labour Party in the Parliament while Yön-Devrim Movement and the National Democratic Revolution Movement would play sensible roles in the theoretical and ideological reproduction of the left. As it is widely accepted, ‘development’ was one of the foremost discussions in 1960’s. The left had been searching answers for the question ‘How shall we develop?’ It should also be kept in mind that this discussion would act as a mirror for the ideological, political and strategical discrepancies in the left.

The introduction of this thesis states the benefits of analysing the origins of the idea of development for our subject. In line with this, the second and the third parts analyze this historical process. The fourth and the fifth parts analyse the developmentalist ideas of the Turkish left along with its ideological sources and the similarities and discrepancies of these ideas. The developmentalist ideas of the Turkish left have been analysed in connection with the historical processes which had been analysed thoroughly in the first three parts. Furthermore, the last part consists of an essay which asks whether the Turkish left’s ideas of development can be interpreted by the theories of development and underdevelopment.

Key words: Turkish left, development, planning, third world, socialism, capitalism

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Türkiye Solu'nun siyasi ve toplumsal bir aktör olarak en etkili olduğu 1960-1971 dönemi ele alınmıştır. 1960'lar Türkiye Solunda “kalkınma” fikrinin merkezi bir önemi olduğu herkesçe kabul edilir. Öte yanda, 1960'lar boyunca yoğun bir şekilde sürececek olan bu tartışmaları inceleyebilmek için, esas olarak İkinci Dünya Savaşı Sonrası'nda az gelişmiş ülkelerin gündemine gelen bu fikrin kökenlerinin de bilinmesi gerekir. Bir Üçüncü Dünya ülkesi olan Türkiye'nin ve elbette Türkiye Solunun bu evrensel mirasın ne kadarını benimsediği, ne gibi katkılarda bulunduğu ancak tarihsel bir perspektiften anlaşılabilir diye düşünüyorum. Bu sebeple, çalışmamda bu tarihsel arka plana ayrıntılı yer vermeye çalıştım. Bu bilginin Türkiye Solunun bu üç ana akımının – Yön dergisi ve Yöncüler, Türkiye İşçi Partisi ve Milli Demokratik Devrim Hareketi- kalkınma tartışmalarında hangi kaynaklardan beslendiğini tespit etmek konusunda önemli olduğunu düşünüyorum.

Son olarak, bu tezin meydana gelmesinde emekleri geçen önemli birkaç ismi anmak isterim. Bu çalışma süresince her zaman desteklerini hissettiğim Anneme ve Babama; tezin yazım sürecini kolaylaştıran ve her türlü yardımı esirgemeyen arkadaşlarım Hazan, Mert, Begüm ve Fırat'a çok teşekkür ederim. Yine hem bu çalışmayı hem de hayatımı daha kolay hale getiren Deniz'e ne kadar teşekkür etsem yetersiz kalır. Ayrıca konuyla ilgili yorumları ve önerdikleri kaynaklar için, Prof. Dr. Haldun Gülalp, Demet Dinler, Barış Alp Özden'e; jüride tezle ilgili yorumlarını benimle paylaşan Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça'ya ve her zaman yanımda olan hocam Prof. Dr. Feride Gönel'e de teşekkürlerimi iletmek isterim. Ve tezin her aşamasında büyük emeği geçen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ergun Aydınoglu'na teşekkürü bir borç biliyorum. Onun fikirlerinden bu derece yararlanabilme imkanı bulduğum için şanslıyım. Son olarak, tezin yazım sürecinde bana en iyi gelen zamanlar için J. S. Bach'ı ve onun Lute suitlerini de anmadan geçemeyeceğim.

İstanbul; Haziran, 2009

Zeynep Bursa

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. 1945 ÖNCESİ KALKINMA DÜŞÜNCESİ	6
2.1. Kalkınma Kavramının Kökenleri.....	6
2.1.1 Aydınlanma Nedir?.....	6
2.1.2. Aydınlanma ve İlerleme Düşüncesi.....	7
2.1.3. İlerleme ve Devrim: Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi.....	11
2.1.4. İlerleme ve Evrim.....	13
2.1.5. İlerleme Düşüncesinin Bir Uzantısı Olarak “Kalkınma”.....	15
2.2. Marksizm ve Kalkınma.....	19
2.2.1. Marx ve Engels’in Mirası: “Gelişmişlik” ve Devrim.....	19
2.2.2. Marx ve Engels’in Az gelişmiş Ülkelerde Devrim ve Kalkınma Sorununa İlişkin Görüşleri.....	21
2.2.3. İkinci Enternasyonal ve “Aşamalı Devrim” Perspektifi.....	23
2.2.4. 1910-1917: Klasik Emperyalizm Teorilerinin Ortaya Çıkışı.....	27
2.2.4.1. Hilferding ve “Finans Kapital”.....	28
2.2.4.2. Buharin: “Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi”.....	30
2.2.4.3. Lenin ve “Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması”.....	32
2.2.4.4. Luxemburg ve “Sermaye Birikimi”.....	33
2.2.5. Komünist (Üçüncü) Enternasyonal, Sömürge ve Yarı- Sömürge Ülkeler.....	35
2.2.5.1. Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal.....	35
2.2.5.2. Stalinizm’in Yükselişi ve “Tek Ülkede Sosyalizm”.....	38
2.3. İki Savaş Arası Dönemde Sömürge ve Yarı- Sömürge Ülkelerde Kalkınma Düşüncesi.....	43
2.3.1. Sun Yat- Sen’in Çin’in Kalkınması Üzerine Düşünceleri.....	45
2.3.1.1. “Çin’in Uluslararası Kalkınması”.....	47
2.3.2. Gandhi ve Nehru’nun Hindistan’ın Kalkınması Üzerine Görüşleri.....	50
2.3.2.1. Gandhi’nin Kalkınma Görüşü: “Modernleşme Karşıtlığı”.....	51
2.3.2.2. Nehru ve Hindistan’ın Kalkınması Sorunu.....	54
2.3.3. Türkiye’de Kadro Hareketi ve Kalkınma Problemi.....	57
2.3.4. José Carlos Mariategui ve Komünist Partilerin Kalkınmayı Ele Alışları.....	64

3. 1945 SONRASI KALKINMA DÜŞÜNCESİ.....	71
3.1. Sanayileşmiş Ülkelerde “Kalkınma”nın Gündeme Gelişi.....	71
3.1.1. Aydınlanma ve İlerleme Düşüncesinin Bir Ürünü Olarak Kalkınma....	71
3.1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kalkınmanın Siyasi Anlamı:Truman’ın Konuşması.....	72
3.1.3. Batı Avrupa ve ABD’de Az Gelişmiş Ülkelerin Kalkınması Düşüncesini Yansıtan İlk Çalışmalar	74
3.2. Soğuk Savaş Dönemi İdeolojisi ve Üçüncü Dünya.....	79
3.3. Sosyalist Kalkınma ve Üçüncü Dünya.....	82
3.3.1. Sosyalist Kalkınmanın Kapitalist Kalkınmaya Gerçek Bir Alternatif Haline Gelişi.....	82
3.3.2. Üçüncü Dünya Ülkelerinde Milliyetçi ve Sosyalist Kalkınma.....	84
3.3.2.1. Sovyetler Birliği’nin Üçüncü Dünya ile İlişkileri.....	84
3.3.2.2. Üçüncü Dünya’da Kalkınma Programları ve Sosyalizm.....	88
4. TÜRKİYE SOLU’NDA KALKINMA DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI... 95	
4.1. Türkiye’de Planlama Anlayışının Tarihsel Süreci.....	95
4.1.1. 1930 ve 1940’larda Planlama Anlayışı.....	95
4.1.2. Demokrat Parti Dönemi’nde Kalkınma Düşüncesi.....	98
4.1.3. Planlamaya Geçiş.....	101
4.2. 1945 Sonrasında Türkiye Solu’nda Kalkınma Düşüncesinin Ortaya Çıkışı.....	104
4.2.1. Kalkınma Yaklaşımında Geçiş Dönemi: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisi Programlarında "Kalkınma".....	104
4.2.2. “Kalkınma”da Bir Kırılma Noktası: Vatan Partisi Programı.....	108
5. 1960’LAR SOLU’NDA KALKINMA DÜŞÜNCESİ..... 112	
5.1. Yön Dergisi ve Yöncülerin Kalkınma Düşüncesi	114
5.1.1. Yöncü Kalkınma Düşüncesini Belirleyen Faktörler.....	114
5.1.2. Yöncülerin Kalkınma Düşüncesindeki Evrimi Dönemselleştirilmesi.....	117
5.1.3. Yöncülüğün İlk Dönemi (20 Aralık 1961- 21 Mayıs 1963)	120
5.1.3.1. “Millet Kaderine Hakim Olanlar” Öncülüğünde Kalkınma ya da Sosyalizm	120
5.1.3.2. Yöncü Programın Temel Eksenini Olarak.”Yeni Devletçilik”.....	124
5.1.3.3. Yöncü Demokrasi Anlayışı: “Gerçek Demokrasi”nin İnşası.....	129
5.1.4. Yöncülüğün İkinci Dönemi(25 Eylül 1964 – 30 Haziran 1967).....	131
5.1.4.1. TİP’le Rekabet Koşullarında Yöncü İktidar Anlayışı: “Milli Cephe” İktidarı ve “Demokratik Devrim”.....	132
5.1.4.2. Kalkınmanın Ön Koşulu Olarak Ekonomik Bağımsızlık.....	134
5.1.5. Yöncülüğün Bir Özeti: “Türkiye’nin Düzeni”.....	136
5.1.6. Yöncülüğün Üçüncü Dönemi: Devrim Dergisi (1969-1971)	140
5.1.6.1. Devrim Dergisi’nde İktidar Sorunu: “Ulusal Ordu” ve Devrim ...	140
5.1.6.2. Kalkınma İçin “Düzen Değişikliği”	141
5.1.6.3. Demokrasi Anlayışı ya da "Sandık Demokrasisi"nin Eleştirisi	145
5.2. Türkiye İşçi Partisi’nde Kalkınma Düşüncesi	146
5.2.1. TİP’in Ortaya Çıkış Dönemi	146
5.2.2. TİP Programı ve İlerleme Düşüncesi.....	150
5.2.3. TİP’in Kuruluş Döneminde Kalkınma Düşüncesi (13 Şubat 1961-10 Şubat 1964).....	152
5.2.3.1. Parlamenter Sistem ve Sosyalizme Geçiş	153

5.2.3.2. “Kapitalist Olmayan Yol”.....	154
5.2.3.3. Demokrasi Anlayışı: Parlamenter Sistem.....	157
5.2.4.TİP’in Kalkınma Düşüncesinin Olgunlaşması (10 Şubat 1964-1968).....	160
5.2.4.1 Parlamenterizm ve İşçi Sınıfı Partisi Olarak TİP.....	160
5.2.4.2.1964 TİP Programında “Kapitalist Olmayan Yol”.....	162
5.2.4.3. TİP Programı ve Demokrasi.....	166
5.2.5.TİP’in Örgütsel- İdeolojik Kriz Sürecinde Kalkınma Düşüncesi (1968-1971).....	168
5.3. Milli Demokratik Devrim Hareketi’nde Kalkınma Düşüncesi.....	172
5.3.1. MDD Hareketi’nin Doğuşu.....	172
5.3.2. MDD ve Marksist İlerlemeciliğin Güçlü İzleri.....	174
5.3.3. MDD ve Kalkınma.....	175
5.3.3.1.Türkiye’nin Önündeki Devrimci Aşama Problemi.....	176
5.3.3.2. “Demokratik Devrim” ve Kalkınma.....	177
5.3.3.3. MDD’ci Anti-Parlamenterizm.....	180
6. BİR DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE SOLUNUN KALKINMA DÜŞÜNCESİNİ KALKINMA TEORİLERİ AÇISINDAN TARTIŞMAK.....	182
6.1. Kalkınma Birikimin Tarihsel Evrimi.....	184
6.2. Kalkınma Teorileri Işığında Türkiye Solu.....	191
7. SONUÇ.....	199
KAYNAKÇA	202
EKLER.....	214
ÖZGEÇMİŞ.....	220

KISALTMALAR

CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
TKP:	Türkiye Komünist Partisi
SBKP:	Sovyetler Birliğı Komünist Partisi
DP:	Demokrat Parti
MBK:	Milli Birlik Komitesi
TSP:	Türkiye Sosyalist Partisi
TSEKP:	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
VP:	Vatan Partisi
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
MDD:	Milli Demokratik Devrim Hareketi

1. GİRİŞ

Aydınlanma ile güçlenmeye başlayan “ilerleme” fikri, Fransız Devrimi ve Sanayi Devriminden sonra bir anlamda adeta elle tutulur bir “gerçeklik” halini almıştır. Özellikle Endüstri Devrimi ile birlikte iktisadi ilerlemenin gerekliliği düşüncesi büyük bir ivme kazanacaktır. Marx’ın *Kapital*’de yazdığı gibi, “ 1735 yılında John Wyatt iplik makinesini buldu(ğ)u(nda), onsekizinci yüzyıl sanayi devrimi başlamıştır.” Artık bundan sonra bütün bir ekonomik ve toplumsal yapı değişme sürecine girer. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise önemli bir dönüşüm yaşanacak ve “Üçüncü Dünya” sahneye çıkacaktır. Bir başka ifadeyle, 1945 sonrasında artık az gelişmiş ülkeler iktisadi gelişme sürecinin bir öznesi olacaklardır.

İşte Türkiye solunun 1960’larda en önemli tartışma konularından birisi olan kalkınmanın bu kadar eski ve köklü bir mirası söz konusudur. Bu açıdan bu çalışmada ortaya konan temel problematik konusu olarak “kalkınma”, her ne kadar Türkiye solunun on yılı ile sınırlanmış da olsa, evrensel tarihsel evrimi açısından ele alındığında oldukça karmaşık bir sorun olarak kendisini göstermektedir. Tarihsel teorik kökenleri bir yana, sadece İkinci Dünya Savaşını izleyen otuz yılı aşkın sürede ülkelerin siyaset gündemlerindeki hegemonyası bile, sorunun genişliği ve zorluğunun boyutlarını hatırlatmaktadır. Bu anlamda bu sorunu tüm yönleriyle ve hakkıyla ele alabilmek elbette ki bir yüksek lisans tezinin boyutlarını aşmaktadır.

Bu tezin amacı, Türkiye solunun 1960’lardaki üç önemli akımı olan Yön, Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketinin kalkınma yaklaşımlarının ayrıntılı bir sergilemesini sunmak, bunlar arasındaki farklılıkların ideolojik ve politik anlamlarını ortaya çıkarmak ve nihayet bu yaklaşımların uluslararası düzeydeki kalkınmacı anlayışlar açısından bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu amaçla önce, kalkınmacı bakış açısının dünya çapındaki evrimi, daha sonra ise, bu düşüncenin Türkiye’deki evrimi incelenecektir. Bunları takiben, 1960’lar Türkiye solunun belli başlı eğilimleri olan Yön, TİP ve MDD’de bu sorunun kendisini nasıl gösterdiği ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Son bölümde ise, Türkiye solundaki kalkınmacı

yaklaşımların bu dönemde uluslararası planda oluşmuş kalkınma literatürüne göre konumları tartışılacaktır.

Kalkınma düşüncesinin asıl ivme kazandığı tarihsel dönem Sanayi Devrimi olarak düşünülebilir. Karl Polanyi'nin de belirttiği gibi “Sanayi devriminin yol açtığı bütün sosyal felaket sonraları unutulmuş ve ‘ekonomik ilerleme’ kuşku götürmez bir gerçek halini almıştır.”¹ İktisadi ilerleme artık bir gerçekliktir, ancak öte yanda unutulmamalıdır ki 1945 öncesine bakıldığında iktisadi gelişme tarihi, yalnızca “Batı’nın tarihidir”. Bunun tek ve önemli istisnası ise Sovyetler Birliği olacaktır. 1917 Ekim devrimi ile birlikte sosyalist bir sistem kurmayı hedefleyen Sovyetler Birliği, 1920’lerin sonunda çok büyük bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmiştir. Bu anlamda 1945 öncesinin geri kalmış ülkeleri açısından Sovyetler Birliği’nin hızla sanayileşmiş olması ilham verici bir örnektir.

1945 öncesinde sömürge ve yarı-sömürge ülkeler, iktisadi gelişme yazınının bir öznesi değildir. Bununla birlikte, 1920’lerde ve 1930’larda bu ülke aydınlarının ve politik önderlerinin “kalkınma” konusundaki yaklaşımlarından birkaç önemli örnek yakalamak mümkündür. Bu anlamda, Çin’de Sun Yat-sen’in kalkınma üzerine yazdığı kitabı, Hindistan’da Gandhi’nin alternatif kalkınma yolu üzerine teorileri ve o dönemde genç Nehru’nun Sovyetler Birliği örneğinden esinlenen hızlı sanayileşme üzerine fikirleri, Türkiye’de Kemalist iktidar partisinin devletçilik deneyimi ve onunla bağlantılı Kadrocu tezler ve son olarak da uluslararası komünist harekette (Perulu Marksist Mariategui’nin görüşleri ve Türkiye ve Mısır Komünist Parti programları üzerinden) “kalkınma” konusunun ele alınışı, ilginç ve bir o kadar istisnai birkaç örneği teşkil etmektedir.

1945 sonrası gerçekleşecek bir dizi dönüşüm ise, artık Fanon’un “yeryüzünün lanetlileri” olarak adlandırdığı kitleleri uluslararası politika sahnesine çıkaracaktır. Bu tarihten itibaren “kalkınma”, bu ülkeler için artık bir bağımsızlık koşulunu, bir kurtuluş mücadelesini ifade edecektir. 1945 sonrasında yarı sömürge ve sömürge ülkelerin bağımsızlık yolunda atılımları, Sovyetler Birliği’nin büyük bir sanayi gücü olarak yükselmesi, sosyalizmin artık bir “sistem” haline gelmiş bulunması, dünyadaki siyasi ve ideolojik iklimi de temelden etkileyecektir. Dünyanın en büyük sanayi gücü olan ABD’nin Başkanı

¹ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, çev. Ayşe Buğra, 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 223.

Truman'ın 20 Ocak 1949'da yaptığı konuşmasında ilk kez farklı kategoride bir ülkeler topluluğu anlamında “az gelişmiş” ülkelerden bahsetmiş oluşu, bu temel değişimin ileri boyutlarını göstermektedir. Bundan sonra gelecek on yıllar boyunca ise, “ az gelişmiş ülkeler” ya da diğer adıyla “Üçüncü Dünya” ülkeleri, ABD ile Sovyetler Birliği arasında daimi bir rekabet konusu olacaktır. Görüldüğü gibi “Üçüncü Dünya” artık sahneye çıkmıştır ve bu ülkeler için artık kalkınmadan daha önemli bir hedef yoktur. Bir anlamda bu sebeple Sing C. Chew ve Robert A. Denemark, Andre Gunder Frank anısına yayımladıkları kitaba şu şekilde başlarlar: “Çoğumuz için kalkınma her yerde ve kaçınılmaz görünüyordu”.²

1950'ler ve 1960'ların dünyasında, Türkiye solunun kalkınma yaklaşımına da ışık tutacak değişimler söz konusudur. Nehru'nun Hindistan'ı ya da Nasır'ın Mısır'ı, önderlerinin “sosyalizm” olarak niteledikleri – başkaları tarafından da sık sık öyle nitelenen- devletçi reformlar ile planlı bir kalkınma gayreti içerisine girmişler ve bu süreçte Sovyetler Birliği Komünist Partisi ideologları, kimi az gelişmiş ülkelerin kapitalizm aşamasını atlayıp, “kapitalist olmayan yol”dan kalkınabileceklerini ileri sürmeye başlamışlardır. Diğer taraftan, yine bu yıllarda Üçüncü Dünya'nın hangi yoldan kalkınabileceği üzerine yoğun tartışmalar yaşanmış ve geniş bir kalkınma literatürü ortaya çıkmıştır. Artık “Üçüncü Dünya”nın kalkınması sorunu aynı zamanda akademik bir araştırma konusudur . Yine bu dönemde Kruşçev'in Stalinizm'i mahkum edişi, Küba Devrimi, Vietnam Savaşı, Çin Kültür Devrimi gibi önemli olaylar da, kalkınma teorilerinin içinde olduğu politik ve ideolojik atmosferi daha dinamik bir hale getirecek ve ülkelerin kalkınma politikalarını etkileyecektir.

İşte dünya ölçüsünde yaşanmış bu dev değişimin, 1960'larda ülkenin gündemini etkileyen bir siyasal hareket olarak ortaya çıkmış bulunan Türkiye solunu nasıl etkilediği ve solun bu dönemdeki programatik vizyonunun evrimi, çalışmamızın temel konusu olarak öne çıkmaktadır. 1950'lerin sonlarından 1970'lerin başlarına kadar Türkiye'de kalkınma üzerine ortaya çıkan literatür bu konunun sadece solun değil tüm ülkenin merkezi gündem konusu olduğu hakkında bir fikir vermektedir.³ Bu anlamda solun kalkınma anlayışını incelemek için çok geniş ve zor

² Sing C. Chew, Robert A. Denemark, ed. **The Underdevelopment of Development: Essays in Honor of Andre Gunder Frank**, (California: Sage Publication, 1996), 1.

³ Bu dönemde kalkınma üzerine yayımlanan telif eserlerin listesi için bkz. Ek 1.

bir analizi gerektirmektedir. Bu noktada bu çalışmanın sınırları üzerine birkaç hatırlatmada bulunmakta yarar var. Birinci olarak bu çalışma, solun “radikal” ya da “devrimci” olarak nitelenen kesimleriyle sınırlı tutulmuştur. Bu anlamda örneğin CHP konumuz dışında kalmaktadır. Unutmamak gerekir ki, 1960’lar Türkiye solunun üç ana akımı olarak ele alacağımız Yön, TİP ve MDD, bu on yıl boyunca kalkınma sorununu “sosyalizmin farklı yorumları” ile ele almış ve tartışmışlardır. Bu ise, Türkiye solunda sosyalizm açısından kalkınma fikrinin ne olduğu gibi tek başına araştırılması gereken yeterince kapsamlı bir soru ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmanın ikinci sınırlaması ise, tarihsel düzeydedir. Bu çalışma, Türkiye solunun kalkınma yaklaşımının incelenmesini 1960-1971 tarihleri ile sınırlı tutmaktadır. Çünkü bu dönem, bir bütün olarak solun kalkınmacı yaklaşımının en temel özelliklerinin gözlenebileceği adeta tek dönemdir. Bu dönemde Doğan Avcıoğlu’nun önderliğinde 20 Aralık 1961’de çıkarılmaya başlayan Yön dergisi, solda Yöncülük olarak anılacak bir geleneğin oluşmasını sağlayacaktır. Gerçekten de Yöncülük, kalkınma yaklaşımları açısından çok zengin bir örnektir. Yön dergisi, 20 Aralık 1961’den itibaren sayfalarında dönemin önde gelen aydınlarının bu konudaki yazılarına yer vermesi ile bu alanda önemli bir entelektüel kaynak işlevi görmektedir. Yine bu yıllar içinde sol ya da sosyalizm, TİP aracılığı ile parlamenter düzeyde temsil edilmektedir. Son olarak MDD hareketi, kalkınma probleminin Stalinci aşamacı bir perspektiften ne ifade ettiğine ilişkin önemli bir deneyi ifade etmektedir.

Bu noktada politik-ideolojik kaynaklar açısından MDD’nin yanı sıra, Yön ve TİP arasında kalkınmaya ve onun bir uzantısı olarak sosyalizme bakış açısındaki farklılıklar da belirtilmelidir. Bilindiği gibi Avcıoğlu, 1950’li yılların sonunda CHP Araştırma Bürosu’nda çalışmış, Forum dergisi çevresiyle ilişki içerisinde bir aydındır. Yöncüler sosyalizm düşüncesinden beslenmekle birlikte, aynı zamanda bu konuda bir muğlaklık da barındırırlar. TİP ise, gerek sendikacılarının işçi hareketi içerisinde geliyor olmaları, gerekse Aybar ve Boran’ın komünist gelenekten gelmeleri nedeniyle anti-kapitalizm anlamında bir sosyalizmden daha çok beslenmektedir. Bu açıdan TİP ve Yön’ün söylem düzeyinde zaman zaman birbirine çok benzeyen kalkınma yaklaşımları arasında da bir ayrım yapmak zorunludur.

1960'lar Solunun kalkınma anlayışını etkileyen evrensel miras ve bu mirasın ifade ettiği çeşitlilik, solun üç temel akımı olan Yön, TİP ve MDD'nin bu konudaki farklılıklarını anlamak için de önemli ip uçları sunmaktadır. Yön'ün “yeni devletçilik” ve daha sonra “milli devrimci kalkınma yolu”; TİP'in “kapitalist olmayan yol” ya da “halktan yana devletçilik” gibi programatik düzeyde benzer şeyler ifade eden kalkınma yolları ile ne ifade etmek istedikleri, hangi noktalarda birleştikleri ve hangi noktalarda ayrıldıkları, bu akımların beslendikleri dünya ölçüsündeki entelektüel ve politik kaynaklardan anlaşılabilir.

Son olarak, tezin “Kalkınma Teorileri Işığında 1960'lar Türkiye Solu” adlı altıncı bölümü, Türkiye solunun kalkınma konusunda ortaya koyduğu teorileri, o dönemde ortaya çıkan kalkınma literatürü açısından bir değerlendirme çabasını ifade etmektedir. Bu anlamda bu bölüm Türkiye solundaki kalkınmacı yaklaşımların, “Harrod-Domar” modelinden, modernleşmeci paradigmalara, merkez-çevre ilişkisinden hareket eden Yapısalcı tezlerden, “gelişmişliğin az gelişmişliği ürettiği” yolundaki tezleriyle Bağımlılık Okulu'na kadar başlıca teorik açılımlar açısından nereye oturtulabilecekleri üzerine bir deneme olarak da kabul edilebilir.

2. 1945 ÖNCESİ KALKINMA DÜŞÜNCESİ

2.1. Kalkınma Kavramının Kökenleri

2.1.1. Aydınlanma Nedir?

Avrupa’da onsekizinci yüzyılda başlayan bir düşünce akımı olan Aydınlanma düşüncesinin temel özelliği, aklın üstünlüğüne ve akılcılıkla ulaşılan bilimsel yasalara duyulan güvendir.⁴ Bu sebeple, Aydınlanma Çağı’nı ve bu çağa özgü temel düşünceyi, en kısa ve en belirgin şekilde tanımlamak istersek, bu çağa “*Akl Çağı*” adını vermek en uygun tanımlama olacaktır.⁵

Aydınlanma çağında akılcılık ve bilimsel yöntemin öne çıkmasını Peter Burke üç nedene bağlar: Bunlardan birincisi üniversitelerin tekelinin onsekizinci yüzyılda kırılmaya başlamasıdır. 1663 ile 1750 yılları arasında Oxford ve Cambridge’ten dışlanmış olan akademisyenler ve aydınlar taşra kasabalarında akademiler kurmaya başlamışlardır. İkinci olarak, “araştırma” fikrinin ortaya çıkışıdır. Burke’e göre, “aramak” fiilinden gelen araştırma kavramı, daha onaltıncı yüzyılda Etienne Pasquier’in *Recherches de la France*’li (1560) gibi eserlerin adlarında görülebilirse de, bu kavramın sanat, sosyal bilimler, tarih ve tıp başta olmak üzere neredeyse tüm alanlarda olgunlaşmış hali onsekizinci yüzyılda kendisini gösterecektir. Son olarak ise, onsekizinci yüzyılda özellikle Fransa’da aydınlar, ekonomik, toplumsal ve siyasi projelerle o yüzyıla dek görülmemiş bir yoğunlukta ilgilenmeye başlamışlardır.⁶

1784’de “*Was ist Aufklärung?*” (Aydınlanma Nedir?) başlığı ile yayımlanan metinde Moses Mendelssohn (1729-1786), Aydınlanmayı şöyle tanımlamaktadır: “İnsan yaşamındaki kavramlara ilişkin akılcı düşünme”⁷. Aydınlanma düşüncesinin en temel özelliklerinin eserlerinde görüldüğü Kant’a (1724-1804) göre ise, Aydınlanma, insanın kendi kendine koyduğu engelleri yine kendisinin aşmasıdır. Bugüne kadar

⁴ Simone Goyard Fabre, “Aydınlanma”, çev. Emel Ergun, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, (ed.). Phillippe Raynaud ve Stéphane Rials (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 126.

⁵J. S. McClelland, **A History of Western Political Thought** (London: Routledge, 1996), 301.

⁶ Peter Burke, **Bilginin Toplumsal Tarihi**, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001) 45-46.

⁷ Fabre, **age**, 127.

insanlar kendi zekasına güvenmek ve cesaret göstermek yerine başkalarının kılavuzluğunu tercih etmişler, kendilerini buna mahkum etmişlerdir. Bu sebeple Kant, Mendelssohn'un "*Aydınlanma Nedir?*" sorusunu birkaç ay sonra aynı başlığı taşıyan metninde şöyle yanıtlayacaktır: Aydınlanmanın temel şiarı, "*sapere aude!*" -İnsanın kendi yeteneğini geliştirmesi için harekete geçmesidir.⁸

Bir başka Aydınlanma düşünürü Hegel (1770 - 1831) ise, tarihin tamamıyla akılla kavranılabilir ve rasyonel bilgiyle anlaşılabilir olduğunu ifade etmesine rağmen, onsekizinci yüzyıl aydınlanma düşünürlerinin dar anlamlı akılcılık fikirlerinin ötesine geçer. Çünkü, akıl kavramının merkeze konulmasıyla birlikte, din ve boş inançlar adeta birer alay konusu haline getirilmişlerdir. Oysa Hegel'e göre, gerçek akılcı bir yöntem, akla aykırı görünen din vb. şeyleri bile anlamak için çaba göstermeyi gerektirir. Hegel, Tanrı'yı ötekileştirmek yerine içselleştirir ve böylece açıklamaya çalışır. Onun yaklaşımında tarih, sadece akıl ile kavranabilir değil aynı zamanda akla uygundur. Önemli olan onu çözümleyebilmektir.⁹

Aydınlanmanın en temel varsayımlarından biri, akılcılıkla ulaşılmış bilimsel yasaların insanların mutluluğu için düzenlenmiş olduğu düşüncesidir. Böylece, insana ve toplumlara dair eylemlerin anlamı çözümlenebilecek ve daha iyi bir toplumsal gelişim süreci öngörülebilecektir. Daha iyi bir topluma doğru ilerleme, Aydınlanmacıların düşüncelerinde temel bir öneme sahip olan bir konudur. Bu bakımdan birbirine sıkı sıkıya bağlı kavramlar haline gelen Aydınlanma ve ilerleme düşüncesini birbiriyle etkileşimi içinde ele almak gerekmektedir.

2.1.2. Aydınlanma ve İlerleme Düşüncesi

"İlerleme" kavramı Aydınlanma dönemi ile birlikte ortaya çıkmış bir fikir değildir. Lucien Goldmann'ın yazdığı gibi, özellikle bilim ve felsefe alanında onyedinci yüzyılda Galileo (1564- 1642), Descartes (1596- 1650) ve Newton (1642-1727) tarafından geliştirilen teoriler bilimsel ilerlemenin temellerini atmıştır. Ve yine Goldmann'a göre, "onsekizinci yüzyıl Fransız aydınlanması genel olarak bu bilim adamlarının vardığı sonuçları benimsemekten hoşnuttu(r)."¹⁰ Bu noktada, modern doğa biliminin gelişmesinin rasyonel ve ampirik düşünceye olan güvenin sağlanmasındaki en büyük başarılarından biri olduğunu anımsatmak gerekli olabilir.

⁸ age, 127.

⁹ Akash Sing, Rimina Bohaptra, **Reading Hegel**, (Introduction) (Melbourne: Re Press, 2008), 3-19.

¹⁰ Lucien Goldmann, **Aydınlanma Felsefesi**, çev: Emre Arslan, (Ankara: Doruk Yayınları, , 1999), 42.

Doğa biliminin ilerlemesi, toplumsal yaşamın da doğa bilimindeki kurallarla çözümlenebileceği, daha da ötede toplumların geleceğini öngörmenin daha doğrusu yönlendirmenin mümkün olabileceği fikrini getirmiştir. Buna göre tıpkı doğa bilimlerinde evrenin belli işleyiş yasaları olduğu gibi, toplumların da belli yasaları vardır ve bu yasaları keşfetmek ve gelecekteki gelişimini yönlendirmek mümkündür. Bir başka ifadeyle doğada bilim sayesinde gizli, sıradışı ya da olağandışı bir şey nasıl yoksa, toplumsal formüller de aynen bu şekilde geliştirilebilir ve insana ve toplumlara dair her şey çözümlenebilir, tanımlanabilir.

Diderot ve d'Alembert'in *Encyclopedié*'sinde ilerleme maddesini özetleyen tanım, onsekizinci yüzyılın ortasında ve Aydınlanma döneminin en önemli eserlerinden birinde, "ilerleme"nin her zaman Latincedeki anlamını taşıdığını göstermektedir. Latince "Progredior" (ilerlemek) fiilinden "Progressus" (ilerleme) bir dizi ileriye doğru adımı ifade eder. Ansiklopedide yer alan tanım ise şöyledir: "İlerleme, ileriye doğru hareket etme, güneşin yörüngede ilerlemesi, ateşin ilerlemesi. Mecazi anlamda da kullanılır ve sanatta, bilimde ilerleme yapmak denir. " ¹¹

Kant, 1798'de *Der Streit der Fakultäten* (Akademilerin Kavgası) adlı çalışmasında, insanlığın ilerleyip ilerlemediğini sorgular. Fabre'ye göre Kant, hem "insanlığın 'terörcü' anlayışına" hem de "en iyiye doğru ilerleyen mutçu insanlık anlayışına" karşı çıkmıştır.¹² Daha önce de belirtildiği gibi Kant'ın düşüncesinde, ilerleme insanın kendisine bağlıdır. Dolayısıyla ilerlemesini sağlayacak olan da, aydınlanan insanın kendisidir. Aydınlanma düşünürlerinin eserlerinde "ilerleme" fikrinin en açık bir şekilde ele alındığı eserin ise şüphesiz Condorcet'nin (1743-1794) *Esquisse d'un tableau historique des progras l'esprit humain* (İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı) adlı çalışması olduğunu belirtmek gerekir. Condorcet bu eserinde, toplam on aşamalı bir ilerleme taslağı sunar ve ilerlemenin geri döndürülemezliğini vurgular¹³ Condorcet'ye göre, insanlığın ilerlemesindeki dönemler ilk olarak avcılıkla başlar. İkinci dönem, avcılıktan tarıma geçiş ve köleliğin oluşmaya başladığı; üçüncü dönem , eğitimin kurumsallaştığı , doğanın yanında toplumun da gözlemlendiği, alfabenin kullanıldığı; dördüncü dönem dilin

¹¹ Alain Pons , "İlerleme", çev: İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (ed.). Phillippe Raynaud ve Stéphane Rials (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 430.

¹² Fabre, *age*, 131.

¹³ Condorcet, *İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi bir Tablo Taslağı* (orj. adı: Esquisse d'un tableau historique des progras de l'esprit humain) , 2 cilt, çev: Oğuz Peltek, (Ankara: MEB Yayınları, 1945)

belli bir biçimde bir düşünsel uğraşmayı ifade etmek üzere kullanıldığı ve bilimlerin felsefe çatısı altında toplandığı; beşinci dönem bilimlerin felsefeden ayrıldığı (bu aşamada Condorcet bir “çöküş dönemi” anlatır. Çünkü henüz matbaa bulunmamıştır ve bu sebeple insanlık karanlığa sürüklenmiştir. Condorcet’in ilerleyen aşamalarında geriye dönüşün olduğu tek aşama bu dönemdir.) ; altıncı dönem insanlığın karanlığa, tiran ve despotların hükümlarlığına girdikleri ve bilgi ışıklarının söndüğü; yedinci dönem bilimin canlandığı, bilimsel ve teknolojik buluşların başladığı, matbaanın bulunduğu ; sekizinci dönem yayımcılık faaliyetlerinin arttığı, bilim ve sanatta özerkleşmenin yaşandığı, ahlakın dinden bağımsızlık kazandığı ve nihayet dokuzuncu dönem bilimlerin kurumsallaşmasına metodolojik ve felsefi bir meşruiyet kazandıran Descartes’ten başlayıp, insanlığın mutlak baskı ve keyfilikten kurtulduğu Fransız Cumhuriyeti’nin kurulmasına kadar olan süreci ifade eder.¹⁴ Onuncu ve son aşamada Condorcet bu dönemlere, aklın ilerlemesinin sınırsızlık kazanacağı bir “gelecek tasarımı” ekler.

Condorcet’nin ilerleme üzerine yazdıklarından da anlaşılabilirce üzere, bu kavram daha gelişmişe, daha iyiye referans verme özelliği taşımaktadır. Bu açıdan ilerleme, hem geçmişin birikimini taşıyan hem bugünü değerlendiren hem de gelecek için bir hedefler serisi yaratan bir kavramdır.

Aydınlanma düşünürlerinin ilerleme fikrinde insanlığın “daha iyiye” doğru ilerlediği yönündeki görüşün en önemli istisnası şüphesiz Jean Jacques Rousseau’dur (1712-1778). Rousseau’nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eseri, Aydınlanma’nın da ilk eleştirilerinden sayılabilir. Rousseau’ya göre insanlığı gelişimi, daha eşit ve özgür bir hayatı paylaştıkları “doğal durumdan” koparak, güç ve zenginliğin eşitsiz olarak dağıldığı bir “sivil toplum” durumuna geçişi ifade eder.¹⁵ Rousseau’nun düşüncesinde insanların doğal durumdan sivil toplum durumuna geçişinde diğer düşünürlerdeki anlamıyla bir “ilerleme” söz konusu değildir. Aksine, sivil toplum durumunda toplumsal hayatın işleyişini sağlayan bütün siyasi ve iktisadi kurumlar insanların özgürlüklerini kısıtlama pahasına işlemektedirler. Bu mekanizma ise, insanlar arasında adaletsizliğin ve siyasi, iktisadi ve ahlaki eşitsizliklerin yolunu açmıştır. Rousseau bu fikirlerini “genel irade” kavramıyla aşmaya çalışır ve bu

¹⁴ age, cilt 2 , 3-69.

¹⁵ Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev: Rasih Nuri İleri, 5.bs. (İstanbul: Say Yayınları, 1995)

kavramla, insanların “sivil toplum” durumundaki eşitsizlikleri politik taleplerle en azından geriletebileceğine inanır.¹⁶

İlerleme fikri, özellikle Aydınlanma düşünürlerinin eserlerinde yoğun bir şekilde ele alınmış olmasına rağmen, Reinhart Koselleck’in dikkat çektiği gibi, ondokuzuncu yüzyıldaki birçok sözlük ve ansiklopedilerinin ilerlemeyi bir kavram olarak ele almamaları şaşırtıcıdır. Sadece 1827’de *Felsefe Sözlüğü*’nde kavram ilk olarak ele alınmış ve Kant’ın düşüncesi doğrultusunda açıklanmıştır: “ (...) bir bütün olarak insan nesli, aslında bütün dünyanın olduğu gibi, ilerleme kavramının anlamlarında yer alsın almasın, gelişimin genel yasaları altında durmaktadır.”¹⁷

Anlaşılabileceği gibi, ilerleme kavramı tarihsel olarak geçmiş, şimdiyi ve geleceği birbirine bağlayan bir düşüncedir. J. B. Bury, ilerlemeyi, “geçmişin bir sentezi ve gelecek üstüne bir tahmin” olarak tanımlarken aynı zamanda bu kavramın Batı’da ortaya çıkmış düşünce akımlarının ürünü olduğunu da belirtir. Böylece Bury’e göre ilerleme, “batı uygarlığını canlı tutan ve denetleyen bir fikir” haline gelmiştir.¹⁸ Sidney Pollard ise, ilerleme düşüncesinin gelişimini ele aldığı kitabında, ilerlemenin hiçbir zaman geriye dönüşlere izin vermeyen, doğrusal bir çizgide ilerlediği varsayılan bir düşünce olduğunu söyler. Buna göre değişimler, “yalnızca tek bir yönde, ilerlemeye doğru” dur.¹⁹ Yazara göre ilerlemenin ortaya çıkışı, bilim ve sanayinin gelişmesi ve bununla birlikte geleneksel inançların etkisini yitirmesi süreci ile çakışır. Pollard’ın bu tanımı, ilerleme düşüncesi ile Aydınlanma çağının akli merkeze alan yaklaşımı ve bütün dini, geleneksel inançların akıl süzgecinden geçirilmesi arasında bir bağlantı kurmaktadır. Ancak öte yandan tanımın ikinci kısmı yani bilim ve sanayinin gelişmesi ile ilerleme düşüncesinin önem kazanması arasındaki bağlantıyı anlayabilmek için, iki önemli dönüşüme değinmek gereklidir. Bu dönüşümler ilerleme düşüncesi ile devrim fikri arasındaki bağlantıyı da görmemizi sağlayan Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi’dir.

¹⁶ Jean Jacques Rousseau, **Toplumsal Mukavele**, çev. Cenap Karakaya (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2005)

¹⁷ Reinhart Koselleck, **İlerleme**, çev. Mustafa Özdemir (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2007), 99.

¹⁸ John Bagnell Bury, **The Idea of Progress: An Inquiry into Its Origin and Growth** (London: MacMillan, 1920), 5-8.

¹⁹ Sidney Pollard, **The Idea of Progress, History and Society** (Harmondsworth : Penguin, 1968), 9.

2.1.3. İlerleme ve Devrim: Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi

Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution* adlı kitabında, “ondokuzuncu yüzyıl dünya ekonomisi esas olarak İngiliz Sanayi Devriminin etkisi ile şekillenmiş ise, siyaseti ve ideolojisi de esas olarak Fransız devrimi ile şekillenmiştir.” diye yazmaktadır.²⁰

İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi, dünyanın geri kalanının ekonomik gelişme yolu için bir model olacaktır. Geleneksel tarımsal yapıların kırılması ve sınai üretimin başlaması, fabrikaların artması ve demiryolu yapımı gibi ticareti hızlandıracak altyapı yatırımlarının artışı bu dönemin temel özellikleridir. Sanayi devrimi ile birlikte, ekonominin niteliği değişmiş, tarım temelli bir ekonomiden endüstri temelli bir ekonomiye geçilmiştir. Bu andan itibaren artık üretim el sanatları ve basit tarımsal metotlar ile değil makina ile gerçekleşmeye başlamıştır. Marx’ın *Kapital*’de yazdığı gibi, “1735 yılında John Wyatt iplik makinesini bulduğu(nda) onsekizinci yüzyıl sanayi devrimi başla (mıştır.)”²¹ Hobsbawm’a göre, İngiltere’deki bir dizi buluş, pamuk üretimini kökten değiştirirken aynı zamanda yeni bir üretim tarzı doğmuş olmuştur.²² Böylece, bütün bir ekonomik ve toplumsal yapı değişmeye başlamıştır.

Sanayi Devrimin ne zaman tamamlandığını sormak anlamsızdır, çünkü onun özü, Hobsbawm’ın deyimiyle, “o tarihten sonra devrimci değişimin bir kural halini almasıdır.”²³ Değişim süreci ile birlikte insanlar arasındaki ilişkiler ve insanın doğa ile ilişkisi hızla dönüşmüş ve tüm bir sistem, yani üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkileri temelden değişmiştir. Elbette, tüm bu ilişki biçimleri, toplumsal ilişkiler sistemini de doğrudan etkilemiş ve tüm yönleriyle ortaya çıkan bu yeni sistem kapitalizm olarak adlandırılmıştır. Kapitalizm, kendisinden önceki toplumsal yapılardan farklı olarak, üretim güçlerinin sınırsız gelişimine olanak veren bir sistem olması sebebiyle, insanları ilk defa maddi güçlerin ilerlemesi ve gelişmesi için düşünmeye itmiştir.²⁴

Fransız Devrimi ise, ulus-devletin şekillenmesi, siyasi hakların kitleler tarafından dile getirilmesi ve daha iyi bir toplum kurma hedeflerinin başlangıç noktasını oluşturur. Bundan sonra gerçekleşen bütün büyük siyasi-toplumsal devrimler, Fransız

²⁰Eric Hobsbawm, **The Age of Revolution** (NewYork: Vintage Books, 1996), 53.

²¹ Karl Marx, **Kapital** 1. cilt, çev: Alaattin Bilgi, (İstanbul: Sol Yayınları), 11.

²²Eric Hobsbawm, **Industry and Empire: Economic History of Britain Since 1750**, Penguin, 1969, 56.

²³Hobsbawm, **The Age of Revolution**, 29.

²⁴Jorge Larraín, **The Theories of Development: Capitalism, Colonialism, and Dependency**, (Cambridge: Blackwell, 1989), 202-204.

Devrimi'ne atıfta bulunmuşlardır. Örneğin, Alexis de Tocqueville, 1848 Devrimlerini şöyle değerlendirmiştir: “öykünme o derece kapsamlıydı ki bu, olguların korkunç özgüllüğünü gizledi; sürekli olarak Fransız Devrimini devam ettirmekten ziyade onu gerçekleştiriyormuş gibi göründükleri izlenimine kapıldım”.²⁵ Yine Rus anarşist Kropotkin, 1905'te hala “Fransız devriminin mevcut bütün komünist, anarşist ve sosyalist kavramların kaynağı ve kökeni” olduğunu söylemektedir.²⁶

Fransız Devrimi, “ilerleme” fikrinin entelektüel alanda yarattığı iyimser bir havada bir dizi yeniliğin hayata geçirilmesini sağlamıştır.²⁷ Aklın ilerleyişi sonucu, daha iyi bir toplumsal ve siyasal düzen kurma fikri Fransız Devrimi'nin de temeli olmuştur. Marisa Linton, Robespierre'den şu alıntı ile Fransız Devrimi'ndeki güçlü ilerleme vurgusunu gösterir: “ (...) hayal gücü, olanaklı olan ile imkansız olan arasındaki sınırları tanımlar. Fakat kişi başarmak istiyorsa, mutlaka sınırları aşmalıdır.”²⁸

Daha önce değinildiği gibi Fransız Devrimi'ndeki ilerleme düşüncesi ve Aydınlanma, en mükemmel tanımını Condorcet'in eserinde bulmuştur. Condorcet, eserinin dokuzuncu aşamasını anlattığı kısımda, Descartes'ten başlayıp, insanlığın mutlak baskı ve keyfilikten kurtulduğu Fransız Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar olan süreci önemli bir ilerleme olarak görür. Bu tarihten sonra gelecek olan onuncu aşamada ise artık aklın ilerleyişi sınırsız bir nitelik kazanacak ve insanlık gittikçe mükemmeliğe doğru yaklaşacaktır.

Sonuç olarak, Fransız devrimi kendinden sonraki siyasi devrimlere en büyük örneği teşkil etmiş, sanayi devrimi ise, kendisinden sonraki iktisadi gelişmelerin ve dönüşümlerin yapısını belirlemiştir. Bu iki devrim sayesinde yeni anlamlar kazanan ilerleme düşüncesi ise, devrim kavramıyla sık sık birlikte ifade edilir olmuştur. Öte yanda, ilerleme kavramının bir diğer bağlantılı olduğu kavram da evrimdir. Bu sebeple evrim kavramının da ilerleme ile olan ilişkisini açıklamaya çalışmak gereklidir.

²⁵Dick Geary, “ Ondokuzuncu ve Erken Yirminci Yüzyılda Devrimci Gelenek”, **Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991**, ed. David Parker, çev.Kemal İnal, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003), 173.

²⁶ **age**, 173.

²⁷Georges Lefebvre, **The French Revolution**, çev. Elizabeth Moss Evanson (NewYork: Routledge, 2005), 36.

²⁸ Marisa Linton, “ Ideas of the Future in the French Revolution”, **Enlightenment and Revolution: Essays in Honour of Norman Hampson**, (ed.) Malcolm Krook, William Doyle, Alan Forrest, (Hampshire: Ashgate Publishing, 2004), 155.

2.1.4. İlerleme ve Evrim

Tarihin bir ilerleme süreci olduğu görüşü, İbn-i Haldun'dan, Saint Pierre ve Vico'ya onların ardından Voltaire, Herder'e kadar pekçok düşünür tarafından çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Ondokuzuncu yüzyılda bu görüşün daha sonrasına iz bırakan en tipik örneklerini ise Auguste Comte (1798-1857), Herbert Spencer (1820-1903) ve Karl Marx'ın (1818-1883) evrim ve ilerleme fikirlerinde bulabiliriz.

Comte pozitif felsefenin kurucularından kabul edilir. Pozitif Felsefeye en önemli katkısı ise “üç hal yasası” olarak bilinen toplumların tarihsel süreç içinde teolojik ve metafizik dönemlerden geçerek pozitif aşamaya geldiklerini açıkladığı teorisi. Comte, bu teorisiyle aslında insan zihninin ilerlemesinden yola çıkarak bu yasayı bulduğunu ifade eder:

“insan zihninin en basit olan ilk gelişiminden günümüze kadar eksiksiz gelişimini bu şekilde değişik etkinlik alanlarında incelerken, bu gelişimin değişmez bir zorunlulukla bağlı olduğu ve bana, gerek bizim organizasyonumuzun bilgisiyle donatılmış rasyonel kanıtlar üzerine, gerekse geçmişin dikkatli bir biçimde incelenmesinin sonucu olan tarihsel doğrulamalar üzerine sağlam biçimde kurulabilir görünen temel bir yasa keşfettiğimi sanıyorum.”²⁹

Comte, insan zihninin gelişiminden yola çıkarak, bilginin üç aşamadan geçerek ilerlemesini anlatmaktadır. Teolojik aşamada, dinselliğe ve bu dinselliğe ait fetişist olguların gözlemine dayalı bir bilgi aşamasında olan toplumlar basit ve ilkeldir. İkinci aşama olan metafizik aşamada ise, soyut ve yine dinsel kavramlardan oluşturulmuş bir bilgi biçimi söz konusudur ve toplumlar ortaçağ dönemindedir. Metafizik dönemde, ilk dönem olan teolojik dönemdeki Tanrı vurgusu yerine, daha çok doğaya bir takım ilahi özellikler atfedilir. Son aşama olan pozitif dönemde ise artık bilginin en nesnel ve en yetkin biçimine ulaşmak mümkündür. Pozitif dönemin bilgisine denk düşen toplumsal koşullar artık modernidir.³⁰

Comte'un teorisi çok şiddetli bir “ilerleme” vurgusu taşımaktadır. Öte yandan Comte'un düşüncesinde Aydınlanmacıların ilerlemeyi öne çıkarmalarının da etkisi açıkça görülebilir. Zaten, kendisi de kitabında Condorcet'in *İnsan Zihninin İlerlemesinin Tarihsel Bir Tablo Taslağı* eserinden ne kadar etkilendiğini pek çok kez dile getirir.³¹ Comte'un evrimci teorisindeki ilerleme vurgusunun en önemli özelliği ise, toplumların daha iyiye, daha mükemmele doğru ilerlediği yönündeki

²⁹Auguste Comte, **Pozitif Felsefe Kursları**, çev. Erkan Ataçay (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2001), 32.

³⁰age, 33.

³¹age, 64-65.

yaklaşımıdır. Comte’a göre, insan zihninin teolojik ve metafizik evrelerden geçip başka bir aşamaya geldiği dönem, “ Bacon’un temel ilkelerinin, Descartes’in düşüncelerinin ve Galileo’nun keşiflerinin bir araya gelen etkisiyle iki yüzyıl önce insan zihninde büyük bir ilerlemenin gerçekleştiği zamandır.” Bu zaman, insanlığın “skolastik ve batıl alışımdan kesin olarak kurtulduğu zamandır.”³²

Herbert Spencer ise, toplumların nasıl ilerlediğini göstermek üzere doğa bilimlerinden yararlanmışır. Daha önce belirtildiği gibi, Aydınlanma düşünürlerinin de ilerlemeye olan vurgusu, bir önceki dönemde doğa bilimlerindeki gelişmelerden miras alınmış bir olgudur. Spencer da toplumların evrimini anlatırken, biyolojiden büyük ölçüde yararlanmışır. Biyolojideki türlerin evriminin bir benzerinin toplumların gelişiminde olduğunu gözlemlemiştir. Spencer’a göre, toplumsal örgütlenme ile hayvan organizmaları arasında benzerlik kurmak mümkündür. İkisi de ilkel ve küçük bir biçimden başlayarak daha olgun ve daha mükemmel giden bir süreçte yer almaktadırlar. Spencer’ın evrim yaklaşımı, sürekli devam eden, ilerleyen bir süreci ifade eder. Bu süreç yalnızca farklılaşmaya değil aynı zamanda insanlığın henüz keşfetmediği bir mükemmelliğe doğrudur. Spencer’ın düşüncesinde evrim, homojenlikten heterojenliğe, belirsizlikten belirliğe gidiş sürecini ifade eder.³³

Spencer, toplumların ilkel bir toplumdaki başlayarak ilerleyip sonunda modern toplum haline geleceğini düşünmektedir. İlkel toplumlar ilerleyerek, sayıları artarak artık göçebe toplumlar olmaktan çıkacak yerleşik bir hayata geçince artık toplumda farklılaşmalar da başlayacak, işbölümü ve sınıfsal ayrımlar kendisini hissettirmeye başlayacaktır. Bu farklılaşma, toplumlar ilerlemeye devam ettikçe daha da artacaktır. Spencer’ın düşüncesinde evrim ve ilerleme fikrinin bir sonu olduğu kanısı da hakimdir. Toplum ilerledikçe ve toplum içindeki bireyler bu sürece uygun olarak farklılaştıkça toplum da yavaş yavaş bir denge noktasına gelinecektir. Toplumun evrimi ise ancak böyle bir denge kurulduğunda sona erecektir.³⁴ Spencer, toplumların ilerlemesini anlatırken özellikle sınai gelişmeye vurgu yapar. Ona göre sınai birikim ve ilerlemenin yüzyıllardır topluma yaptığı değişim yönündeki etkinin büyük önemi vardır.

³² age, 40

³³ Herbert Spencer, **İlk Prensipler**, çev. Selmin Evrim, cilt 2 (İstanbul, Milli Eğitim Yay.,1947), 87-90.

³⁴ age, 306.

Evrım ve ilerleme fikrinin en güçlü olduğu teorilerden biri de Karl Marx’a aittir. Ancak Marx’ın düşüncesinde diyalektik bir evrimsel yaklaşım hakimdir. Diyalektik yaklaşımda, tarihteki her aşamanın bir sonraki aşamanın temellerini taşıdığı ve yeni aşamanın eski aşamanın zıddı olduğu düşüncesi vardır. Marx’ta değışimi sağlayan , üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin gelişimidir. Buna göre, her yeni üretim biçimi yeni bir sınıf ve ideoloji yaratır. İlerleme, üretim biçimine ve toplumdaki sınıflar arası çatışmalara bağılı bir kavram olarak ortaya çıkar. Emek, makine, aletler üretim güçlerini belirler. Bu üretim güçleri ise üretim ilişkilerine yön verir. Her üretim tarzının oluşumu ise, toplumdaki siyasi ve sosyal süreçleri etkiler. Yapılan keşifler ve bilimsel ilerlemeler sonucu üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında bir uyumsuzluk başgöstermeye başlar. Üretim güçlerinin gelişmesi ile birlikte, mevcut üretim ilişkileri bu gelişime cevap veremediğinde üretim biçimi değışmeye zorlanır ve Marx’ın deyimiyle, “iktisadi temeldeki değışme, kocaman üst yapıyı büyük ya da daha az bir hızla alt üst eder” ve toplumsal devrim meydana gelir.³⁵

Marx’ın tarih kuramının altında bir ilerleme fikri vardır. 1859’da *Ekonomi Politğin Eleştirisi’ne Katkı*’nın önsözünde başlıca üretim tarzlarını “toplumun ekonomik formasyonundaki ilerlemeci devreler” olarak belirtir ve aynı metinde “yeni daha üstün üretim ilişkilerinin ortaya çıkabileceğı koşulları” tanımlar.³⁶ Marx’ın düşüncesinde tarihin ilerlemesi sınıf çatışmaları üzerinden okunur. Bu açıdan, teorisinde doğal bir evrimci süreç yoktur. Marx’ı Comte ya da Spencer’ın evrimci kuramlarından ayıran, toplumların evriminin müdahaleler (devrimler) ile çabuklaşabileceğı ya da “ani sıçramalar” yapabileceğı düşüncesidir.³⁷

2.1.5. İlerleme Düşüncesinin Bir Uzantısı Olarak “Kalkınma”

Karl Polanyi’nin şu ifadesiyle iktisadi gelişme ve Sanayi devrimi arasındaki güçlü bağlantı anlaşılabilir: “ Sanayi Devrimi’nin yol açtığı bütün sosyal felaket sonraları unutulmuş ve ‘ekonomik ilerleme’ kuşku götürmez bir gerçek halini almıştır.”³⁸ Gerçekten de Sanayi devrimi, iktisadi gelişmenin ve durmaksızın hızla ilerleme anlayışının adeta bir kırılma ya da başlangıç noktası olmuştur. Robert Heilbroner, Adam Smith’in toplumun ilerlemesi ve evrimi konusundaki düşüncesinde bir

³⁵Karl Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisi’ne Katkı*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 1970, 10-13.

³⁶ “ İlerleme”, Marksist Düşünce Sözlüğü, der. Tom Bottomore, çev. Mete Tunçay, 3.bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 297.

³⁷ *age*, 297.

³⁸Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 223.

eksikliğe işaret eder: “Smith, toplum için bir evrim öngördüğü halde , bir devrimi – Sanayi devrimini- öngörmemiştir.”³⁹ Heilbroner’e göre, Adam Smith’in sistemi, onsekizinci yüzyıl İngiltere’sinin sonsuza kadar değişmeden kalacağını varsaymaktadır. Sadece nicelik olarak büyüyecek, daha çok insan, daha fazla mal, daha fazla zenginlik olacak, fakat niteliği değişmeden kalacaktır. Oysa Sanayi devrimi ile daha da önem kazanan ilerleme düşüncesi, hem iktisadi hem de toplumsal yapıda bir dizi “devrimci” dönüşüme yol açmıştır. Bu sebeple, Batı Avrupa ülkeleri ve ABD’nin ve sonra Sovyetler Birliği’nin hızlı ve etkili kalkınma süreci veya özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bağımsız olan ya da bağımsız ama ekonomik bakımdan gerikalmış ülkelerin giriştiği “kalkınma” hamleleri açıklanmaya çalışılırken sürekli olarak Sanayi Devrimi ile başlayan bu daha “gelişmiş” olmaya, daha “ileri” olmaya duyulan özlem dile getirilir.

İktisadi gelişme yazını kendi bütünlüğü içerisinde genellikle iki ana bölüme ayrılarak ele alınmaktadır. Bu doğal ayrımın nedeni Endüstri Devrimi ile başlatılan iktisadi ilerleme döneminin açıklanması ile 1945 sonrasında az gelişmiş ülkelerin iktisadi ilerleme çabalarının açıklanması arasındaki farklılıkları vurgulayabilme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. İlk dönem, Batı Avrupa ve sonra ABD’nin (ve ardından sosyalist bir sistem ile kalkınan Sovyetler Birliği’nin) iktisadi gelişme süreçlerini tamamladıkları, diğer bir ifadeyle sınai üretim ve teknolojik ilerleme bakımından belirli bir düzeye geldikleri süreci kapsar. İkinci dönem ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında o dönemin ifadesiyle “üçüncü dünya” dediğimiz ülkelerin iktisadi gelişmelerini sağlamak amacıyla giriştikleri bir dizi hamleyi ifade eder. Bu ülkeler, İkinci Dünya savaşı sonrasında siyasi bağımsızlıklarını kazanmış eski sömürge ülkeleri veya siyasi olarak bağımsızlıklarını önceden elde etmiş olmakla birlikte sanayileşememiş, geleneksel tarım üretimine dayalı bir düzene sahip “azgelişmiş” ülkelerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişme yazınının asıl nesnesi artık bu ülkelerdir. Bu dönemde az gelişmiş ülkelerin önünde ise sadece Batı Avrupa ve ABD’nin başı çektiği kapitalist kalkınma yolu yoktur. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı’ndan ikinci büyük süper güç olarak çıkmış olan Sovyetler Birliği ve onun sosyalist kalkınma yolu da bu ülkeler için çok çekici bir model oluşturmaktadır. Dolayısıyla 1945 sonrasında “kalkınma” kavramı sosyalist ve kapitalist ülkeler arasında ideolojik, ekonomik ve askeri mücadelenin de bir unsurudur. O dönemde

³⁹ Robert L. Heilbroner, **İktisat Düşünürleri** (Ankara: Dost Kitabevi, 2003), 65.

“üçüncü dünya” adı verilecek olan sanayileşmemiş ülkeler için ise bir tür “ulusal bağımsızlık” unsuru olacaktır.

Bu noktada 1945 tarihinin “kalkınma” kavramının açıklanmasında bir dönüşümü de ifade ettiği söylenebilir. H. W. Arndt’ın yazdığı gibi, genellikle Batı Avrupa ve ABD gibi ileri kapitalist ülkeleri için büyüme (growth), üçüncü dünya ülkeleri için ise kalkınma (development) sözcüğü kullanılır.⁴⁰ Kalkınma ve gelişme kavramları, (belirtmek gerekir ki, bu kavramların İngilizce’deki tek karşılığı “development” sözcüğüdür) birbirinin yerine kullanılan ve aynı anlamı ifade eden kavramlar olmakla birlikte, Türkçe’de de kalkınma kavramı genellikle az gelişmiş ülkeler için tercih edilmektedir.

Değinildiği gibi, 1945 öncesinde sömürge, yarı-sömürge ve sanayileşmemiş bağımsız ülkelerinin “kalkınma” problemi gelişme yazının bir nesnesi değildir. 1945 öncesinde bu konuların ele alınması yalnızca bazı istisnalardan ibarettir. Dolayısıyla “kalkınma” kavramının tarihsel önemini kazandığı ve temel bir konu haline geldiği dönem ancak 1945 sonrası ile ifade edilebilir. İkinci Dünya Savaşı’nda önce “kalkınma” (“development”) sözcüğünün Batı Avrupa ve ABD’deki kullanımına ve tarihsel evrimine baktığımızda esasen bu sözcüğün 1945 öncesinde kullanımının da bazı istisnalardan ibaret olduğunu görürüz. Arndt’ın belirttiği üzere, “kalkınma” sözcüğüne 1930’lara kadar İngiltere ve Amerika’da sosyal bilimler literatüründe hemen hemen hiç rastlanmaz. Kalkınma kavramı kullanılmadığı gibi, bununla bağlantılı olarak, 1930’larda ileri Batı ülkelerinde yazılan eserlerde, “azgelişmişlik” konusuna da henüz sadece “nüfus” vb. konularda rastlayabilmek mümkündür.⁴¹

Arndt, bu genel durumun birkaç istisnasını şöyle sıralar: İlk istisna, J. A. Schumpeter’in *Theory of Economic Development* (İktisadi Kalkınma Teorisi) adlı kitabıdır. Kitap, Almanya’da 1911’de Almanca olarak basılmış fakat 1934’e kadar İngilizce’ye çevrilmemiştir. Bu kitabında Schumpeter, kapitalizmdeki dalgalanmaları, teknolojik yenilikler ve bunun yarattığı konjonktürel dönüşümlerle ifade etmektedir. Ona göre bu teknolojik yenilikler, yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri sağladıkları ölçüde ekonomik ilerleme sağlanacaktır. İktisat tarihçileri arasında birkaç istisna da, London School of Economics’de 1924’te *The Economic Development of the British*

⁴⁰Heinz Wolfgang Arndt, **Economic Development: The History of An Idea**, (London: The University of Chicago Press, 1987), 51.

⁴¹ age, 33.

Overseas Empire kitabını yazan Lilly C. A. Knowles , birkaç yıl sonra 1929’da yine LSE’de *The Economic Development of India* kitabını yayımlayan Vera Anstey ve 1932’de yazdığı *Land and Labour in China* kitabında Çin’in ekonomik şartlarından ve kalkınmasından bahseden R.H. Tawney’dir.⁴² Bu yazarlar, oldukça erken sayılabilecek bir tarihte “kalkınma” kavramını, İkinci Dünya savaşı sonrasındaki ekonomik-teknik içeriğine yakın bir anlamda kullanmışlardır. Örneğin, Lilly C.A. Knowles, *The Economic Development of the British Overseas Empire* kitabını, Britanya’nın denizaşırı imparatorluğunun kalkınması üzerine yazmış ve doğal kaynakların kalkınması ve Hindistan’ın rolünden bahsetmiştir.⁴³

Batı Avrupa’da kavramın kullanımına ilişkin görülen istisnalar dışında, örneğin *Oxford English Dictionary*’nin 1933 yılı baskısında bile “kalkınma”nın herhangi bir iktisadi tanımının olmadığını görürüz.⁴⁴ Kavramın sözlüklerdeki tanımının iktisadi bir içerik kazanması, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonrasına rastlar. Bu tarihten itibaren ise “Kalkınma” artık ekonomik gelişmeyi bir başka ifadeyle sanayileşmeyi ve teknolojik ilerlemeyi ifade edecektir.

1945 öncesinde sömürge, yarı-sömürge ülkelere ya da sanayileşmemiş geri tarım ülkelerine baktığımızda “kalkınma” kavramının hem bir sözcük olarak kullanımının hem de ekonomik gelişmişlik anlamını taşıdığı metinlerin de yine ancak bazı istisnalarla ifade edilebileceği görülür. Daha sonra ayrıntılı ele alacağımız gibi, bu ülkelerde 1918 yılında Sun Yat-Sen’in *The International Development of China* (Çin’in Uluslararası Kalkınması) kitabı bu istisnaların en erken dönemde verilen örneğini temsil eder. Aynı şekilde Hindistan’da Gandhi modernleşmeye karşı olan duruşu ile hem Batı tipi bir kapitalist kalkınma yolunu eleştirir hem de Hindistan için anti-modernist, özgün bir kalkınma yolu önerir. Bağımsız Hindistan’ın ilk başbakanı olacak Nehru ise, gençliğinin ilk dönemlerinde bu kavramı daha çok Sovyet Birliği’nde gördüğü sanayi atılımlarıyla özdeşleştirecektir. Perulu bir komünist olan Mariategui ise henüz 1920’lerin ikinci yarısında Peru’nun gerikalmışlık problemine değinirken “kalkınma” (development) kavramını kullanır. Ancak Mariategui’nin kavramı kullanışı daha çok politik bir duruşun unsurudur. Mariategui’ye göre, kalkınmak için kapitalist sistemden kopmak ve sosyalizme geçmek gereklidir.

⁴² Heinz W. Arndt, “Economic Development: A Semantic History”, **Economic Development and Cultural Change**, April 1982, 458.

⁴³ **age**, 460.

⁴⁴ **age**, 457.

Türkiye’de kalkınma düşüncesinde sık sık ayrı bir dönem olarak ele alınan Kadro dergisi etrafında toplanan aydınların yazılarında ise bu kavram, dünyadaki sosyo-ekonomik koşulların etkisiyle hem pragmatik bir tarzda hem de bağımsızlığa giden sürecin bir mirası olarak milli mücadele ruhunun bir unsuru olarak ifade edilecektir.

Son olarak, 1945 öncesinde “kalkınma” anlayışının elbette ki en önemli örneğini Sovyetler Birliği’nin gerçekleştirdiği sosyalist kalkınma yolunun başarısı temsil etmektedir. Bu deneyim, 1945 sonrasında yeni bağımsız olan sömürge ülkelerinin ve bağımsız ama ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerin sol- sosyalist parti ve örgütlenmelerine ve hatta sosyalist olmayan radikal milliyetçi kurtuluş hareketlerine müthiş bir esin kaynağı olacaktır. Bu sebeple Türkiye Solu’nun 1960’larda yoğun olarak tartıştığı “kalkınma” problemi ve bunun bir uzantısı olarak anti-emperyalizm düşüncesini daha iyi anlayabilmek için Marksist düşüncede bu kavramın tarihsel evrimini ve Üçüncü Enternasyonal ile birlikte dünyadaki komünist hareketi, ulusal kurtuluş mücadelelerine yön veren Sovyetler Birliği’nin geçirdiği tarihsel dönüşümleri daha yakından incelemek gerekmektedir.

Bu açıdan aşağıda Marksizm ve Kalkınma bölümünde hem Rusya gibi, az gelişmiş bir ülkede devrim ile şekillenen kalkınma yolu hem de Marksist düşüncenin “az gelişmiş” dediğimiz ülkelerdeki etkisinin gelişimi analiz edilmeye çalışılacaktır. Komintern’in yönetici gücü olan Sovyetler Birliği’nin az gelişmiş ülkelerde devrimlere ilişkin perspektifinin tarihsel değişim sürecinden anlaşılabilceği üzere, Sovyetler Birliği’nin destek ve yönlendiriciliği bu ülkelerin sol -sosyalist partilerinin kalkınma düşüncesinin ve ulusal bağımsızlık mücadelelerinin şekillenmesinde çok büyük bir role sahiptir.

2.2. Marksizm ve “Kalkınma”

2.2.1. Marx ve Engels’in Mirası: “Gelişmişlik” ve Devrim

Marx’ın ve Engels’in devrimci süreci en görkemli cümlelerle ortaya koydukları metin şüphesiz *Komünist Manifesto*’dur. Manifesto’nun hemen ilk bölümünde “burjuva ve proleterler” başlığında, Marx ve Engels kapitalist gelişmenin yayılması ve yeni pazarlar yaratması sürecini feodal düzenin ortadan kalkmasını sağlayacak bir etken olarak görmektedir:

“Amerika’nın keşfi, Ümit Burnunun dolaşılması, yükselen burjuvazi için yeni bir alan açtı. Doğu Hindistan ve Çin pazarları, Amerika’nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle ticaret, değişim araçlarının ve genel olarak metaların artışı, ticarete, gemiciliğe, sanayiye o güne dek

görülmemiş bir atılım ve böylelikle çöküş halinde olan feodal toplumdaki bir devrimci unsura da hızlı bir gelişim sağladı.”⁴⁵

Marx’a göre, kapitalist sistemdeki bu hızlı gelişmeler, burjuva sınıfını da sisteme uygun şekilde hareket etmeye zorlamıştır. Burjuva sınıfı da, “ürünleri için sürekli genişleyen bir pazar gereksiniminin itmesiyle, burjuvazi yeryüzünün dört bir yanına yayılıyor. Her yerde tutunmak, her yerde yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır.”⁴⁶ Öte yandan kapitalist gelişmeler ve burjuva sınıfının yeni olanaklar yakalamasıyla birlikte bu sürecin siyasi birtakım sonuçları da olmuştur. Marx ve Engels’e göre, burjuva üretim tarzının gelişmesi ve sonuçları şu şekildedir:

“burjuvazi bütün üretim araçlarındaki hızlı iyileşme ile son derece kolaylaşmış üretim araçları ile, bütün ulusları hatta en barbar olanları bile, uygarlığın içine çekiyor. Metallerinin ucuz fiyatları, bütün Çin setlerini yerle bir eden, barbarların inatçı yabancı düşmanlığını teslim olmaya zorlayan ağır toprak oluyor. Bütün ulusları yok etme tehdidiyle, burjuva üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları uygarlık dediği şeye benimsemeye yani bizzat burjuva olmaya zorluyor. Tek sözcükle kendi imgesinden bir dünya yaratıyor.”⁴⁷

Marx ve Engels’in düşüncesine göre, her ne kadar bu döneme kadar kapitalist gelişmeler yani ticaret ve sanayinin küresel çapta yayılması burjuvazinin yararına olmuşsa da, kapitalist sistemin artık geldiği noktada sistemin burjuvazi yararına işlemesi mümkün değildir. Bu süreçte tıpkı daha önce burjuva sınıfının feodal sınıfı yok ettiği gibi, işçi sınıfı da burjuvaziden iktidarı ele alacaktır.⁴⁸

Marx ve Engels’e göre, sosyalist devrim tek bir harekette ve her ülkede aynı anda gerçekleşmeyecektir. Bu süreç, tüm bir tarihsel süreci kapsayacak ve bu süreç içerisinde başta üretim ve mülkiyet ilişkileri olmak üzere tüm toplumsal ilişkileri etkileyecektir. Marx ve Engels, bu sürecin gelişimindeki mantığı, 1859’da *Ekonomi Politiğin Eleştirisi’ne Katkı*’da şöyle açıklar:

“Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar, aralarında zorunlu kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını belirli bir toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasi üst yapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklardır. Gelişmelerin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline

⁴⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, çev. Muzaffer Erdost, 7. baskı (İstanbul: Sol Yay., 2008), 117.

⁴⁶ **age**, 120.

⁴⁷ **age**, 121.

⁴⁸ **age**, 122.

gelir. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üst yapıyı büyük ya da daha az bir hızla alt üst eder.”⁴⁹

Marx ve Engels’in yukarıda yazdıklarından sosyalist devrimin, ekonomik bakımdan ileri ülkelerde başlayacağını öngördükleri anlaşılır. Claudin’e göre, “üretici güçlerin daha yüksek bir düzeye geçmesinin ürünü olan sosyalizm, bir dünya sistemi olmaksızın gerçekten varolamaz. Devrimin ileri ülkelerde kazanılması gereği de buradan çıkar.”⁵⁰ Kapitalizmin gelişmesi süreci, teknolojinin sürekli olarak ilerlemesine ve ekonominin sürekli olarak büyümesi ve burjuvazinin karlarını arttırmasına bağlıdır. Bu bağlantının duraklamaya başladığı her noktada kapitalizm dönemsel krizlere sürüklenecek ve en sonunda bu krizleri atlatamayacak hale gelecektir. Dolayısıyla kapitalizmin geliştiği, ekonomik bakımdan ileri ülkelerde burjuva sınıfı sürekli olarak karını arttırmak için uğraşırken, işçi sınıfı ekonomik bakımdan gittikçe güçsüz kılınacaktır. İşte bu süreç, bir büyük toplumsal devrime neden olacaktır. Denebilir ki, ekonomik bakımdan gelişmiş olan ülkelerde devrimin başlayacağı ve yayılacağı fikri bu noktadan yola çıkarak geliştirilmiştir.

2.2.2. Marx ve Engels’in Az gelişmiş Ülkelerde Devrim ve Kalkınma Sorununa İlişkin Görüşleri

Marx ve Engels’in bizzat kendi yazılarından “azgelişmişlik” problemini açıklamaya çalışmak oldukça zordur. Kendi dönemlerinde varolan “azgelişmişlik” problemlerine ilişkin gözlemlerine dayanan ve çoğu sistemleştirilmemiş yazılarından bir teorik bütüne ulaşmanın zorluğu bir yana, dönemin ideolojik ve politik atmosferinin – bu az gelişmiş ülkelerdeki sosyalist devrim potansiyeli, ulusal kurtuluş mücadeleleri vs.- de etkisi yazıların analizini güçleştirir. Öte yanda bu yazıların konusu, Çin, Hindistan ya da Rusya gibi ekonomik bakımdan gelişmemiş ülkelerde azgelişmişliğin nedenleri üzerine kapsamlı bir analiz yapmak değil, aksine bu ülkeleri devrimci potansiyelleri ve dünya devrimine olabilecek katkıları ölçüsünde değerlendirmektir. Marx ve Engels’in bu konudaki tüm teorileri ise, Kapital’deki dağınık pasajlar, özellikle Çin, Hindistan olmak üzere Asya’da sömürgeciliğin etkilerine ilişkin değerlendirmeler içeren gazete makaleleri ve mektuplardan oluşmaktadır.

⁴⁹Karl Marx, **Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı**, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 1993), 23.

⁵⁰Fernando Claudin, **Komintern’den Kominform’a**, cilt 1, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul:Belge Yayınları, 1990), 57.

Claudin'e göre, 1840'larda ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın durumunda meydana gelen bazı değişiklikler üzerine, Marx ve Engels, devrimci süreçle ilgili, esas tezlerini, yani sosyalist devrimin en ileri ülkelerde başlayacağı tezini muhafaza ederken, diğer devrim tiplerinin de olanaklı olduğunu düşünmüşlerdir. Buna göre bu devrimler Avrupa'nın geri ülkelerinde patlak verebilir, ileri ülkelerdeki sosyalist devrimler için bir başlangıç oluşturabilir ve sonunda bunlarla tek bir devrimci süreç içinde birleşebilirlerdir.⁵¹ Örneğin bu konuda Engels, Rusya üzerine makalesinde (1875), "Rusya kuşkusuz bir devrimin arifesindedir(...)Tüm Avrupa gericiliğinin bugüne dek gelmiş son kalesini bir darbeyle yıkacağından tüm Avrupa için çok büyük önemi olan bir devrim..."⁵² diye yazmaktadır.

Otechestvenir Zapiski adlı Rus dergisine 1877'de gönderilen bir mektupta da Marx, okurları kapitalizmin kıta Avrupası'nda gelişimi hakkındaki analizleri karşısında uyarmaktadır. Buna göre kıta Avrupası'nda kapitalizmin gelişim sürecinin bütün ülkelerde aynı şekilde gerçekleşeceği şeklinde bir sonuç çıkarılmamalıdır.⁵³ Buradan hareketle Marx, 1881-1882'de Rusya'da bir köylü devriminin Avrupa'da sosyalist devrimle birleşmesi koşuluyla, Obçına'nın (Rus köylü cemaati) kapitalizmin tüm aşamalarından geçmek durumunda olmaksızın, doğrudan komünizme geçebileceğini söyler.⁵⁴

Marx'ın, Avrupa kapitalizminin sömürdüğü geri ülkelerdeki devrimler ile sosyalist devrimler arasındaki bağıntı fikrini en açık bir şekilde ortaya koyduğu metinlerden biri, 1853'te Çin üzerine yazdığı makalesidir. Bu makalesinde Marx şöyle demektedir: "Çin'deki devrim, Avrupa'da devrimin gerçekleşmesine şu anda var olan

⁵¹ age, 60

⁵² Friedrich Engels, "On Social Relations in Russia" (1875) , **Marx , Engels, Lenin : The Non-Capitalist Road to Socialism**, (Moscow: Novosti Press Agency Publishing House, 1976), 25-26

⁵³ Karl Marx, "To The Editorial Board of the "Otechestvenniye Zapiski", **Marx , Engels, Lenin : The Non- Capitalist Road to Socialism**, (Moscow: Novosti Press Agency Publishing House, 1976), 30

⁵⁴ Friedrich Engels, "On Social Relations in Russia", 25. Şüphesiz Marx ve Engels Rusya'da mevcut olan toprakta köylülerin ortak mülkiyetinin de bu geçişte bir avantaj olabileceğini düşünmektedirler. 1882'de Komünist Parti Manifestosu'nun Rusça baskısının önsözünde sorunu şu şekilde ortaya koymuşlardır: " Büyük oranda zayıflamış olsa bile, ilkel bir ortak toprak mülkiyeti anlamına gelen Rus Obçına'sı, doğrudan doğruya komünist ortak mülkiyetin üst biçimine geçebilir mi? Ya da başka bir yol olan Batu'daki tarihsel deneyim gibi mutlaka bir çözülme sürecine girmek zorunda mıdır?" Bu soruyu Marx ve Engels şu şekilde yanıtlamaktadırlar: " Eğer Rus devrimi, Batıdaki bir proleter devrimin öncüsü olup, bu devrimle birleşebilirse, Rusya'daki mevcut bu ortak toprak sahipliği komünist bir yolun başlangıç noktasını oluşturabilir." Karl Marx, Freidrich Engels, " Preface to the Second Edition in Russian of the ' Manifesto of the Communist Party'", **Marx , Engels, Lenin : The Non- Capitalist Road to Socialism**, (Moscow: Novosti Press Agency Publishing House, 1976), 34.

her türlü diğer politik uğraştan daha fazla katkıda bulunabilir.”⁵⁵ Çin’in dünya devrimine olacak katkısını ise Marx şöyle değerlendirmektedir:

“kapitalizm bir dünya sistemidir. İngiliz endüstrisi büyük oranda Asya pazarlarına bağımlıdır; 1850’den beri genişleyen İngiliz endüstri üretimi 1853’te bir aşırı üretim krizine girmek üzeredir. Büyük pazarlardan biri aniden daraldığı zaman, krizin gelişi zorunlu olarak hızlanır. Çinlilerin şimdiki ayaklanmasının İngiltere üzerinde bu etkiyi yaratması gerekir.”⁵⁶

Buradan yola çıkarak, Marx’ın uluslararası konjonktürdeki gelişmelere bağlı olarak Rusya, Çin veya Hindistan’daki gelişmeleri değerlendirdiği yazılardan anlaşılabilir gibi azgelişmiş ülkelerde de – şartlara göre- kapitalizmin gelişme aşamaları tamamlanmadan bir devrim gerçekleşebilir, ancak bu devrimler kapitalist ülkelerde gerçekleşecek devrimci süreçle birleştiği takdirde kendisini var etmeyi sürdürebilir. Öte yanda Marx’ın ve Engels’in sömürge ve yarı-sömürge ülkelere ilişkin değerlendirmeleri, metropol sermayesinin geri toplumlara girmesinin yarattığı etkiler ve bu ülkelerdeki devrimci potansiyel (ve dünya devrimlerine katkısı) üzerine odaklanmaktadır. Onların kapitalizm-öncesi toplumlar üzerine yazdıkları, tartışmasız kabul edilecek öngörülerden ziyade, azgelişmişlik üzerine gelecekte yapılacak tartışmalar için varsayımlar ya da öneriler niteliğindedir.

2.2.3. İkinci Enternasyonal ve “Aşamalı Devrim” Perspektifi

Marx ve Engels, daha önce değinildiği gibi, devrimin ekonomik bakımdan ileri ülkelerden başlayacağını ileri sürmüşlerdir. Bunun sebebi ise, kapitalistleşmiş toplumlarda üretici güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmanın bir noktadan sonra engellenemeyeceği ve bunun bir toplumsal devrimle sonuçlanacağı düşüncesidir. Marx ve Engels ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da meydana gelen değişimlerden sonra, sosyalist devrimin en ileri ülkelerde başlayacağı şeklindeki görüşlerinin yanında diğer başka devrim tiplerinin de –burjuva demokratik, ulusal kurtuluş- olanaklı olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre bu devrimler, Avrupa’nın ekonomik bakımdan geri ülkelerinde meydana gelebilir ve ileri ülkelerde gerçekleşecek sosyalist devrimlere bir başlangıç oluşturabilir ya da sosyalist devrimlerle birleşebilir.

İkinci Enternasyonal’e hakim olan Marksist düşünce ise, sosyalist devrim-demokratik devrim ayrımına dayanmaktadır. Buna göre geri ülkelerde gerçekleşecek devrimler proleter devrim olamaz. “Aşamalı devrim teorisi” olarak bilinen bu teoriye göre, bu

⁵⁵ Karl Marx, “Revolution in China and Europe”, Shlome Avineri (ed.) , **Karl Marx on Colonialism and Modernization** (New York: Anchor Books, 1969), 67.

⁵⁶ Marx, “ Revolution in China and Europe”, 70.

Ülkelerin önündeki ilk devrimci aşama “burjuva demokratik” devrimdir ve bu gerçekleşmeden “sosyalist” nitelikli bir devrimin gerçekleşmesi mümkün değildir. Ayrıca bu geçiş süreci belli bir zaman dilimini kapsayacak ve burjuva demokratik devrim gerçekleştikten sonra atılacak adımlar, sosyalist bir devrimin koşullarını da hazırlayacaktır. Bu teorik anlayış özellikle 1905 Rus Devrimi’nden sonra ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Çünkü Rus devrimi bu teorik tartışmaların somut devrim koşullarında tekrar değerlendirilmesine olanak vermiştir.

Rus Sosyal Demokrat Partisi’nin 1902 programı, -özellikle Lenin ve Plehanov’un katkıları ile- Klasik Marksist düşüncenin bir rneği görünümündedir. Programın teorik bölümü, Ortodoks Marksist görüşle başlar. Buna göre, kapitalizmin çelişkileri arttıkça, “proleterlerin sayısı ve aralarındaki dayanışma artmakta ve sömürücülere karşı giriştikleri mücadele şiddetlen(mektedir).”⁵⁷ Bu gelişme ise, tüm bu sürecin sonunda bir toplumsal devrimin koşullarını yaratacaktır.

Rus Sosyal Demokrat Partisi’nin bu programı, daha sonraları 1905 Devrimi deneyi içinde farklı yorumlandırmalara uğrayacak ve parti iideki çeşitli eğilimler farklı yorumlar yapacaktır.⁵⁸ Menşevikler, burjuva demokratik ve sosyalist devrim arasındaki sıralamaya bağlı kalırken, Bolşevikler ve özellikle Lenin bu iki devrim arasında çözülmez bir bağ olduğunu ileri sürer. E.H. Carr’a göre, Menşevik- Bolşevik ayrımında, Menşevikler katı doktriner tezleri ile burjuva demokratik devrimin sınırlarında iken, Bolşevik tez iki devrim arasında kurduğu yakın bağlantı sebebiyle sosyalist devrime giden pratik program ihtiyacını karşılamaya yönelik görünmektedir.⁵⁹

Rus Marksizmi’nin kurucusu kabul edilen Plehanov ve Menşevikler’e göre, Rusya’da gerçekleşecek olan devrim burjuva devrimidir; çünkü Rusya’da kapitalizm gelişmemiştir. Bu gelişme gerçekleşmedikçe Rus proletaryası sosyalist devrim yapmaya kalkışmamalıdır. Özellikle Plehanov’un analizlerinde esasını gözlemleyebileceğimiz Menşevik teze göre, Rusya azgelişmiş Asya tipi bir lke

⁵⁷ Edward Hallett Carr, **Bolşevik Devrimi**, cilt 1, ev. Orhan Suda, 3. basım,(İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 37.

⁵⁸Rus Sosyal Demokrat Partisi 1903’te İkinci Kongresi’ni topladığında, Bolşevikler ile Menşevikler arasında daha sonra belirginleşecek ayrılığın ilk temelleri de ortaya çıkacaktır. Bu ayrılık, 1905 Rus Devrimi koşullarında daha şiddetli hale gelecek ve 1912 yılında tam ve resmi bir bölünmeye gidecektir. Michael Löwy, **The Politics of Combined and Uneven Development** (London: Verso, 1981), 30-31

⁵⁹ Carr, **age**, 47.

olması sebebiyle sanayileşme ve Batılılaşma uzun bir dönemi kapsayacaktır. Bu gerçekleşmeden önce ise proleter nitelikli bir devrimin olması mümkün değildir.⁶⁰

İkinci Enternasyonal'in "aşamalı devrim" perspektifinde olan Menşevikler ile Lenin önderliğindeki Bolşevikler'in farklı programatik yorumlara varmaları, 1905 devriminin somut devrim koşullarındaki tartışmalarında belirgin biçimde görülür. Menşevikler, 1905 devriminden sonra da, görüşlerini en az değiştirmiş olan gruptur. Onlara göre Rusya'da kapitalizmin gelişmesi, bir burjuva devriminin gerçekleşmesine bağlıdır. Bu devrim gerçekleşmeden ve dolayısıyla Rusya'da kapitalizm olgunlaşmadan bir işçi sınıfından söz etmek mümkün değildir. İşçi sınıfının var olmadığı bir ülkede ise sosyalist devrim koşullarının oluşmadığı aşıkardır. İktidarın ele geçirilmesi ve Geçici Hükümet'e katılım üzerine, Menşevik konferans tarafından Nisan- Mayıs 1905'de kabul edilen önergeye göre ise, toplumsal gelişmenin getirdiği bu yeni aşamada ilk yapılması gereken, siyasi olarak özgürleşmiş burjuva toplumunun kendi öz değerlerini yaratması ve gücü eline alması ile monarşiye dayalı bütün sınıfların tasfiye edilmesidir.⁶¹ Bu açıdan Menşevikler'e göre, Geçici Hükümet "burjuva karakterli" devrimin sorumluluğunu üstlenecek ve ülkenin özgürleşme sürecinde farklı sınıfların ortak çıkarını gözetecek, sadece devrimci gelişmeyi daha öteye taşımaya çalışmakla kalmayacak, aynı zamanda kapitalist düzenin temellerini tehdit eden faktörlerle de mücadele edecektir.⁶² Belirtilmeli ki bu yaklaşımlarıyla Menşevikler, 1945 sonrasında kalkınma konusunu programatik hedeflerinin merkezine koyan az gelişmiş ülke komünistleri için adeta teorik bir temel oluşturmaktadırlar.

1905 Devriminin Lenin ve Bolşevikler açısından değerlendirilmesi en yetkin ifadesini Lenin'in 1905'te yazdığı *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği* adlı eserinde bulur. Löwy'nin ifadesiyle bu metin, "Lenin'in kendi zengin, devrimci gerçekçiliği ile 'ortodoks Marksizm' denilen geleneğin dayattığı sınırlamalar arasında yaşadığı düşünsel gerilimi olağanüstü bir açıklıkla ortaya koyar."⁶³ Bir başka ifadeyle Lenin, hem İkinci Enternasyonal Marksizmi'nin etkisi altında bir Marksist olarak Rusya gibi geri bir ülke için bir sosyalist devrim öngörmemektedir; hem de bu devrim sonucu burjuvazinin iktidarı almasına karşıdır.

⁶⁰ Löwy, *age*, 32.

⁶¹ Robert H. McNeal ed. **Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union**, vol.1, (Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1974), 72.

⁶² *age*, 72-73.

⁶³ Löwy, *age*, 34.

Bu durumda, Lenin'in Rus devrimi üzerine analizlerinden çıkardığı sonuç, "işçi-köylü demokratik diktatörlüğü" olarak özetlenebilecek bir formülü ifade eder. Buna göre, işçiler ve köylülerin birlikte oluşturduğu bu diktatörlük, sosyalist devrim koşullarının olgunlaşmasını sağlayacak bir geçiş dönemini ifade edecektir.⁶⁴ Lenin'in, işçi ve köylüler arasında öngördüğü ittifakta asıl unsur işçiler olmasına rağmen, bu geçici ittifak dönemi boyunca, hükümetin doğrudan sosyalist önlemler almasını engelleyen nitelikte bir işbirliği sunar. Çünkü Lenin'in düşüncesine göre, doğrudan sosyalist önlemler alınırsa, kitlesel köylü desteği devrimden soğuyacaktır.

1905 Devriminin en önemli değerlendirmelerinden biri de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin genç önderlerinden Troçki tarafından yapılmıştır. Troçki'nin 1905 devrimi üzerine tezleri, Menşeviklerin "aşamalı devrim" perspektifi ile radikal bir ayrılık taşır. Löwy'nin de belirttiği gibi, "Troçki, uzun yıllar bu dogmayı sorgulamaya kalmış olan ilk ve tek Marksist" olarak kalmıştır.⁶⁵ Troçki'nin görüşlerinde Parvus'un⁶⁶ düşüncelerinden etkilendiği bilinmektedir. Parvus'a göre, "Dünya çapındaki gelişme Rusya'da siyasi bir ayaklanmayı yaratır. Bu durum, bütün kapitalist ülkelerin siyasi gelişmelerini ister istemez etkiler. Rus devrimi bütün dünyayı sarsar... ve Rus proletaryası pekala sosyal devrimin öncüsü rolünü oynayabilir."⁶⁷ Görülüyor ki Parvus, daha 1904'de, yaklaşan devrimi yalnız Rusya sınırları içinde kalacak bir olay olarak saymamaktadır. Rus ayaklanması dünya devriminin başlangıcı olacaktır. Bu düşünceler ileride sürekli devrim kuramının da ana unsurları olacaktır.

Troçki'nin sürekli devrim tezi olarak adlandırılacak olan değerlendirmeleri, Rusya'nın 1905-6 yıllarında devrimci karmaşa döneminde doğmuştur. Troçki'ye göre, iktisadi bakımdan geri kalmış bir ülkenin proletaryası, ileri kapitalist ülkelerin proleteryasından daha önce iktidarı ele alabilir. Başka bir ifadeyle "Rus devrimi öyle bir durum yaratabilir ki, bu durumda iktidar, burjuva liberalizmini savunan politikacılar, yüksek devlet yönetimindeki dehalarını göstermeye vakit bulamadan proletaryanın eline geçer."⁶⁸ Troçki'nin düşüncesinde söz konusu olan proletarya olduğunda, bu sınıfın niceliksel zayıflığı iktidarı ele almasına engel değildir; çünkü

⁶⁴ V. I. Lenin, **Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği**, (Ankara: Sol Yayınları, 2007), 50-51.

⁶⁵ Löwy, **age**, 32.

⁶⁶ Alexander Parvus (1867-1924), Rus devrimci ve aydın.

⁶⁷ Isaac Deutscher, **Troçki: Silahlı Sosyalist**, çev. Rasih Güran, (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1970), 133.

⁶⁸ **age**, 189.

devrim sadece Rusya'nın sorunu değildir, Rusya'nın geleceği diğer devrimlerle garanti altına alınacaktır.⁶⁹ Troçki bunu şöyle ifade etmektedir:

“Avrupa proleteryaasının doğrudan politik yardımı olmadan, Rusya işçi sınıfı iktidarını koruyamayacak ve geçici üstünlüğünü sürekli bir sosyalist diktatörlüğe dönüştüremeyecektir. Öte yandan Batı'daki bir sosyalist devrimin, işçi sınıfının geçici üstünlüğünü doğrudan sosyalist bir diktatörlüğe döndürmemize izin vereceğinden kuşku yoktur.”⁷⁰

Rusya'da 1917'de Şubat Devrimi'nin çarlığı yıkışı ile, Lenin'in tezleri de değişmeye başlamış ve devrimden sonra yazdığı *Nisan Tezleri* ile geleneksel düşünceden uzaklaşmıştır. Bu tezlerinde ileri sürdüğü noktaların en önemlisi şüphesiz Lenin'in de artık Rusya'da gerçekleşecek devrimin sosyalist bir devrim olacağını düşünmesidir. Dolayısıyla bu tezleriyle, partiye sosyalist bir devrime yönelmenin ve onun hazırlıklarını yapmanın zamanının geldiğini söyler. Ayrıca Lenin bu tezlerinde, işçilerin önderliğindeki Sovyet iktidarının sosyalist nitelikte bazı önlemler için köylü kitlelerinin desteğini sağlamayı da önermektedir. Löwy'e göre, Lenin'in bu anlayışı, Troçki'nin 1905'ten beri savunduğu -demokratik devrimden sosyalist devrime kesintisiz geçişin proletarya öncülüğünde olduğu fakat köylü kitlelerinin de bu geçişi desteklediği- görüşüne oldukça yakındır.⁷¹ Bu konu, daha sonra Rus Komünist Partisi ve Komünist Enternasyonal içinde yeni program ve strateji tartışmaları vesilesiyle tekrar gündeme gelecektir.

2.2.4. 1910- 1917: Klasik Emperyalizm Teorilerinin Ortaya Çıkışı

1910'lu yıllarda üretilen emperyalizm teorileri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan az gelişmişlik ve emperyalizm teorilerinin de temelini oluşturmaktadır. Bu dönemdeki eserler, emperyalizmin daha çok metropol sermayesinin sömürge ve yarı-sömürge ülkelere doğru hareketine, dünya ekonomisinin genel durumuna, kapitalist gelişmenin emperyalizm ile birlikte ayakta durabildiğini kanıtlamayı amaçlayan teorilerdir. Oysa İkinci Dünya savaşı sonrasında az gelişmişlik ve emperyalizm konularına merkezi bir önem veren kalkınma literatürü, daha çok bu ülkelerdeki anti-emperyalist hareketleri, ekonomik bağımsızlık mücadelesini, gelişmiş ülkelere yetişmek için sanayileşme çabalarını ifade eder. Bir başka ifadeyle, 1945 sonrasındaki az gelişmişlik ve emperyalizm literatürünün asıl vurgusu az gelişmiş ülkelerdeki anti-emperyalist tepkiler, ayaklanmalar ve sanayileşme metotları üzerinedir. Bu farkı

⁶⁹ age, 133-134.

⁷⁰ Leon Troçki, *Sürekli Devrim- Sonuçlar-Olasılıklar*, çev. A. Muhittin , (İstanbul: Köz Yayınları, 1976),106.

⁷¹ Löwy, age, 61-63.

görebilmek için emperyalizm ve az gelişmişlik literatürünün kilometre taşları olarak kabul edilen Hilferding, Buharin, Lenin ve Luxemburg'un eserlerinin üzerinde durmak gereklidir. Öte yanda bu klasik emperyalizm teorilerinin sonu az gelişmişlik sorgulamalarına varacak olan tezlere bir temel sağladığı ve bu yüzden de ele alınmasının gerekli olduğunun da hatırlatılmasında yarar var.

2.2.4.1. Hilferding ve “Finans Kapital”

Rudolf Hilferding'in *Finans Kapital* adlı eseri 1910 yılında yayımlanmıştır. Bu eser, emperyalizm teorilerinin ilk ve en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilir. Yayımlandığı dönemde de Marksist ekonomi kuramına özgül bir katkı olarak nitelendirilmiştir. Tom Bottomore, *Finans Kapital*'in İngilizce baskısına yazdığı önsözde döneminde esere yapılan olumlu eleştirileri hatırlatarak, Marksist düşüncenin emperyalizmi açıklamaya yönelik açılımında ne kadar önemli bir yapıt olduğunu belirtir: Otto Bauer 1910'da *Der Kampf* (Mücadele) dergisinde, bu esere “ Kapital'in devamı gözüyle bakılabileceğini ” söyler. 1911 yılında Karl Kautsky ise, *die Neue Zeit*'e yazdığı eleştiride tıpkı Bauer gibi, eseri *Kapital*'in bir devamı olarak nitelendirir ve Marx'ın yönteminin, Marx'ın kendisinin *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerde çözümleyip sonuca vardiıramadığı olguları açıklamaya yönelik uygulandığını söyler. Bottomore, yine Lenin'in kendi emperyalizm teorisinde Hilferding'in “tekeller, finans kapital, sermaye ihracı, uluslararası karteller...” gibi kavramlarını kullandığını belirtir. Buharin de pek çok yazısında, özellikle ekonomi alanındaki gelişmeleri analiz ederken, birçok şeyi Hilferding'in eserine borçlu olduğunu söyleyecektir.⁷²

Hilferding emperyalizm teorisini, kapitalizmin “finans kapital” evresinde olduğu düşüncesinden yola çıkarak açıklar. Finans Kapital kavramı ile Hilferding banka sermayesi ve sanayi sermayesinin ticari sermayeyi de içerecek şekilde birleştiği olgusunu anlatır:

“Finans kapital sermayenin birleşmesine işaret eder. Daha önceki dönemde ayrı olan sanayi sermayesi, ticari sermaye ve banka sermayesi artık yüksek finansın ortak yönetimi altındadır ve burada sanayinin ve bankaların en büyükleri yakın kişisel ilişkiler içindedir.”⁷³

Hilferding'e göre finans kapitalin belirleyici olgu olduğu içinde bulunulan dönemde, üretimin merkezileşmesi kartel ve tröstleri oluşturmuş ve serbest rekabeti büyük

⁷²Tom Bottomore, “Introduction” **Finance Capital :A Study of the Latest Phase of Capitalist Development**, (NewYork: Routledge&Kegan Paul, 1981)

⁷³Rudolf Hilferding, **Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development**, (NewYork: Routledge&Kegan Paul, 1981), 301.

ölçüde ortadan kaldırmıştır. Öte yandan, üretimin yoğunlaşması süreci de banka ve sanayi sermayesini birleştiren bir özellik göstermiştir.⁷⁴ Hilferding bu birleşmede, banka sermayesinin egemen olduğunu özellikle belirtir. Ona göre, “altı büyük Berlin bankasını ele geçirmek... büyük sanayinin en önemli kollarını ele geçirmek demektir.”⁷⁵

Hilferding, sermayenin giderek merkezileşme sürecini eserinin son bölümünde “ekonomik bunalımlar teorisi” ve “emperyalizm teorisi” başlıklarında değerlendirmektedir. Hilferding’e göre, tekellerin ve tröstlerin olduğu bu dönemde, ülke içinde yatırımların karlılığı düşer. Çünkü tekellerin ve kartellerin ulusal pazarda sürekli olarak dış rekabeti yok etmeye yönelik çabaları ve yine bu tekellerin ulusal üretimden elde ettikleri karı artırmak adına tekel olma özelliklerinden dolayı yüksek fiyat uygulayabilme serbestisi söz konusudur. Yüksek fiyatlar ise, giderek ulus içindeki pazarlarda satışı düşürür. Ulusal pazarlardaki satış oranlarındaki bu düşüş sebebiyle sermaye ihracı giderek daha çok önem kazanmaya başlar.⁷⁶ Sermaye ihracı ile kapitalizm geri bölgelerdeki yeni alanlara yayılır. Hilferding’e göre bu süreç, geri bölgelerde kapitalizm öncesi üretim tarzlarının tasfiyesini sağlar. Yine bu süreç, başlangıçta demiryolu vb. altyapı yatırımları ile bu ülkelerde belirli bir dereceye kadar gelişme yaratmakla beraber, sonraki süreçte daha çok hammadde üretimine yönelmesiyle bu gelişme durur.⁷⁷

Sonuç olarak, Hilferding’in değerlendirmeleri daha çok büyük ve sanayileşmiş ülkelere geri kalmış ülkelere doğru yayılan kapitalist gelişme üzerine odaklanmaktadır. Emperyalizmin, geri kalmış bölgelerde yarattığı etkiler ya da bu bölgelerin siyasi ve ekonomik bağımlılıkları oldukça sınırlı ve yüzeysel ele alınırken, bu ülkelerin kalkınma problemlerine değinilmemiştir. Hilferding, emperyalist yayılmanın sadece geri ülkelerde ulusal bilinci uyaracağını ve sosyalizme giden koşulları hazırlayacağını belirtmekle yetinir. Asıl araştırma konusu ise, finans kapitalin oluşum süreci ve dünya ölçüsünde yayılmasının analizidir. Bu açıdan geri kalmış ülkelerdeki sanayileşme çabalarının, ekonomik bağımsızlık kazanma hedeflerine değinen bir çalışma değildir. Bu anlamda *Finans Kapital*, gelişmiş

⁷⁴ age, 21.

⁷⁵ age, 368.

⁷⁶ age, 234.

⁷⁷ age, 318-321.

lkelerdeki sermayenin kapitalist olmayan alanlara yayılmasını, dünya ekonomik sistemi bütünlüğünde inceleyen bir eser olarak değerlendirilmelidir.

2.2.4.2. Buharin: “Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi”

Nikolay Buharin’in, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* adlı eseri 1917 yılında yayımlanmış, Birinci Dünya Savaşı’nın devam etmekte olduğu bir dönemde yazılmıştır. Buharin’in teorisinin çıkış noktası, dünya ekonomisinin analizidir:

“burjuvazinin kendi içindeki grupları arasındaki mücadeleden başka bir şey olmayan ‘ulusal’ devletler arasındaki mücadele durup dururken ortaya çıkmamıştır... Aksine bu çelişki tam da ‘ulusal ekonomik organizmaların’ yaşadığı ve geliştiğı özel çevre koşullarına bağlıdır... Bu organizmalar (ise) çok geniş bir alanın, yani dünya ekonomisinin bölümleridir.”⁷⁸

Bir başka deyişle dünya ekonomisi, tek tek ulusal ekonomilerin oluşturuğu bir sistemdir. Bu sebeple, emperyalizmin ekonomik özellikleri ve gelişmesini anlamak demek, dünya ekonomisindeki gelişmeleri çözümlemiş olmak demektir.⁷⁹

Buharin’in ifadesiyle, “nceleri tek bir ülkenin sınırları içinde ortaya çıkan köy ve şehir arasındaki farklılık ve bu farklılığın gelişimi bugün çok daha büyük bir ölçekte gerçekleşmektedir.”⁸⁰ Buharin’e göre, uluslararası ekonomik ilişkilerin ve bunun sonucunda da dünya ölçeğinde üretim ilişkileri sisteminin gelişimi iki şekilde olabilir:

“ uluslararası ilişkiler, büyük ve kapitalist yaşamın girdabına henüz girmemiş alanlara doğru yayılır. Böyle bir durumda, dünya ekonomisinin yaygın bir şekilde büyümesinden söz edebiliriz. Diğer taraftan, bu ilişkilerin derinliğine geliştiğini, daha sıklaştığını ve çok sıkı bir ağı oluşturuğunu da söyleyebiliriz. Böyle bir durumda ise, dünya ekonomisinin yoğun bir biçimde büyümesinden söz edebiliriz.”⁸¹

Dünya ekonomisinin gelişimine bakıldığında ise bu iki şekildeki büyümenin de eşanlı gerçekleştiğı görülür. Son on yıllarda görülen dünya ekonomisindeki olağanüstü hızlı büyüme ise, kapitalizmin üretici güçlerinin çok hızlı bir şekilde gelişmesi sebebiyledir. Böylece, dünya kapitalizminin üretici güçlerinin blşldğı gözlenmektedir:

“ Dünyadaki sosyal emek, çeşitli ülkeler arasında bölünmüştür; her bir ülkenin emeğı, uluslararası mübadele yoluyla dünyadaki sosyal emeğin bir bölümünü oluşturuur. Uluslararası mübadele süreci yoluyla ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık tesadüfi olmayıp, süregelen sosyal gelişmenin gerekli bir koşuludur. Böylelikle uluslararası mübadele belli yasaları olan sosyo-ekonomik bir sürece dönüştür.”⁸²

⁷⁸ Nikolay Bukharin, **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, çev. Uğur Selçuk Akalın, 2. basım, (İstanbul: Bağlam,2005), 21.

⁷⁹ **age**, 22.

⁸⁰ **age**, 24.

⁸¹ **age**, 32.

⁸² **age**, 26.

Buharin'e göre, dünya ekonomisinin bu gelişim süreci kapitalizmin doğasından da kaynaklanır: “ (...) birikim eğilimi, sermayenin genişleme hırsı ve genişletilmiş ölçekte artı değer üretimi (...) Kapitalist üretimin yasasıdır bu.”⁸³ Buharin, kapitalist yayılmayı ve emperyalizmi daha iyi anlatabilmek için , Alman emperyalizminin “güzide” teorisyenlerinden olarak nitelendirdiği Sartorios von Waltershausen'in şu sözlerini aktarır:

“dünyada sanayinin gelişmesi, dünya ekonomisinin her politikasıyla birlikte hesaba katılması gereken bir gerçektir... Gelişme sürecini durdurmak kimsenin elinde değildir. Ve devlet başka ülkelerde işletme kurmayı yasaklarsa, bu ancak üçüncü bir devletin işletmelerinin yararınadır. Bunun için yapılması gereken en iyi şey zamanında pastadan pay almaktır. Ekonomi dünyası yerinde durup kalmayacaktır. Değişiklikler birbirini izlemektedir. Güçlü bir devletin her zaman katılma şansı vardır.”⁸⁴

Buharin, emperyalizm teorisini savaş yıllarında yazdığı için, emperyalizmin bu büyük savaşa yol açtığı ve savaşın işçi sınıfına da gerçek çıkarlarının ne olduğunu göstereceği şeklinde bir sonuca varır. Buharin'e göre, savaşın nedenlerinin iyi analiz edilmesi gereklidir; çünkü savaşın ilk dönemi, kapitalizmin çöküşüne değil ama İkinci Enternasyonal'in çöküşüne yol açmıştır. Buharin, bu çöküşün sık sık her ülkenin iç çelişkileriyle açıklanmaya çalışıldığına dikkat çekerek bunun yanlışlığını belirtir. Ona göre, “proletarya hareketinin başarısızlığı, dünya ekonomisinin sınırları içindeki ‘kapitalist devlet tröstlerinin’ eşitsiz durumlarının bir sonucudur.”⁸⁵ Buharin'e göre emperyalist devlet tarafından elde edilen yüksek karlar, başta “vasıflı” işçiler olmak üzere, işçi sınıfının ücretlerinin de yüksek olmasını sağlar. Bu duruma, daha önce Engels tarafından da İngiltere'nin dünya pazarındaki tekelci durumu ve İngiliz proletaryasının muhafazakarlığını açıklarken değinilmiştir.⁸⁶ Öte yandan, Dünya Savaşı göstermiştir ki, bugüne kadar en yıkıcı ve vahşi uygulamalarını sömürge ülkelerde gösteren emperyalizm, artık Avrupa'daki işçi sınıfına da bu yüzünü göstermeye başlamıştır. İşte tam bu süreçte Buharine'e göre, “proletarya, kendini devrim yoluyla sosyalizme götürecek gerçek çıkarlarını anla(yacaktır.)”⁸⁷

Buharin'in çalışmasında, emperyalist yayılma ve kapitalizmin geri ülkelere girişi ile bu ülkelerde yaşanan değişimler büyük ölçüde analiz dışı kalmıştır. Buharin geri kalmış ülkelerde emperyalizmin yarattığı sonuçlardan ziyade, emperyalistler arasında

⁸³ age, 91.

⁸⁴ age, 110.

⁸⁵ age, 174.

⁸⁶ age, 178.

⁸⁷ age, 180.

muhtemel savaşlara ve bu ÷lkelerde proletaryanın sosyalist bilincinin uyanmasına odaklanmıştır.

2.2.4.3. Lenin ve “Emperyalizm: Kapitalizmin En Y÷ksek Aşaması”

Lenin’in 1917 yılında yayımlanan *Emperyalizm: Kapitalizmin En Y÷ksek Aşaması* adlı eserinin, hemen girişinde, İngiliz iktisatçı John A. Hobson’un 1902 yılında yazdığı *Emperyalizm* kitabından büyük ölç÷de yararlandığı yazar. Lenin de tıpkı Hobson gibi ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında sanayileşmiş ÷lkelerde ortaya çıkan büyük sermaye yoğunlaşması olgusuna odaklanmaktadır.

Lenin’e göre emperyalizm en kısa tanımıyla kapitalizmin en yüksek aşamasıdır:

“kapitalist emperyalizm haline, kesin ve en yüksek gelişme safhasında, temel nitelikleri zıtlarına dönüşmeye başladıkları zaman, kapitalizmden daha yüksek bir sosyal ve ekonomik sisteme geçiş çağının ana çizgileri bütün gelişme çizgisi boyunca biçimlenip ortaya çıktıkları zaman gelmiş(tir).⁸⁸

Lenin’in düşüncesinde, emperyalizm aşamasının belli başlı özellikleri şunlardır: İlk olarak, üretim ve sermayede gör÷len yoğunlaşma süreci sonucu ekonomide tekelleri ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin tekelleşme sürecine girdiğı bu aşamayı Lenin şöyle ifade etmektedir:

“ Tekeller, 20. yüzyılın başlarında, gelişmiş ÷lkelerde, tam bir egemenlik kurdular. Kartelleşme yolunda ilk adımların, yüksek gümrük himayesinden yararlanan ÷lkelerde (Almanya, Amerika) atılmış olmasına karşın, serbest ticaret sistemi içinde olan İngiltere’de de, biraz geç olmakla birlikte, aynı temel olay, yani tekellerin üretimin yoğunlaşmasından doğuşu gör÷lmüştür.”⁸⁹

İkinci olarak banka sermayesi ve sanayi sermayesi birbiriyle bütünleşmiş ve bir “mali oligarşı” yaratmıştır. Lenin’e göre, kapitalistlerin çıkarlarını denetleme işlevi artık bankalara aittir. Mali sermayenin, sanayi sermayesi üzerindeki bu denetimi ise, kapitalizmin emperyalizm aşamasında sahip olduğı en ayırt edici özelliktir. Üçüncü olarak emperyalizm aşamasında, sermaye ihracı büyük bir önem kazanmıştır. Lenin emperyalizmin yayılma alanı ihtiyacı konusunda Hobson’la aynı fikirdedir:

“ yirminci yüzyılın eşiğinde yeni bir tip tekelin oluştuğunu gör÷yoruz. Önce kapitalistlerin kapitalist olarak gelişen bütün ÷lkelerdeki tekелci birlikleri; ikinci olarak, sermaye birikiminin devasa boyutlara ulaştığı birkaç tane çok zengin ÷lkenin tekелci konumu. İlerlemiş ÷lkelerde muazzam bir “artık sermaye” ortaya çıktı. Kapitalizm eğer, şaşırtıcı teknolojik ilerlemeye karşın hala her yerde yoksulluk çeken kitlelerin yaşam standardını yükseltebilseydi (...) artık sermayeyle ilgili bir sorun olmazdı. (...) Ancak kapitalizm bunu yapsaydı kapitalizm olmazdı.(...) Kapitalizm olduğı gibi kaldığı sürece artık sermayeden, kapitalistlerin karlarının azalması anlamına geldiğinden, belli bir ÷lkedeki kitlelerin yaşam standartlarının yükseltilmesi amacıyla değil, sermayeyi dışarıdaki geri kalmış ÷lkelere ihraç ederek karları artırmak amacıyla

⁸⁸V. I.Lenin, **Emperyalizm: Kapitalizmin En Y÷ksek Aşaması**, çev. Erdoğan Başar, (Ankara: Sol Yayınları, 1965), 116.

⁸⁹ **age**, 130-131.

yararlanılacaktır. Bu geri kalmış ülkelerde sermaye kıt, toprak fiyatı nispeten düşük, ücretler düşük, hammadde ucuz olduğundan karlar genellikle yüksektir.”⁹⁰

Dördüncü olarak dünyayı aralarında paylaşmak isteyen kapitalist birliklerin uluslararası düzeyde kuruluşu gerçekleşmiştir. Ve yine bu aşamada büyük kapitalist güçler dünyanın toprak bakımından bölüşülmesini tamamlamıştır.⁹¹ Lenin, eserinde bu son aşamanın somut dünya koşullarında neyi ifade ettiğini şöyle açıklar: Dünyanın en büyük dört ülkesinin – İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD- dünya mali sermayesinin yüzde seksenine sahiptir. Böylece tüm diğer ülkeler çeşitli şekillerde bu ülkelere borçlu hale getirilmişlerdir.⁹²

Lenin’in emperyalizm kuramı, siyasi sonuçları açısından da önemlidir. Bu açıdan en dikkat çekici yanı Lenin’in kuramında ileri derecede kapitalist ülkeler ile sanayileşememiş ülkeler arasında doğacak bir çatışma öngörmesidir. Marksistlerin Birinci Dünya Savaşı’nın öncesinde tartışmaya başladıkları “uluslar” sorununu⁹³ Lenin “ezilen uluslar” şeklinde daha açık bir ifadeyle ele almış, teorisinde geri kalmış ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ayrımı “sömürülen-sömüren” ayrımı ile çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. “Ezilen uluslar” kavramı ise, 1945 sonrasındaki ulusal kurtuluş mücadelelerinin en önemli sloganı olacaktır. Öte yanda, teorinin odak noktası kapitalist gelişme ve emperyalist yayılma üzerinedir. Lenin, geri kalmış ülkelerin “gelişmemişlik” durumunun nedenlerini ortaya koymakla beraber, bu ülkeler için ekonomik anlamda bir kalkınma yolu önermekten ziyade, daha çok kapitalist yayılmanın hangi boyutlarda olduğuna ve bunların dünya devrimi dinamikleri açısından önemine dair öngörülerde bulunmuştur.

2.2.4.4. Luxemburg ve “Sermaye Birikimi”

Yüzyılın başında ortaya atılmış emperyalizm teorilerinin en önemlilerinden biri de Rosa Luxemburg’un 1913’te yayımlanan *Sermaye Birikimi* adlı eseridir.⁹⁴ Luxemburg emperyalizmin kaynağını bulmak için eserinin büyük bölümünü kapitalist ekonomide birikim ve yeniden üretimin koşullarının incelemesine ayırmıştır. Luxemburg’un temel tezi, Marx’ın Kapital’in İkinci cildinde geliştirdiği genişleyen

⁹⁰ **age.**

⁹¹ Lenin, **age**, 118.

⁹² Lenin, **age**, 67

⁹³ H. B. Davis, **İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun**, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Belge Yayınları, 1994), 134.

⁹⁴ Luxemburg bu kitaba gelen eleştirilere bir yanıt niteliğinde 1915’te de *Sermaye Birikimi Bir Karşı Eleştiri* kitabını yazmıştır ancak bu kitap ancak ölümünden sonraki yıllarda yayımlanabilmiştir.

yeniden üretim analizinin yanlışlığını ispat etmektir. Ona göre Marx, kapitalist toplumun ekonomik yeniden üretimini incelerken dış ticareti analiz dışında bırakmıştır. Oysa Luxemburg’a göre, gerçek sermaye birikim süreci kapitalizmin bütün tarihi boyunca dış ticaretten destek almıştır. Marx’ın sadece kapitalistlerin ve işçilerin olduğu bir ekonomide analiz ettiği yeniden üretim modelinde bir dengesizlik mevcuttur. Çünkü üretim araçlarını üreten sektör ile tüketici malları üreten sektör olarak iki sektörün ele alındığı bir ekonomik yapıda, tüketici malları üreten sektörde bu mallara olan talebin üretilme kapasitesiyle doğru orantılı bir hızda artması beklenemez. Luxemburg’un buradan vardığı sonuç, kapitalistlerin karlarını sürdürebilmeleri için bu artık malların satılmasının gerekliliği ve bunun için de yeni kapitalist olmayan pazarlara olan ihtiyacın ortaya çıktığı yönündedir.⁹⁵

Rosa Luxemburg’a göre, kapitalizmin ilk aşamalarında ülke içinde bir gelişme sağlanabilmiş olmasının nedeni, ülkede hala birtakım kapitalist olmayan üretim kalıntılarının varlığını sürdürüyor olmasından kaynaklanır. Ancak kapitalizm geliştikçe ve ülke içindeki sanayi dallarını ele ele geçirip, kapitalist olmayan üretim şekillerini kapitalist üretim şekline dönüştürdükçe, artık ülke sınırlarını aşma ihtiyacı doğmuştur. Dolayısıyla kapitalistler, karlılıklarını sürdürebilmek için, ülke sınırları dışında yeni kapitalist olmayan alanlar bulmaya yönelmişlerdir. Rosa Luxemburg’un ifadesiyle, “kapitalizm tarihsel olarak kapitalist olmayan bir toplumun içinde doğar ve gelişir.”⁹⁶

Rosa Luxemburg’a göre, emperyalist yayılma sanayileşmiş ülkelere ucuz hammadde ve ucuz emek avantajları sağlarken, sömürülen ülkelerde geleneksel ekonominin çok şiddetli bir tahribine yol açmıştır. Bazıları doğrudan sömürgeler haline gelirken, bazıları da siyasal olarak bağımsız olsalar da kapitalist ülke ekonomilerine bağımlı hale gelmişlerdir. Bir başka deyişle, bu ülkelerde üretilen tüketici malları sektörünün ürettiği tüketim mallarının “bağımlı” birer alıcısı konumuna getirilmişlerdir.⁹⁷

Rosa Luxemburg’un emperyalizm kuramının en dikkat çekici ve özgün taraflarından biri de militarizme yaptığı vurgudur. Bu konuda Luxemburg şöyle demektedir:

“ militarizm, birikimin her tarihsel aşamasına eşlik ederek, sermaye tarihinde tamamen açık bir işlevi yerine getirir. Avrupa kapitalizminin “ilkel birikim” denilen ilk aşamalarında, Yeni

⁹⁵ Rosa Luxemburg, **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**, çev. Neyyir Kalaycıoğlu (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984), 28.

⁹⁶ **age**, 42.

⁹⁷ **age**, 51.

Dünya'nın ve Hindistan'ın baharat üreten ülkelerinin fetih aracı olarak kesin bir rol oynar. Daha sonra modern sömürgelerin bağımlı kılınmasında, üretim araçlarına el konulabilmesi için ilkel toplumların toplumsal örgütlenmelerinin tahribinde, toplumsal yapısının uygun olmadığı yerlerde ülkelere zorla mal ticaretini getirmek ve sömürgelerdeki yerlileri ücretle çalışmaya zorlayarak proletaryaya dönüştürmekte kullanılır.”⁹⁸

Luxemburg'un emperyalizm teorisi, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde kapitalizmin yarattığı tahribatı, şiddet uygulamalarını ve bu ülkelerin ekonomik olarak bağımlılık süreçlerini, kapitalist birikim ve üretim süreçleri çerçevesinde analiz eder.

Luxemburg, kapitalist gelişmenin doğası gereği kapitalist olmayan alanlara doğru yayılmasının gerekliliğini, bu yayılma olmaksızın ayakta kalamayacağını ispat etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de, kapitalist olmayan ülkelerdeki tahribata, şiddet uygulamalarına dikkat çekmiş ancak bu ülkelerdeki olası anti-sömürgeci tepkilere dair bir öngöründe bulunmamıştır. Dolayısıyla bu eserde de, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin bağımsızlık mücadelesine ve daha da önemlisi siyasi bağımsızlık sonrası asıl kazanılması gereken ekonomik bağımsızlık mücadelesine dair değerlendirmeler yer almamaktadır.

2.2.5. Komünist (Üçüncü) Enternasyonal, Sömürge ve Yarı-Sömürge Ülkeler

2.2.5.1. Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal

Komünist Enternasyonal⁹⁹ Ekim Devrimi'nin içinden çıkmış ve büyük oranda bu devrime önderlik eden Bolşeviklerin çabalarıyla 1919 yılında kurulmuştur.

1917 Ekim Devrimi'nin yarattığı koşullar, Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist sistemin ve dünyadaki devrimci hareketin geleceği konusundaki tartışmaların somut devrim şartlarında yapılmasına olanak vermiştir. Kurulan yeni Enternasyonal'de hem Rusya'daki sistemin geleceği ve bununla bağlantılı olarak Rusya gibi sınai bakımından geri kalmış bir ülkede yapılması gereken ekonomik hamleler hem de Avrupa ve dünyanın geri kalmış bölgelerindeki devrimci hareketler önemli tartışma konuları olmuştur. Öte yanda, Komünist Enternasyonal'i diğer Enternasyonaller'den ayıran en önemli özelliklerinden biri, sömürgelere ve ezilen ulusların sorunlarına büyük önem vermiş olmasıdır. Komünist Enternasyonal'de ilk kez bütün ezilen halklar, uluslararası işçi hareketi ile birleşmeye çağrılmış ve dünyanın çeşitli yerlerindeki anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketlerine dikkat çekilmiştir.

⁹⁸ Luxemburg, **age** , 51.

⁹⁹ Komünist Enternasyonal ya da Üçüncü Enternasyonal olarak adlandırılan bu örgütlenme aynı zamanda Komintern olarak da bilinmektedir.

Lenin, Komünist Enternasyonal'in 2 Mart 1919'daki açılış konuşmasında, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri olayların gelişiminin proletarya hareketini güçlendirecek şekilde olduğunu ve bir dünya ihtilalinin başladığını söylemektedir. Ona göre, Rusya'nın açtığı yolda, başka ülkelerde de işçi hareketi yeni ve özgün biçimlerde gelişmektedir. Ancak bu konuşmasında Lenin'in, büyük ölçüde Almanya ya da İngiltere gibi sanayileşmiş ülkelerdeki işçi hareketlerini kastettiği hatırlatılmalıdır.¹⁰⁰

Sömürgecilik konusunda ise Komintern, özellikle İkinci Enternasyonal'in politikalarından kopmak gerektiğini belirtir. Lenin, tamamıyla İkinci Enternasyonal'in sömürgecilik üzerine politikasının bir uygulaması olarak nitelendirdiği 1919 Şubatı'nda yapılan Bern Konferansı'nı şöyle değerlendirir:

“Sömürge sorunu, Bern Konferansı'nın sömürgeci liberal- burjuva politikacıların kuyruğunda olduğunu açıkça gösterdi; bu liberal- burjuva politikacılar, sömürgelerin emperyalist burjuvazi tarafından köleleştirilerek sömürülmesini haklı çıkarırken, bütün bunları insaniyetçi laflarla maskeleymeye çalışmaktadır. Alman sosyal yurtseverleri, Alman sömürgelerinin Reich'a bağlı kalmasını talep ettiler, yani sömürgelerin Alman sermayesine bağlı kalmasını ve sömürülmeye devam etmesini istediler.”¹⁰¹

Komintern kararlarında sömürgelerdeki toplumsal hareketlenmenin dünya devrimine katkısı çerçevesinde mutlaka ele alınması gerektiği belirtilir. Bu açıdan, İrlanda'da çıkan sokak isyanları, Madagaskar, Annam (Vietnam) gibi ülkelerdeki güçlü köle ayaklanmaları, Hindistan'da güçlenen devrimci hareket ve son olarak yine bu ülkede Asya'nın en büyük işçi grevinin patlak vermesi gibi gelişmeler, sorunun bizzat sömürge ülkesinin özgün koşullarında değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.¹⁰² Bütün bu gelişmeler, Avrupa'da gelişmekte olan örgütlü sosyalist hareketle birleşecek ve Avrupa'daki devrim Afrika ve Asya'nın sömürge ülkelerinin de kurtuluşu olacaktır. Troçki, Komintern'in 1919'daki Birinci kongresinde “Komünist Parti Manifestosu” olarak sunduğu taslakta bunu şu sözlerle belirtmektedir:

“Daha gelişmiş sömürgelerde mücadele bugün bile, sadece ulusal kurtuluş bayrağı altında sürmekle kalmıyor, açıkça ifade edilen toplumsal bir nitelik kazanıyor. Nasıl kapitalist Avrupa, dünyanın geri kalmış bölgelerini kapitalizmin girdabı içine çekmişse, sosyalist Avrupa da, planlı örgütlü sosyalist ekonomiye geçişlerini kolaylaştırmak için, tekniği, örgütlenmesi ve manevi etkisi ile kurtarılmış sömürgelerin yardımına gelecektir. Afrika ve Asya'nın sömürge

¹⁰⁰ “Lenin'in Açılış Konuşması”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler-**, cilt 1, (İstanbul: Maya Yayınları, 1997), 49-50.

¹⁰¹ “Sosyalist Akımlara ve Bern Konferansı'na İlişkin Tutum Hakkında Karar”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler-**, cilt 1 (İstanbul: Maya Yayınları, 1997), 73-74.

¹⁰² “Komünist Enternasyonal'in Manifestosu”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler**, cilt 1, (İstanbul: Maya Yayınları, 1997), 108.

köleleri! Proletarya diktatörlüğünün Avrupa'daki zafer saati, sizin de kurtuluş anınız olacaktır.”¹⁰³

Komintern'in 19 Temmuz- 7 Ağustos 1920 tarihleri arasında düzenlenen İkinci Kongresi'nde, “Ulusal sorun ve Sömürgeler” komisyonu kurulur. Lenin bu komisyon adına yaptığı konuşmada kabul edilen tezlerin altında yatan ana fikri şöyle açıklamaktadır:

“ Bu fikir ezilen uluslar ile ezen uluslar arasındaki ayrımdır. İkinci Enternasyonal'in ve burjuva demokrasisinin tersine biz bu ayrıma ağırlık tanıyoruz. İçinde yaşadığımız emperyalizm çağında, bütün sömürge ve ulusal sorunlarda somut ekonomik olguları saptamak ve soyut varsayımlardan değil, somut gerçeklerden yola çıkmak proletarya ve Komünist Enternasyonal için özellikle önemlidir.”¹⁰⁴

Lenin'e göre, sömürge ve yarı-sömürgelerdeki durumu görmezden gelmek imkansızdır. Çünkü 1 milyar 750 milyonluk dünya nüfusunun yüzde yetmiş kadarını ezilen uluslar oluşturmaktadır. Bu ülkeler ya doğrudan sömürgelere dönüştürülmüş ülkelerdir ya da İran, Türkiye ve Çin gibi yarı sömürge ülkelerdir.¹⁰⁵ Diğer taraftan Lenin, aynı komisyonda yaptığı konuşmasında, geri kalmış ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğunu burjuva kapitalist ilişkileri temsil eden köylülerin oluşturduğunu, dolayısıyla bu ülkelerde komünist partilerin kurulması mümkün olsa bile köylülerle işbirliği yapılmadan komünist taktik ve politikaların uygulanmasının mümkün olmadığını belirtir. O nedenle bu ülkelerdeki devrimci hareketlerin ise “burjuva demokratik” hareket olarak nitelendirilebileceğini ve bu aşamada bir sosyalist devrimden söz edilemeyeceğini söyler. Ayrıca Komintern, buradaki devrimlerin niteliğini belirtmek için “burjuva demokratik” terimi yerine, “ulusal devrimci” terimini kullanmayı oy birliğiyle kabul etmiştir. Çünkü Komintern'e göre, ezilen ülkelerin burjuvazisi bir yandan ulusal hareketi desteklerken, diğer yandan emperyalist burjuvazi ile de işbirliği içerisinde. Dolayısıyla “burjuva demokratik” teriminin bir olumsuz çağrışımı söz konusudur. Öte yandan, terime “ulusal” kavramının eklenmesi, Komintern'in de politikasını gözlemlemek açısından önemlidir. Lenin bu değişikliği şöyle gerekçelendirmektedir: “biz komünistler olarak sömürgelerde burjuva kurtuluş hareketlerini, ancak gerçekten devrimci bir ruhla eğitip örgütlememize engel olmadıkları takdirde desteklemeliyiz ve destekleyeceğiz.”¹⁰⁶ Ayrıca Komünist Enternasyonal, “sömürgelerin devrimci

¹⁰³ age, 108.

¹⁰⁴ “Lenin'in Ulusal Sorun ve Sömürgeler Komisyonu Adına Yaptığı Konuşma”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler**, cilt 1, (İstanbul: Maya Yayınları, 1997), 204.

¹⁰⁵ age , 205.

¹⁰⁶ age , 206.

hareketiyle yakınlaşmalı ve ittifak yapmalı, ama onlarla katiyen birleşmemelidir; proletarya hareketinin bağımsızlığı korunmalıdır.”¹⁰⁷

Komintern için, Doğu devrimlerinin ilk aşamasının komünist bir devrim olamayacağı açıktır; ancak eğer devrimin önderliğinde komünistler olursa hareketin ilerleyen aşamalarında kitlelerin devrimcileşmesi kolaylaşacaktır. Komintern önderleri, bu ülkelerdeki devrimci potansiyelin özgün içeriği konusunda yeterince bilinçli gözükmemektedirler. Onlara göre, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde devrim gerçekleştiğinde özellikle tarım politikası konusunda komünist ilkeleri uygulamak bir yana, toprak dağıtımı gibi çok daha reformist çözümlere yönelmek gerekecektir. Ancak diğer yandan işçi - köylü sovyetlerinin örgütlenmesi için de çalışılmalıdır. Böylelikle gelişmiş ülkelerin “bilinçli” proletaryası tarafından yönlendirilen bu geri kalmış ülkelerin ezilen kitleleri, kapitalizmin değişik aşamalarından geçmeksizin komünizme yönelebileceklerdir.¹⁰⁸

Komintern’in 22 Haziran - 12 Temmuz 1921’de toplanan üçüncü ve 5 Kasım- 5 Aralık 1922 tarihli dördüncü kongresinde de aynı konu ele alınacaktır. Bu çerçevede sömürge ve yarı- sömürge ülkelerin anti-emperyalist mücadelelerinin, özellikle de Hindistan, Mısır, İrlanda ve Türkiye gibi ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin dünya devrimi açısından önemi vurgulanır.¹⁰⁹

2.2.5.2. Stalinizm’in Yükselişi ve “Tek Ülkede Sosyalizm”

Bu konuya Lenin’in son olarak katılacağı Komintern’in Dördüncü Kongresi’nde alınmış şu karara atıfla girmekte yarar var: “Dördüncü Dünya Kongresi, bütün ülkelerin proletaryalarına, proletarya devriminin tek bir ülkede asla bütünüyle zafer kazanamayacağını, zaferin, dünya devrimi olarak uluslararası alanda kazanılması gerektiğini hatırlatır.”¹¹⁰ Ne var ki, geleneksel Marksist düşünceye uyan bu perspektif, 1924’ün sonlarından itibaren geriye itilecektir.

Önce Rus Komünist Partisi’nde ardından 1928 yılında toplanan Altıncı Kongre ile Komintern’e de egemen olan “Tek Ülkede Sosyalizm” anlayışına göre, ekonomik ve politik gelişmenin eşitsizliği kapitalizmin eşitsiz gelişme özelliğinden kaynaklanır ve

¹⁰⁷“Ulusal Sorun ve Sömürgeler Hakkında Tezler ve Ekler”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler**, cilt 1, (İstanbul: Maya Yayınları, 1997), 212.

¹⁰⁸ **age**, 215- 216.

¹⁰⁹ “Komintern Taktikleri Üzerine Tezler”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler**, cilt 2, (İstanbul: Maya Yayınları, 1997), 150, 297.

¹¹⁰ **age**, 304.

emperyalist çağda bu özellik daha da belirgin hale gelmiştir. Bu sebeple, uluslararası proleterya devrimi her yerde aynı anda meydana gelecek tek bir hareket olarak anlaşılmamalıdır.¹¹¹

Komünistlerin Dünya devrimi stratejisindeki bu önemli perspektif değişikliği, temel çelişkiyi de kapitalist dünya ile Sovyetler Birliği arasındaki çelişki olarak ortaya koymaktadır. Komintern'in yeni programında, SSCB'nin "dünya devrimci hareketinin öncü gücü", "bütün ezilen sınıfların uluslararası hareketinin merkezi", haline geldiği belirtilir.¹¹² Böylelikle dünya proletaryasının görevi, SSCB'nin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmak olmalıdır.

Bu yeni perspektifle, Sovyetler Birliği için dünya kapitalizmini yıkmak değil, onun gelişme düzeyine yetişmek ve onunla bir anlamda yarışmak öncelik taşımaktadır. Örneğin Stalin, 1931'de on yıl içinde ileri kapitalist ülkelere yetişileceğinden söz etmektedir. Claudin'e göre, Stalin'in bu hedefinde iki temel varsayım vardır:

"Birincisi Sovyet Rusya'nın hızlı endüstri hamleleri yaparak bir an önce gelişmiş ülkelerin ekonomik seviyesine yükseleceği beklentisi, ikincisi ise, kapitalizmin devrim saati gelene kadar günden güne gerileyeceği düşüncesi. Bu gerileme sürecinde ise, diğer ülkelerde meydana gelecek her devrim, elbette ki kapitalizmin çöküşüne yardım edecek ve sosyalizmin nihai zaferine katkıda bulunacaktır. Ancak yine de bu tür devrimler sonuç bakımından artık kesinlikle gerekli bir koşul değildir."¹¹³

Görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin inşasının, dünya komünist hareketinde merkezi bir konuma getirildiği andan itibaren, Sovyetler Birliği dışındaki komünist hareketler, Sovyetler Birliği'ne bağımlı hale getirilmiştir.

Arndt'ın da vurguladığı gibi, Stalinin yükselişi ile başlayan "tek ülkede sosyalizm" dönemiyle birlikte, ekonomik kalkınma amacı Sovyetler Birliği için tartışılmaz bir hedef haline gelmiştir.¹¹⁴ Öyle ki, 1929 yılında Ekim Devrimi'nin on ikinci yılı dolayısıyla *Pravda*'da çıkan yazıda Stalin şöyle demektedir: "Sanayileşme yolu ile sosyalizme doğru asırlık Rus geriliğini arkada bırakarak tam istimle ilerlemekteyiz. Bir maden, otomobil, traktör ülkesi oluyoruz.(...) Hangi ülkenin geri kaldığını, hangisinin ilerlemekte olduğunu göreceğiz".¹¹⁵

Maurice Dobb ise, 1929-30 yıllarının kalkınma hamlelerini şöyle açıklamaktadır:

¹¹¹ Claudin, *age*, cilt 1, 132.

¹¹² *age*, 91.

¹¹³ *age*, 92.

¹¹⁴ Arndt, *age*, 41.

¹¹⁵ Maurice Dobb, **1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi**, çev. Metin Aktan, (İstanbul: Özdemir Yay., 1968), 244.

“ Bu yıllar, inşa temposunun hızlandırıldığı ve kuvvetlerin tarımda kolektivizasyon için savaşa sokulduğu ve şehirlerden köylere yeni bir hayat tarzı getirmek ve eski geleneksel köy hayatının köklerini yıkmak üzere teşkilatçı genç komünistlerin gönderildikleri yıllardır.”¹¹⁶

Parti'nin on beşinci kongresinde, “tarımda kolektivizasyon”un Stalin tarafından ortaya atıldığı sıralarda, nüfus artışı, kıtlıklar ve ekonomik güçlükler mevcuttur. Buna rağmen, Sovyetlerin son derece dikkat çekici olan “kalkınma” hızını anlamak istediğimizde, Dobb’a göre, bunun adeta bir “askeri strateji” izleyerek başarılmış olduğunu hatırlatmak gerekebilir. Buna göre, Sovyet ekonomisinin eriştiği bu durum, tarihi gelişim içinde “zorlama, itme ve basamakları hızla atlama” ile elde edilmiştir.¹¹⁷ Yani başka bir ifadeyle, gelişmiş Avrupa ülkelerinin kapitalist gelişim süreçlerinde uzun bir dönemde aşama aşama gerçekleştirdikleri sanayileşmeyi, Sovyetler Birliği çok kısa denebilecek bir sürede, kapitalist bir yol izlemeden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Üstelik Moshe Lewin’in de belirttiği gibi, Stalin’in 1928-29 yıllarında başlattığı bu sanayileşme politikası sadece büyük bir hızla gerçekleşmemiş aynı zamanda tahıl tedarikinin giderek zorlaştığı bir dönemde uygulamaya konmuştur.¹¹⁸ Öte yanda bu dönemde tarımın zor yoluyla kolektivizasyonu pek çok siyasi ve toplumsal suça neden olmuştur. Lewin, Sovyetler Birliği’nde tüm 1930’lu yıllara dayanan bu süreçteki önemli gelişmeleri şöyle özetler: “ kentleşme, sanayileşme, kolektivizasyon, temizlik hareketleri ve göstermelik mahkemeler, eğitimin yaygınlaşması, demagojiyle kültürün değersizleştirilmesi, enerjilerin ve insanların seferber edilmesi, hayatın pek çok alanında suçun yaygınlaşması, yeni idari yapılar kurma telaşı, vd.”¹¹⁹

Temmuz 1928’de Altıncı Kongre ile “Tek Ülkede Sosyalizm” Komintern’in resmi politikası haline gelmiştir. Öte yandan Komintern’in yine Altıncı Kongre’de başlayan sol (Üçüncü Dönem)¹²⁰ politikaları uyarınca, sosyal demokrasinin “sosyal faşist” olarak adlandırılması ile komünistlerin sosyal demokratlarla yapacağı her türlü ittifakın önüne geçilmiştir. Komintern, bu kararının gerekçesi olarak ise, dünyadaki toplumsal ve ekonomik durumun geldiği aşamayı göstermektedir Bu gelinen aşamada, dünya ekonomik krizinin derinleşmesi ile dünya devriminin yeniden

¹¹⁶ age, 243.

¹¹⁷ age, 244.

¹¹⁸ Moshe Lewin, **Sovyet Yüzyılı**, çev. Renan Akman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 90.

¹¹⁹ age, 95.

¹²⁰ Bu dönemdeki aşırı sol politikaların “Üçüncü Dönem” olarak adlandırılmasının nedeni, kapitalist istikrar döneminin egemen olduğu İkinci Dönemin sona erdiği ve kapitalizmin çelişkilerinin hızla gelişmeye başladığı bir dönem olan Üçüncü Dönemin başladığı yönündeki görüştür. Duncan Halas, **The Comintern**, [www. marxists.org/archive/hallas/works/1985/comintern/ch6.htm](http://www.marxists.org/archive/hallas/works/1985/comintern/ch6.htm), aktaran: Ergun Aydınoglu, **Sol Hakkında Her Şey mi?**, (İstanbul: Versus, 2008), 33.

harekete geçeceği yönündeki eğilim güçlenmiştir ve Komintern'e göre bu yeni koşullarda işçi sınıfının çoğunluğunu komünizme kazanmak için, işçiler sosyal-demokrat önderlerden uzaklaşmalıdır.¹²¹

Komintern'in Altıncı Kongresi, ilkeleri esas olarak Lenin tarafından belirlenen İkinci Kongre'deki sömürge ve yarı-sömürge politikasını benimsemektedir. Öte yandan, İkinci Kongre'den bu yana bu ülkelerde devrimci hareketin yoğunlaşması – Çin Devrimi ve onun ortaya koyduğu problemler, Endonezya'daki ayaklanma, Suriye, Mısır ve Fas'taki muhalefet hareketleri, Güney Amerika ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerinde elde edilen deneyler ve Hindistan'daki hareketler- Komintern için büyük bir sınavı ifade etmektedir.¹²²

Ne var ki, Altıncı Kongre'den itibaren benimsenen sol yöneliş, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerindeki komünist partilerinin o ülkelerdeki sosyal demokrat ya da burjuva milliyetçi partilerle ittifak kurmasını engellemiştir. Bu durum, sayıları zaten az olan Komünist parti üyelerinin tecrit olmasına neden olmuştur. Örneğin, Altıncı Kongre'den sonra Komintern, Hintli komünistleri Hindistan Ulusal Kongresi'nin milliyetçi, reformist kararları –Swarajist, Gandhist gibi pasif direnişi savunan teoriler- ile mücadele etmeye çağırmıştır. Nehru gibi önde gelen milliyetçi önderler “sosyal faşist” ilan edilmiştir.¹²³ 1932'de toplanan Komintern'in onikinci plenumunda da, Hindistan Komünist Partisi için benzer sekte politikalar öngörülmektedir: “Komünist Partisi'nin siyasal ve örgütsel bakımdan sağlamlaştırılması, Bolşevik kadroların yetiştirilmesi, reformist sendikalarla mücadele (...), yığınların Ulusal Kongre'nin etkisinden kurtarılması.”¹²⁴

1933 yılının Ocak ayında Hitler'in başbakan olması ve Mart 1933'teki seçimlerde de de Nazi Partisi'nin oylarının yüzde kırka varmasıyla beliren Hitler iktidarının tehlikesine karşın, başlangıçta Komintern bu aşırı sol politikasını hemen değiştirmeyecektir. Önceden olduğu gibi, gerek demokrasi ile faşizm arasında, gerekse Sosyal Demokrasi ile Nasyonal-Sosyalizm arasında özde temel bir farklılık bulunmadığı yönündeki politikalar yürürlükte kalacaktır.

¹²¹ Weber, **age**, 203.

¹²² **age**, 196.

¹²³ John Callaghan, “ Storm Over Asia: Comintern Colonial Policy in the Third Period”, (ed.) Matthew Worley, **In Search of Revolution International Communist Parties in the Third Period**,(London: I.B. Tauris, 2004), 30.

¹²⁴ Weber, **age**, 211.

Komintern'in Üçüncü Dönem politikaları, 1934'den itibaren değiştirmeye başlamış ve bu tarihten itibaren burjuva partileriyle ittifakın yolunu açan bir "Halk Cephesi" politikasına doğru yönelmeye başlamıştır. Komintern'in 1935'deki Yedinci Kongresi'nden sonra resmiyet kazanan bu politika ile "anti-emperyalist bir cephenin kurulması, komünistlerin öncelikli görevidir" düşüncesi büyük önem kazanmıştır.¹²⁵ Komintern'e göre bu politika değişikliği, Hitler'in iktidara gelmesi ve faşizm tehdidinin yükselmesinin getirdiği uluslararası koşullardaki değişmeden kaynaklanmaktadır. Halk Cephesini benimseyen Komintern'in bu politika değişikliği, ilk kez Fransa'da başarıya ulaşmış ve bu ülkede komünistler, sosyalistler ve radikal-sosyalistler arasında bir ortak çalışma gerçekleştirilmiş ve Blum başkanlığında bir halk cephesi hükümeti kurulmuştur.¹²⁶

Bu dönemde komünistlerin sömürge politikasını özellikle Fransız Komünist Partisi'nin Cezayir politikası üzerinden gözlemlemek gerekir. Çünkü tekil bir örnek olarak Fransız Komünist Partisi'nin Cezayir politikası bile, Komintern tarafından çizilen yolu açıkça yansıtmaktadır. Bu konuya ilişkin 1938'de FKP Genel Sekreteri Maurice Thorez şunları demektedir:

"Zamanımızın kesin sorunu faşizme karşı savaş ise, sömürge halklarının çıkarı, faşizmin teşebbüslerine yarayabilecek ve örneğin Cezayir'i, Tunus'u, Fas'ı Hitler ve Mussolini'nin boyunduruğu altına sokabilecek bir tutumda değil, Fransa halkı ile birleşmektedir."¹²⁷

Thorez, ilke olarak sömürge halklarına ilişkin kendi kaderini tayin ve bağımsızlık hakkının hala savunulduğunu belirtmesine rağmen, faşizm tehlikesine karşı Cezayir'in Fransa'ya bağlılığının devam etmesi gerektiğini önermektedir.

1930'larda ve 40'larda genel olarak denebilir ki, komünist partilerin tutumları büyük ölçüde Sovyetler Birliği dış politika tercihlerine göre belirlenmiştir. Michael Löwy'nin Latin Amerika'daki Halk Cephesi uygulamalarında dikkati çektiği gibi, 1935-36 yıllarında Halk Cephesi'nin bir anti-emperyalist programı vardır. Ancak bu program, Nazi Almanyası'na karşı Sovyetler Birliği ve ABD'nin ilişkilerinin geliştiği ölçüde zayıflamıştır.¹²⁸ Löwy, bu konuda Sovyetler Birliği çizgisine en sadık konumda bulunan Arjantin Komünist Partisi'nin Üçüncü Dönem politikalarında ve ardından Halk Cephesi'ne yönelimle birlikte ABD'ye ve emperyalizme karşı

¹²⁵ Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, (New York: Praeger, 1956), 294.

¹²⁶ Weber, *age*, 249.

¹²⁷ Moskovskaja Gazeta, 26 Nisan 1938, akt: Hélène Carrère d'Encausse, Stuart Schram, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, çev. Sevil Avcıoğlu, Adil Aşçıoğlu, (İstanbul: Yön Yayınları, 1966), 102.

¹²⁸ Michael Löwy, **Latin Amerika Marksizmi**, (İstanbul: Belge Yayınları, 1998), 36.

tutumundaki büyük dönüşüme dikkat çekmektedir. Arjantin Komünist Partisi'nin Roosevelt döneminde ABD için açıklamaları Üçüncü Döneme denk gelen 1933 yılında şu şekildedir: "Küba Antiller'deki muazzam kitle hareketiyle Roosevelt'in de tıpkı Hoover gibi emperyalist olduğunu göstermiştir."¹²⁹ 1938'de ise Halk Cephesi politikasına yönelik Arjantin Komünist Partisi artık Roosevelt ile yapılacak bir işbirliğinin emperyalist mücadeleye zarar vermeyeceğini söylemektedir:

"(...) İtalyan ve nazilerin ABD karşıtı bir anti-emperyalizm oluşturma çabaları, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kıta ulusları, Kuzeyde varolan emperyalist güçlerin temsilcisi olarak görülemeyecek Roosevelt ile sıkı bir işbirliğinin, hiçbir biçimde hiçbir ülkenin özerkliğini azaltmayacağını ve onurlarını zedelemeyeceğini anlamışlardır."¹³⁰

Dünya devrimi – özellikle sömürge ve yarı sömürge ülkelerde devrim- ve Sovyetler Birliği'ndeki devrimin geleceğinin garanti altına alınması arasındaki çatışma, daha önce belirtildiği gibi Komintern'in beşinci kongre (Haziran 1924) kararlarından itibaren etkisini hissettirmekle beraber, Halk Cephesi deneyi ile iyice belirgin hale gelmektedir. Stalin'in İkinci Dünya Savaşı öncesi bu politikaları, Komintern'e bağımlı hale indirgenmiş olan komünist partilerinin ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemekte etkisiz kalmasına da neden olmuştur.¹³¹

2.3. İki Savaş Arası Dönemde Sömürge ve Yarı-Sömürge Ülkelerde Kalkınma Düşüncesi

Geri kalmış ülkelerin kalkınma sorunu genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait bir düşünce gibi görülür; ne var ki iki savaş arası dönemde bu konuda, 1945 sonrasındaki gelişmelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir birikimin var olup olmadığını araştırmakta yarar vardır. Bu bölümde bu yapılmaya çalışılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde "kalkınma" problemi, sömürge, yarı-sömürge ve geri kalmış bağımsız ülkelerde bir dizi politik önder ve aydın tarafından ele alınmıştır. Bu dönemde, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin henüz "az gelişmişlik" problemini gündeme almadıklarına yukarıda değinilmişti. Sovyetler Birliği ise 1920'lerin sonlarından itibaren beş yıllık kalkınma planları ile hızla sanayileşmeye başlayacaktır. Ancak bu hızlı sanayileşme çabalarına rağmen bu ülkenin gündeminde de, daha

¹²⁹ Paulino Gonzales Alberdi, Informaciones, Ekim 1933, aktaran: Löwy, **age**, 37.

¹³⁰ Paulino Gonzales Alberdi, Orientacion, 15 Aralık 1938, aktaran Löwy, **age**, 37

¹³¹ Öte yandan belirtmek gerekir ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce, Komintern'in sömürge ve bağımlı ülkelerdeki üye sayısı da zaten çok azdır. (Sadece Çin bu duruma bir istisna oluşturur. Çin Komünist Partisi özellikle 1930'ların son yıllarında güç kazanmıştır.) 1939'da bütün diğer Asya ülkelerinde komünistlerin sayısı 22.000'den fazla değildir. Afrika'da 5000 kadar, Latin Amerika'da ise 90.000 kadardır Claudin, **age**, cilt 1, 311.

sonraki yıllarda “üçüncü dünya” olarak adlandırılacak olan bu geri kalmış ülkelerle ilgili olarak bir “kalkınma” perspektifi henüz mevcut değildir. Bu ülkelerin ekonomik olarak geri kalmışlıkları konusu, sadece emperyalizme karşı mücadele ve devrim potansiyeli açısından gündeme getirilmektedir. Öte yanda vurgulamak gerekir ki, 1945 öncesinde az gelişmiş ülkelerde geri kalmışlık üzerine kafa yoran aydınlar ve politik önderler, Sovyet kalkınma deneyinden büyük ilham almışlardır.

Bu konuda üzerinde konuşulması gereken ilk örnek, Sun Yat-Sen olmalıdır. Sun Yat-Sen’in Çin’in kalkınma problemi üzerine düşünceleri, hem Batı’daki aydınlanmacı-modernleşmeci bir yaklaşımın hem de Ekim Devrimi’nden sonra Sovyetler Birliği’nde kurulan “sosyalist” sistemin etkilerini yansıtmaktadır.

Yine Hindistan’ın ilk başbakanı olacak olan Jawaharlal Nehru’nun da Hindistan’ın kalkınmasının mutlaka sanayileşmeye bağlı olduğunu savunması da Sovyetler Birliği’nin sanayileşme başarısının ve anti-emperyalizm düşüncesinin belirtilerini gösterir niteliktedir.

Kalkınma problemini çok başka bir açıdan ele alan Mahatma Gandhi ise, Nehru ve Sun Yat- Sen’in aksine tamamıyla sanayileşme ve modernleşme karşıtı bir görüşle, Hindistan için kendine özgü bir tarımsal kalkınma önermektedir.

Türkiye’de geri kalmışlık ve devletçi kalkınma konularının 1930’lardaki önemli teorisyenlerinden kabul edilen Kadro dergisi etrafında toplanan aydınlar ise, ortaya çıktıkları dönemde iktidar partisinin politikalarına paralel biçimde devlet eliyle bir sanayileşme modeli öngörmektedirler.

En nihayet geri kalmış ülke Marksistlerinin iki savaş arasında bu konulardaki yaklaşımlarına bakıldığında, Peru Sosyalist Partisi’nin sekreteri olan José Carlos Mariategui’nin görüşleri dikkat çekmektedir. Mariategui’nin Peru’nun kalkınması üzerine görüşleri, politik duruşuyla bir bütünlük içerisindedir. Peru’nun kalkınabilmesi için mutlaka kapitalist sistemden kopmak gerektiğine vurgu yapan Mariategui, Peru’nun özgün koşullarına vurgu yaparak Ortodoks Marksizm’in sınırlarının dışına da çıkabilmiştir. Öte yanda o dönem Mısır Komünist Partisi ve Türkiye Komünist Partisi’nin programlarına da bakıldığında, “kalkınma”nın özel bir anlam ifade etmediği görülmektedir. Programlarda geri kalmışlık sorununa önerilen çözümün, Komintern çizgisiyle uyumlu bir anti-emperyalizm ve devrim savunusundan ibaret olduğu görülecektir.

2.3.1. Sun Yat- Sen'in Çin'in Kalkınması Üzerine Düşünceleri

Sun Yat- Sen Çin'de kalkınma problemini ele alan çalışmasını, 1918 yılında İngilizce olarak yazmış ve kitap 1922 yılında basılmıştır. Arndt'ın ifadesiyle, Sun Yat-Sen'in *The International Development of China* (Çin'in Uluslararası Kalkınması) adlı kitabı, ekonomik kalkınmayı 1945 sonrasındaki modern kullanımıyla ele alan ilk çalışmadır.¹³²

Sun Yat-Sen'in politik biyografisinin bir özeti, bu politik önderin Çin'in kalkınma problemlerine oldukça erken bir tarihte eğilmesinin nedenini anlatabilir. Sun Yat- Sen, çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini Hawaii'de geçirmiş ve üniversiteye kadar olan eğitimini burada almıştır. Yüksek öğrenimini ise, Hong Kong'da tıp üzerine görecektir. Gençlik dönemlerine kadar Hawaii'de yaşamış olması sebebiyle, Batı demokrasisinin ve kültürünün üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Bu etkiyle Sun Yat-Sen, Çin'i değiştirmek ve modernleştirmek için büyük çaba sarfetmiş ve en sonunda Manchu yönetimini bertaraf edilmesine ve Çin cumhuriyetinin kuruluşuna öncülük etmiştir.¹³³ Audrey Wells'e göre, Sun Yat- Sen'in politik düşüncesinin oluşumunda, gençliğinde yaşadığı köylü çiftliklerindeki problemlerle ilgili deneyleri, Çin ve Batı'daki eğitimi ve nihayet Taiping isyanına olan hayranlığı büyük rol oynamıştır.¹³⁴

1894 yılında Japonya Manchu yönetimine tekrar saldırdığında, Çin'de büyük protestolar yaşanmaktadır. Bu koşullarda Sun Yat- Sen ve arkadaşları Manchu yönetimini devirmek ve Çin Cumhuriyetini kurmak için örgütlenmeye girişirler. Ancak, hükümet Sun taraftarlarını tutuklamaya başlayınca, Sun Yat- Sen de önce Japonya'ya kaçacak ve bunun ardından da on altı yıllık, Amerika, Kanada, Avrupa, Japonya ve Güneydoğu Asya'yı kapsayan sürgün yılları başlayacaktır.¹³⁵

Londra'da olduğu 1896-97 yıllarında, Sun Yat- Sen bütünüyle felsefesini yansıttığı ünlü *Sanmin Zhuyi* (Üç İlke) eseri üzerinde çalışır. Bu üç ilke, milliyetçilik, demokrasi ve geçim standardı (livelihood) dır. Bu üç ilke ile Sun Yat-Sen, Çin halkının mutluluk ve refah içinde yaşayabileceği koşulları açıklamak istemektedir. İngiltere'de yaşadığı süredeki deneyimleri göstermiştir ki, Avrupa'daki hükümetler

¹³²Heinz Wolfgang Arndt, **Economic Development: The History of An Idea**, (London: The University of Chicago Press,1987),16.

¹³³Lee Khoon Choy, **Pioneers of Modern China**, (London: World Scientific Publishing, 2005), 26.

¹³⁴Audrey Wells, **The Political Thought of Sun Yat- Sen: Development and Impact**, (New York Palgrave, 2001), 1

¹³⁵Lee Khoan Choy ,age,29.

sahip oldukları güç ve zenginliklere rağmen, insanların mutluluğunu düşünmekte yetersiz kalmaktadırlar.¹³⁶ Bu noktada Sun Yat- Sen'in, bu üç ilkesi üzerine çalışırken özellikle Rousseau, Montesquieu, Marx , Mill ve Henry George üzerine okumalar yaptığını da hatırlatmak gerekebilir.¹³⁷

Sun Yat- Sen'in bu çalışması, nispeten uzun bir aradan sonra 1905 yılında yayımlanacaktır.¹³⁸ Sun, üç ilkesinden birisi olan milliyetçilik anlayışını şöyle açıklamaktadır:

“ Çin'in kaybettiği milliyetçiliği tekrar canlandırmak durumundayız. Batılı büyük güçler, bize karşı kozmopolitizmi savunmakta, dünyanın uygarlaşmasını, ilerlemesinin, insanoğlunun vizyonunun genişlemesine bağlı olduğunu söylemektedirler. Onlara göre milliyetçilik, çok dar ve günümüz koşullarına uymayan bir düşüncedir. Ancak şunu anlamalıyız ki, kozmopolitizm milliyetçiliğin içinden doğar. Dolayısıyla kozmopolitizmi yaygınlaştırmak istiyorsak, önce kendi milliyetçiliğimizi oluşturmalıyız.”¹³⁹

Sun Yat- Sen'in ikinci ilkesi olan demokrasi, daha çok 1896-97 yıllarında İngiltere ve İngiliz demokratik sisteminden edindiği izlenimlere dayanmaktadır. Sun'un İngiltere'nin liberal demokrasisi üzerine gözlemleri, onun politik vizyonunun şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Siyasi tartışmaların özgürce yapıldığı ve gazetelerde serbestçe yer aldığı bir ülke ile kendi ülkesi olan Çin'i karşılaştıran Sun, Çin'de demokrasi açısından müthiş gerilikler görmektedir.¹⁴⁰ Öte yanda Sun, liberal demokrasinin işleyişinin yanı sıra, yine bu yıllarda sosyalist hareketi de yakından izlemiştir. Liberal demokrasi ile kapitalizmi birbiriyle bağlantılı iki unsur olarak gören siyaset teorisyenlerinin aksine Sun, sosyalizm ile demokrasinin ayrılmaz bir birlikteliği olduğunu savunmuştur. Sun'a göre sosyalizm ve demokrasi “eş zamanlı olarak gelişecektir.”¹⁴¹

Son ilkesi olan geçim standardı (livelihood) ise, Sun'un kalkınma açısından o tarihte önemli ipuçlarını veren ilkesidir. Sun'a göre, Batılı devletler uygarlaşma yolunda ilerleme kaydederken, endüstride elektrik kullanımı ve makineleşmeyi

¹³⁶Wells, *age*, 11, 22.

¹³⁷ *age*, 15 . Arndt'a göre, Sun'un sosyalizm anlayışı Marx'tan çok Henry George'un düşüncelerinden etkilenmiştir. (Arndt, **Economic Development**, 16.) Sun Yat- Sen Londra'ya gelmeden önce, Henry George'un “Progress and Poverty” (İlerleme ve Yoksulluk) (1879) adlı çalışmasından etkilenmiştir. George'un sloganı, “ toprakların ortak mülkiyeti”dir . Ancak burada söz konusu olan toprakların devletleştirilmesi değil, hükümetin toprağı kiralama hakkını elde tutması böylece yoksulluğu ortadan kaldıracak bir gelir kaynağına sahip olmasıdır. George, ayrıca toprak spekülasyonunu da ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. (Wells, *age*, 27.)

¹³⁸ Wells, *age*, 30.

¹³⁹Sun Yat- Sen, “ The Three Principles of the People”, **Decolonization: Perspectives From Now and Then**, ed. Prasenjit Duara,(New York: Routledge, 2004), 25-26.

¹⁴⁰Wells, *age*,23.

¹⁴¹ *age*, 25.

yaygınlaştırırken, toplumsal düzeyde bu koşullar sadece zenginin daha zengin, yoksulun ise daha yoksul olması sonucunu doğurmuş, halkın refahını yükseltememiştir. Dolayısıyla ona göre Avrupa’da çok büyük bir toplumsal eşitsizlik yaratan bu durum, sonunda şiddetli toplumsal devrimlerle sonuçlanacaktır. Sun, Avrupalı devletlerin bu toplumsal problemleri çözmemesinin sebebi olarak ise, toprak meselesini çözmemiş olmayı göstermektedir. Kendisi ise, özellikle toprak meselesini çözerek Çin’de toplumsal adaletsizliklerin önüne geçilebileceğini vurgulamıştır.¹⁴² Sun, çözümünü şöyle formüle etmektedir:

“(…) toprak sabit bir fiyatla belirlenmelidir, örneğin 1000 yen. Eğer değeri artarsa, toprak sahibi hala 1000 yen alacak ve artıştan elde edilen artı-değer hükümete gidecektir. Dolayısıyla Japonya ya da Batı Avrupa’daki yüksek vergilere gerek kalmayacaktır”.¹⁴³

Sun’un üç ilkesi göstermektedir ki, özellikle Çin’in kalkınma probleminin çözümünü Sun, toprak reformunda görmektedir. Özellikle Londra’da bulunduğu sıralarda şekillenmeye başlayan sosyalizm düşüncesi ise, daha çok gelişmiş Batı ülkelerindeki toplumsal eşitsizlikleri benimsemeyen bir sosyal demokrasi anlayışına yakındır. Ekonomik olarak ise Sun, kapitalist sistemin sınırları içerisinde ama aynı zamanda sosyal adalete de önem veren bir kalkınma yolu önermektedir. 1918 yılında yazacağı *Çin’in Uluslararası Kalkınması* kitabı da, bu düşünceler doğrultusunda kaleme alınacaktır.

2.3.1.1. “Çin’in Uluslararası Kalkınması”

“*Çin’in Uluslararası Kalkınması*”¹⁴⁴ kitabını yazdığı 1918 yılı, Sun’un Batı Avrupa devletleri ve Amerika’nın desteğini aradığı dönemlerdir. Bu sebeple Sun, özellikle Batılı liderlerin de okuması umuduyla kitabını İngilizce yazmayı tercih etmiştir.

Sun’a göre eğer ki Batılı devletler, Çin’e gerekli modern yatırımları yaparlarsa en az Çin kadar karlı çıkacaklardır.¹⁴⁵ Bu açıdan Sun Yat-Sen’in bu kitabını, hem Batılı devletler hem de Çin için yararlı olacağına inandığı bir ekonomik işbirliği önerisi olarak da değerlendirmek gerekir.

Sun Yat-Sen’in, eserinin hemen başlarında kalkınma problemini çözümlemek için yapılmasını öngördüğü acil reformlar şu şekilde özetlenebilir: Çin’de sadece özel sermayeyi düzenlemekle kalınmamalı aynı zamanda devlet sermayesini de

¹⁴² age, 35.

¹⁴³ age, 36.

¹⁴⁴ Sun Yat-Sen, *The International Development of China*, (New York, G.P. Putnam’s Sons, 1922)

¹⁴⁵ age, 5.

kalkındırmalı, endüstrileşmeyi teşvik etmeli, üretimi yeniden yapılandırmalı ve eski endüstriyel yapıların yeni koşullara göre reorganizasyonunu gerçekleştirmeli, demiryolu ve su yollarını geniş bir ölçeğe yaymalı, telefon - telgraf sistemlerinin verimli işleyişi sağlanmalı ve liman işletmeciliği geliştirilmelidir.¹⁴⁶

Bu dönemde Sun Yat-Sen, sanayinin özel girişim ile daha iyi geliştirilebileceğine inanmaktadır. Bu sebeple, ona göre sanayinin gelişmesi özel girişimcilerin ellerine bırakılmalı, girişimciler vergi yasaları ile cesaretlendirilmeli ve ülke içi vergiler yürürlükten kaldırılmalıdır. Öte yanda Sun, sanayileşmenin sadece ve sadece özel girişim ile gerçekleştirilemeyeceğini de vurgulamaktadır. Çin'in hızla sanayileşebilmesi için devlete de yükümlülükler düşmektedir. Devlet, özellikle yabancı sermayenin yatırım yapmak üzere ülkeye gelmesinde ve kalkınma programlarını yönlendirebilecek yabancı uzmanların istihdam edilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.¹⁴⁷

Sun Yat-Sen, kitabının başlangıç bölümlerinde Çin'in kalkınması için yapılması şiddetle gereken acil reformlar önerisinin hemen ardından Çin'in bölgelerini ve sanayi alanlarını hedef almış ayrıntılı altı program sunmaktadır. Bu programlarda Sun, Çin'in kalkınmasını bölgelere ve sanayi kollarına ayırmaktadır. Bu kalkınma programlarına bakıldığında birinci ve ikinci programlar ülkenin kuzey ve doğu bölgesinin kendine özgü ekonomik koşullarından doğan sorunları ve yapılması öngörülen hedefleri açıklamaktadır.¹⁴⁸ Üçüncü program ise, ülkenin güney bölgesinin kalkınmasını ele almaktadır. Sun Yat-Sen'e göre, Çin bir bütün olarak kalkındıkça, Kanton bölgesi olarak adlandırılan bu bölge de büyük önem kazanacak ve ülkenin önde gelen şehir merkezlerinden biri haline gelecektir.¹⁴⁹ Sun, üç bölgeye ayırarak ele aldığı kalkınma sorununu ve önerdiği reformları dördüncü programda alt yapı yatırımlarının en önemli unsuru olan demiryolları açısından ele alır. Bu program, toplamda 100.000 mil olarak öngörülen demiryolu uzunluğunun ve yol bağlantılarının Çin'in uluslararası ticareti açısından önemine değinmektedir.¹⁵⁰

Sun, ilk dört programında bölgelerin kendine has ekonomik farklılıklarını da göz önünde bulundurarak önerdiği temel sınai üretimin gelişmesini, beşinci programda bir

¹⁴⁶ age, 5-9

¹⁴⁷ age, 11.

¹⁴⁸ age, 12-76.

¹⁴⁹ age, 76-129.

¹⁵⁰ age, 129-197.

adım daha ileriye götürür. Bu programda artık, temel sanayi mallarının yanı sıra lüks tüketim mallarının üretimi öngörülmektedir. Sun'a göre, temel sanayi üretiminin yeterince gelişmesi zaten beraberinde lüks tüketim malları sanayisinin de gelişimini getirecektir.¹⁵¹ En nihayet son programında Sun Yat-Sen daha önceki programlarda ele aldığı matbaa, giyim-pamuk, kereste gibi endüstriyel dalların ardından, çok önemli gördüğü maden sanayisine tamamıyla ayrı bir başlıkta ve tek başına yer vermektedir.¹⁵²

Sun Yat-Sen'in *Çin'in Uluslararası Kalkınması* kitabı, görüldüğü gibi çok bütünsel ve oldukça ayrıntılı bir kalkınma planı öngörmektedir. Sun'un kitabının, az gelişmiş ülkeler kalkınma literatürü açısından çok erken bir dönemde verilmiş yetkin bir örnek olduğu pekala söylenebilir. Sun Yat-Sen bu kitabında, kapitalist mülkiyetin sınırlarının dışına çıkmadan, Çin'in geri kalmış bir tarım ülkesinden bir sanayi ülkesine dönüşmesi konusunda bir öneriler dizisi sunmaktadır. Ancak eklemek gerekir ki Sun, Çin'e yapılmasını umduğu Batılı yatırımların gerçekleşmemesi üzerine, 1920'lerin başlarından itibaren daha radikal fikirler geliştirecektir.

1920'de Sun Yat-Sen Kanton'a geri döndüğünde, hem Ekim Devrimi'nin ayakta kalabilme başarısını göstermesi hem de "Dört Mayıs Hareketi"¹⁵³ düşüncelerini oldukça etkiler. Lee Khoon Choy'a göre, Batılı devletlerden beklediği desteğin gelmemesinden ziyade, özellikle Rus Komünist Partisi'nin Çar rejimini yıkmadaki başarısı, Sun'u 1921'de Sanghai'da kurulmuş olan Çin Komünist Partisi ile işbirliği yapmaya itmiştir.¹⁵⁴ 26 Ocak 1923'te Sun Yat-Sen ile Sovyet elçisi Joffe arasında "Sun- Joffe Deklarasyonu" olarak anılan ve Çin'in Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin belirlendiği bir anlaşma da imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Rusya Çin'e askeri ve finansal destek vermeyi taahhüt etmektedir. Ayrıca Çin Komünist Partisi üyeleri de bireyler olarak Kuomintang'a katılacaktır.¹⁵⁵

Sovyetler Birliği ile anlaşma yapıldıktan sonra Sun Yat-Sen, *Sanmin Zhuyi* (Üç İlke)'yi, *Xin Sanmin Zhuyi* (Yeni Üç İlke) olarak değiştirecek ve sosyalizm kavramını kullanmaya başlayacaktır. Sun'un bu üç ilkesi Kuomintang tarafından da resmi ideoloji olarak kabul edilecektir. Öte yandan yine 1924'te Sun Yat-Sen

¹⁵¹ age, 197-222.

¹⁵² age, 222- 230.

¹⁵³ Dört Mayıs Hareketi, 1919 yılında, Çin'de yabancı malların boykotunu savunan bir öğrenci ayaklanmasıdır.

¹⁵⁴ Lee Khoon Choy, age, 30

¹⁵⁵ Wells, age, 55

Kuomintang'ı yeniden organize ederek, onu Lenin'in "merkeziyetçiliği" temelinde yapılandırmıştır. Çünkü ona göre, Çinliler çok uzun zamandır otokratik siyasi kültürle bastırılmışlardır ve dolayısıyla Çin için katılımcı demokrasiye geçiş kolay bir süreç değildir¹⁵⁶. Yine 1924'te Sun, daha önce sözü edilen toprak reformu politikasını, köylülere devlet tarafından toprak dağıtılması şeklinde genişletmiştir.¹⁵⁷

Sun Yat-Sen'in Çin'de geri kalmışlığı ve yoksulluğu ortadan kaldırmak isteyen, kendine yeterli ve bağımsız bir modern sanayi kurmak yönündeki çabaları ve anti-emperyalizmle birleşen milliyetçi yönü, 1945 sonrasında Üçüncü Dünya'nın devrimci- milliyetçi önderlerine de çekici gelecektir.¹⁵⁸

2.3.2. Gandhi ve Nehru'nun Hindistan'ın Kalkınması Üzerine Görüşleri

Gandhi ve onun ardından Nehru, farklı bakış açılarıyla, 1945 öncesi dönemde Hindistan'ın bağımsızlık ve ekonomik kalkınma problemine ilişkin önemli teoriler

¹⁵⁶ Chien-Min Chao, Yeau- Tarn Lee, "Transition in a Party-State System", **The Chinese Communist Party in Reform**, ed. Kjeld Erik Brodsgaard, Zheng Yongnian, (New York: Routledge, 2006), 221-222.

¹⁵⁷ Wells, **age**, 95.

¹⁵⁸ Ondan etkilenen devrimci -milliyetçi liderlerin başında, Endonezya Bağımsızlık hareketinin lideri Sukarno gelmektedir. Sukarno'nun ünlü *Beş İlke* konuşmasında (1945) Sun Yat- Sen'in *Üç İlkesi*'nin etkisi açıktır. Sukarno'nun özellikle milliyetçilik ilkesi, Sun'un milliyetçilik ilkesi ile önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu ilkeler, milliyetçilik, enternasyonalizm, demokrasi, sosyal adalet ve Allah'a inançtır. (Wells, **age**, 178.)

Sukarno, Endonezya'nın önce Hollanda ve sonra Japon işgaline karşı bağımsızlık hareketinde sürekli olarak Sun'un anti-emperyalist, milliyetçi düşüncelerine vurgu yapacaktır. Öte yanda Sukarno'un demokrasi üzerine düşünceleri de Sun ile paraleldir. Sukarno, Avrupa'da parlamenter demokrasinin, kapitalizmin neden olduğu toplumsal adaletsizlikleri engelleyemediğini, dolayısıyla bireyleri kapitalist sistemin insafına bıraktığını düşünmektedir. Öte yanda yine Sukarno, parlamenter demokrasi hakkındaki olumsuz fikirlerini güçlendirmek için sadece Sun Yat-Sen'e değil, diğer Üçüncü Dünya liderleri Gandhi, Nehru ve Fransız sosyalist Jean Jaurés'ten de referanslar verecektir. (**age**, 176.) Sosyalizm ilkesine gelindiğinde ise, Wells'e göre Sukarno ile Sun'un "sosyalizm" anlayışları çok yakın çizgide değildir. Daha önce belirtildiği gibi 1920'lerin başlarından itibaren Sun Yat-Sen, Sovyetler Birliği ile ilişkileri çerçevesinde toprak reformunda bazı radikal denebilecek uygulamalarda bulunmuşsa da bu reformları anti-kapitalist bir çerçevede değerlendirmek zordur. Wells, Sukarno'nun ise, Sun'a göre, daha anti-kapitalist bir çizgide değerlendirilebileceğini söyler. Hatta Sukarno, kimi konuşmalarında kendisini Marksist olarak bile adlandırmakta ve sınıf mücadelesini savunduğunu iddia etmektedir. Örneğin 1930'larda Sukarno, proletarya yerine "marhaem" adını verdiği daha geniş bir çalışan emekçiler sınıfının sözcülüğünü yaptığından söz eder. (**age**, 179.) Sun Yat-Sen'in düşüncelerinin etkili olduğu bir diğer ülke de Vietnam'dır. Wells'e göre elbette bu da çok şaşırtıcı değildir; Çin temelli bir dile sahip, Konfüçyüsçü gelenekten gelen ve en nihayetinde Çin gibi bağımsızlık mücadelesi veren bir ülkede Sun'un düşüncelerinden ilham alınması doğaldır. Vietnamlı devrimci Ho Şi Minh'in politik vizyonunun şekillenmesinde, Marx ve Sun Yat-Sen'in düşünceleri etkili olacaktır. Ancak Wells'in belirttiği gibi Ho Şi Minh'den önce, Vietnam'da devrimci hareketin önde gelenlerinden olan Phan Boi-Chau da, Fransız polisi tarafından tutuklanana dek Sun Yat-Sen'in politik yönlendiriciliğinde Vietnam'ın kurtuluşu için çalışacaktır. (**age**, 180). Sun Yat-Sen'in düşünceleri Asya'da, Arap ülkelerinde ve Latin Amerika'da da ulusal bağımsızlıklarını kazanmak ve emperyalist güçleri topraklarından çıkarmak isteyen başka devrimcileri de etkileyecektir. Örneğin, Arap dünyasında Muammer Kaddafi, Sun Yat-Sen'in düşüncelerinden etkilendiğini söylemektedir ve Filistin'in önde gelen politik önderlerinden Abu Nidal ile Sun Yat-sen arasında bir bağlantı kurarak onu bir "kahraman" olarak görmektedir. (**age**, 188.)

ileri sürmüşlerdir. İkinci dünya savaşı sonrasında, “kalkınma” görüşünün dünya çapında büyük bir öneme sahip olmasıyla birlikte, Hindistan’da kalkınma problemiyle ilgili yapılan çalışmalar bu iki düşünürün görüşlerinden yola çıkacaklardır. L.M. Bhole’un belirttiği gibi, 1951 yılında Hindistan büyük “kalkınma atılımına” girdiğinde, Hindistan’ın kalkınma problemine ilişkin tartışmalardan miras alınan iki farklı düşünce vardır; bunlardan biri Gandhici “modernleşme karşıtı” yaklaşım, diğeri ise Nehru’nun modernist yaklaşımıdır.¹⁵⁹

2.3.2.1. Gandhi’nin Kalkınma Görüşü: “Modernleşme Karşıtlığı”

Mahatma Gandhi’nin toplu eserleri yaklaşık doksan kalın cilt oluştursa da, devlet, toplum ve ulus üzerine fikirlerini ortaya koymaya çalıştığı çok az metin vardır. Partha Chatterjee’nin de belirttiği gibi, bu nitelikteki ilk ve belki de en gelişkin metinlerden biri, 1909’da kırk yaşındayken yazdığı ve Bombay Hükümeti tarafından yasaklandıktan sonra İngilizce çevirisi 1910’da Johannesburg’da yayımlanan *Hind Swaraj* adlı çalışmasıdır.¹⁶⁰

Bu çalışmasında Gandhi, İngiliz emperyalizminin Hindistan üzerindeki sonuçlarına odaklanmaktadır. Ona göre, Hindistan’ın emperyalizme karşı duramamasının nedeni, bunun için gerekli kültürel özelliklerden yoksun olması değildir. Bir başka ifadeyle, Hindistan’da İngiliz egemenliğinin devam etmesine yol açan, Hindistan kültürünün geriliği ya da yeterli derecede modern olmayışı değildir. İşte *Hind Swaraj*’da Gandhi, modern Batı uygarlığının bir değerlendirmesini yapmakta ve “kalkınma”nın anlamını kendi bakış açısına göre açıklamaktadır.

Gandhi’ye göre, “Hindistanlılar modern uygarlığın parıltısına aldanmış oldukları için bağımlı bir halk haline gelmişlerdir. Hindistan’ı bağımlı bir ulus haline getiren İngiltere’nin fiziksel mevcudiyeti değildir; egemenlik altına alan uygarlıktır.”¹⁶¹ Ona göre, “kalkınma” denilen şey, Avrupalı ulusların yıkımına neden olmuştur. Öte yanda Batının modernleşmesi ve ekonomik gelişmesi, insanlığı lüksün ve kendine düşkünlüğün kölesi haline getirmiş, dizginsiz bir rekabet ortamında topluma yoksulluk, savaş ve acı egemen olmuştur. Modern uygarlık, insanı sınırsız bir tüketici

¹⁵⁹ L.M.Bhole, *Essays on Gandhian Socio- Economic Thought*, Introduction, (Delhi: Shilpa Publications, 2000), 1.

¹⁶⁰ Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, (İstanbul: İletişim, 1996), 161.

¹⁶¹ *age*, 163

olarak görmüş ve insanlık tarihinde görülmemiş boyutta ahlaki değerlerde bir yozlaşmaya neden olmuştur.¹⁶²

Gandhi'ye göre gerçek kalkınma, sert ve zorlu yaşam koşullarını iyileştirmeli, bireylere “dharma”nın etik ilkeleri ve ahlaki değerleri doğrultusunda hayatlarını yaşamak konusunda yardım etmelidir.¹⁶³ Gandhi'nin gerçek kalkınmanın ancak Hindistan'ın kendi kültürü, uygarlığı, gelenek ve partileri ile değerler sistemini temel alarak gerçekleştirebileceği konusunda sağlam bir inancı vardır.¹⁶⁴ Dolayısıyla onun düşüncesine göre kalkınma, “Batılı dünya bakışına göre değil, Hindistan'ın dünya bakışıyla şekillenmelidir.”¹⁶⁵ Bir başka ifadeyle, Gandhi ısrarla Hindistan'ın gözü kapalı bir şekilde Avrupa'yı takip etmesine ihtiyacı olmadığını vurgulamaktadır.

Ajit Dasgupta'ya göre, Gandhi'nin ekonomik kalkınmaya dair yazılarını okuduğumuzda, kendisinin bir ütopyayı mı tasvir ettiği, yoksa gerçek dünyanın problemleriyle mi başa çıkmaya çalıştığı konusunda bir kararsızlığa düşebiliriz.¹⁶⁶ Gerçekten o sıralarda Hindistan'da geri kalmışlık ve yoksulluk problemi üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında, Gandhi'nin oldukça radikal bir bakış açısına sahip olduğu hemen dikkat çekmektedir. Gandhi'nin görüşleri, Hindistan'ın Mahadev Gohind Ranade (1842-1901) gibi o dönemde önde gelen düşünürlerinden oldukça farklıdır. Bu dönemde Hindistan'ın geri kalmışlık problemi üzerine Ranade'nin düşüncelerinden hareketle özetlenebilecek ortak düşünce, tek çözümün endüstrileşme olduğu yönündedir. Ranade'ye göre, Hindistan'daki yoksulluğun nedeni, ekonominin ve özellikle tarımın dışa bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Modernlik öncesi diğer tüm toplumların ezici bir çoğunluğu gibi, Hindistan ekonomisi de tarım ağırlıklı bir yapıdadır ve bu yapı İngiliz yönetimi altında daha da kötüleşmiştir.¹⁶⁷ Ranade'ye göre, Avrupa'daki Endüstri Devrimi ile birlikte teknolojik değişim ve endüstrileşme, kalkınma görüşünde bir çığır açmıştır. Dolayısıyla Hindistan'ın ekonomik olarak kalkınabilmesi için mutlaka endüstrileşme temel hedef olmalı ve tarımsal ticarete ağırlık verilmelidir.¹⁶⁸

¹⁶² M.K. Gandhi, **Hind Swaraj**, (Ahmedabad: Navajivan, 1946),s. 20-40.

¹⁶³ Hint kökenli olan “dharma” ahlak, doğruluk, erdem gibi anlamları ifade eden bir çeşit felsefedir.

¹⁶⁴ L. M. Bhole, “ A Gandhian Critique of Planned Development in India”, **Essays on Gandhian Socio-Economic Thought**, (Delhi: Shilpa Publications, 2000), 6.

¹⁶⁵ **age**, 6.

¹⁶⁶ Ajit K. Dasgupta, **Gandhi's Economic Thought**, (New York: Routledge, 1996), 2.

¹⁶⁷ **age**, 64.

¹⁶⁸ **age**, 64-65.

Gandhi ise, Ranade gibi bir dizi önde gelen Hintli aydının aksine, Avrupa'nın izinde bir modernleşmeye ve sanayileşmeye karşı durmaktadır. Bu açıdan, Gandhi'nin *Swaraj* felsefesi, onun hem bağımsızlık hem de kalkınmaya dair görüşlerinin temelini oluşturur. Bu felsefi görüş, sadece sömürge yönetiminin hakimiyetinden kurtulmayı ve özgürlüğe kavuşmayı ifade etmez, aynı zamanda nüfusun büyük bölümünü oluşturan köylülere kendilerine güven kazandırma amacını da ifade eder.¹⁶⁹ Bhole'un belirttiği gibi bu düşünce özellikle önemlidir; çünkü Gandhi'ye göre, yoksul ve sömürülen kesimler kendi gerçekliklerini keşfettiklerinde o toplumda sömürü ve adaletsizlik devam edemeyecektir. Çünkü Gandhi'ye göre zengin kesim, yoksullarla işbirliği yapmaksızın servetlerini artıramayacaktır. İşte bu sebeple, yoksul kesimler hakları konusunda kesinlikle bilinçlendirilmelidir. Böylelikle kendilerini savunabilir duruma gelirler ve emekleri olmaksızın, tek başına sermayenin hiçbir işe yaramayacağını anlayabilirler. Bir başka deyişle Gandhi, sömürülen kesimin bu sömürüden kendisinin sorumlu olduğunu ve yine kendisinin kurtuluşu gerçekleştirebileceğini vurgulamaktadır.¹⁷⁰

Dasgupta'nın dikkat çektiği gibi, Gandhi'nin makineleşme, geniş ölçekte üretim ve modern bir çizgide sanayileşmek suretiyle gerçekleştirecek bir gelişmeye olan karşı duruşu, ona hem Hindistan'da hem de yurtdışında kötü bir ün de kazandırmıştır. Örneğin Marksistler, Gandhi'nin isteklerini “makine devrinden taş devrine dönüş” olarak adlandırmışlardır. Onlara göre, “Gandhi'nin düşüncesi, sadece gerici bir ideoloji değil aynı zamanda kültürel ve ekonomik gerikalmışlığın Hindistan'da sürmesi anlamına da gelmektedir”.¹⁷¹

Gandhi, modern sanayiye olan karşıtlığının nedenini, ekonomik nedenler kadar ahlaki nedenlere de dayandırmaktadır. Ona göre, makine insanın ya da hayvanın verimliliği ölçüsünde değerlendirmesine yol açmaktadır. Öte yandan makineler, emeğin üretkenliğini artırmak ve hiçbir zaman bitmeyen tüketim arzusunun tatmin etmek amacıyla yapılmakta ve aslında yaptığı şey ise, sanayi kentlerine sömürü ve hastalığı, kırsal kesime ise işsizliği ve yıkımı getirmek olmaktadır.¹⁷² Gandhi, makineleşmeye ve sanayileşerek kalkınmaya karşı olan görüşlerini *Hind Swaraj*'da şöyle ifade etmektedir:

¹⁶⁹ age, 2

¹⁷⁰ L. M. Bhole, “The Gandhian Alternative to Western Socialism”, *Essays on Gandhian Socio-Economic Thought*, (Delhi: Shilpa Publications, 2000), 16.

¹⁷¹ Dasgupta, age, 64, 67.

¹⁷² age, 71.

“Bay Dutt’un ‘Hindistan’ın Ekonomik Tarihi’ adlı kitabını okuduğumda üzüldüm ve onu tekrar düşündüğümde içime acı çöktü. Hindistan’ı yoksullaştıran şey makinalardır. Manchester’ın bize verdiği zararı ölçmek zordur. Hindistan el sanatları Manchester nedeniyle tamamen kayboldu.”¹⁷³

Gandhi’nin yaşadığı dönemdeki Hindistan’a bakıldığında çok büyük bir yoksulluğun ve kıtlığın olduğu görülmektedir. Bhole’nin de belirttiği üzere, Gandhi’nin ekonomi yazılarını okuyan birisi, onun temel probleminin yoksulluğu ortadan kaldırmakla ilgili olduğunu rahatlıkla görebilecektir. Bu açıdan Gandhi, tamamıyla Hindistan’daki yoksulluk tablosundan yola çıkarak, bir kalkınma programı öngörmüştür. Bu program, esas hedef olarak tarımın geliştirilmesinin önceliğini vurgulamaktadır. Böylelikle bedensel güç olarak yeterli olan herkes istihdam edilecektir. Herkesin bir iş sahibi olduğu bir toplumda ise yoksulluk büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Öte yanda Gandhi tarımsal kalkınma programına bağlı olarak, kalkınmada öncelikli alanları da iplik eğirme ve dokuma olarak belirlemiştir.¹⁷⁴

Gandhi, aynı zamanda öğrencisi de sayılan Nehru’nun fikirlerini değerlendirirken, onun sanayileşmeyi istediğini çünkü “sosyalist” içerikli bir sanayileşmenin, kapitalizmin zararlarını yok edeceğini düşündüğüne değinmektedir. Oysa onun görüşüne göre, sanayileşmenin sosyalist ya da kapitalist bir yoldan gerçekleştirilmesi esas problemi değiştirmemektedir. Gandhi’nin görüşü, “Bütün bu zararların kaynağında bizzat endüstrileşmenin kendisinin bulunduğu yönündedir. Ve bunun sosyalist bir yoldan olması onu değiştirmemektedir.”¹⁷⁵ Dolayısıyla Gandhi’nin Hindistan’ın iktisadi kalkınması problemine yönelik çözümü sanayileşmek değil, aksine sanayileşmeden kaçınmaktır. Bu noktada Gandhi’nin öğrencisi olan ve ileride Hindistan’ın ilk başbakanı olacak Nehru’nun 1920’lerde ve 30’larda yeni yeni şekillenmeye başlayan kalkınma problemine ilişkin görüşlerine bakmak gerekli olmaktadır. Ayrıca Nehru’nun 1945 sonrasında Üçüncü Dünya’nın en önemli liderlerinden biri olacağı da hatırlanmalıdır.

2.3.2.2. Nehru ve Hindistan’ın Kalkınması Sorunu

Jawaharlal Nehru, 1888’de doğmuş ve Gandhi’nin çevresinde yetişmiştir. Düşüncelerinin şekillenmesinde Gandhi’nin büyük etkisi olmasına rağmen, Nehru onun gibi modernleşme karşıtı bir görüşte değildir. Nehru, gençlik yıllarında

¹⁷³ Gandhi, *Hind Swaraj*, 57.

¹⁷⁴ M. K. Gandhi, *Mazya Swapnancha Bharat, Paramdham, Prakashan, Paunar, Wardha*, 1969, s 46-48, aktaran: L. M. Bhole, “A Gandhian Critique of Planned Development in India”, 7

¹⁷⁵ Dasgupta, *age*, 74.

Cambridge’te bulunduğu sıralarda Fabian Sosyalizmine ilgi duymuş, 1920’lerde ise özellikle Sovyetler Birliği’ndeki hızlı sanayileşme hamlelerinin etkisinde Marksist teoriyle ilgilenmeye başlamıştır. Bu yıllarda Nehru, Hindistan için bağımsızlığı getirecek bir toplumsal devrim öngörmektedir. Örneğin 1928’de Nehru Gandhi’ye şöyle demiştir: “(...) seninle benim aramdaki fark, senin tedrici değişime inanıyor oluşun, benimse devrimi savunuyor oluşum.”¹⁷⁶

1930’lara gelindiğinde Nehru, Hindistan’ın sömürülmesini ve ekonomik gerikalmışlığını çözümlmeye çalışırken, suçlanması gereken asıl şeyin İngiliz emperyalizmi değil, kapitalist düzenin kendisi olduğunu vurgulayacaktır. Nehru bunu şöyle ifade etmektedir:

“(...) İngilizler değiştiremeyecekleri ya da harekete geçiremedikleri ağır bir çarkın sadce küçük birer vidasıdır. Ayrıca bir kısmımız Hindistan’daki feodal düzene karşı da şiddetli bir kin beslemekteyiz. Çünkü bu düzen halk tabakasının zararına işlemekte ve onu en çirkin biçimde sömürmektedir. Ne var ki, bu günahın bu düzen içinde bulunan toprak ağasında olduğu anlamına gelmemektedir. Kapitalist düzen için de aynı şey söylenebilir. O düzende de günah, ‘sömürücü’ diye adlandırmaya alıştığımız kapitalist kişilerde değil, düzenin kendisindedir.”¹⁷⁷

Bundan bir yıl önceki mektubunda da, düzenin ortadan kaldırılması gerektiğini benzer ifadelerle vurgulamaktadır:

“Biz, milyonlarca Hintliyi sıkıp ezen ağır ve obur bir çarkın hükmü altında yaşıyoruz. Bu korkunç çark, endüstriyel kapitalizmin doğurduğu yeni emperyalizmdir. Bu emperyalizmin karları, birinci derecede İngiltere’ye gider. Fakat orada da bütün halkın değil, egemen sınıfların eline geçer. Öyleyse bütün bir millete kızmamız budalalık olur. Bir düzen bize eziyet veriyorsa, yapılacak iş bu düzeni ortadan kaldırmaktır.”¹⁷⁸

Nehru’ya göre mevcut emperyalist düzen, Hindistan’ın ekonomik geri kalmışlığının başlıca nedenidir. Bu düzen sayesinde, İngilizler Hindistan’ı kendi sanayileri için hammadde üreten bir tarım ülkesi haline getirebilmişler ve makinenin Hindistan’a girmesini ağır gümrük resmiyle engellemişlerdir.¹⁷⁹ Nehru, 1930’lu yılların ilk yarısından itibaren ekonomik bağımsızlık ve kalkınma konusuna özellikle vurgu yapmaya başlar. 1933 tarihli mektubunda ise şöyle demektedir:

“Hatırımıza gelebilir ki, İngiltere siyasi alanda Hindistan’a hakim olmasaydı Hindistan özgür bir ülke olurdu. Ne var ki, bu tür siyasi emperyalizm yavaş yavaş çekiliyor ve yerini daha ileri ve daha sağlam bir emperyalizme bırakıyor. Bu yeni usul, toprakları işgal etmeye başvurmak gereğini duymuyor; sadece ülkedeki servet ve üretim kaynaklarını ele geçirmekle yetiniyor. Böylece o ülkeyi sonuna kadar sömürmesi ve nüfuzu altına alması kolaylaşıyor.”¹⁸⁰

¹⁷⁶ L. M. Bhole, “The Gandhian Alternative to Western Socialism”, 14.

¹⁷⁷ Jawaharlal Nehru, **Sosyal Devrimler , Ulusal Savaşlar** (16 Şubat 1933 tarihli mektubu), çev. Mehmet Emin Bozarıslan, (İstanbul: Ant Yayınları, 1970), 37.

¹⁷⁸ Nehru, **age** (5 Aralık 1932 tarihli mektubu), 95

¹⁷⁹ **age**, 95.

¹⁸⁰ **age**, (28 Şubat 1933) tarihli mektubu, 116.

1933 yılına ait bir başka mektubunda Nehru, Çin ile Hindistan'ın ekonomik koşullarını karşılaştırmakta ve kalkınma problemi açısından bu iki ülkenin benzer taraflarına dikkat çekmektedir:

“Çin'deki durum, aralarında bazı ayrılıklar olmakla birlikte, Hindistan'daki duruma çok benzemektedir. Çin genellikle bir tarım ülkesidir. Kapitalist sanayi ise 6-7 kentte toplanmıştır, o da yabancıların elinde ve yönetimindedir. Milyonlarca köylü, ağır borç yükü altında perişandır. Hindistan'da olduğu gibi toprak kiralari aşırı derecede yüksektir.(...) Çin köylülerinin tarlalarında sarfettikleri bütün çabalara rağmen, yine de yarısından çoğu yiyecek ve giyeceğini gerektiği gibi sağlayamıyordu. Çin köylüsü de Hint köylüsü gibi sefalet dolu kısa ömrünü yarı aç yarı tok geçiriyordu, sürekli olarak yoksulluk içindeydi.”¹⁸¹

Aynı mektupta Nehru'nun Hindistan'ın yapmak zorunda olduğu kalkınma hamlesinde, Sovyetler Birliği kalkınmasının iyi bir örnek teşkil edeceğini düşündüğü görülür. Nehru, Sovyet yardımları vesilesiyle bunu Çin deneyi üzerinden açıklamakta; Sun Yat- Sen'in Sovyet danışmanlarının tavsiyeleri doğrultusunda yaptığı uygulamaların ne kadar başarılı olduğundan söz etmektedir:

“ (Sovyet danışmanı) Borodin'in teklifi üzerine Doktor Sen hükümeti, köylülerin ve işçilerin durumunu düzeltmek için, toprak kiralalarını %25 oranında indirmeyi öngören bir kanun çıkardı. Ayrıca günlük iş saatlerini de sekize indirdi, asgari ücret miktarını tespit etti, köy kooperatifleri kurdu. Bu reformların, halk kitleleri tarafından sevinçle ve coşkunlukla karşılanması tabiiydi. Bu kanunun çıkmasından sonra halk, sendikalara girmek ve Kanton Hükümeti'ni desteklemek için adeta akın etmeye başladı.”¹⁸²

Nehru, Hindistan'ın kalkınması için kapitalizmden kopmak gerektiğini düşünmektedir. Şüphesiz bu düşüncelerinin şekillenmesinde 1929 Dünya Ekonomik Krizinin önemli bir etkisi olmuştur. Bu kriz, hem kapitalist Batı ülkelerinin hem de geri kalmış ülkelerin dikkatini Sovyetler Birliği'ndeki sisteme çekecektir. Bu yıllarda Sovyetler Birliği, henüz birinci beş yıllık kalkınma planını yeni uygulamaya koymuş ve hızla endüstrileşme çabasına girmiş bir ülkedir. Kapitalist dünyadan kopmuş olması, bir başka ifadeyle kapitalist dünya ekonomisine kapalı bir ekonomiye sahip olması ise, krizden etkilenmeyen tek ülke olmasını sağlamıştır. Nehru 1933'deki bir mektubunda özellikle bu konuya vurgu yapar. Sovyetler Birliği kurduğu sistem sayesinde krizden etkilenmemiştir. Dolayısıyla ona göre, kapitalist sistemin neden olduğu krizlerin yarattığı şiddetli dalgalanmalardan ve sömürüden kurtulmak için Sovyetler Birliği'nin kurduğu ekonomik sistem örnek alınmalıdır. Bu konuda Nehru, Temmuz 1933'de krizi değerlendirdiği yazısında şöyle demektedir:

“Buhrandan etkilenmeyen bir tek büyük ülke vardı. O da Sovyetler Birliğiydi. Orada işsizlik yoktu, tersine beş yıllık plan uygulaması mümkün olan hızla devam etti. Sovyetler Birliği,

¹⁸¹ age, (26 Haziran 1933) tarihli mektubu, 241-242.

¹⁸² age, 242.

kapitalizmin egemen olduğu bölgenin dışındadır, ekonomisi de kapitalist düzenden farklı bir düzen içindedir.”¹⁸³

Görüldüğü gibi Nehru, 1930’lu yılların özellikle ilk yarısında kalkınmak ve bağımsız olabilmek için kapitalist sistemden kopmanın gerekliliğini sık sık vurgulamıştır. Öte yanda ona göre, geri kalmışlık probleminin üstesinden gelebilmek için endüstrileşmeye mutlak bir önem verilmelidir.

Sözün kısası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılacak olan geri kalmış ülkelerde kalkınmacı fikirleri en çok vurgulayacak kişi olan Nehru’nun bu fikirlerinin henüz 1920-30’larda şekillenmeye başladığı görülmektedir. Nehru, 1920’lerde Sovyet deneyiminin etkisiyle ilgilenmeye başladığı sosyalizmi tam anlamıyla bir sistem ya da bir toplumsal düzen olarak benimsemekten çok, az gelişmiş bir ülkenin bağımsızlık ve kalkınma yollarından biri olarak algılamıştır. 1945 sonrasındaki evrimine bakıldığında ise, Üçüncü Dünyanın önemli liderlerinden olacak olan Nehru’nun diğer üçüncü dünya liderleri gibi milliyetçiliği ve kalkınmayı ön plana çıkaran bir lider olduğu görülecektir.¹⁸⁴

2.3.3. Türkiye’de Kadro Hareketi ve Kalkınma Problemi

1930’lu yıllarda kalkınma konusunun ortaya atıldığı ülkelerden biri olan Türkiye, dönemin bağımsız ama geri kalmış bir ülkesi olarak bu alanda ilginç bir örnektir. 1930’lu yılları kapsayan dönemde iktidar partisinin devletçi-kalkınmacı yönelimleri ve onun bu yönelişini teorize etmeye çalışan Kadro Dergisi özellikle dikkat çekmektedirler.

Türkiye iktisat tarihine bakıldığında, devletin Cumhuriyet’in kuruluşundan 1930’lu yılların başına kadar sanayileşme sürecindeki rolü konusunda farklı görüşler ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu görüşlerde genellikle, Türkiye’nin Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren devletçi-kalkınma hedefinin gündemde olduğu ancak özellikle dış faktörlere bağlı olarak 1929 yılına kadar bunun gerçekleştirilemediği

¹⁸³ age, (21 Temmuz 1933) tarihli mektubu, 310.

¹⁸⁴ 1946’da yayımlanacak olan *Hindistan’ın Keşfi* adlı kitabı da, bunun tipik bir örneğidir. Bu kitapta Nehru, özellikle milliyetçilik ve anti-emperyalizmi ön plana çıkaracak, sanayileşmeyi ise ülkenin temel meselesi olarak ortaya koyacaktır. (Jawaharlal Nehru, **The Discovery of India**, (New York: The John Day Company, 1946) Nehru’nun bakış açısından sosyalizm, sadece emperyalizme karşı olan duruşu, bağımsız bir ekonomik kalkınmayı ve ulusal kurtuluş mücadelesini destekleyici bir görüş olarak ön plana çıkmaktadır. Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya olarak adlandırılacak olan geri kalmış ülkelerin liderleri, savaş sonunda Sovyetler Birliği’nin ikinci büyük güç olarak çıkmasından, bir geri kalmış ülke olarak hızla endüstrileşme deneyinden ve dünyanın üçte birinde sosyalist düzenin kurulmasından oldukça etkileneceklerdir. Dolayısıyla tıpkı Nehru’da olduğu gibi kendilerini sosyalist olarak adlandırmaya başlayacaklardır.

vurgulanmaktadır. Söz konusu analizlere göre bu dış faktörlerin en önemlisi Lozan Antlaşması'nda beş yıl süreyle korunması şart koşulan kısıtlamalardır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devletçi politika ve hızlı sanayileşme hedeflerinin gündemde olduğunu savunan değerlendirmeler üzerinde burada kısaca durmakta yarar olabilir. Bu tezlerden en belirgin olanlarından biri Doğan Avcıoğlu'ya aittir. Avcıoğlu'na göre, “ 1930'lu yıllarda ‘devletçilik’ adını alacak olan bu müdahalecilik, ekonomik bağımsızlık özlemi taşıyan milliyetçiliğin kaçınılmaz sonucuydu.”¹⁸⁵ Benzer bir yaklaşımda olan İsmail Cem'e göre ise, Cumhuriyet kurulduğu andan itibaren “yönetici kadronun amacı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir.”¹⁸⁶ Çağlar Keyder, Cumhuriyet kurulduktan ve siyasi bağımsızlık koşulları yaratıldığında, Lozan şartındaki kısıtlamaların yönetici bürokrasinin bağımsız bir iktisat politikası uygulamasını engellediğini söyler. Keyder'e göre Lozan'ın bu maddesince Türkiye, 1929 yılına kadar Osmanlı Devleti dönemindeki dış ticaret rejimini uygulamayı sürdürmek durumundadır.¹⁸⁷ Korkut Boratav ise, 1908-1922 dönemine hakim olan korumacı ve sanayileşmeci yönelimleri olan “milli iktisat”¹⁸⁸ okulunun genel düşüncelerinin 1923 sonrasına aktarıldığını belirtmektedir. Ancak Boratav da tıpkı Keyder gibi, Lozan Antlaşması nedeniyle gümrük politikasına konulan engeller sebebiyle büyük ölçüde bu okulun görüşlerinin uygulamaya geçirilemediğini hatırlatır.¹⁸⁹ Bu açıdan Keyder ve Boratav'ın Cumhuriyet'in ilk yıllarında hükümetin sanayileşme yönünde bir isteği olmasına rağmen, Lozan şartının bunu engellediği fikrinde birleştikleri görülür.

Bu görüşlerin yanı sıra, Türkiye'de yönetici sınıfın Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren bu tip bir sanayileşme amacının olmadığı şeklinde görüşler de vardır. Bu yönde düşünen yazarlardan Haldun Gülalp, Türkiye'nin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren böyle bir hedefinin olmadığına dikkat çekmektedir. Gülalp'e göre, Cumhuriyet'in kurulduğu andan itibaren devlet eliyle bir kalkınma hedefinin olduğu yaygın bir düşünce olarak süregelmişse de, 1930'lara gelinceye kadar bu tip bir

¹⁸⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), 244.

¹⁸⁶ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1970), 211.

¹⁸⁷ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 12. baskı (İstanbul: İletişim, 2007), 123-124.

¹⁸⁸ Bu dönemin “milli iktisat” anlayışı ve iktisat politikası üzerine en kapsamlı çalışma Zafer Toprak'a aittir. Özellikle bu döneme ait sanayileşme uygulamaları için VII. bölüme bakılabilir. (Zafer Toprak, **Türkiye'de 'Milli İktisat' (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1982).

¹⁸⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, 11. baskı (Ankara: İmge, 2007), 40.

devletçi kalkınma anlayışını kanıtlayan fazla olgu yoktur.¹⁹⁰ Gülalp'e benzer bir görüşü Orhan Kurmuş da savunmaktadır. Kurmuş'a göre, bu dönemde hükümet gerçekten yerli bir sanayi kurmak ve korumak isteseydi, belli mallar üzerinde tekel oluşturarak, Lozan maddesinin neden olduğu kısıtlamayı aşabilirdi.¹⁹¹

Görüldüğü gibi, Türkiye'yi idare eden yönetici sınıfın Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kalkınma ve sanayileşme amacı bulunduğu konusunda farklı düşünceler vardır. Ancak bu konuda yazan yazarların hem fikir olduğu nokta, yönetici bir sınıfın böyle bir niyetinin bulunup bulunmaması bir yana bırakılırsa 1930'lu yıllara kadar Türkiye'de sanayileşme uygulamalarının oldukça güdük kaldığı yönündedir.¹⁹²

1929 yılına gelindiğinde ise, Boratav'ın da belirttiği gibi pek çok açıdan Türkiye'nin gelecekteki iktisat politikalarını belirleyecek etkenler söz konusudur. Bir kere Lozan anlaşması uyarınca uygulanmak durumunda kalınan ekonomik sınırlamalar bu yıldan itibaren yürürlükten kalkacaktır. Ancak öte yanda aynı yıldan itibaren Türkiye, Osmanlı Devleti'nden kendisine kalan borç taksitlerini de ödemeye başlayacaktır. Şüphesiz 1929 yılının en önemli olayı ise dünyadaki büyük ekonomik krizdir.¹⁹³ Bu tarihten itibaren Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan gelişmiş kapitalist ülkelerin derin bir ekonomik darboğaza girmeleri Türkiye'nin de iktisat politikasını yeniden şekillendirmesini zorunlu kılacaktır.

Türkiye'de devletçilik ve kalkınma üzerine tartışmalara bakıldığında, bu tartışmaların sık sık Kadro dergisi etrafında toplanan bir grup aydının düşünceleri etrafında odaklandığı görülür. Bu eğilimin bir nedeni, *Kadro*'nun dönemin tek parti iktidarı olan CHP'ye devletçi görüşleri benimsetmeye çalışan bir düşünce akımı olarak kabul

¹⁹⁰ Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, (Ankara: Yurt Yayınları, 1983), 74. Ayrıca Gülalp, Kurmuş'un sözlerinde şuna dikkat çeker: "1920-30 yılları arasında kurulan 14 hükümetin programlarında sanayi ve sanayileşme süreci ile ilgili bir tek kelime bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla sanayiın korunmasına yönelik bir gümrük politikasından söz edilmemektedir." (bkz. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, (İstanbul: Bilim Yayınları, 1976, 14-15)

¹⁹¹ Orhan Kurmuş, "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", der. Selim İlkin, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar**, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, özel sayı, Ankara, 1979.

¹⁹² Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, dönemin sanayi üretim yapısının 1927 sanayi sayımı sonuçlarından rahatlıkla izlenebileceğini belirtmektedirler. Buna göre, "sanayi kapsamına giren 65bin dolayında işletmenin yüzde 43,59'u tarım, yüzde 23,88'i dokuma ve yüzde 22,61'i maden sanayisi, makine yapımı ve onarım grubundan oluşmaktadır." (Kepenek, Yentürk, **age**, 46.) Öte yanda, "sınai üretim temel tüketim gereksinimlerini karşılamaktan çok uzaktır. Örneğin yerli şeker üretimi toplam tüketimin yüzde 14,5 gibi bir kısmını karşılamakta, yüzde 85,4'ü dış alımla karşılanmaktadır. Benzer bir durum diğer temel tüketim malları için de geçerlidir." (Kepenek, Yentürk, **age**, 47.) Dolayısıyla dönemin sınai üretim rakamlarına bakıldığında, Türkiye'nin bu yıllarda tarım ürünlerini işleme, maden ve dokuma sanayi alanlarında yoğunlaşarak henüz sanayileşme sürecinin ilk aşamasında olduğu görülmektedir.

¹⁹³ Boratav, **age**, 43.

edilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa bu dönemin kronolojik bir gözden geçirilmesi bile, iktidar partisinin Kadro dergisi çıkmaya başlamadan önce devletçi görüşleri dile getirmeye başladığını gösterebilir. Bunu gerçekleştiren koşulların şüphesiz en önemlisi daha önce değinildiği gibi 1929 dünya ekonomik krizidir. Çağlar Keyder’in de belirttiği gibi, Türkiye’nin tarımsal ürünlerden elde ettiği ihracat gelirlerinin 1926 yılından itibaren düşmeye başlaması ve beklenen ticari kredilerin verilmeyişi ile, 1929 yılından 1933’e kadar uygulanması önerilen çeşitli ekonomik yöntem tartışmaları yapılmıştır.¹⁹⁴

Öte yanda 1930’lu yılların başına gelindiğinde Serbest Fırka, devletin işlevlerinin sınırlı olduğu, liberal bir ekonomik sistemden yana bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Partinin önde gelenlerinden Ahmet Hamdi Başar, partinin ekonomi politikasını şu sözlerle değerlendirir:

“ O zamana kadar devlet başta şimendifer işi olduğu halde, birtakım teşebbüslere girişmek zorunda kalmıştı. Devletçiliğin bu ilk safhasına bir zaruret bizi sürükledi. Çünkü kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye çukuruna düşmekten korkuyor ve ecnebi sermayesinden şüpheleniyorduk.”¹⁹⁵

Serbest Fırka’nın genel başkanı Fethi Okyar’ın liberal bir ekonomik anlayışına karşılık ise, ilk kez İsmet İnönü Halk Fırkası adına Sivas’ta (30 Ağustos 1930) cevap verecek ve ilk kez “mutedil devletçilik” olarak belirlenen ekonomi politikasından söz edecektir.¹⁹⁶ İsmet İnönü konuşmasında şöyle demektedir: “iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür.”¹⁹⁷ Bu noktada hatırlatmak gerekir ki, o zamana kadar partinin “devletçi” olduğu görüşü hiç dile getirilmemiştir.¹⁹⁸

Cumhuriyet Halk Fırkası’nın önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Şükrü Kaya’ya göre “mutedil devletçilik”in tam karşılığı Fransızca “*etatisme modéré*” dir.¹⁹⁹ Kaya’nın ifadesiyle, sosyalizm, liberalizm gibi *Etatisme* de bir doktrin olarak, ilk

¹⁹⁴ Çağlar Keyder, “ The Political Economy of Turkish Democracy”, **New Left Review**, 1, sayı:115, 1979, 10.

¹⁹⁵ Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, 2. baskı, (Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi,1981), 11-12.

¹⁹⁶ **age**, 13.

¹⁹⁷ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik** (İstanbul: Gerçek Yayınları,1974), 82.

¹⁹⁸ Hatta öyle ki, Halk Fırkasının partili üyeleri bile o zamana dek partinin devletçi politikadan yana olduklarını bilmemekteydiler. Bu tamamıyla İsmet Paşa’nın konuşması ile 1930’da ortaya konulmuştur. Daha sonra Serbest Fırka’ya geçen Ahmet Ağaoğlu anılarında şöyle yazmaktadır: “ İsmet Paşa’nın Sivas konuşmasından önce, bağlı olduğum Halk Fırkası’nda ne ben ne de başkası partinin devletçi olduğunu bilmiyordu. Parti o konuşmadan sonra devletçi oldu.” Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları** (İstanbul: Baha Yay., 1969), 17.

¹⁹⁹ Başar, **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, 13

önce Avrupa’da ortaya çıkmış, ancak o dönemlerde henüz tam anlamıyla uygulanma olanağı bulamamıştır. Öte yanda Avrupa’da, özellikle de Almanya’da “devlet sosyalistleri” mevcuttur ve onlar da bu şekilde bir takım iktisadi teşebbüslerin devlet tarafından üstlenilmesinden yanadır. Bu anlamda Kaya’ya göre Türkiye’de “mutedil devletçilik” anlayışı, bu sisteme benzetilebilir.²⁰⁰

1931 yılının Ocak ayında Mustafa Kemal de İsmet İnönü’nün savunduğu görüşü bir kez daha onaylayarak şunları söyleyecektir: “ Halk her şeyi bizden bekliyor, öyleyse biz devletçiyiz.”²⁰¹ Bundan beş ay sonra partinin 1931 Mayıs kongresinde “devletçilik” görüşü resmi ilke olarak kabul edilecektir.

CHP’nin “devletçilik” ilkesini resmi ekonomi politikası olarak kabul etmesinde, en önemli faktör şüphesiz, Dünya ekonomik krizidir. Bu dönemde hem tarımsal ihrac fiyatlarının düşüşü hem de döviz darlığı nedeniyle ithalatın büyük bir sıkıntıya girmesi, yerli bir sanayinin gerekliliğinin koşullarını oluşturmaktadır. Ancak dönemin ekonomik koşulları göz önüne alındığında, bu tip bir sanayi hamlesinin özel teşebbüsler eliyle gerçekleştirilemeyeceği de açıktır. Bu sebeple bu işi devlet üstlenecektir.

Yukarıda da değinildiği üzere Kadrocuların “devletçi kalkınma yolu”nu iktidara yeni bir yöneliş olarak sunmaları mümkün değildir. Çünkü Kadro, 1932 yılının Ocak ayında yayımlanmaya başlamış bir dergidir. İktidarın “devletçi” anlayışı ise, ilk kez 1930’un Ağustos ayında dile getirilmiştir. Bu sebeple, Kadro’nun CHP’yi ekonomi politikası konusunda etkilediğini ve yönlendirdiğini söylemek mümkün değildir. Ancak bunun tersini söylemek belki mümkündür. Hükümetin devletçilik politikasının, Kadro yazarlarının bu düşüncüyü bir model olarak geliştirmelerine bir alan açmış olabileceği düşünülebilir. Bu anlamda da, Kadrocuların iktidarın ideologluğuna talip oldukları söylenebilir. Kadro dergisi’nin ilk sayısındaki, “Kadro” başlıklı baş yazıda da, derginin hedefi şu şekilde belirlenmektedir:

“Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap durmadı...İnkılabımız derinleşme ve genişleme istikametindedir. Bu inkılap kendisine prensip ve onu yaşatacaklara şuurlar olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılabı ideoloji olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir... Kadro bunun için çıkıyor.”²⁰²

²⁰⁰ age, 13.

²⁰¹ Boratav, age, 85.

²⁰² “Kadro” (başyazı), **Kadro**, sayı:1, Ocak 1932.

Kadrocuların derginin çıkış amacını belirledikleri bu yazıdan da anlaşıldığı üzere, *Kadro* dergisi, Kemalist reformların bir sistem ve bir ideoloji olarak geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Kadrocuların kalkınma üzerine görüşlerini ele aldığımızda, öncelikle ortaya çıkış dönemi itibariyle, bu aydınların “devletçi-planlamacı” düşünceleri dünya ekonomisinin yarattığı koşulların bir yansıması olarak görülmelidir. Öte yanda, Kadrocular genellikle kendilerini Kurtuluş Savaşı’nın milli mücadele ruhunu yaşatmak hedefiyle ifade etmişler, yabancı sermaye ve emperyalizme karşı düşünceler dile getirmişlerdir. Oysa unutmamak gerekir ki, bütün dünyada Kriz sonrası genel konjonktür çerçevesinde Türkiye için de korumacı tedbirler gündeme gelmiştir. Bu anlamda Kadrocu düşüncelerin, iktidarın siyasi ve ekonomik söylemine oldukça yakın olduğu ve ondan “radikal” bir kopuşu simgelemediği söylenebilir. Bir başka ifadeyle, Kadrocular yeni ve radikal bir çıkış yapmaktan çok, siyasal-ekonomik sistemin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmaktadırlar.

Kadrocuların bu dönemde oluşturmaya çalıştıkları tezlere ve önerdikleri politikalara gelince bu konuda şunlar söylenebilir. *Kadro* dergisi, yayın hayatına 1932 yılının Ocak ayında başlamış ve üç yıl süreyle yayımlanmıştır. Derginin kurucuları, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Mehmet Şevki Yazman, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin’dir. Bu kişiler arasında Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin TKP kökenlidir.

Şevket Süreyya Aydemir, 1932’de yazdığı ve Kadrocu ideolojinin çerçevesini çizdiği kitabında, Kadrocuların o dönem Türkiye’nin kalkınmasına yönelik değerlendirmelerinin Cumhuriyet sonrası uygulanan “liberal” politikalara yönelik eleştiriler anlamına geleceğini şöyle belirtmektedir:

“Lozan Antlaşmasından sonra zirai ihracatın artacağı, iç ve dış ticaretin genişleyeceği, birikecek sermayenin sanayi sahasına akarak kalkınmamızı tahrik edeceği ümitleri yaşanmıştı. Halbuki dünya şartları, hiç te bu hayallere uygun seyretmiyordu. Bu yüzden ümitler gerçekleşmedi.”²⁰³

Kadrocular, kalkınmada sanayileşmenin bir gereklilik olduğuna şiddetle dikkat çekmektedirler. Onlara göre üç tip sanayileşme vardır: “kapitalist sanayileşme, komünist sanayileşme ve devletçi sanayileşme”²⁰⁴ Bunlardan kapitalist gelişme, millet içinde sınıflaşmaya ve dolayısıyla sınıf kavgalarına yol açacaktır. Aynı şekilde

²⁰³ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılab ve Kadro: İnkılabın İdeolojisi*, 4. basım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 256

²⁰⁴ İsmail Hüsrev Tökin, “Türkiye’de Mili Sermaye Hareketi”, *Kadro*, sayı: 10, 1933, 24.

komünist bir sanayileşme de, kadrocu hareketin temel tezi olan milletin birliği ve bütünlüğü anlayışına uymamaktadır. Çünkü, komünist düzen de bir sınıf devletidir.²⁰⁵ Kadrocuların tercih ettiği yol ise, devletçi sanayileşme yoludur. Bir başka Kadrocu Şevket Süreyya Aydemir ise aynı konuda konuşurken, Türkiye'nin önünde iki yol bulunduğunu hatırlatır: Bunlardan birincisi 19. yüzyıl Avrupa'sının liberal/demokratik yoludur; ve bu yol sınıf kavgalarını kaçınılmaz kılacaktır. İkinci ve izlenmesi gereken esas yol ise, bütün iktisadi unsurların doğrudan devlet bünyesi içinde toplandığı, sınıf kavgalarını önleyecek devletçilik yoludur.²⁰⁶ Aydemir'e göre ancak devletçilik yoluyla, bir milletin bütünü kapsayan bir düzen kurulabilir.²⁰⁷

Sonuç olarak, 1930'lu yılların kriz koşullarında devletçi yöneliş hem iktidar partisinin hem de onun ardından Kadrocuların ortak bir politikası olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. 1933 yılında İsmet İnönü'nün *Kadro* dergisinin 22. sayısında yayımlanan makalesi de bunu net bir şekilde göstermektedir. İnönü yazısında sanayileşme ve kalkınmada devletin rolünü şöyle belirtir:

“Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilatı, vesaiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurulabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir. Geri eksik vesait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayiini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ile bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir. (...) Dikkatle vazettiğimiz gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını bir an için tasavvur edebilir misiniz? En karlı ve verimli bir sanat veya ziraat, bir tek müşteri bulamayacak kadar, rekabet karşısında perişan olur. Yediğimiz ekmeğin ununu dahi memleket dahilinde alamayız.”²⁰⁸

İnönü'nün bu yazısından anlaşılabileceği gibi, *Kadro*'nun siyasi ve ekonomik görüşleri dönemin iktidarı ile paralellik taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, Kadrocular iktidarın yönelmiş bulunduğu devletçi politikayı, teorileştirme gayreti içindedirler. Öte yanda hatırlatmak gerekir ki, Kadrocuların siyasi ve ekonomik tezlerine karşı çıkan, çevreler aynı zamanda iktidar partisinin politikasına da muhalefet eden kimselerdir.²⁰⁹

Sözün kısası, Kadrocuların devletçi-kalkınmacı görüşleri değerlendirildiğinde, Kadrocuların önerdikleri politikanın radikal bir duruşu temsil etmediği, pek çok

²⁰⁵ Vedat Nedim Tör, “Sanayileşme Davası”, *Kadro*, sayı: 24, 1933, 17

²⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, “İş Kanunu Yeni Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir”, *Kadro*, sayı: 30, 1935, 6

²⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir, “Programlı Devletçilik”, *Kadro*, sayı: 34, 1935, 8

²⁰⁸ İsmet İnönü, “Fırkamızın Devletçilik Vafı”, *Kadro*, sayı: 22, 1933, 4

²⁰⁹ Kadrocuların siyasi görüşlerine ve “devletçi” anlayışlarına muhalefet eden kişilerden biri de Ahmet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu, 1930'da Serbest Fırka içinde yer almış, ferdîyetçiliği ve liberal görüşleri savunmuştur. Bu dönemdeki farklı kalkınma tezlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Ayşe Trak, “Development Literature and Writers from Underdeveloped Countries: The Case of Turkey”, *Current Anthropology*, vol. 26, no.1, February 1985.

noktada iktidarın politik eğilimiyle ortak noktada bulunduğu söylenebilir. Bu yıllarda, Kadrocuların tezleri ile iktidar partisinin politikaları arasındaki tek fark “devletçilik” görüşünün uygulanma şeklinde ya da derecesinde ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, CHP ile Kadrocular arasındaki tartışma esas olarak, “devletçi” kalkınma yolunun benimsenip benimsenmemesi değil, devletçiliğin sınırları üzerinedir. Taner Timur ve Korkut Boratav’ın da belirttikleri gibi, *Kadro*’nun özel teşebbüsü tam bir kontrol altında tutan daha sistemli ve devamlı devletçilik anlayışı ise iktidar tarafından benimsenmemiştir.²¹⁰ Sonuç olarak iktidar partisinin dönemin ekonomik koşulları gereği zorunlu olarak yöneldiği devletçilik anlayışı, Kadrocu tezlerde daha sistemli ve devamlı bir yöneliş haline getirilmek istenmiş, ancak iktidarın uyguladığı ekonomi politikasına daha sınırlı bir yansıması olmuştur.

2.3.4. José Carlos Mariategui ve Komünist Partilerin Kalkınmayı Ele Alışları

José Carlos Mariategui (1894-1930), başkent Lima’dan 1144 km uzaklıkta Moquegua’da doğmuş ve başkent Lima’da yetişmiştir. Mariategui’nin doğduğu ve hayatını sürdürdüğü Peru’nun o dönemki tarihsel koşulları göz önüne alındığında, az gelişmiş bir ülkenin tüm tipik özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Peru, tıpkı diğer az gelişmiş ülkeler gibi ikiye bölünmüş durumdadır. Bir yanda kapitalist sınıfın özellikle yoğunlaştığı, ticaretin hızlı ve canlı olduğu kıyı-liman kentleri ve diğer yanda “sanayileşmiş” şartlarına çok uzak, toprak sahiplerinin adeta egemenliğinde bulunan dağlık bölgeleri vardır. Dolayısıyla aslında Mariategui’nin Peru’ya ve Latin Amerika’ya ilişkin bütün analizleri, sonraki yıllarda az gelişmişlik ve emperyalizm literatürünün de temel unsurları olacaktır. Bir başka ifadeyle Mariategui, Peru’nun geri kalmışlık problemini analiz ettiği eserinde, aslında pek çok az gelişmiş ülkenin geri kalmış nedenlerini de açıklamış olmaktadır.

Mariategui’nin 1920’lerin ilk yarısından itibaren, Peru’nun siyasi ve ekonomik durumu ile ilgili yazdığı yazıların içeriğinde, özellikle 1916 yılından itibaren Peru’da değişmeye başlayan politik atmosferin de etkisi olacaktır. Bu yıllarda Lima’da özellikle dokuma alanındaki yeni fabrikaların sayısının artmaya başlaması düzenli ve devamlı bir işgücü de yaratmış, ülkedeki ilk genel grev de bu sanayi alanında çalışan işçiler tarafından, 1911 yılında gerçekleştirilmiştir. 1913’de Callao limanı işçileri tarafından günlük sekiz saat çalışma hakkı kazanılmıştır. 1915-16 yıllarına

²¹⁰Taner Timur, *Türk Devrimi*, 141-142; Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 95.

gelindiğinde ise, olumsuz ekonomik durum ve yaşam standartlarındaki düşüş yeni grevlerin ve taleplerin yolunu açmıştır.²¹¹

1910'ların sonuna kadar süren bu grev dalgalarını ve önemli hak kazanımlarını izleyen Mariategui, 1921'de İtalya'ya gitmiş ve İtalyan Komünist Partisi'nin Livorno'daki konferansında bulunmuştur. Bu dönemdeki yoğun Marksist okumaları ve Komünist Parti çevresiyle yaptığı tartışmalar, 1923'ten sonra yazdığı makalelerinde etkisini hissettirecektir. 1923-24 yıllarında yazdığı makaleler, *Figures and Aspects of International Life* ismiyle bir kitapçıkta toplanmıştır. Bu makalelere bakıldığında Marksist teorinin etkilerinin yanında özellikle Bolşevik Devrimi ve Lenin'e olan hayranlığı da göze çarpmaktadır.²¹²

Mariategui, 1923 yılında Avrupa'dan döndüğünde, İkinci Enternasyonal'e hakim olan Marksist görüşe karşı çıkacaktır. Ona göre bu düşünce, kapitalizmin gelişimi için pasifçe beklemeyi ve bu şekilde sosyalizme giden yolun kendiliğinden açılmasını sağlamayı önermekten başka anlama gelmeyecektir.²¹³ Bu düşüncesi sebebiyle Mariategui, Latin Amerika'da İkinci Enternasyonal düşüncesinin takipçileri olan Haya de la Torre önderliğindeki APRA'cılar (American Popular Revolutionary Alliance) da eleştirilerine maruz kalmıştır. Haya de la Torre'ye göre, sosyalizm Latin Amerika'nın gündeminde değildir :

“Proletaryayı iktidara getirecek sosyalist devrimden önce halklarımız birçok ekonomik ve politik değişiklik aşamasından geçmek ve emperyalist boyunduruktan ulusal kurtuluşu ve Yerli Amerikalıların ekonomik ve politik birliğini gerçekleştirecek muhtemelen bir toplumsal devrimi de yaşamak zorundadır. Proletarya devrimi ondan sonra gelecektir.”²¹⁴

Mariategui'ye göre ise, Peru'nun ve genel olarak Latin Amerika'nın ekonomik ilerlemesi ve modernleşmesi Avrupa'nın tarihsel deneyimlerinden farklı olacaktır. Thomas Angotti de, Mariategui'nin bu düşüncesini şöyle açıklar: “Avrupa ile Latin Amerika arasındaki sosyo-ekonomik karşıtlıklara çok önem vermişse de, Latin Amerika'nın ekonomik ve kültürel yapısını Avrupa'nın geçirmiş olduğu tarihsel deneyimlerden yola çıkarak açıklamaya çalışmamıştır.”²¹⁵

²¹¹ Mike Gonzalez, “ José Carlos Mariategui: Latin America's Forgotten Marxist”, **International Socialism**, no: 115, 2 July 2007 (<http://www.isj.org.uk/>).

²¹² age.

²¹³ age.

²¹⁴ Aktaran Michael Löwy, **Latin Amerika Marksizmi**, (İstanbul:Belge Yayınları, 1998), 9.

²¹⁵ Thomas Angotti, “ The Contributions of Jose Carlos Mariategui to Revolutionary Theory”, **Latin American Perspectives**, vol.13, no.2, 1986, 51.

Mariategui'nin İkinci Enternasyonal Marksizmi'ne ve Avrupalı bakış açısının hakim olduğu sosyal bilim anlayışına olan eleştirisi, en önemli çalışması olan 1928'de yayımlanan *7 ensayos de Interpretación de la Realidad Peruana* (Peru Gerçekliğini Anlamak için Yedi Deneme) adlı kitabında da belirgindir. Löwy'e göre bu eser, "Latin Amerika'da somut bir toplumsal biçimlenmenin Marksist açıdan ilk analiz denemesidir" ²¹⁶ Mariategui bu kitabındaki makalelerinde genel olarak, Latin Amerika ile kapitalist Batı ülkeleri arasındaki ilişkinin tarihsel gelişimi ve özel olarak da Peru'nun ekonomik geri kalmışlığının nedenleri hakkında öneriler üzerinde durmaktadır.²¹⁷ Mariategui'ye göre, dünya tarihine bakıldığında, Güney Amerika'nın stratejik önemini belirleyen olgu, "Batı ülkelerinin ihtiyaçları" ya da daha kesin bir ifadeyle "kapitalist uygarlığın gelişimi" olmuştur.²¹⁸ Bu açıdan bakıldığında Mariategui, Peru'nun ve genel olarak az gelişmiş ülkelerin dünya kapitalizmine olan bağımlılığını da ilk dile getirmiş düşünürlerden biridir. Mariategui'ye göre, ekonomik kalkınma probleminin çözümünün ilk adımı, kapitalist dünya sisteminden mutlaka kopmak olmalıdır.

Mariategui'nin bu görüşünü en açık ifade ettiği metinlerden birisi de, Sosyalist Parti'nin program gerekçesidir. (1928) Burada Mariategui, Peru'ya ilişkin devrimci stratejisini şöyle geliştirmektedir:

"Ülke ekonomisinin kurtuluşu, yalnızca dünya çapındaki anti-emperyalist mücadeleyle dayanışma içinde olan proleter yığınların eylemiyle olanaklıdır. Ancak proletaryanın eylemidir ki, burjuva demokratik devriminin görevlerini önce koyar ve sonra çözer. Görevleri ortaya koymaya ve tamamlamaya burjuva toplum düzeninin gücü yetmez."²¹⁹

Diğer yanda Mariategui'ye göre, Latin Amerika'da egemen üretim tarzı, feodal ya da yarı-feodaldır ve Latin Amerika'nın gerikalmışlığından büyük toprak sahipleri ve emperyalizm sorumludur.²²⁰

Mariategui, Marksist bir perspektifle Peru'da emperyalizmi analiz etmiş ve ekonomik kalkınma problemini devrimci stratejisiyle birleştirmiştir. Ancak Mariategui, o dönemin komünist dünyasının istisnai bir örneğini teşkil etmektedir. Bu açıdan Mariategui'nin " az gelişmişlik" veya "kalkınma" üzerine fikirlerinin aynı

²¹⁶ Löwy, **age**, 18

²¹⁷ José Carlos Mariategui, **Seven Interpretives Essays on Peruvian Reality**, (Texas University Press, 1971)

²¹⁸ José Carlos Mariategui, " Outline of Economic Evolution", **Seven Interpretives Essays on Peruvian Reality**, (Texas University Press, 1971), 7.

²¹⁹ José Carlos Mariategui, " Troçki ve Komünist Muhafazet", Şubat 1928, aktaran Löwy, **age**, 21.

²²⁰ José Carlos Mariategui, "Anti- Imperialist Viewpoint" (Birinci Latin Amerikalı Komünistler Konferansı'nda Sunulan Bildiri. Mariategui bu konferansa kendisi katılamamış, bir bildiri göndermiştir.) Haziran 1929, www.marxists.org/archive/mariateg/works/1929

dönemlerde Komünist dünyasının genelini temsil eden fikirler olduğu düşünülmemelidir. Mariategui'nin aksine, dönemin komünist partilerinde Stalinist aşamacılık vurgusu oldukça fazladır. Bu anlamda kalkınma ya da az gelişmişlik sorunu belli başlı bir tartışma unsuru değil, devrimci stratejiye içkin bir problem olarak oldukça yüzeysel ele alınmıştır. Bu bağlamda Türkiye Komünist Partisi'nin 1926'daki programı ve daha sonra 1931'de gözden geçirilmiş programı ve yine aynı dönemlerde Mısır Komünist Partisinin programı dönemin diğer az gelişmiş ya da sömürge ülkelerinde komünistlerin kalkınma problemine yaklaşımları konusunda bir fikir edinmemizi sağlayabilir. Bu parti programlarından da anlaşılabileceği gibi, az gelişmiş ülkelerin komünist partilerinde “kalkınma” problemi, henüz sistematik bir şekilde ortaya konulmuş değildir. Ülkelerin ekonomik problemleri ve emperyalizm konusu, daha çok sosyalizme geçiş ve sosyalist uygulamaların hayata geçirilmesiyle çözümlenmektedir.

Türkiye Komünist Partisi'nin 1925'te hazırlanan ve 1926'da partinin merkez komitesi tarafından kabul edilen programında partinin en önemli amacı, “Türkiye’de emperyalizme karşı durmak ve işçi-köylü diktatörlüğünü kurabilmek” olarak belirlenmiştir.²²¹ Komintern çizgisine uygun olarak TKP programının ekonomik meselelerin ele alındığı bölümde, kalkınmanın ancak “Sovyetler Birliği ile yakın bir işbirliği” içerisinde sağlanabileceği öngörülür.²²² Yine “aşamalı devrim” perspektifi, partinin programında da açıkça görülmektedir. Buna göre, kapitalizmin gelişimi her ne kadar işçilerin ihtiyaçlarını karşılamakta herhangi bir iyileşme sağlamıyorsa da, kapitalizmin ilerlemesi burjuva diktatörlüğünün bertaraf edilmesi için olgun mücadele şartlarını da sağlayacak bir olgudur.²²³ Programın “ekonomik sorunlar” bölümünde ise, Kemalist iktidarın büyük kapitalist girişimleri destekleyen ve yabancı sermaye ile işbirliğini öngören ekonomi politikasına karşı çıktığını savunan parti, Türkiye’nin ekonomik kalkınması için Sovyetler Birliği’nin beş yıllık kalkınma planları ile izlediği stretijiyle işbirliği içinde olmayı ve ekonomide kilit sektörlerin emperyalistlerin elinden kurtarmayı önermektedir.²²⁴

TKP’nin 1929 yılında tekrar gözden geçirilen ve 1930 Şubatı’nda onaylanan yeni faaliyet programı da, esaslar itibariyle 1925 programından bir farklılık

²²¹Ivor Spector, **The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958**, (Seattle: University of Washington Press, 1959), 114.

²²² **age**, 119.

²²³ **age**, 119.

²²⁴ **age**, 121.

göstermemektedir. Program, Türkiye'nin iktisadi kalkınma düzeyine ilişkin bir tespit ile başlamaktadır:

“Türkiye, iktisaden geri, bir ziraat memleketidir. Fakat o ne büsbütün sanayiden mahrumdur; ne de şark aleminin ekser memleketleri açısından geridir. Onun içtimai-iktisadi seviyesi başlıca Balkan memleketlerinkine kıyas edilebilir.”²²⁵

TKP programına göre, Türkiye geri kalmış bir tarım ülkesi olsa da sanayi de hiç gelişmemiş değildir. Bu haliyle Türkiye'deki iktisadi gelişme, demiryolları ve vapur hatlarının ülkenin başlıca sanayi şehirlerini birbirine ve Avrupa'ya bağlayan, madenlerin nispeten işletilebildiği ve bankaların çoğaldığı bir görünüm arz ettiği söylenebilir. Ancak TKP'ye göre bütün bu iktisadi gelişme sürecinin temel problemi, Türk burjuvazisinin bundan faydalanamamış oluşudur. TKP programında, Türkiye'nin başlıca ticari ve sınai sektörlerinin yabancıların elinde olmasının onun emperyalizme karşı daha da savunmasız hale gelmesine neden olduğu belirtilmektedir.²²⁶

Programın “Amele ve Köylü Hükümetinin Vazifeleri” bölümüne bakıldığında, bu bölümde işçi ve köylü egemenliğindeki bloğun devlet iktidarını ele geçirir geçirmez yapacağı uygulamalar anlatılmaktadır. Bu anlamıyla iktidarın hemen ilk yıllarında yapacağı kısa vadeli politika öngörülerini açıklanmıştır. Programdan anlaşıldığı üzere, “sovyet temeli üzerine amele ve köylü hükümeti” nin ilk uygulamaları, yabancı sermayenin elinde bulunan işletmelerin derhal millileştirilmesi, devlete ait olan işletmelerin, toprakların, çiftlik ve madenlerin ise sovyetlere devredilmesi, özellikle yabancı bankaların millileştirilmesi ve devlet yönetimi altına sokulması şeklinde sosyalist önlemlerdir.

Programın ülkenin iktisadi kalkınma seviyesine ilişkin bir başka önemli öngörüsü de “Türkiye Meselesine Dair Tezler” başlığı altında ele alınmaktadır. Bu noktada TKP programının ülkede kapitalizmin neden bir kalkınma sağlayamadığına yönelik tezleri söz konusudur. Buna göre, Kemalist burjuvazi iktisadi kalkınmayı sağlamak ya da milli sanayiye geliştirmek amacıyla değil sadece sermaye sınıfları yararına olan bir sistem oluşturmuştur. Bu açıdan kurulan devlet sınai işletmelerinin de sanayinin gelişimine bir katkısı olamamaktadır. Çünkü bu işletmelerin kurulmasındaki asıl amaç, milli sanayiye geliştirmek değil, aksine amaç, bu işletmeler vasıtasıyla hazine gelirlerinin arttırmak, bazı tekel ürünlerini (kibrit, sigara kağıdı, tütün, ispirotolu içkiler

²²⁵ Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar- II (1925-1936)**, (İstanbul: BDS Yayınları,1992), 248

²²⁶ **age**, 249.

vb.) olması gerekenden daha pahalıya satabilmek ve diğer yandan köy üretiminden sanayiye ve özellikle demiryolu inşaatına kaynak aktarmak üzere sermaye koparabilmektedir.²²⁷

Son olarak programın “İktisadi ve Mali Meseleler” bölümüne bakıldığında, bir önceki programda belirtildiği gibi Türkiye, beş yıllık planlarla proletaryanın sosyalist kurtuluşu gerçekleştirdiği Sovyetler Birliği ile sıkı bir ittifak içinde, iktisadi kalkınmasını sağlayacak ve emperyalizmin baskısından kurtulacaktır. Bunun dışındaki iktisadi meselelerde ise, genel olarak işçi kooperatiflerinin tek bir vücutta birleştirilmesi, dolaylı vergilerin eleştirisi gibi konulara değinilmektedir.²²⁸

TKP programları genel olarak değerlendirildiğinde, programlar bir “aşamalı devrim” anlayışı içinde olmalarına rağmen, bir kalkınma perspektifi öngörülmemiştir. Bu dönemde henüz komünist partiler kendi ülkelerindeki devrimi dünya devriminin bir parçası olarak gördükleri için kalkınma konusuna özel bir vurgu yoktur denebilir. Bununla birlikte, TKP programlarında Sovyetler Birliği ile bir işbirliği içinde olma çabası ve sosyalist sistem kurma hedefi ile içkin bir kalkınma hedefi de söz konusudur. Denebilir ki, ülkede sosyalist sistem kurulduktan ve bütün sınai işletmeleri devletleştirilip sovyetlere devrolduktan sonra, tıpkı Sovyetler Birliği’nde olduğu gibi beş yıllık kalkınma planları ile hızlı bir sanayileşme atılımının yapılacağı bir ön kabul olarak ele alınmıştır. Bu açıdan programda öngörülen kalkınma konusu, sosyalist sisteme geçişin ardından çözümlenebilecek içkin bir hedeftir.

O dönemde benzer bir yaklaşım, örneğin Mısır Komünist Partisinde’de görülmektedir. Parti, 1920 yılında Mısır Sosyalist Partisi olarak kurulmuş ve 1923’te Mısır Komünist Partisi ismini almıştır.²²⁹ Mısır Komünist Partisi programında da, İngiliz emperyalizminin Mısır’ın ekonomik durumunda yarattığı tahribata dikkat çekilmektedir. İngiliz emperyalizmi sebebiyle, “Mısır endüstrisi küçük ölçekte, ağır ve zayıf bir gelişme göstermektedir.”²³⁰ Öte yandan emperyalizm sebebiyle endüstrileşemeyen Mısır, İngiliz fabrikalarına hammadde satarak ve karşılığında işlenmiş pahalı endüstriyel ürünler alarak bağımlı hale getirilmiştir.²³¹ Çözüm ise, “emperyalizme, gerici monarşik sisteme, toprak sahiplerine, ulusal reformizmin karşı

²²⁷ age, 260.

²²⁸ Türkiye Komünist Partisi Faaliyet Programı (1930) tam metni için bkz. Mete Tunçay, age, 248-265.

²²⁹ Spector, age, 127.

²³⁰ age, 141.

²³¹ age, 141.

devrimci burjuvazisine” karşı, bütün çalışanların devrimci proletarya ve Mısır Komünist Partisi önderliğinde birleşmesidir.²³² Bu açıdan TKP ile benzer çizgilerde olduğu söylenebilir.

Görünen odur ki, José Carlos Mariategui kalkınma kavramını kullanmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı’ndan önce, genel olarak komünistlerin görüşlerinde ya da komünist partilerin parti programlarında “kalkınma” konusu, ülkedeki devrim potansiyeli ve sosyalist düzenin kurulmasıyla bağlantılı, içkin bir hedef olarak ele alınmıştır. Mariategui’yi TKP ve MKP programlarından ayıran ise, onun aşamacılığı reddedişi ve kapitalist sistemden kopmakla, ekonomik bağımlılık zincirinin kırılacağına inanmasıdır. Bu sebeple Cristobal Kay, Mariategui’nin yaklaşımını 1950’lerin sonunda ilk örneklerini veren Bağımlılık Okulu’nun öncü tezleri olarak nitelendirir. Mariategui’nin Peru’da ulusal bir kapitalizmin gelişmesinin mümkün olmadığı, kapitalist gelişmenin pre-kapitalist ilişkileri ortadan kaldıramayacağı yönündeki tezleri onu doğrudan sosyalist devrim fikrine götürmüştür.²³³

²³² age,146.

²³³ Cristobal Kay, “ Reflexions on Latin American Contribution to Development Theory”, **Development and Change**, XXII, 1991, 36.

3. 1945 SONRASI KALKINMA DÜŞÜNCESİ

3.1. Sanayileşmiş Ülkelerde “Kalkınma”nın Gündeme Gelişi

3.1.1. Aydınlanma ve İlerleme Düşüncesinin Bir Ürünü Olarak Kalkınma

Gustavo Estava, *Kalkınma Sözlüğü*'ne (1992) yazdığı makaleye kalkınmanın, ilerleme ve evrim kavramlarıyla bağlantısını kurarak başlar. Estava'ya göre, kalkınmanın hedefi ve programı ancak biyolojide canlıların gelişimi metaforu ile ifade edilebilir. Bu açıdan, gelişme sürecindeki bir bitki ya da hayvan genetik programının son aşamasına kadar gelemese, bu durumda gerçekleşen şey gelişme değil, “anormalliktir”, dolayısıyla ortada “patolojik ya da doğa dışı” bir durum vardır.²³⁴ İşte biyolojide organizmaların gelişimine benzer bir süreç, toplumların ekonomik evriminde de söz konusudur. Kalkınmanın da bir hedefi vardır ve bu hedefe ulaşamamış olmak, geriliği ve başarısızlığı ifade eder.

Jose Maria Sbert de, kalkınma ve ilerleme arasında doğrudan bir düşünsel akrabalık kurarken Aydınlanma'nın en güçlü düşünürlerinden olan Condorcet'in ilerleme üzerine yazdıklarının, 1945 sonrasında kalkınma kavramına ne kadar yakın olduğu üzerinde durur. Sbert'e göre, Aydınlanma düşüncesinin vurguladığı “ilerleme” kavramı o kadar merkezi bir yere gelmiştir ki, Auguste Comte'un fikirlerini bir anlamda özetleyen “düzen ve ilerleme” sloganı, örneğin Brezilya'nın bayrağına yazılabilmektedir.²³⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme bakıldığında, “Üçüncü Dünya” adı verilen az gelişmiş ülkelerin kalkınma programlarında gerçekleştirilmesi gereken hedeflerin olduğu görülür. Programda belirlenen bu hedeflere ulaşamamış olmak ise, bu ülkelerin ekonomik olarak geriliğini, kültürel olarak gelenekselliğini ya da demokratik açıdan gelişmemişliğini ifade eden bir olgudur. Sözü edilen kalkınma sürecinde, görece geri kalmışlığı, gelişmemişliği, gelenekselliği ya da modern

²³⁴ Gustavo Estava, “Development”, **Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power**, (ed.) Wolfgang Sachs, (London: Zed Books, 1992), 8.

²³⁵ Jose Maria Sbert, “Progress”, **Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power**, (ed.) Wolfgang Sachs, (London: Zed Books, 1992), 193.

olmamayı belirleyen ölçüt ise, Batı’da Aydınlanma döneminden beri güçlenen “ilerleme” fikridir. Bir başka deyişle bu konudaki ölçüt, az gelişmiş ülkelerin Batılı gelişmiş ülkelere göre ne kadar ilerledikleridir. Batılı kapitalist ülkelerin elde ettikleri ekonomik gelişme, toplumsal ve siyasi ilerleme deneyimi bundan sonraki bütün değerlendirmelerin de referans noktası olacaktır. “Sosyalist” bir sistem ile hızla kalkınmış olan Sovyetler Birliği örneğinde bile, güçlü bir Batı’nın modern sanayisine ve teknolojik gelişmesine erişme hedefi görmek mümkündür. Buradan hareketle denebilir ki, “kalkınma” fikrinin teorik ve felsefi temellerini Batı Avrupa düşüncesinde aramak gereklidir. Bir başka ifadeyle, her ne kadar savaş sonrası az gelişmiş ülkeler için, kapitalist yolun karşısında bir de sosyalist yoldan kalkınma alternatifi bulunmakta ise de, kalkınma fikrinin temelleri yine Batı’ya ve kapitalizme dayanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, “ilerleme” düşüncesi az gelişmiş ülkelerin önüne konulan bir büyük hedef haline gelmiştir. Bu yıllarda geri kalmış ülkelerin en büyük amacı ekonomik olarak ilerlemek bir başka ifadeyle “kalkınmak” olmuştur. Bu düşünceden hareketle, savaş sonrasında az gelişmiş ülkeler, hızla sanayileşmeye ve kalkınma programında belirlenen hedefleri gerçekleştirmeye yönelmişlerdir. Hatırlatmak gerekebilir ki, 1945 sonrasında “kalkınma” demek, ekonomik bağımsızlığı kazanmak ve böylece siyasi bağımsızlığı da güvence altına almak anlamına gelmektedir. Öte yanda Soğuk Savaş atmosferinin hakim olduğu bir tarihsel dönemde, Üçüncü Dünya ülkeleri için kapitalist ya da sosyalist kalkınma yollarından birini seçmek aynı zamanda siyasi ve stratejik bir tercih anlamına da gelmektedir.

3.1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası “Kalkınma”nın Siyasi Anlamı: Truman’ın Konuşması

Estava, azgelişmişliği tarihsel açıdan değerlendirirken şöyle demektedir: “Öyleyse az gelişmişlik 20 Ocak 1949’da başladı. İki milyar insan bu tarihte azgelişmiş oldu.”²³⁶ Gerçekten de pek çok yazarın azgelişmişliğin başlangıç tarihi olarak Truman’ın konuşmasını seçmesi anlamlıdır. Çünkü Cypher ve Dietz’in belirttikleri gibi, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden 1949’a kadar, eski sömürge ülkeleri büyük kapitalist ülkelerin esas tartışma konusu değildir. Örneğin ABD için, savaş sonrasında Avrupa’nın ekonomik stabilizasyonun yeniden sağlanması ve Sovyetler Birliği’nden gelebilecek saldırı tehlikesi çok daha temel önemde konulardır. Oysa 20 Ocak

²³⁶ Estava, **age**, 7.

1949'da Truman'ın konuşmasıyla, az gelişmiş ülkelerin kalkındırılması problemi bir anda en önde gelen siyaset konusu haline gelecektir.²³⁷ Bir başka ifadeyle “kalkınma” kavramının ilk kez 1949'da, dünyanın siyasi ve ekonomik olarak en büyük gücünün devlet başkanı tarafından siyasileştirildiği söylenebilir.

Truman'a göre, komünizm bireyleri “yetersiz ve zayıf” varsayarak onların güçlü ve katı kurallarla yönetilmesi gerektiğini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Oysa insanlığın ihtiyaç duyduğu şey, özgür koşullarda seçimlerini gerçekleştirebileceği demokratik şartlardır. Bu şartların ABD'de mevcut olduğunu savunan Truman, bütün dünyayı ABD'nin savunduğu demokratik hakları benimsemeye çağırır.²³⁸ Ancak Truman'ın çağrısını yaptığı ülkeler, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanmış eski sömürge ve yarı- sömürge ülkelerdir.

Truman'ın başkanlık görevine geldiğinde yaptığı bu ilk konuşmanın önemi, ilk kez daha sonra “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılacak olan az gelişmiş ülkelerin kalkınma problemlerinin dile getirilmiş olmasıdır. Bu problemin dile getirilmesi demek, aynı zamanda dünya üzerinde gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler ayrımı da yapmak demektir. Truman konuşmasında, “bilimsel ileriliğimizi ve endüstriyel gelişmemizin yararlarını, yeni ve cesur bir programla az gelişmiş bölgelerin geliştirilmesi ve büyümesi için sunmalıyız” demekte, İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemi ise şöyle değerlendirmektedir: “(...) eski emperyalizm- yani başka ülkelerin karlarını sömürmek anlayışının bizim programımızda yeri yoktur. Bizim kalkınma programımız demokratik bir alışveriş ilkesine dayanır.”²³⁹

Truman'ın konuşmasında bir diğer önemli vurgu, “daha fazla üretimin refah ve barışın anahtarı” olduğu sözüdür. Ivan Illich'e göre, böylece Truman az gelişmiş ülkelerin sanayilerini geliştirmeleri, yaşam standartlarını yükseltmeleri ve daha yüksek bir refah seviyesine erişmeleri için ABD'nin başka ülkelere müdahale etmesi gerektiği düşüncesini de meşrulaştırmış olmaktadır.²⁴⁰ Bir başka ifadeyle, ABD'nin önderliğinde ve yönlendiriciliğinde az gelişmiş ülkeler sanayilerini geliştirecek, üretimlerini artıracak ve bu da dünyada refah ve barışı sağlayacaktır.

²³⁷ James M. Cypher and James L. Dietz, **The Process of Economic Development**, 3rd. edition (New York: Routledge, 2009), 98-99.

²³⁸ **Truman's Inaugural Address**, January 20, 1949, (http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/50yr_archive/inagural20jan1949.htm)

²³⁹ **age.**

²⁴⁰ Ivan Illich, “Needs”, **Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power**, (ed.) Wolfgang Sachs, (London: Zed Books, 1992), 91.

Phillip McMichael, Truman'ın konuşmasıyla siyasi bir anlam kazanan bu düşünceyi, "kalkınma projesi" olarak adlandırmaktadır. McMichael'e göre bu projeden anlaşılması gereken ise, gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında sadece "aşama" farkının olduğu ve bu farkın uygulanacak kalkınma programıyla bertaraf edileceğidir. Bu düşüncenin arkasında ise yazara göre iki önemli varsayım bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, kalkınma sürecinde az gelişmiş ülkelerin devraldıkları kültürel-toplumsal mirasın hiçbir sorun yaratmayacağı, Batı ülkelerinin deneyimlerinin evrensel nitelikte bir model sunduğu ve dolayısıyla her ülkenin koşullarına göre uygulanabileceği; ikincisi ise, Üçüncü Dünya ülkelerinde kalkınma şartlarının zaten varolduğu, fakat henüz çok başlardaki aşamalarda oldukları varsayımdır.²⁴¹

Katie Willis'in belirttiği gibi, Truman'ın 1949'da az gelişmiş ülkelerin kalkınması problemini dile getiren bu konuşması, 1947 yılında ilan edilen ve Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin yeniden inşası amacını taşıyan Marshall Planı ile de aynı düşünce çizgisindedir.²⁴² Belirtmek gerekir ki, Truman'ın kalkınma programı aynı dönemlerde kurulan çeşitli uluslararası kuruluşlarla da uyum içerisindedir. Bu kuruluşlardan en önemlisi olan Dünya Bankası, 1945 yılında "Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkındırma Bankası (IBRD)" adıyla kurulmuş ve 1947 yılında Birleşmiş Milletler'in özerk bir kuruluşu haline gelmiştir. Yine aynı dönemde 1944 Bretton Woods Antlaşmasıyla kurulmasına karar verilen bir başka kurum da, 1947 yılında fiili çalışmasına başlayan Uluslararası Para Fonu (IMF)' dur.

3.1.3. Batı Avrupa ve ABD'de Az Gelişmiş Ülkelerin Kalkınması Düşüncesini Yansıtan İlk Çalışmalar

Kalkınma ve az gelişmişlik kavramları, Truman'ın konuşmasından önceki yıllarda sadece bazı akademik metinlerde ve raporlarda kullanılmıştır. Örneğin "az gelişmiş bölgeler" kavramını, 1942 yılında ilk kez kullanan ve bu bölgelerdeki ekonomik geriliğe işaret eden Uluslararası Çalışma Örgütü Sekreterliği'nin eski üyesi Wilfred Benson'dur. Benson, kavramı uluslararası barışın ekonomik temellerini değerlendirirken kullanmaktadır.²⁴³ İki yıl kadar sonra 1944 yılında, az gelişmiş ülkelere ve kalkınma sorununa dikkat çeken önemli makalelerden biri, Rosenstein-

²⁴¹ Philip McMichael, **Development and Social Change**, (California: Pine Forge Press, 2000), 24.

²⁴² Katie Willis, **Theories and Practices of Development**, (New York: Routledge, 2005), 38.

²⁴³ Wilfred Benson, " The Economic Advancement of Underdeveloped Areas", **Economic Basis of Peace**, (London: National Peace Council, 1942), akt: Gustavo Estava, **age**, 7.

Rodan tarafından yazılacak olan “*The International Development of Economically Backward Areas*” (Ekonomik Açıdan Geri Kalmış Bölgelerin Uluslararası Kalkınması) dır.²⁴⁴

Kalkınma üzerine yazılan diğer bir önemli eser de, C. E. Ayres’in 1944 yılında yazdığı *The Theory of Economic Progress* (Ekonomik İlerleme Teorisi) başlıklı kitabıdır. Ayres’in bu eserinin önsözü dahi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında “kalkınma”nın tüm toplumsal, kültürel, ahlaki, siyasi ilerleme hedefleri arasında en önemli vurgusunun ekonomik olduğunu göstermektedir:

“Teknolojik devrim engellenemez olduğu için, bütün bilim öncesi ve sanayi öncesi kültürler ve akıl dışı değerler yok olmaya mahkumdur. (...) tek seçenek, genel duruma ayak uydurup endüstriyel bir hayat tarzını benimseyebilmektir. Böyle Bir hayat tarzı önerdiğimiz için özür dilememiz gerekmez. Sanayi toplumu, insanlığın bugüne kadar gördüğü en başarılı hayat tarzıdır. İnsanlar daha iyi beslenirler, daha iyi uyurlar, daha iyi evlerde yaşarlar ve daha uzak yerlere gidebilirler... ve eskisinden daha uzun yaşarlar.(...) teknolojik devrimin artık iyice zirveye ulaştığı günümüzde, bilimsel aydınlanma ve sanatsal başarılar altın çağını yaşamaktadır. Ekonomik kalkınmayı başaran herkes için köklü kültürel değişimler olacaktır ve bu değişimler herkese büyük faydalar sağlayacaktır.”²⁴⁵

Öte yanda Estava’nın belirttiği gibi, “kalkınma” kavramı hem bir terim olarak hem de içerik olarak, 1940’lı yıllarda akademik kitaplarda ve Birleşmiş Milletler’in belgelerinde oldukça seyrek yer almıştır.²⁴⁶ Oysa 1950’lilerin ikinci yarısı bu anlamda bir kırılma noktası olarak görülebilir. Bu yıllarda kalkınma literatüründe daha sonraki yıllarda çok fazla referans verilecek olan eserler yazılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelen kalkınma teorilerinin en önemli kaynağı olarak, Evsey Domar ve Roy Harrod’un teorileri görülür. Birbirinden bağımsız olarak benzer teoriler ileri süren bu iki iktisatçının büyüme teorileri, daha sonra literatürde Harrod- Domar modeli olarak anılacaktır. Harrod ve Domar teorilerinde, ekonomik büyüme oranları ile tasarruf ve yatırım düzeyi arasındaki ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Anlaşılabileceği gibi modelin tüm iddiası, ekonomik büyümenin yatırım ve tasarruf miktarlarına bağlı olduğu üzerinedir.²⁴⁷ 1950’lerde büyük ölçüde bu teoriden hareket eden kalkınma teorisyenleri, büyüme ve kalkınma kavramlarını eş anlamlı kabul edeceklerdir.

²⁴⁴ Rosenstein-Rodan, “The International Development of Economically Backward Areas”, **International Affairs**, 20 April 1944.

²⁴⁵ Clarence Edwin Ayres, **The Theory of Economic Progress: A Study of Fundamentals of Economic Development and Cultural Change**, (New York: Schocken Books, 1962), xxiv-xxv

²⁴⁶ Estava, **age**, 7.

²⁴⁷ Blomström, Hettne, **age**, 12.

1950’li yılların ilk dikkat çeken eserlerinden biri, 1955 yılında yayımlanan Arthur Lewis’in *The Theory of Economic Growth* (Ekonomik Büyüme Teorisi) kitabıdır.²⁴⁸ Lewis’in kitabındaki ana fikir, “kalkınma”nın asıl olarak ekonomik büyüme problemi olduğunu göstermektir. Lewis’e göre, kalkınmışlığı belirleyen, büyümedir. Dolayısıyla daha fazla üretim ve daha büyük bir ekonomik büyüme oranı başat hedef haline getirilmelidir.

1957’de ise bir başka önemli kitap olan Paul Baran’ın *The Political Economy of Growth* (Büyümenin Ekonomi Politikası) adlı eseri yayımlanır.²⁴⁹ Kitap, Marksist bir iktisatçının İkinci Dünya savaşı sonrası kalkınmayı nasıl ele aldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Baran’a göre ekonomik kalkınmışlık, toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel yapılarının değişmesi yönünde güçlü bir etkiye sahiptir; ne var ki, kalkınma anlamını en fazla “ekonomik” vurgusuyla ifade etmektedir. Ona göre kalkınma hızı, kişi başına düşen maddi mallar üretimindeki artışla ölçülebilmektedir. Görüldüğü gibi Baran, her ne kadar ekonomik kalkınmanın önemini, toplumun sosyal ve siyasi yapılarında bir yeniden düzenlemenin gerekliliği ile birlikte ele almaktaysa da, sonuç olarak kalkınmayı ölçme unsuru olarak üretim seviyesini esas almaktadır. Bu anlamda Baran da diğer düşünürlerin yaklaşımına benzer bir çizgide değerlendirilebilir.

Az gelişmişlik ve kalkınma konusunda en çok tartışma konusu olan eserlerden biri de, 1960 yılında yayımlanan W.W. Rostow’un *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (İktisadi Büyümenin Aşamaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto) adlı çalışmasıdır.²⁵⁰ Rostow’a göre kalkınma bir aşama sorunudur. Bu aşamalar, en az gelişmişten en gelişmişe doğru beş grupta toplanabilir ve ona göre dünya üzerindeki bütün ülkeler bu beş aşamadan birine dahil edilebilir özelliktedir. Teoriye göre ilk aşama, geleneksel tarımsal üretimin hakim olduğu bir dönemi ifade eder. İkinci aşama ise, Rostow’un “kalkış için ön koşullar” olarak adlandırdığı, ekonomik kalkınma için teorilerin ortaya atıldığı ve kapitalist toplumun temellerinin belirlemeye başladığı dönemdir. “Kalkış” (take-off) olarak adlandırılan üçüncü aşama, kendi kendine yeterli bir ekonomiye sahip olma sürecinde üretken yatırımların artırılmaya başlandığı, az gelişmişlikten gelişmişliğe doğru ilk adımların atıldığı

²⁴⁸ Arthur Lewis, *The Theory of Economic Growth*, (Homewood: Richard Irwin, 1955).

²⁴⁹ Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, (New York: Monthly Review Press, 1957).

²⁵⁰ W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, (Cambridge University Press, 1960).

süreci kapsar. Dördüncü aşamaya gelindiğinde, artık modern sanayi oldukça olgunlaşmış ve teknolojik açıdan gelişmiş mallar üretilmektedir. En nihayet beşinci ve son aşama ise, “kitle tüketimi” olarak adlandırılan ve çok sayıda ve çok çeşitli yüksek teknoloji malların üretiminin sağlanabildiği ve aynı zamanda bunu tüketecek kitlenin de olduğu gelişmişlik aşamasıdır. Görüldüğü gibi Rostow’un teorisi, azgelişmişliği sadece teknik bir büyüme sorununa indirgemektedir. Teorinin asıl vurgusu ise, Batı Avrupa ve ABD’nin gelişmişlik düzeyine erişme sürecinin, doğrusal bir gelişme modelini ifade ettiği konusundadır. Genel olarak denebilir ki, 1950’li yıllarda yazılan en önemli eserlerde, kalkınma kavramından anlaşılan ekonomik olarak büyüme ya da üretim seviyesinin artışıdır.

Ancak belirtmeli ki, 1950’lerde özellikle Latin Amerika ülkeleri üzerine geliştirilen yapısalcı tezler bu egemen bakış açısını biraz da olsa kıracaktır. 1935- 1943 yılları arasında Arjantin Merkez Bankası Genel Direktörü de olan Raul Prebisch’in 1950’de yazdığı “ *ECLA Manifest: The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*” (ECLA Manifestosu: Latin Amerika’nın İktisadi Kalkınması ve Temel Sorunları) adlı dokümanı dikkat çekicidir. Prebisch, Latin Amerika’nın az gelişmişliğini kıta dışından kaynaklanan bir problem olarak görecektir ve bu problemin kaynağını da uluslararası serbest ticaret sisteminin işleyişinde bulacaktır.²⁵¹ Prebisch, uluslararası ticaret sisteminin az gelişmiş ülkelerdeki mevcut geri kalmış yapıyı yeniden ve yeniden ürettiği üzerinde durmaktadır ve tezinde ilk kez merkez-çevre ilişkisinin temel unsurlarını da ortaya koymaktadır. Ancak Arndt’ın belirttiği gibi, bu ilişkiyi asıl teoriye dönüştüren, 1957’de yazdığı *The Economic Growth of Brazil* (Brezilya’nın Ekonomik Büyümesi) kitabı ile Celso Furtado olacaktır.²⁵²

Yapısalcı yaklaşım, bu ilişkileri bir “yapı” ya da bir “sistem” içinde ele alarak kalkınma teorisine yeni bir yaklaşım sunmaktadır.²⁵³ Ancak, Blomström ve Hettne’nin belirttikleri gibi, her ne kadar ECLA bir yapısalcı metod ortaya koymuşsa da, modernleşme paradigmasının sınırları dışına çıkamamıştır. Uluslararası ekonomik ilişkilere getirdiği yorum dışında Komisyon, geleneksel kalkınma düşüncesini paylaşır ve endüstrileşmeyi az gelişmişliğe son verecek tek yol olarak ortaya koyar.²⁵⁴ Cardoso’nun da belirttiği gibi, yapısalcı teorisyenlerin geliştirdikleri kalkınmacı

²⁵¹ Blomström, Hettne, **age**, 40.

²⁵² Arndt, **age**, 120.

²⁵³ Blomström, Hettne, **age**, 18.

²⁵⁴ Blomström, Hettne, **age**, 42.

retorik, devleti ekonomide merkeze koymakta, hem toplumsal, hem siyasi ve hem de ekonomik dönüşümde ona başat bir rol vermektedir.²⁵⁵ Arndt'a göre ise ECLA, her ne kadar Birleşmiş Milletler'e bağlı bir kurum olarak oldukça radikal yaklaşımlar öne sürmüşse de, siyasi olarak Latin Amerika'da sınıf savaşlarını ve bu sınıflar arasındaki mücadelede ABD'nin müdahaleci rolünü görmezden gelmektedir.²⁵⁶

1960'ların ilk yıllarına kadar genel olarak "kalkınma"nın toplumsal veçhesinden bağımsız yalnızca bir ekonomik büyüme sorunu olarak ele alınması, Hindistan ve Latin Amerika ülkelerinde yaşanan hayal kırıklıklarından sonra önemli bir tepkiye sebep olacaktır. Colin Leys'e göre bu dönemden itibaren Batılı ülkelerin az gelişmiş ülkeler için önerdikleri kapitalist kalkınma yolu, solun da eleştiri konusu haline gelmiştir.²⁵⁷ Özellikle Hindistan ekonomisindeki başarısızlık, kalkınma anlayışının salt teknik ve ekonomistik yaklaşımındaki aksaklıkları gözler önüne sermiştir. Gunnar Myrdal ve ardından gelen benzer düşünceye sahip Paul Streeten, Dudley Seers gibi düşünürler, az gelişmişlik probleminin ardında çok daha karmaşık, tarihi ve sosyolojik faktörlerin de etkili olduğuna dikkat çekmeye çalışarak, ekonomistik bir yaklaşımın karşısında yer almışlardır.²⁵⁸

1962 yılına gelindiğinde ise, bu tepkileri de göz önünde bulunduran Birleşmiş Milletler'e bağlı Ekonomik ve Toplumsal Konsey (ECOSOC), kalkınmanın bu iki veçhesinin birleştirilmesini önerecektir. *Birinci Birleşmiş Milletler Kalkınma On Yılı (1960-1970) İçin Eylem Önerileri* adlı metinde kalkınmanın ifade ettiği büyüme kavramının yanına değişim kavramı da eklenecektir:

“ Az gelişmiş ülkeler sorunu, sadece büyüme ile değil kalkınma ile de ilgilidir... kalkınma, büyüme artı değişimdir. (eklendi) Değişim ise, ekonomik olduğu kadar toplumsal ve kültürel,

²⁵⁵ F. H. Cardoso, “The Originality of a Copy: CEPAL and Idea of Development”, **CEPAL Review**, 1977.

²⁵⁶ Arndt, **age**, 126.

²⁵⁷ Colin Leys, **The Rise & Fall of Development Theory** (London: James Currey, 1996), 7.

²⁵⁸ Bkz. Gunnar Myrdal, **Asian Drama: An Enquiry Into the Poverty of Nations** , The Twewntieth Century Fund, 1968, aktaran: Leys, **age**, 8 . 1970'lere gelindiğinde ise artık durum çok daha netlik kazanmıştır. Arndt'ın da belirttiği gibi, asıl problem, Latin Amerika ülkeleri gibi bir yüzyıldan fazla süredir bağımsız olan ülkelerin neden hala gerikalmışlık ve yoksulluk içinde olduğu sorusudur. Kalkınma teorisinin Latin Amerika deneylerinin eleştirisine yoğunlaşması ile, “Neo-Marksist” ya da “Bağımlılık Okulu” adı verilen ekolün izinden giden az gelişmişlik teorilerinin de arttığı görülmektedir. (Arndt, **age**, 119-120) Benzer şekilde Latin Amerika'daki yapısalci tezlerine en önemli eleştirilerin Bağımlılık Okulu ve özellikle de Andre Gunder Frank tarafından yapıldığını Blomström ve Hettne de belirtir. (Magnus Blomström, Björn Hettne, **Development Theory in Transition**, (London: Zed Books, 1984), 35.

niceliksel olduğu kadar niteliksel de bir süreçtir... insanların yaşam standartının iyileştirilmesi en önemli hedef olmalıdır.”²⁵⁹

Ancak bu dönemde kimi bazı yazarların ve Birleşmiş Milletler’in Ekonomik ve Toplumsal Konsey’inin bu konudaki duyarlılığına rağmen, siyasetçilerin ve ekonomistlerin gündeminde ve akademik eserlerde kalkınma, her zaman için ekonomik büyüme olarak algılanmaya devam edecektir.

1960’ların kalkınma alanındaki son önemli eseri ise Andre Gunder Frank tarafından ortaya konacaktır. Frank’ın ilk kitabı 1967’de yayımlanan *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*’dır. Bu kitabın önsözünde Frank şöyle demektedir: “(..) kapitalizm hem ulusal ve hem evrenseldir. Geçmişte az gelişmişlik üreten bu sistem, bugün de bunu üretmeye devam etmektedir.”²⁶⁰ Frank’a göre, az gelişmiş ülkelerin hiçbirinde kapitalist gelişme, feodal yapıyı ortadan kaldıramamıştır. Latin Amerika ve geri kalan Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğu uzun yıllardır kapitalist dünya ile ilişki içerisinde. Latin Amerika burjuvazisi tamamıyla asalak bir niteliktedir ve Marksist anlamda üretici güçlerin özgürleşmesini sağlayacak bir tarihsel misyondan yoksundur. Frank’a göre, tarihsel ilerlemeyi öteye taşımak görevi artık burjuvazinin değil kitlelerin elindedir.²⁶¹

Sömürü ilişkisi ise, başta Frank olmak üzere Bağımlılık Okulu olarak anılan akım tarafından, işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki ilişkiyi anlatmak amacıyla değil, tam tersine metropol (merkezdeki gelişmiş kapitalist ülkeler) ve uydu (çevredeki az gelişmiş ülkeler) arasındaki ilişkiyi ya da çelişkiyi ortaya koymak için kullanılmıştır. Okula göre bu bağımlılığı kırmanın yolu ise kapitalist sistemden çıkmaktır.

3.2. Soğuk Savaş Dönemi İdeolojisi ve Üçüncü Dünya

Üçüncü Dünya kavramı ilk olarak, Fransız demograf Alfred Sauvy tarafından kullanılmıştır.²⁶² Kavramın 1952’den itibaren bu kullanımı, ekonomik olarak

²⁵⁹ Birleşmiş Milletler, **The UN Development Decade: Proposals for Action**, (NewYork: UN, 1962), akt: Estava, **age**, 13.

²⁶⁰ Andre Gunder Frank, **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**, 2. bs. (NewYork and London: Monthly Review Press, 1969), xi.

²⁶¹ Frank, **age**, xvi.

²⁶² Shu-Yun Ma, “Thirld World Studies, Development Studies and Post-Communist Studies: Definitions, Distance and Dynamism” , **Third World Quarterly**, vol.19, no:3, September, 1998, 340. Söz konusu deyim, 14 Ağustos 1952 tarihli *l’observateur* gazetesinde şöyle geçmiştir: “*ce tiers-monde, ignoré, exploité, méprisé comme le tiers-état*” (“üçüncü sınıf” gibi ihmal edilmiş, sömürülmüş, aşağılanmış olan üçüncü dünya). Buradaki, “üçüncü sınıf” Emmanuel Joseph Sieyes’in Ocak 1789’da yazdığı ve Fransız devrimini de etkileyen o ünlü “*qu’est ce qu le tiers état?*” adlı broşüründen esinlenerek kullanılan bir kavramdır. Söz konusu broşürde “sıradan insanlar” (common

yoksulluğu, politik olarak güçsüzlüğü ve toplumsal olarak marjinalliği ifade etmek içindir. Frantz Fanon, bu tanımı politik ve kültürel boyutlarıyla da ele alarak bu dünyanın insanlarına “yeryüzünün lanetlileri” adını vermiştir. 1960’larda ise araştırmacılar bu kavramı, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin özelliklerini ve daha çok farklılıklarını tasvir etmek için kullanmışlardır. 1970’lerin ilk yarısına gelindiğinde, Üçüncü Dünya kavramı, artık akademiye de aşır popüler gündelik dile yerleşmiştir.²⁶³ Hobsbawm’ın belirttiği gibi, kavramın kullanımının genişliği ve “Mısır ve Gabon’u, Hindistan ve Gine’yi aynı türden toplumlar olarak görmenin mantıksızlığı”na rağmen, bu sınıflandırma yine de anlamlıdır. Çünkü Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkelerin hepsi birinci ve ikinci dünyaya kıyasla yoksul, ekonomik olarak bağımlı ve kalkınma isteyen ülkelerdir.²⁶⁴

Birinci ve ikinci dünyayı oluşturan ülkelere gelince, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ekonomik, askeri ve siyasi olarak en güçlü devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam standardı açısından, Amerika’da kişi başına gelir, Batı Avrupa ortalamasının yaklaşık üç katıdır.²⁶⁵ Amerika, bu haliyle birinci dünya olarak adlandırılan kapitalist ülkelerin tartışmasız lideri ve kalkınmakta olan toplumlara tam bir model görünümündedir. Öte yanda Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ise ikinci dünya olarak adlandırılan ve birinci dünyanın kapitalist sistemine bir alternatif sunan sosyalist ülkeleri oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde ABD’nin önderliğindeki kapitalist dünya ile Sovyetler Birliği önderliğindeki sosyalist dünya arasındaki en önemli rekabet konularından biri de, Üçüncü Dünya üzerinde hegemonya sorunudur. Savaş sonrası, ABD ile Batı Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile sosyalist blok ülkeleri Üçüncü Dünyaya iki farklı kalkınma modeli sunmaktadırlar.

Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınması problemi daha önce belirtildiği üzere, asıl olarak 20 Ocak 1949’da Truman’ın konuşmasıyla siyasi bir nitelik kazanmıştır. Ancak bu tarihten önce de, “azgelişmiş ülkeler” şeklinde özel olarak belirtilmese de tüm azgelişmiş dünyaya ABD’nin önerdiği kalkınma yolundan gitme çağrısında

people) üçüncü sınıf olarak kabul edilmiştir. Birinci sınıfta rahipler ve ikinci sınıfta ise soylular bulunmaktadır. Leslie Wolf Phillips, “ Why ‘Third World’?: Origin, Definition and Usage”, **Third World Quarterly**, vol. 9, no:4, 1987, 1311-1327.

²⁶³ Shu-Yun Ma, **age**, 340.

²⁶⁴ Hobsbawm, **age**, 357.

²⁶⁵ Philip McMichael, **Development and Social Change**, (California: Pine Forge Press, 2000), 22.

bulunulmuştur. 1947’de Will Clayton (U.S. Assistant Secretary of State for Economic Affairs) bir memorandumda şöyle demektedir:

“Komünist hareketler, dünyanın her bir bölgesinde kurulu hükümetleri tehdit etmektedir. Moskova tarafından yönlendirilen bu hareketler, ekonomik ve politik zayıflıktan beslenmektedirler... Amerika insanlığın özgürlüğü için dünya çapında bir çağrıda bulunuyor. Bu çağrıya karşılık vermenin tek yolu, Amerika’nın bizzat kendisinin yönlendirdiği bir programın yol göstericiliğini kabul etmektir.”²⁶⁶

Bu dönemde, Üçüncü Dünya ülkelerinin bir taraftan yardım ve destek görmesi demek diğer taraftan baskı görmesi anlamına gelmektedir. Örneğin 1956’da Sovyetler Birliği Mısır’da Aswan Dam (Assuan Barajı)’ın inşasına destek vermiş ve finansmanını sağlamıştır. Sovyetler’in bu girişimi ise, ABD’nin Dünya Bankası’na bu projeye destek vermemesi yönünde baskısına neden olacaktır.²⁶⁷

Soğuk Savaş döneminin iki önde gelen ülkesi ABD ve Sovyetler Birliği’nin farklı siyasi, ekonomik ve ideolojik amaçları olsa da ortak paylaştıkları yargı, “ulusal sanayileşmenin kalkınmanın tekerleği olduğu fikridir.”²⁶⁸ Ulusal sanayinin gelişmesi demek ise, tarımsal-kırsal nüfusun şehirli-endüstriyel bir topluma dönüşmesi demektir. Bu dönüşüm, tarım sektörünün küçülmesi ve üretim ile hizmetler sektörünün geliştirilmesi anlamına gelir. Sanayinin geliştirilebilmesi için, tarım sektöründen hammadde ve fazla işgücü sanayi sektörlerine aktarılmalıdır. Böylelikle sınai büyüme, teknoloji desteği ile birlikte tarımsal üretkenliği de artıracaktır.

Bu dönemde kalkınma düşüncesinde ve ulusal sanayiye kurma ve geliştirme konusunda bir “doğrusal yön” olduğu varsayımı söz konusudur. Geri kalmış tüm toplumların amacı, Batı’nın sanayileşme seviyesini yakalayabilmektir. Sovyet Rusya yöneticilerinin 20-25 yıl önceki Batıya yetişme telaşı şimdi Üçüncü Dünya önderlerine egemendir.²⁶⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya için kural hala Batı’nın sınai üretim seviyesine ulaşmaktır. Gana’nın başbakanı Kwame Nkrumah şöyle demektedir: “Biz Ganalılar, onların yüzyılda gerçekleştirdiklerini on yılda gerçekleştireceğiz.”²⁷⁰ 1958 yılında Çin’de büyük sınai atılımın yapıldığı bir dönemde, Mao şöyle bir hedef belirlemektedir: “15 yılda belli başlı endüstri

²⁶⁶ age, 45.

²⁶⁷ age, 53.

²⁶⁸ age, 31.

²⁶⁹ 1930’larda Stalin şöyle demiştir: “gelişmiş ülkelerin elli ya da yüz yıl gerisindeyiz. Ya bunu başarırız ya da bizi yok ederler.” (McMichael, age, 31.)

²⁷⁰ McMichael, age, 33.

dallarında İngiltere'ye yetişmek ve geçmek”²⁷¹ Mao, daha sonra bu hedefi de büyüterek şöyle diyecektir: “Gelecek yıl 11 milyon ton çelik, 17 milyon ton daha sonraki yıl, işte dünya sarsılacak. Eğer beş yıl içinde 40 milyon tona ulaşabilirsek, İngiltere’yi 7 yılda yakalayabiliriz demektir.”²⁷²

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyetler Birliği gibi az gelişmiş bir tarım ülkesinin dünyanın en büyük sanayileşmiş ülkelerinden biri olarak ortaya çıkması Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde müthiş bir etki yaratmıştır. Bu dönemde özellikle ulusalcılık ve anti-emperyalizm düşüncesi de pek çok Üçüncü Dünya ülkesini Sovyetler Birliği ve sosyalist sistemden az ya da çok derecede etkilenmeye götürmüştür. Bu ülkelerin “sosyalizm”, “demokratik”, “halkçı” gibi genellikle sol literatüre ait kavramları farklı yorumladığına ve uyguladığına şüphe yoktur. Ancak Hobsbawm’ın belirttiği gibi, komünizmin çöküşünden önce, Arnavutluk, Angola, Cezayir, Bangladeş, Benin, Burma, Bulgaristan, Kamboçya, Çin, Kongo, Çekoslovakya, Etyopya, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Macaristan, Kuzey Kore, Laos, Libya, Madagaskar, Moğolistan, Mozambik, Polonya, Romanya, Somali, Sri Lanka, Vietnam, Güney Yemen, Yugoslavya gibi aralarında çok sayıda az gelişmiş Üçüncü Dünya ülkelerinin bulunduğu devlet isimlerinde “halkçı”, “demokratik” ya da “sosyalist” sözcüklerinin kullanılması²⁷³ Sovyetler Birliği ve sosyalizmden esinlenmenin derecesini de ifade edebilir.

3.3. Sosyalist Kalkınma ve Üçüncü Dünya

3.3.1. Sosyalist Kalkınmanın Kapitalist Kalkınmaya Gerçek Bir Alternatif Haline Gelişi

1917’de Ekim Devrimi gerçekleştiğinde, Rusya sanayisi ile oldukça geri durumda bulunan tipik bir tarım ülkesidir. Deutscher’in belirttiği gibi, o dönemde Rusya’nın sahip olduğu iki büyük kentteki –Petrograd ve Moskova- endüstrisi işçi hareketi için sadece çok kısıtlı bir hareket alanını ifade etmektedir.²⁷⁴ İşçi ve köylü kitlelerinin ekonomik çıkarları açısından çok önemli farklılıklar, daha da ötesinde çatışmalar vardır.

²⁷¹ Mao Zedung, “ 8. Parti Kongresi’nde Konuşma”, 18 Mayıs 1958, aktaran Nigel Harris, *The Mandate of Heaven- Mao and Marx in China* (London, 1978), 49.

²⁷² *age*, 49.

²⁷³ Hobsbawm, *age*, 347.

²⁷⁴ Isaac Deutscher, *The Unfinished Revolution: Russia 1917-1967*, (New York: Oxford University Press, 1967), 25-26.

Lenin'in hem bir geçiş dönemi hem de bu problemleri barışçıl yollarla çözmeyi denediği Yeni Ekonomi Politikası (NEP) döneminde ise kayda değer başarılar kazanılmıştır. 1926'dan itibaren üretici güçlerin gelişim seviyesi savaş öncesi orana yetişip bunu geçmiştir. Öte yanda gerçek ücretlerin artışında ve atıl kapasitenin sanayide kullanılmasında da önemli uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Fakat bütün bu olumlu uygulamalar, Ernest Mandel'in belirttiği gibi, tarım reformlarının ve nüfus artışının gerisinde kalmıştır. Tarım ürünleri fiyatları ile sanayi ürünleri arasındaki büyük uçurum, o dönemdeki adlandırması ile "makas krizi"ne yol açmıştır.²⁷⁵ Daha sonra Stalin bu problemleri, tarımın zor yoluyla kollektivizasyonu ile çözmeye girişecektir.

Alec Nove, Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminin "kalkınmacı sosyalizm" olarak adlandırılabilceğini söylemektedir. Nove'a göre, "kalkınmacı sosyalizmin üretim yapısını modernleştirme göreviyle harekete geçirilmiş, az gelişmiş 'sosyalizm' olacağı kesindir."²⁷⁶ Bir başka ifadeyle, Stalin Rusya'sında sosyalizm, üretimin artırılması ve böylelikle ekonomik kalkınmanın sağlanması demektir. Nove, bir başka sosyalist düşünür Charles Bettelheim'in da, Bolşevikleri "ekonomizm" olarak adlandırdığı bu düşünce sebebiyle eleştirdiğini aktarır. Bettelheim'e göre, "ekonomizm" olarak adlandırılan ve temel görevin üretici güçlerin geliştirilmesi olduğu varsayılan, eğer bu gerçekleştirilirse zaten sosyalizme kendiliğinden geçileceğine inanılan bu düşünce bir sapmadan ibarettir.²⁷⁷ Sosyalizmin bir dönem uygulamada ortaya çıkmış olan bu yönü oldukça önemlidir. Çünkü sosyalizmin bu yönünün öne çıkmasıyla, Üçüncü Dünya'nın sosyalizmi bir ekonomik kalkınma modeli olarak algılaması arasında bir neden-sonuç ilişkisi vardır.

1950'li yıllara gelindiğinde, pek çok Üçüncü Dünya ülkesi için en önemli soruna çözüm olarak sanayileşmeden başka verilebilecek bir alternatif yanıt gözükmemektedir. Geline tarihse süreçte pek çok az gelişmiş ülkede, sanayinin temelleri çoktan atılmış, müthiş bir yoksulluk ve gelir adaletsizliğine rağmen kapitalist sistemin işleyişine özgü bir ya da iki kent görece gelişmiş, insanların bu yöndeki beklentileri artmıştır. Modern dünyaya özgü endüstriyel üretimin çok ilkel

²⁷⁵ Ernest Mandel, **Marksist Ekonomi El Kitabı**, çev. Orhan Suda, 3. baskı (İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008), 509.

²⁷⁶ Alec Nove, **Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı**, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Belge Yayınları, 1991), 306.

²⁷⁷ **age**, 306.

düzeyde de olsa unsurları gelişmiş, bu ülkelerde endüstriyel yaşam tarzı kırsal yaşama oranla bir azınlığı ifade etse de varlık göstermeye başlamıştır.²⁷⁸

İşte bu koşullarda, Sovyetler Birliği'nin azgelişmiş bir tarım ülkesinden, dünyanın ikinci büyük endüstri gücüne dönüşme süreci, Üçüncü Dünya için çok etkileyici bir model oluşturacaktır. Deutscher'in belirttiği gibi, 1960'lara gelindiğinde Sovyetler Birliği en basit örneğiyle yılda 100 milyon ton çelik üretebilen bir ülkedir. Bu miktar, Büyük Britanya, Federal Alman Cumhuriyeti, Fransa ve İtalya'nın toplam üretiminden fazla ve Birleşik Devletler'in üretiminden sadece 20 milyon ton azdır.²⁷⁹ Ağır sanayinin yanında sadece 1950-60 yılındaki döneme bakarsak tarımsal üretim de %55 gibi büyük bir oranda artmış ve sadece tahıl üretimi 80 milyon tondan 126 milyon tona yükselmiştir.²⁸⁰ Bu rakamlardan kabaca anlaşılabileceği gibi, Sovyetler Birliği birkaç on yılda sanayide çok büyük gelişme göstermiştir.

Öte yanda gerek kapitalist sömürünün sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde neden olduğu sosyal adaletsizlik ve buna bağlı olarak tepkiler, gerekse Sovyetler Birliği'nin ulusal kurtuluş mücadelelerine verdiği destek, Üçüncü Dünya için sosyalizmi daha da önemlisi “sosyalist bir yoldan kalkınmayı” çok önemli bir alternatif haline getirecektir. Bu sebeple Hobsbawm'ın belirttiği gibi, Üçüncü Dünya ülkeleri kısmen merkezi planlarla kalkınmış Sovyet modeli, kısmen de ithal ikamecilikle sanayileşerek yıllardan beri süren tarımsal geriliğe son vermek isteyecektir.²⁸¹

3.3.2. Üçüncü Dünya Ülkelerinde Milliyetçi ve Sosyalist Kalkınma

3.3.2.1. Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ile İlişkileri

İkinci Dünya savaşı bittikten sonra, savaş döneminde yapılan ittifaklar değişmeye başlamış ve 1947 yılında Stalin bir dizi konuşmada katı “iki kutupluluk” doktrinin şartlarını çizmiştir. Bu doktrine göre, komünizm ve kapitalizm arasında herhangi bir orta yol yoktur. Az gelişmiş ülkeler için ise Çin ve Vietnam'daki devrimci başarılar birer örnek olarak ortaya çıkmıştır.²⁸² Bu sebeple, burjuva milliyetçi gruplarla yapılan bütün ittifakların kesilmesi ve ortodoks komünist politikalara geri dönülmesi istenmiştir. Stalin'in bu yaklaşımı, bir anlamda 1920'ler sonu ve 1930'ların başındaki

²⁷⁸ age, 367-368.

²⁷⁹ Deutscher, age, 41-42.

²⁸⁰ Moshe Lewin, **Sovyet Yüzyılı**, çev. Renan Akman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 270.

²⁸¹ Eric Hobsbawm, **The Age of Extremes**, (New York: Vintage Books, 1994), 350.

²⁸² William T. Shinn Jr., “The ‘National Democratic State’ : A Communist Program for Less-Developed Areas”, **World Politics**, vol. 15, no.3, April 1963, 380-381.

“Üçüncü Dönem”in sol politikalarını hatırlatır gibidir. Bu yaklaşıma bir örnek olarak, Arap dünyasındaki komünist partilerin en önemlilerinden Suriye ve Lübnan Komünist Partisi Genel Sekreteri Halid Bektaş, 1951 yılının Ocak ayında Merkez Komite toplantısına sunduğu raporda ortodoks Stalinist çizgiyi şu ifadesiyle benimsemektedir:

“Mücadelemizin ilk hedefi (Arap) ulusal burjuvazinin halk üzerindeki etkisini yok etmektir. (...) Suriye’de Arap Sosyalist Partisi’nin, İslami Sosyalist Cephe’nin, Baas Partisi’nin ve Lübnan’daki Canbolat İlerici Sosyalist Parti’nin gerçek yüzlerini göstermek için çabalamalıyız. Bu partiler, ‘büyük toprak sahiplerinin ve feodallerin toprakları köylülere dağıtılsın’ şeklindeki sloganlarımızı kullanarak, ‘ulusallaştırma’ adı altında yabancı şirketlere el konulmasını ve bu şirketlerin emperyalizmin hizmetindeki gerici feodallerin eline geçmesini istiyorlar.”²⁸³

Ancak burada hatırlatmak gerekebilir ki, Sovyetler Birliği’nin, Üçüncü Dünya’nın ulusal, anti-emperyalist kalkınma düşünceleriyle ilişkisi esas olarak Stalin döneminden sonra ortaya çıkacaktır. Donald S. Carlisle’nin de belirttiği gibi, 1947-51 yılları arasında Sovyetler Birliği az gelişmiş ülkeler ile yakın politik ve ekonomik bağlar kurmak için çaba sarfetmemiştir. Bunun yerine, daha çok yerel komünist partilerin milliyetçi unsurlardan temizlenmesi ve örgütsel olarak güçlenmesi sorununa önem verilmiştir.²⁸⁴

Ancak yine de, Stalin’in ölümünden önce 1951 yılındaki bazı uluslararası olayların Sovyetler Birliği’nin ilgisini, az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik çıkmazlara yönelttiği söylenebilir. Carlisle’nin bu konudaki hipotezi dikkat çekicidir. Carlisle’ye göre, Sovyetler Birliği’nin 1951 yılında az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik geri kalmışlık problemine yönelmesinin en önemli nedeni Kore Savaşı’dır. Kore Savaşı, Asya ülkelerinin hammadde ihraç fiyatlarında kısa süreli büyük bir yükselişe neden olmuş, ancak çok geçmeden bu durum tersine dönmüştür. Böylece Asya ülkelerinin geçici olarak elde ettiği ticari avantaj, yerini düşük ve dalgalı ihraç fiyatlarına ve yüksek ithal maliyetlerine bırakmıştır. Bu dönemde Asya ülkelerinin içine düştüğü ekonomik koşullar sebebiyle Batı ülkeleriyle ticaretlerinin çıkmaza girmesinin de bir fırsat verdiği Sovyet uzmanları, Batı emperyalizmi üzerine yoğunlaşacaklardır.²⁸⁵ Yine bu dönemde ilk kez Sovyet yetkilileri, Sovyetler Birliği’nin Batılı kapitalist ülkelerinin yerini alarak, Asya ülkelerinin ihraç ürünleri için bir pazar olabileceği, öte yanda bu

²⁸³ Halid Bektaş, For the Successful Struggle for Peace, National Independence and Democracy We Must Resolutely Turn Towards the Workers and Peasants”, çev: Harold W. Glidden, **Middle East Journal**, sayı:2, 1953, 206-221.

²⁸⁴ Donald S. Carlisle, “The Changing Soviet Perception of the Development Process in the Afro-Asian World” **Midwest Journal of Political Science**, vol.8, no.4, November 1964, 386.

²⁸⁵ **age**, 386.

Ülkelerin üretmek isteyecekleri endüstri ürünleri ve makineler için de bir kaynak olabileceği yönünde önerilerde bulunmaya başlamışlardır.²⁸⁶ Fakat ne var ki, Stalin döneminde bu önerilerin uygulamaya dönüşmediği ve Asya ve Afrika'nın burjuva milliyetçi liderlerinin "emperyalizmin uşağı" olarak adlandırılmaya devam edildiği de unutulmamalıdır.²⁸⁷

Asıl dramatik dönüşüm ise, 1953'te Stalin'in ölümünden sonra meydana gelecektir. Sovyetler Birliği, azgelişmiş ülkelerde komünist olmayan milliyetçilerin ve ulusal burjuvazinin kendisinin desteği ile endüstrileşmeyi gerekleştirebileceklerinden hareketle, bu ülkelerde kalkınma yolunun Sovyet önderliğinde şekillendirilmesi yönünde politikalar türetmiştir.²⁸⁸

Tareq Ismael, Stalin'in 1953 yılında lmnn Arap komünist partileri açısından bir devrin kapanıp başka bir devrin açıldığı dönemi ifade ettiğini belirtmektedir. Ismael'e göre, Stalin'in ölümü, sömürge yönetimlerinin yıkılması ve komünist olmayan sosyalist ve milliyetçi hükümetlerin bir araya gelmesiyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Arap komünist partileri Kominform'un feshinin ve SBKP Yirminci Kongresi'nin (1956) ardından ciddi bir dönüşüme uğramışlardır.²⁸⁹ Aynı dönüşüme Latin Amerika komünizm tarihi açısından Michael Löwy de dikkat çekmektedir:

" Stalin'in ölümü ve SBKP'nin 20. kongresi, 'sovyet yanlısı' Latin Amerika komünizmi tarihinde bugüne kadar devam eden yeni bir dönem açtı. Kominform'un dağıtılması, Latin Amerika komünist partileriyle Sovyet nderliği arasındaki politik-ideolojik bağların sona ermesi demek değildi. SSCB'nin kurumsallaştırılmış barış içinde bir arada yaşamaya ve soğuk savaşın sonlarına doğru ılımlaşmaya yönelmesi, Latin Amerika komünist partilerince ilerici ve/veya demokratik görülen burjuva hükümetlerin desteklenmesi politikasında karşılığını buldu." ²⁹⁰

Stalin'in ölümüyle, Sovyet dış politikası oldukça pragmatik bir yola girmiş ve Batı emperyalizmiyle mücadele ettikleri için, bazı hükümetler "ilerici" sayılmaya başlanmıştır. Buradan hareketle Sovyet uzmanları, Asya ve Afrika devletlerinin katıldığı 1955 yılında yapılan Bandung Konferansı'nı ve sosyalist ve emperyalist kamplar arasında "bağlantısızlık" düşüncesini de takdirle karşılayacaklardır.²⁹¹ Ismael'in belirttiği gibi bu politika değişikliği, Sovyetler Birliği'nin ulusal kurtuluş

²⁸⁶ Bu görüşler 1951 Singapur Ticaret Konferansı'ndan sonra dile getirilmeye başlanmıştır. (Carlisle, **age**, 388).

²⁸⁷ **age**, 388.

²⁸⁸ **age**, 389.

²⁸⁹ Ismael, **age**, 21.

²⁹⁰ Michael Löwy, **Latin Amerika Marksizmi**, 47-48.

²⁹¹ "Konferentsia Stran Azii i Afriki v Bandunge", **Sovetskoe Vostokovedenie**, no.3, 1955, 36-45, aktaran: Carlisle, **age**, 391.

hareketlerinin doğası ve rolü, ulusal demokrasi ve sosyalizme geçiş konularında topyekun bir yeniden değerlendirme yapmasına neden olmuştur.²⁹²

Gerçekten Şubat 1956'daki SBKP 20. Kongresi, ulusal kurtuluş mücadeleleri açısından komünist partilerin rollerinin tekrar belirlendiği bir kongre olacaktır. Löwy'nin belirttiği gibi, "Latin Amerika komünist partilerince ilerici ve/veya demokratik görülen burjuva hükümetlerin desteklenmesi" şeklinde özetlediği bu dönüşüm, Suriyeli komünist lider Halid Bektaş'ın şu sözlerinde kendisini göstermektedir: "sınıf ve parti aidiyetlerine bakılmaksızın tüm halk kesimlerinin ılımlı bir reform programı temelinde ulusal birliği"²⁹³.

Aslında Sovyetler Birliği'ndeki bu dış politika değişikliğinin en net bir şekilde görüldüğü ülke Mısır'dır. SSCB'nin Nasır ve Mısır Komünist Partisi ile olan ilişkilerindeki dönüşüm, değişen bu politikanın bir özetini verir niteliktedir. Örneğin Sovyetler Birliği kaynaklarında 1952 Mısır Devrimi, iktidarı ele geçirdikten sonra "işçi hareketleri üzerinde baskı kurmuş ve ABD ile bağlantılı gerici subayların bir faaliyeti olarak sayılmıştır."²⁹⁴ Ancak üç sene gibi çok uzun denemeyecek bir sürenin ardından 1955'te, Mısır'ın Bağdat Paketi'ne karşı durması ve Bağlantısızlar Hareketindeki önemli yeri sebebiyle Sovyetler Birliği Nasır ile iyi ilişkiler kurmaya yönelecektir. Daha 1954 yılında bile, Sovyet değerlendirmelerinde yine "aşırı gerici, anti-demokratik" olarak nitelendirilen Mısır hükümeti, bir yıl sonra 1955'te ulusal kurtuluş hareketinde ve emperyalizme karşı mücadelede çok önemli bir konumda sayılacaktır.²⁹⁵

Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ile olan ilişkilerindeki değişim, 1960'ta Moskova'da toplanan Komünist ve İşçi Partiler Konferansı üzerinden de net bir şekilde değerlendirilebilir. Bu konferans, 81 partinin temsilcisini bir araya getirmiş ve sonunda tüm ülkelerin imzaladığı bir bildiri ortaya konmuştur. Bu bildirinin Üçüncü Dünya'ya ilişkin teori ve politikalar bağlamında en büyük önemi ise, "kapitalist olmayan yol"un Üçüncü Dünya'nın kalkınma probleminde çok temel bir önem kazanacak oluşudur. Bildiride şöyle denilmektedir:

"Siyasal bağımsızlık kazanıldıktan sonra sıra artık halkın toplumsal sorunlara çözüm aramasına gelir. Farklı sınıfların ve farklı partilerin farklı çözüm önerileri vardır. Hangi yoldan kalkınılacağı halkın kendi sorunudur.(...)Ancak halk, geçmişinden miras aldığı gerikalmışlığını

²⁹² Ismael, age, 22.

²⁹³ M. S. Agwani, **Communism in the Arab East**, (Bombay: Asian Publishing House, 1969), 180-181

²⁹⁴ **Bolşaya Sovetskaya Entsiklopedya**, cilt 15, s. 40, aktaran: Ismael, age, 22-23.

²⁹⁵ Walter Z. Laqueur, **Communism and Nationalism in the Middle East**, 262

ortadan kaldırmanın ve yaşam standartlarını yükseltmenin en iyi yolunun kapitalist olmayan yol olduğunu görür. Sadece bu yolla sömürü, yoksulluk ve açlıktan kurtulunabilir. İşçi sınıfı ve geniş köylü kitleleri bu sorunun çözümüne öncülük ederler.”²⁹⁶

Konferans, komünist olmayan kalkınmakta olan ülkelere, “ulusal demokrasi”ye yönelmesi çağrısında bulunmaktadır. “Ulusal demokrasi” ise şöyle ifade edilmektedir:

“Ulusal demokraside devlet, geçiş evresindeki bir yönetim biçimidir. Bu açıdan bu devletin görevi, kapitalist gelişme aşamasını atlayarak kapitalizm- öncesi ilişkilerden sosyalizme geçiş için ortam hazırlamaktır... Ulusal demokrasideki devlet, burjuva demokrasisinin sınırlarını aşarak görevini yapabilir. Çalışan kesimleri gözetken devrimci, anti-emperyalist ve anti-feodal bir devlet olarak kapitalist olmayan kalkınma çizgisine geçişi ve devrimin sosyalist devrimin ilk aşamalarını atlamasını sağlayacaktır.”²⁹⁷

Konferans bildirisinde yer alan maddeler ise şu şekilde özetlenebilir:

- “ 1. Sosyalist ve kapitalist devletler arasında barışçıl bir arada yaşama doktrinine göre, iki sistem arasındaki mücadele çatışmacı yöntemlerden ziyade rekabetçi yöntemler ile yürümelidir.
2. Üçüncü Dünya ülkelerinin önündeki tercih, tarafsızlık ve ulusal kurtuluşla sosyalizme barışçı yollardan geçiştir.
3. Ulusal kurtuluş sürecinde, “geniş çaplı bir ulusal cephe” ilerici bir role sahiptir. Bu ittifak, ulusal burjuvazinin de dahil olduğu emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık için mücadele eden tüm unsurları içermelidir.
4. Üçüncü Dünyada özellikle de bağımsız devletlerde “ulusal demokratik devletlerin inşası” gerçekleştirilmelidir. Bu devletler, sosyalizme doğru kapitalist olmayan yoldan giderek, kapitalist aşamayı atlayıp sosyalizme doğrudan geçebileceklerdir.”²⁹⁸

Konferansta alınan kararlarla, Üçüncü Dünya ülkelerinin önündeki yol sosyalizme gitmek şeklinde belirlenmiştir. Bu süreçte kapitalist gelişmeyi yaşamadan “kapitalist olmayan yol” dan kalkınmak ve sosyalizme geçiş mümkündür. Bu geçiş döneminde ise ulusal burjuvazinin de dahil olduğu bir ulusal cephenin önderliğinde, ekonomide “devletçi” uygulamalarla kalkınma söz konusu olacaktır. Bu süreçte yapılan uygulamalar ise sosyalizme geçişin temelini oluşturacaktır.

3.3.2.2. Üçüncü Dünya’da Kalkınma Programları ve Sosyalizm

Daha önce belirtildiği gibi Sovyetler Birliği’nin Üçüncü Dünya ülkelere yönelik politikası, 1953’ten sonra değişmeye başlamış ve 1956 yılında SBKP’nin 20. Kongresi’nde belirginleşmiştir. 1956-60 yılları arasında ise Sovyet teorisyenleri, bu değişen politikanın sonucu olarak, az gelişmiş ülkelerin kapitalist olmayan ekonomik kalkınma programlarının ve büyük ölçüde ulusal burjuvazi tarafından yönlendirilen modernizasyon çabalarının komünist ilkelerle yönlendirilebileceği düşüncesinin

²⁹⁶ J. Slovo, “ A Critical Appraisal of the Non- Capitalist Path and the National Democratic State in Africa”, **Marxism Today**, 1974, 180.

²⁹⁷ Slovo, **age** , 182

²⁹⁸ “ Statement of Conference of Representatives of Communist and Worker’s Parties”, **Pravda**, Moskova, 7 Aralık 1960, aktaran: Ismael, **age**, 24.

ideolojik çerçevesini hazırlamaya başlamışlardır.²⁹⁹ 1953 yılından sonra belirgin bir şekilde yoğunlaşmaya başlayan Üçüncü Dünya ile olan ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin bu ülkeler ile olan ticareti üzerinden de izlenebilir. 1957 yılına gelindiğinde Sovyetler'in az gelişmiş ülkelerle yaptığı ticaret hacmi, 1953'deki rakamların tam üç katıdır.³⁰⁰

Üçüncü Dünya'nın kalkınma programlarından örnekleri inceleyeceğimiz bu bölümde, Sovyetler Birliği yetkililerinin, Sovyetler'in büyük ölçüde danışmanlık desteği ve maddi yardım verdiği Üçüncü Dünya ülkelerinde uygulanan kalkınma programını nasıl değerlendirdikleri özellikle önemlidir. Daha sonra göreceğimiz gibi, Üçüncü Dünya'da uygulanan kalkınma politikaları ile Sovyetler Birliği'nin sistemi arasında sık sık kavram karışıklığına neden olacak olan “sosyalizm” sözcüğü karşımıza çıkacaktır. Bu sebeple, bu az gelişmiş ülkelerin “sosyalist” olarak adlandırdıkları sistemlerin Sovyet uzmanlarınca nasıl değerlendirildiği bir soru olarak durmaktadır.

1950'li yılların ikinci yarısında pek çok Sovyet uzmanı, az gelişmiş ülkelerin devletin ekonomide aktif bir rolünün olduğu, planlı, kapitalist olmayan bir yoldan kalkınması gerektiği görüşüne destek vermişlerdir. Örneğin Sovyet teorisyenlerinden Semyonov, Asya ve Afrika ülkelerinin kalkınma perspektiflerini değerlendirirken devletin aktif rolünün büyümesinin yabancı ve ulusal özel sermayenin faaliyet alanını kısıtlayacağını vurgulamıştır.³⁰¹ Bir başka ifadeyle Semyanov, bu ülkelerin devletçi uygulamalarının anti-kapitalist ve anti-emperyalist veçhesine vurgu yapmakta, bu açıdan sosyalizme giden sürecin temellerinin atıldığını düşünmektedir. Bir başka Sovyet uzmanı Osirov ise şöyle demektedir:

“Sosyalist ülkelerin büyük başarıları, az gelişmiş ülkelerde kapitalizme karşı sosyalizm fikrini güçlendirmektedir. Bununla bağlantılı olarak, pek çok az gelişmiş ülkede devlet merkezli bir endüstri ekonomik kalkınmanın temeli haline gelmiştir. Devletin ekonomik hayata aktif müdahalesi planlı ekonominin de gerekli koşullarını yaratacaktır.”³⁰²

Benzer şekilde Rubinstein'e göre de, devlet sektörünün genişlemesi ve ekonomideki ağırlığının artması sosyalizme barışçıl geçişin de temelini sağlayacaktır.³⁰³

²⁹⁹ Carlisle, **age**, 391.

³⁰⁰ **age**, 390.

³⁰¹ B. Smeyanov, “Raspad Kolonial'noi, Sistemy Imperializma i Voprosy Mezhdunarodnykh Otnoshenii”, **Kommunist**, No.18, December 1956, akt: Carlisle, **age**, 391.

³⁰² Y. Osirov, “Ekonomicheskoe Sotrudnichestvo Stran Sotsialisticheskoy Lagerya so Slaboraz Vitymi Stranami Azii i Vostoka”, **Finansy SSSR**, No. 8, August 1957, akt: Carlisle, **age**, 392.

³⁰³ M. Rubinstein, “Nekotorye Voprosy Ekonomiki Slaborazcityky Stran”, **Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnye Otnosheniya**, No. 3., September 1957, akt: Carlisle, **age**, 393.

Sovyetler Birliği'nin 1953 yılından itibaren değişmeye başlayan bu politikası ile Üçüncü Dünya ülkelerinde farklı kalkınma yolu arayışları ve bu kalkınma yoluna teorik desteği sağlayan farklı sosyalizm anlayışları türemiştir. Sovyetler Birliği, bu farklı sosyalizm türlerine destek vermekle birlikte, Sovyet uzmanları genellikle Marksist olmayan sosyalizm ile Sovyetler Birliği'nin sosyalizm anlayışı (yani Marksist anlamda sosyalizm) arasındaki ayırımı dikkat çeken yorumlarda bulunmuşlardır. Örneğin, 1961'de Birleşik Arap Cumhuriyetleri'nin (BAC), ekonominin büyük çapta ulusallaştırılmasını öngören bir toplumsal reform programını hayata geçirmesi Sovyet uzmanlarının oldukça ilgisini çekecektir. Ama bu arada bazı Sovyet yetkilileri, Arap milliyetçi sosyalizminin sınırları konusunda da hatırlatmalar yapmaktadırlar. Örneğin, *Pravda*'nın Kahire muhabiri olan V. Mayevskiy, "Arap milliyetçi kooperatif sosyalizmi" ile komünizm arasında çok ciddi farklılıklar olduğuna da dikkat çekmektedir. Mayevskiy'e göre ise, bunlar önemli gelişmeler olmakla beraber dünyada tek bir sosyalizm vardır, o da "Marksist-Leninist öğretiyi temel alan ve Sovyetler'in ve diğer sosyalist ülkelerin uyguladığı sosyalizmdir."³⁰⁴ Bir başka Sovyet uzmanı V. Tyagunenko, reformları genel olarak olumlu değerlendirmesine rağmen bu "sosyalizm" anlayışının, "devlet kapitalizmi önlemleri"nin ötesine geçemediğini hatırlatmaktadır:

"Devlet sektörünün kurulması, özel kapitalist girişimcilerin aleyhine bir etki gösterememektedir (...) Başkan Nasır da kendi hükümetinin iktisat politikasını şöyle tarif etmektedir: 'devletin ekonominin yönlendiriciliğine sahip olması bir zorunluluktur. Fakat kapitalizmi yıkmak veya zayıflatmak gibi bir niyetle değil, sadece gidişata hakim olmak için müdahalelerde bulunmaktayız.'³⁰⁵

Ancak bu noktada, yukarıdaki yorumların genel bir eğilimi yansıtmadığını ve çoğunlukla Üçüncü Dünya'da burjuva milliyetçilerle ittifak teorileri ve özellikle kapitalist olmayan yoldan kalkınma tartışmalarından övgüyle söz edildiğini de hatırlatmak gerekir. Önde gelen Sovyet uzmanlardan G. Mirski, 1964'te *New Times*'de yayımlanan "Proletarya ve Ulusal Kurtuluş" makalesinde, üçüncü dünya ülkelerinde "proletarya liderliğinin şartları henüz olgunlaşmamışsa, tarihsel kapitalizmden kopuş görevi işçi sınıfına yakın unsurlar- küçük burjuva kökenli demokratik devrimciler- eliyle yürütülebilir" diye yazmıştır. Mirski'ye göre, buna en

³⁰⁴ **Mizan**, sayı 8, Eylül 1961, s.4 , aktaran: Ismael, **age**, 40.

³⁰⁵ **Mirovaya Ekonomika I Mejdunaradnye Otnoşentya**, sayı 3, 1962, akt: Ismael, **age**, 40

güzel örnek de kapitalist olmayan kalkınma yoluna doğru giden Ben Bella önderliğindeki Cezayir'dir.³⁰⁶

Görüldüğü gibi Sovyet uzmanları az gelişmiş ülkelerdeki devletçi ya da kapitalist olmayan yoldan kalkınma uygulamaları farklı şekillerde değerlendirmektedirler. Bu yorumların Üçüncü Dünya ülkelerindeki somut uygulamalarını daha net bir şekilde görebilmek için ise, kalkınma planlarına bakmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında bağımsızlığını kazanmış bir dizi az gelişmiş ülke hükümetinin programlarında ekonomik kalkınmanın merkezi bir yer tuttuğu görülür. Bazı ülkelerde bu ekonomik kalkınma anlayışı da, "sosyalizm" adı altında tanımlanan ve genellikle devletin ekonomide hakim bir düzenleyici ve denetleyici rolünün olması, üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olması ya da bir kısmının millileştirilmesi uygulamaları ifade etmektedir. Bu açıdan Mısır, Hindistan, Cezayir, Gana gibi örnekler bakıldığında bu ortak noktalar hemen farkedilebilir.

Mısır'da 1952 yılından sonra gerçekleştirilen ekonomik reformlar, özellikle yabancı tekellere, Mısırlı kapitalistlerin belli bir bölümüne ve büyük toprak sahiplerine karşı yöneltilmiştir. Bu dönemde yöneticiler arasında yaygınlaşan kapitalist yoldan kalkınmanın olanaksızlığı anlayışı, terminolojik bir karmaşayı da ifade etmektedir. Örneğin, 1961 reformları "sosyalist kanunlar" olarak anılmaktadır. Buna göre bütün bankalar ve sigorta şirketleri millileştirilmiş, birçok yabancı şirket karma teşebbüs haline getirilmiş ve bu teşebbüslerde devletin ortaklık payının toplam hisselerin en az yarısı olmak koşuluyla düzenlenmiştir.³⁰⁷ 1962 yazında kabul edilen "Milli Yasa" da ise Mısır'ın sosyalizm anlayışı ortaya konmuştur: "Bilimsel sosyalizm, ilerlemeye götüren doğru yolu en iyi şekilde bulmak imkanını veren bir metoddur." Buna göre, "sosyalizme doğru Mısır yolu"nun başlıca unsurları şunlardır:

"üretim araçlarının halkın elinde olması, kamu sektörünün ekonomik kalkınmadaki tayin edici rolü, hızlı bir üretim artışını ve özellikle milli gelirin on yılda (1960-1970) iki misline çıkarılmasını öngören merkezi ve bilimsel planlama, tarımda küçük ve orta özel toprak mülkiyetinin muhafazası, fakat kooperatiflerin en yüksek derecede geliştirilmesi"³⁰⁸

Öte yanda Başkan yardımcısı Kemal Rıfat bir gazeteciye şunları söylemektedir:

"Sosyalizm bizim için tek yoldur. Sosyalizm, bizim son amacımızdır. 'Özel' bir sosyalizm değil, bilimsel bir sosyalizm; Milli Yasamızda yazılı olduğu gibi üretim araçlarını halkın eline

³⁰⁶ Georgi Mirski, "The Proletariat and National Liberation", **New Times**, sayı 18, 4 Mayıs 1964, 6-7, aktaran: Ismael, **age**, 51.

³⁰⁷ Fethi Naci, "Mısır", **Az gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**, der: Fethi Naci, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1966), 142-144.

³⁰⁸ **age**, 145.

teslim eden bir sosyalizm. Fakat her memleket, sosyalizme kendi yolundan gider. Bizim yolumuzu da Mısır'ın milletlerarası durumu, arap halkları ailesinde işgal ettiği yer, ayrıca gelişmesinin özellikleri, yaşama biçimi, halkın karakteri ve gelenekleri çizmiştir.”³⁰⁹

Böylelikle Mısır'da Milli Yasa ile birlikte bilimsel bir sosyalizm hedefi konmuş gibi görünse de gerek alınan kalkınma önlemleri gerekse de Başkan yardımcısı Kemal Rıfat'ın sözlerinden anlaşılabileceği üzere, ülkede kendi koşullarına özgü bir “sosyalizm” sisteminin yaratılmak istenmesi söz konusudur.

Üçüncü Dünya'nın 1945 sonrasında kalkınma çabaları konusunda en öne çıkan ülkelerinden biri de Hindistan'dır. Hindistan'ın kalkınma planları, bu planlar doğrultusunda uygulamaya koyduğu reformlar pek çok Üçüncü Dünya ülkesi tarafından ilgiyle izlenmiş, pek çok Üçüncü Dünya aydını “Nehru sosyalizmi” üzerine analizler yapmıştır.

Hindistan'da Devlet Planlama Komisyonu oldukça erken denebilecek bir tarihte 1950 yılında kurulmuştur. Birinci beş yıllık plan 1951-1956 yıllarını kapsar. Bu planın uygulama süresinin sonunda Hindistan'da enflasyon durdurulabilmiş, milli gelir %18 oranında, kişi başına gelir ise %10 oranında bir artış göstermiştir.³¹⁰ Hindistan'da birinci beş yıllık plan daha çok bir geçiş aşaması şeklinde tarımsal sektörün gelişimine önem vermişse de, ikinci plan tamamıyla sanayileşmeye yönelik düşünülmüştür. İkinci planın bir diğer özelliği ise, Hindistan'ın 1956 yılından itibaren plan doğrultusunda uygulamaya başladığı politikaları “sosyalist” olarak adlandırmaya başlamasıdır.

Öte yanda İkinci Beş yıllık Kalkınma Planı'nda kalkınmanın sadece üretim seviyesini arttırmaktan ibaret olmadığı şöyle belirtilmektedir: “ Amaç sadece yaşam standartlarını yükseltmek değil, ekonomiyi daha da geliştirecek ve sistemleştirecek olan toplumun bilgi ve kültürünü ileriye dönük olarak sürekli arttırabilecek bir dinamizmin yaratılmasıdır.”³¹¹ Aynı planda bir başka yerde, kalkınmayı yönlendiren başlıca unsurun “özel kar” güdüsü olmayıp, “sosyal kazanç” olduğu belirtilmektedir. Bu yaklaşıma göre milli gelir ve toplam üretim seviyesi arttıkça aynı zamanda gelir adaletsizlikleri de önlenabilirse gerçek anlamda bir kalkınma gerçekleştirilmiş olacaktır. Özellikle sanayileşme öngören İkinci Plan'da özel ve kamu yatırımlarını düzenlemede, üretim tekniklerinin modern teknoloji ile geliştirilmesinde, kaynakların

³⁰⁹ age, 145-146

³¹⁰ **Government of India Planning Commission**, “Second Five Year Plan” (1956-1961) (<http://planningcommission.nic.in/plans/planrel/fiveyr/>)

³¹¹ age.

tahsisi ve kontrolünde devletin hakim rolü dikkat çeken bir özelliktir. Nitekim bu devletçilik anlayışı, Üçüncü Plan'da sosyalizme geçiş döneminde mutlaka benimsenmesi gereken bir anlayış olarak kabul edilmektedir: “ (...) az gelişmiş bir ülkede, yüksek bir kalkınma hızı, geniş bir devlet sektörünün yaratılması ve kooperatifçilik, sosyalizme geçişin en önemli vasıtalarıdır.”³¹²

1962'de bağımsızlığına kavuşan Cezayir'in kalkınma programına bakıldığında ise, ilk uygulanan ve sürdürülmesi gereken “sosyalist” uygulamalar, büyük toprakların millileştirilmesi, ayrıca sanayi alanında tütün ve kibrit şirketlerinin, kilit önemdeki fabrikaların (Acilor ve Oran Şişe-cam) ve un değirmenlerinin millileştirilmesidir.³¹³

Ben Bella'nın da vurguladığı gibi 1950'lerin sonlarından itibaren Üçüncü Dünya ülkelerinde büyük bir öneme kavuşan kalkınma düşüncesinin en temel vurgularından biri daha fazla üretimdir. Ben Bella'ya göre, “gerçekte, bütün meselelerimizin çözümü bir kelimenin içindedir ve bu kelime ‘üretim’dir.”³¹⁴

1957'de siyasi bağımsızlığına kavuşan Gana ise, kendisiyle hemen hemen aynı gelişmişlik seviyesindeki Gine, Mali gibi ülkeler ile birlikte 1961 Sovyet kaynaklarında “ulusal demokratik devlet”in inşası yolunda en temel koşulların bile mevcut olmadığı ülkelerden biri olarak değerlendirilmiş bir ülkedir.³¹⁵ Bununla birlikte Gana, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle yedi yıllık kalkınma planları ile sanayileşmeye yönelir. Bu planlar doğrultusunda öncelikle temel sanayi kollarında yeterlik sağlanacak, daha sonra ağır sanayi kollarına geçilecek ve böylelikle büyük sanayileşme atılımı gerçekleştirilecektir. Sanayi mülkiyetlerinde ise, devlet, özel ve karma sahiplik söz konusu olacaktır.³¹⁶

Sonuç olarak Üçüncü Dünya'nın bu dört ülkesinde iktidar partilerinin ya da muhalefet hareketlerinin sosyalist kalkınma anlayışından oldukça etkilendikleri görülmektedir. Mısır, Hindistan, Cezayir ve Gana'ya baktığımızda kalkınma planlarında geniş ölçüde devletleştirmeler ve millileştirmeler göze çarpmaktadır. Ekonominin özellikle kilit sektörlerinde devlet mülkiyeti ve kaynakların dağılımında ve kullanımında devletin koordine edici özelliği bütün planların ortak

³¹² **Government of India Planning Commission**, “Third Five Year Plan” (1961-1966) (<http://planningcommission.nic.in/plans/planrel/fiveyr/3rd/3pintro.htm>)

³¹³ Ben Bella, “Cezayir”, çev. Fethi Naci, **Az gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**, der. Fethi Naci (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1966),87.

³¹⁴ **age**, 99.

³¹⁵ **Soviet Journal Narody Azii i Afriki**, no.5, 1961, aktaran: Shinn, **age**, 384.

³¹⁶ Jack Woddis, “ Gana”, çev. Fethi Naci, **Az gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**, der. Fethi Naci, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1966), 109-112.

özelliklerindendir. Özellikle Mısır ve Hindistan gibi görece daha gelişmiş ekonomilerin planlarında gerçekleştirilen devletçi uygulamalar, sosyalizme giden yolda bir geçiş süreci olarak formüle edilmektedir. Kuşkusuz bu sosyalizmin bir kalkınma metodu olarak benimsenmesinden ibarettir.

4. TÜRKİYE SOLU'NDA KALKINMA DÜŞÜNCESİNİN EVRİMİ

4.1. Türkiye’de Planlama Anlayışının Tarihsel Süreci

4.1.1. 1930 ve 1940’larda Planlama Anlayışı

Türkiye’de planlama düşüncesi, devletçilik uygulamalarının da bir sonucu olarak, ilk kez 1930’lu yıllarda gündeme gelir.³¹⁷ 1934 yılında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı, adından da anlaşılacağı gibi, kalkınmada sanayinin ağırlığının ne olması gerektiğinin belirlendiği plandır. Bu açıdan, Kepenek ve Yentürk’ün belirttikleri gibi, 1934 planı ekonominin tüm veçhelerini düzenleyen makro bir plan olmayıp, salt bir sanayi planı olarak tasarlanmıştır.³¹⁸ 1936’dan sonra ise, İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı’nın hazırlıklarına başlanmış, ancak İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Her ne kadar ikincisi uygulanamamış olsa da, her iki planın taslaklarında özellikle dikkat çekilmesi gereken noktalar vardır. Bunlardan en dikkat çeken, her iki planda da ekonomide “kendine yeterli” ilkesine önem verilmesidir. Bir başka ifadeyle planlardaki genel amaç, temel tüketim mallarının yerli üretiminden başlayarak, kendi kendine yetebilen bir sanayinin kurulması olarak göze çarpmaktadır.

1930’lardaki bu sanayi planları önemlidir, çünkü bu planlar bu yıllarda başlayan devletçi sanayileşme politikasının da en önemli unsurlarını teşkil etmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı’nın eski plancılarından Günel Kansu’ya göre, “daha sonraları, bu

³¹⁷ Daha önceki bölümde değinildiği gibi, Türkiye’de devletçilik dönemini değerlendirirken iki önemli unsur göz önüne almak gerekir. Bunlardan birincisi 1929 yılında dünya ekonomik krizinin ülkeye olan etkileridir. İkincisi ise, Türkiye’nin Lozan Antlaşması’nın hükümleri nedeniyle uygulamak zorunda olduğu kısıtlı gümrük rejiminin yine 1929 yılında bitiyor oluşudur. Bu tarihten itibaren, hükümet gümrük-kota uygulamalarındaki kısıtlamalardan kurtulacak ve bu durum iktisadi politikasını özgürce şekillendirmesinde rahatlatıcı bir etki sağlayacaktır. Bu iki faktörün aynı tarihte çıkması, ülkenin devletçi bir politikaya yönelişini beraberinde getirmiştir. Krize bağlı olarak yeterince ihacat yapamayan ve ithalatı da pahalı hale gelen hükümet, ciddi ve planlı bir şekilde ilk kez bu dönemde devlet öncülüğünde yerli sanayiye geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Bu açıdan Keyder’in verdiği şu rakamlar bir fikir sağlayabilir. Bu rakamlara göre, Türkiye’de, 1932 ile 1939 yılları arasında imalat sanayisi üretimi iki katına çıkmıştır. 1939 yılında o yıla dek en yüksek sanayi üretimi hızı yakalanmıştır. (Keyder, *age*, 140.)

³¹⁸ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 18. basım, (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005), 70.

cılız hareket, günümüze kadar derinleşerek gelen, liberal-devletçi ideoloji akımlarının da ayrışmasının başlangıç noktası ol(acaktır)”.³¹⁹

1930’ların sanayi planları girişimlerinin ardından, savaş nedeniyle plan çalışmalarına ara verilmiş ve savaş ekonomisi dönemi başlamıştır. Ancak henüz savaş bitmeden 1944 yılının yazında Hükümet, bu kez aralarında eski Kadroculardan Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin’in de bulunduğu bir komisyona savaş sonrası ekonominin uyumu ile ilgili bir çalışma yapma görevini verecektir. Komisyon ekonomik kalkınmaya ilişkin şu çalışmaları yapacaktır:

- a) “Türk sanayisinin Harb zamanından Sulh zamanına intikali ve Sulh zamanının muhtemel yeni şartlarına intibak devresinde korunması ve gelişmesi ile ilgili Genel Problemler Hakkında Rapor,
- b) Bu Rapor’un teknik kısımlarının hülasası ile, jeopolitik mahiyette Umumi görüşleri ihtiva eden Öz Rapor,
- c) Ele alınan konulardan SümerBank ve Etibank’a ait olanlar üzerinde etraflı Programlar, Planlar”.³²⁰

1946 yılının ilk yarısında tamamlanan planın içeriğine gelince, Boratav’ın ifadesiyle bu plan, “açık pazar koşullarının belirleyeceği bir ihtisaslaşma modeline değil, tüm sektörlerin ve öncelikle sanayinin gelişmesinden türeyen yaygın ve dengeli bir kalkınma sürecine dayanmayı öngör(mektedir).”³²¹ Bu açıdan 1946 planında henüz 1930’ların devletçi geleneğinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği’nin iki ayrı uçta başı çektiği bir dünya düzeninde, Türkiye ABD’nin yanında ve kapitalist düzenin içinde yer almıştır. Bu konumdaki Türkiye’nin ise, yine Boratav’ın deyimiyle 1946 planının “devletçi” niteliklerini benimsemesi mevcut koşullarda mümkün görünmemektedir.³²² Hemen hatırlatmak gerekir ki, zaten bu sebeplerle de plan uygulamaya konmamıştır. Birkaç ay sonrasında 7 Eylül 1946’da ise, yüzde 115.4 oranında devalüasyon yapılmış ve bir ABD Doları’nın TL fiyatı 1.30 TL’den 2.80 TL’ye çıkarılmıştır. Bu devalüasyon, daha sonra göreceğimiz daha liberal nitelikteki kalkınma planının da ilk adımı olacaktır. Bu açıdan, Kepenek ve Yentürk’ün belirttikleri gibi, devalüasyonun asıl nedeni, dışalığa serbesti getirilmesinin doğurabileceği sakıncaları gidermek ve IMF’ye katılma kararı olarak anlaşılmaktadır.³²³ Çünkü, bu dönemde ülkenin dışsatım

³¹⁹ Günel Kansu, **Planlı Yıllar**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 28.

³²⁰ Kepenek, Yentürk, **age**, 93.

³²¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 11. baskı (Ankara:İmge, 2007), 97-98.

³²² Boratav, **age**, 98.

³²³ Kepenek, Yentürk, **age**, 121.

ürünlerini satmak konusunda bir problemi yoktur ve öte yandan devalüasyon dış borçların TL karşılığını artırarak borç yükünü de ağırlaştıracaktır.

Hükümetin bu yıllarda uygulamak istediği politikanın esasını dış pazara açılmak ya da bir başka ifadeyle kapitalist sistemle bütünleşmek oluşturmaktadır. Nitekim bu politik değişikliği gerçekleştirmek üzere CHP Hükümeti 1947 yılında daha liberal iktisatçılardan oluşan bir kadroya özel teşebbüsün rolünün ve önceliğinin vurgulandığı *Türkiye Kalkınma Planı*'nı hazırlatacaktır.³²⁴ Bu açıdan Boratav, planın niteliksel değişimini belirleyen 1947 CHP Kurultay'ını bir dönüşüm noktası olarak değerlendirmektedir:

“ (...) parti dışında solcu ve ilerici akımların tasfiyesinden, parti içinde de reformcu ve demokrat grupların etkisiz bırakılmasından sonra yapılan Kurultay, sermaye çevrelerinin ekonomik taleplerinin pek çoğunu benim(semekte) ve devletçiliği esas olarak özel teşebbüse yardım etmeye dönük bir ilke olarak yeni baştan yorumla(maktadır).”³²⁵

Hükümet'in 1947 yılındaki kalkınma planını hazırlatmasında yerli sermaye çevrelerinin taleplerinin yanı sıra, özellikle dış yardım veren kuruluşların istekleri belirleyici olacaktır. Bu bakımdan plan, adeta dış yardım ve kredi verecek kuruluşların isteklerine göre düzenlenecektir.³²⁶ Nitekim Türkiye, aynı yıl IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne ve 1952'de de NATO'ya üye olarak kapitalist dünyadaki yerini kesin bir şekilde belirleyecektir.

1947 yılından itibaren başlayan dönüşüm, iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi ve muhalefet partisi Demokrat Parti arasında kalkınma konusundaki benzerlikleri de ortaya koymuştur. Bir başka ifadeyle, 1930'lu yılların “devletçi” anlayışıyla bütünleşmiş olan CHP, ekonomi politikası olarak 1947 yılından itibaren özel sermayeye yönelik, liberal bir yaklaşımı benimseyerek, Demokrat Parti'nin ekonomi anlayışına yaklaşmaktadır. Boratav, bu konuda şöyle demektedir:

“1948 yılında bir Türkiye İktisat Kongresi düzenleyerek devletin ekonomik işlevlerinin tek tek sayılarak sınırlanmasını talep eden İstanbul Tüccar Derneği'nin önerileri ile CHP ve DP'nin bu yıllardaki iktisadi platformları arasında büyük bir paralellik vardır.”³²⁷

Bu anlamda DP'nin ekonomi politikasını bir kırılma noktası değil, CHP'nin son yıllarda değişen politikasının bir devamı olarak değerlendirmek gereklidir.

³²⁴ Boratav, **age**, 98.

³²⁵ **age**, 398.

³²⁶ Planda, yatırımların finansmanının %49 gibi bir bölümünün dış kredi ve yardımlardan sağlanacağı belirtilmektedir. (Kepenek, Yentürk, **age**, 94.)

³²⁷ Boratav, **age**, 98.

4.1.2. Demokrat Parti Dönemi'nde Kalkınma Düşüncesi

Demokrat Parti 1950 yılında kalkınma ve demokrasi sloganıyla iktidara gelir.³²⁸ Gerçekten de Parti, iktidarının ilk yıllarında ABD ve dünya kapitalizmiyle iyi ilişkiler kurmuş ve dış yardımların bolluğuna bağlı olarak ekonomik büyümeyi sağlayabilmiştir.

Keyder, bu dönemde Amerika'nın Türkiye için öngördüğü ekonomik modeli şu şekilde açıklamaktadır: “Türkiye ekonomisi korunmadan yaşamak zorundaydı ve dünya pazarı içinde uzmanlaşmalıydı; bu gündem, yatırımların verimsiz fabrikalara değil, tarıma ve tarıma dayalı sanayiye yapılacağı demektir.”³²⁹ Bu dönemde, tarım kesimi hızlı makineleşme, özellikle traktör kullanımındaki artış; ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla köklü değişimler meydana gelmiştir. Bu sürecin en dikkat çekici sonuçları kırsal kesimin pazara açılması ve hızlı kentleşme olmuştur. Sanayide ise, temel tüketim mallarının yerli üretimi özel kesimin de katılımıyla bir ivme kazanmıştır.³³⁰ Ancak 1954 yılına kadar, yıldan yıla artan Amerikan yardımları sayesinde olduça önemli ekonomik gelişmeler sağlayan DP iktidarı, 1954 yılından sonra gerek dünya fiyatlarındaki değişimler, gerekse dış yardımlardaki görece azalmalar nedeniyle bu başarıyı sürdürmeyecektir. Bu yıldan itibaren dış ticarete liberal uygulamalardan vazgeçilecek ve birtakım devletçi tedbirler alınacaktır. Bu anlamda alınan devletçi tedbirlerden biri, ithalat üzerine konulan kısıtlamalardır. Ayrıca hükümet, tarım kredilerini genişletmek, fiyat

³²⁸ Birinci Adnan Menderes Hükümeti'nin programında şöyle denilmektedir: “(...) nitekim memleketimizin geniş imkanlarıyla milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa, uzun yılların beyhude sarfedilmiş olduğuna ve hatta memleketin tabii inkişaf seyrinin hatalı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek icabediyor. (...) zamanla müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devletin; masrafları mütemadiyen arttırarak memleketi borçlanma yoluna sokmuş olmasını ve iş ve istihsal hayatını kısırlaştırarak iktisadi kaynaklarımızın gelişmesine engel olmuş bulunmasını tabii görmek lazımdır.” (İsmail Arar (der.), **Hükümet Programları 1920-1965**, (İstanbul: Burçak, 1968, 211.) Menderes Hükümeti'nin Türkiye'nin kalkınması için öngördüğü program ise dört esasta toplanmaktadır: “ 1. Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçelerini iktisadi bünyemizin takatiyle mütenasip ve hakiki manasıyla muvazeneli bir hale getirmek, 2. İktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek, 3. İktisadi cihazlanmamız için devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisat memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak, 4. İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak. (age, 215.)

³²⁹ Keyder, age, 149-150.

³³⁰ Kepenek, Yentürk, age, 91.

destekleme politikasını sürdürmek ve kamu yatırımlarını arttırmak suretiyle de devletçi uygulamaları sürdürmüştür.³³¹

1950’li yılların sonuna gelindiğinde ise, enflasyonist büyümenin sonuçları iyice görünür hale gelir ve Keyder’in ifadesiyle, DP’nin uyguladığı politikalardan en kazançlı çıkan kesimlerin başında gelen sanayi burjuvazisi bile gelişigüzel kredi politikalarından memnun görünmemektedir. Öte yandan, yine Keyder’in dikkat çektiği gibi DP, her yıl artan oranlarda yardım alabilmek için için ABD Hükümeti’ne ve OECD’ye başvurmaktadır.³³² Bu koşullarda, borç veren ve yardımda bulunan uluslararası kuruluşlar, ekonomiyi disipline edebilmek amacıyla Türkiye’ye plan yapmasını önermişlerdir. Bu açıdan yapılacak bir plan ile, büyük ölçüde dış yardım ve kredilere bağlı olan ekonominin kırılgan noktaları daha iyi ortaya çıkacak, kamu harcamalarının miktarı uluslararası kuruluşlarca ayarlanabilecektir. Aslında bu kuruluşların daha önceden de bu yönde talepleri olmuştur. Özellikle IMF’nin, 1954 yılından itibaren başlayan ekonomide istikrar önlemlerinin alınması yönündeki baskıları, bu yıllarda iyiden iyiye artmıştır. Nitekim bu gelişmeler sonucunda, Hükümet 14 Ağustos 1958’de bir dizi istikrar önlemleri içeren ve en önemli maddesi de Türk Lirası’nın devalüasyonu olan bir ekonomi pakedini yürürlüğe koymuştur. Bu istikrar programının en önemli ve ilginç yanlarından biri ise, kamu harcamalarının bir kalkınma planı çerçevesinde ele alınmasını öngörmesidir.³³³

Başbakan Adnan Menderes’e planlama konusunda yapılan baskılar sonucunda, nihayet kalkınma alanında çok önemli çalışmaları olan ve az gelişmiş ülkelerin pek çoğunun kendisine danıştığı Profesör Jan Tinbergen Türkiye’ye davet edilecektir. İlginç olan bir nokta ise, Tinbergen’i Türkiye’ye davet etmesine rağmen hükümet, profesörün üniversitelerle iletişime geçerek, kalkınma konusundaki fikirlerini almasını istememektedir.³³⁴ Hükümetin o dönemde planlama konusuna mesafeli durmasının ve Tinbergen’in üniversitelerle temasta olmamasını istemesinin nedeni ise, DP’nin özellikle son yıllardaki ekonomi politikalarının, üniversitelerde akademisyenler, Forum dergisi çevresinde toplanan aydınlar ve en nihayet muhalefet

³³¹ Keyder, **age**, 167.

³³² Keyder, **age**, 168.

³³³ Kepenek, Yentürk, **age**, 124-125.

³³⁴ Necat Erder, Attila Karaosmanoğlu, Ayhan Çilingiroğlu, Attila Sönmez, **Planlı Kalkınma Serüveni: 1960’larda Türkiye’de Planlama Deneyimi (Panel)**, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 12.

partisi CHP tarafından yoğun bir şekilde eleştiriliyor oluşudur.³³⁵ Buna rağmen Tinbergen Türkiye’de bulunduğu dönemde, İktisat Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi dergilerinde kalkınma konusunda yazılan yazıları okuyacak ve yazılarını okuduğu Sadun Aren, Nejat Bengül, Besim Üstünel ve Attila Karaosmanoğlu ile görüşecek ve plan hazırlıklarının bu kişilerin katkıları ile genişletilmesini isteyecektir.³³⁶ Tinbergen’in görüştüğü bu iktisatçılar özellikle anlamlıdır, çünkü daha sonra bu kişilerin bazıları 1960 müdahalesi sonrasında kurulacak Devlet Planlama Teşkilatı’nda görevler alacak, bazıları 1961 yılında bir bildiri ile yayın hayatına başlayacak Yön Dergisi etrafında toplanacaklar ya da yine 1961 yılında kurulacak olan Türkiye İşçi Partisi’nin üyesi olacaklardır.

Gerçekten de, Demokrat Parti iktidarının özellikle son yıllarına bakıldığında, hem demokratik sistemin işleyişindeki problemler hem de kapitalizmin rasyonel şekilde yönetilmesi konusundaki sıkıntılar sebebiyle, CHP ve özellikle Forum Dergisi çevresindeki aydınlar tarafından çok geniş bir muhalefetin olduğu görülür. Forum Dergisi’nin ilk sayılarından itibaren, Türkiye’nin kalkınma problemi, planlamanın gerekliliği düşüncesi, ihtiyaç duyulan iktisadi sistemin nitelikleri gibi pek çok konuda tartışmalar yapılır ve çok sayıda inceleme yazısı yayımlanır.³³⁷ Forum dergisinin öngörülerine bakıldığında ise, Demokrat Parti’nin temelsiz ya da dizginsiz liberalizmi yerine, devletin ekonomide aktif rolünün olduğu ve bunun bir plan çerçevesinde demokratik yollarla uygulandığı bir sistemden yana olduğu söylenebilir.³³⁸ Gerçekten de bu dönemde Demokrat Parti hükümetinin uyguladığı plansız ekonomi politikaları o denli şiddetle eleştirilmektedir ki, 1950’ler ortalarından itibaren yeni bir muhalefet

³³⁵ Daha sonra göreceğimiz gibi DP iktidarının özellikle son yıllarında, Forum dergisinde sık sık “devletçi” politikaların ve planlamanın gerekliliği vurgulayan yazılar yazılmaktadır.

³³⁶ Necat Erder, Attila Karaosmanoğlu, Ayhan Çilingiroğlu, Attila Sönmez, **Planlı Kalkınma Serüveni: 1960’larda Türkiye’de Planlama Deneyimi (Panel)**, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 12.

³³⁷ İlk yıllarda dergide bu konudaki tartışmalara dair yayımlanan inceleme yazılarından bazıları şunlardır: Osman Okyar, “Türkiye’de Devletçilik ve Liberalizm”, **Forum**, sayı:8, 15 Temmuz 1954; Besim Üstünel, “İktisadi Kalkınmanın Yükü”, **Forum**, sayı:11, 1 Eylül 1954; “Planlı İktisat Rejimi”, **Forum**, sayı:16, 15 Kasım 1954; Erol Maker, “İktisadi Kalkınma ve Tediye Muvazanesi”, **Forum**, sayı:21, 1 Şubat 1955; Aydın Yalçın, “İktisadi Gelişmemizin Özellikleri”, **Forum**, sayı:23, 1 Mart 1955; Nejat Bengül, “İktisadi Gelişmemize Dair”, sayı:25, 1 Nisan 1955; Osman Okyar, “İktisadi Plancılığımızın Şekil ve Muhteva Meseleleri”, **Forum**, sayı:31, 1 Temmuz 1955; Osman Okyar, “İktisadi Planın Hazırlanması ve Tatbiki Üzerine Düşünceler”, **Forum**, sayı:37, 1 Ekim 1955; Aydın Yalçın, “İktisadi Gelişme Meselesi Üzerine Bir Konferans”, **Forum**, sayı: 41, 1 Aralık 1955; Cahit Talas, “Milletlerarası Çalışma Teşkilatı, Sosyal Barış ve Kalkınmanın Yükü”, **Forum**, sayı:42, 15 Aralık 1955; Aydın Yalçın, “Köyü Kalkındırma Muamması”, **Forum**, sayı:43, 1 Ocak 1956; Doğan Avcıoğlu, “Prof. Myrdal ve Kalkınma Meselesi”, **Forum**, sayı:44, 15 Ocak 1956; Aydın Yalçın, “İktisadi Planlama ve Kalkınma”, **Forum**, sayı:49, 1 Nisan 1956.

³³⁸ Erder ve diğ., **age**, x.

odağı yaratmak isteyen Hürriyet Partisi de bir “ön plan” hazırlayarak planlamanın nedenli hayati bir gereklilik olduğunu göstermek istemiştir.³³⁹

4.1.3. Planlamaya Geçiş

1950’lerin sonlarındaki bu iç muhalefet koşullarında ve uluslararası kapitalist kuruluşların baskısıyla planlamaya girişen Menderes’in oluşturduğu komisyonun çalışmaları ise, henüz fazla ileriye gidmeden 27 Mayıs 1960 müdahalesi gerçekleşmiştir. 27 Mayıs ile birlikte geline süreçte, CHP’nin devletçi geleneğinden devraldığı mirastan ve Forum dergisi etrafında toplanan aydınların DP’ye olan eleştirilerinden etkilenen Milli Birlik Komitesi üyeleri, DP döneminin dizginsiz liberalizminin yerine, ekonomiyi akılcı bir şekilde yönlendirecek mekanizmaları harekete geçirip, ülkenin dünya kapitalist sistemindeki yerini korumayı amaçlamışlardır. Bu amaçla, Anayasa’dan önce Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.³⁴⁰

27 Mayıs müdahalesinin ardından planlamanın anayasaya girişi, Türkiye’de yeni bir iktisadi anlayışın da ortaya çıkışını sağlayacaktır.³⁴¹ Bu tarihten itibaren Türkiye’nin kalkınma probleminin merkezi aracı planlama olacaktır. Öyle ki, 1962 yılında çıkarılan 77 sayılı yasa ile, kalkınma planlarının TBMM’de görüşülmesi sırasında, politikacıların “planın bütünlüğü”nü bozmaya yönelik her türlü girişimlerini önleyici bir tedbir alınmıştır. Kansu’ya göre bu yasanın çıkarılmasının pratikteki anlamı ise, milletvekillerinin planların içeriğine yönelik değişiklik önerilerinin DPT katılmadığı takdirde yasalaşmasının mümkün olmadığıdır.³⁴²

³³⁹ Kansu, *age*, 36.

³⁴⁰ Erder, ve diğ., *age*, 7.

³⁴¹ Milli Birlik Komitesi üyeleri, henüz 11 Temmuz 1960 tarihinde gerçekleşen ilk toplantıda, planlama teşkilatının çok yakında bir kanunla oluşturulacağını bundan böyle ülkenin kalkınmasının bir plan çerçevesine oturtulacağını belirtmektedirler: “(...) memleket iktisadiyatının ahenkli bir surette gelişmesi ve halkımızın tüm olarak, hakiki refaha doğru ilerleyebilmesi için, yatırımları şahsi, indi ve iç politika mülahazalarından kurtarıp rasyonel ve planlı bir temel üzerine oturtmak, çok ehemmiyet verdiğimiz bir esastır. Bu maksatla pek yakında, bir İktisadi Planlama Dairesinin kuruluş kanunu, yüksek tetkik ve tasviplerinize sunulacaktır. (...) ziraat, sanayi, ulaştırma, bayındırlık ve imar işlerimiz, umumi bir kalkınma planı çerçevesi içine alınacaktır.” (Arar, *age*, 320.)

³⁴² Kansu, 1960’larda yasaya rağmen mecliste planlara dair yapılan ufak tefek rötuşlar göz ardı edildiğinde genellikle plancıların isteklerinin galip geldiğini de belirtmektedir. (Kansu, *age*, 65.) Bu açıdan bakıldığında 1960’tan itibaren planlamanın Türkiye siyasetindeki temel yeri daha iyi anlaşılabilir. Öte yanda daha sonra göreceğimiz gibi planlama anlayışı, plancıların kişilik özelliklerinden dolayı da farklı algılanabilmektedir. Daha sonra görebileceğimiz gibi, Yön çevresindeki aydınların DPT’nin ilk plancılarının sol eğilimli kişiler olmasından dolayı destekledikleri hissedilmektedir.

Gerçekten de, DPT'nin kuruluşuyla birlikte planlama, siyasetin tam merkezinde yer alan bir konu olmaya başlamıştır. Öte yanda bu dönemde planlamanın sosyalizme özgü bir araç olduğu yönünde bir düşünce de söz konusudur. Örneğin, Necat Erder'in Attila Sönmez'in bir konuşmasıyla ilgili anısı, bu bakımdan ilginçtir: "Attila Sönmez hatırlar mı bilmiyorum; Halkevi'nde bir konuşma yapmıştı, 'Bu plan niye sosyalist?' diye soruyorlardı. 'Kapitalist bir ülkede sosyalist plan hazırlanır mı?' yanıtını verdi."

343

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, sosyalist bir plan değildir ancak bazı toplumcu yönleri de dikkat çekicidir. Bu nedenle, bu ilk planın özellikleri üzerinde kısaca durmak gereklidir. Çünkü ilk plan dönemi, hem plancıların kişisel özellikleri sebebiyle, hem de planın içeriği açısından kendisinden sonraki planlardan hep farklı değerlendirilecektir.

Birinci Kalkınma Planı 1963-1967 yıllarını kapsar. Bundan önce Plancılar, 1962'de bir yıllık bir geçiş programı öngörürler. 15 yıllık bir perspektifte düşünülen plan, 5'er yıllık dönemler halinde tasarlanmıştır. Birinci Plan, daha önceki sanayileşme ya da kalkınma planlarından farklı olarak özellikle dış yardımlar ve krediler konusunda uluslararası kuruluşların desteğini almanın önemli bir yer tuttuğu ve planı da büyük ölçüde onun şekillendirdiği bir güdü ile tasarlanmamıştır. Bu anlamda AID (Amerikan Yardım Örgütü), OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) gibi kuruluşların plan önerilerine önem verilmemiştir.³⁴⁴ Bu açıdan belirtilmesi gereken bir nokta da, plancıların birinci beş yıllık planı hazırlamadan önce yurtdışında yaptıkları gezilerin ve araştırmaların planın içeriğine olan etkisidir. Bu gezilerden Attila Karaosmanoğlu ve Necat Erder'in 1961 yılında Hindistan'a yaptıkları ziyaretin özel bir anlamı vardır. Belirtmek gerekir ki aslında planın hazırlanmasından önce bu tip gezilerin yapılmasını Amerikan Yardım Teşkilatı (AID) önermiş ve finanse etmek istemiştir. AID'in bu açıdan ziyaret edilmesini önerdiği ülkeler ise, Porto Rico, Hollanda ve Fransa'dır. Ancak anlaşılan o ki, DPT'nin önde gelen uzmanları, Türkiye'nin kalkınma problemini çözebilmek için yapılması gereken plan için çok daha farklı ülkelere bakılması gerektiğini düşünmektedirler. Bu açıdan plancılar, önerilen bu ülkeler yerine Polonya, İsrail, Hindistan, Pakistan ve o sıralarda Jan Tinbergen'in danışmanlık yapmakta olduğu Mısır'ı önermişlerdir. Bunun üzerine,

³⁴³ Erder, ve diğ., **age**, 11.

³⁴⁴ **age**, 8.

AID yetkilileri komünist bir ülke olan Polonya'ya yapılacak ziyareti finanse edemeyeceklerini belirterek geri çekilmişlerdir.³⁴⁵ Hindistan ziyareti, çıkan öneriler açısından anlamlı kabul edilebilir. Karaosmanoğlu ve Erder, Hindistan'ı ziyaretleri sırasında ülkenin planlama teşkilatının (Indian Planning Commission) yöneticileri ve uzmanlarını tanıma olanağı bulmuşlardır. Öte yanda ülkenin başbakanı ve aynı zamanda planlama komisyonunun da başkanı olan Nehru ile de görüşmüşlerdir.

Dönemin Hindistan'ına bakıldığında, 1950 gibi erken bir tarihte kurulan Planlama komisyonunun yönlendiriciliğinde beş yıllık planlar uygulayan ve planlama deneyimi konusunda başarılı olarak kabul edilebilecek bir Üçüncü Dünya ülkesi karşımıza çıkar. Bu açıdan plancıların gözünde Hindistan gibi gerikalmış bir ülkenin elde ettiği kalkınma başarısı oldukça dikkat çekicidir Plancıların Nehru ile görüşmeleri ise o dönemde ulusal kalkınmanın (ve onun bir aracı olarak planlamanın) Üçüncü Dünya'daki önemini göstermektedir. Örneğin Kansu, Nehru'nun Türkiye'den giden plancılara şu tavsiyeyi verdiğini aktarır: “ Kendi planlarınızı kendiniz yapın”.³⁴⁶

Planın içeriğine bakıldığında, Türkiye ekonomisinin uzun vadeli bir dönem içinde dengeli biçimde gelişmesi ve köklü reformların gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Bu reformlar arasında, Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin yeniden yapılandırılması, vergi reformu, toprak reformu gibi önemli konular vardır. Ancak plan, geçmişteki plan deneylerinden farklı olarak salt bir sanayi ya da ekonomik kalkınma planı değildir. Bu açıdan planın önemli bir özelliği de, kalkınmayı sosyal veçheleriyle birlikte ele almasıdır. Planın bir bütünselliği vardır; örneğin eğitim, sağlık gibi sosyal konular da ekonomik yapıyla bir bütünlük içinde ele alınmaktadır.³⁴⁷ Bu anlamda, birinci planın hem kendinden önceki plan girişimlerinden, hem de planlama dönemi süresince kendinden sonraki dönemlerde yapılacak planlardan ayırt edici bir özelliği daha ortaya çıkmaktadır. Bunun bir ifadesi olarak Boratav, 1962-1976 dönemini planlama dönemleri üzerinden değerlendirmenin anlamlı olmayacağını, ilk plan dışında diğerlerinin benzer içerikte olduğunu belirtmiştir.³⁴⁸ Bir başka ifadeyle,

³⁴⁵ Kansu, **age**, 94. Ancak plancıların da önerdikleri tüm ülkelerin gezilmesi mümkün olmamıştır. Mısır ve İsrail'den birisine gidene diğer ülke vize vermediğinden bunlar da iptal edilmek durumunda kalmıştır.

³⁴⁶ Kansu, **age**, 94. Nehru'nun gerçekten vurguladığı en önemli nokta bağımsızlıktır. Hemen belirtmeli ki, o sıralarda Hindistan Planlama Teşkilatı'nda da sadece bir tek yabancı uzman çalışmaktadır. Kansu'nun aktardığı gibi Nehru büyük ihtimalle Pakistan'ı kastederek şöyle demiştir: “ Bu işi başkalarına havale edenlerin ne hale düşüklerini görüyorsunuz...”.

³⁴⁷ Erder ve diğ. **age**, xiii.

³⁴⁸ Boratav, **age**, s. 126. Birinci plandaki yaklaşım, plancıların da istifası ile ikinci ve üçüncü plan dönemlerinde sürdürülmemiş ve kamu kesimini özel sermaye birikiminin gelişmesine yardımcı bir rol

birinci planı kapsayan yılların, Türkiye’de planlama uygulamasının tek “radikal” dönemi, olduğu söylenebilir. Bu açıdan birinci plan, hem toplumsal konulardaki yaklaşımı ile hem de ekonomide kamu yatırımları ve devlet işletmeciliği öngören ithal ikameci sanayileşme politikası ile dönemin solcularının da dikkatini çekecektir.³⁴⁹

4.2. 1945 Sonrasında Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya ülkelerinde kalkınma başat bir hedef haline gelmiştir. Türkiye Solunda da kalkınma ve sanayileşme probleminin gündeme gelişi, yine bu dönemlere rastlamaktadır. 1946’da kurulan iki önemli sosyalist parti; Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist ve Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) programlarında sosyalizme geçiş sürecinde yapılacak reformlar çerçevesinde (genellikle Klasik Marksist anlayışın dışına çıkmadan) oldukça yüzeysel ve içkin bir kalkınma perspektifi bulmak mümkündür. 1954 yılında kurulan Vatan Partisi (VP)’nin programı ise, kalkınma ve sanayileşme problemine verdiği dikkat çekici ağırlık ile artık sol partiler açısından bir kırılma noktasını ifade etmektedir.

4.2.1. Kalkınma Yaklaşımında Bir Geçiş Dönemi: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisi Programlarında “Kalkınma”

1945 yılında çok partili siyasi düzene geçiş kararının alınması, genel siyasi havada da bir yumuşama yaratır. Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişikliklerle “sınıf esasına dayalı” dernekler kurma yasağının da kaldırılmasıyla birlikte, 1946’nın oldukça özgür siyasi iklimin de ardı ardına sosyalist partiler de kurulmaya başlamıştır. Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) bunların en dikkat çekicileridir. Bu partiler, hemen birkaç ay sonrasında pek bir siyasi faaliyet göstermeden ve programlarını geliştiremeden Aralık 1946’da sıkı yönetim tarafından kapatılmalarına rağmen, parti programları İkinci Dünya Savaşı’nın hemen

olarak gören bir yaklaşım benimsenecektir. Yalçın Küçük, ikinci ve üçüncü planlar için bu sebeple “sarı plan” ifadesini kullanır. Yalçın Küçük, **Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, (İstanbul: Bilim Yayınları, 1975).

³⁴⁹ Daha sonra görüleceği gibi, Yön Dergisi sayfalarında Birinci Beş yıllık Planı hazırlayan plancıların istifası öfkeyle karşılanmış ve beş yıllık dönem süresince hükümetin plana uymayan tüm politikaları eleştirilmiştir. Diğer taraftan, Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı’nı hazırlayan plancıların Yön Dergisi çevresinde olduğu da bilinmektedir. Örneğin Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı Osman Nuri Torun Yön Bildirisi’ni imzalayan aydınlar arasındadır.

sonrasında sosyalist perspektiften kalkınma sorunun ne şekilde ele alındığını göstermesi açısından anlamlıdır.³⁵⁰

İki önemli sosyalist partiden birincisi Esat Adil'in 14 Mayıs 1946'da kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi'dir. Parti ana prensiplerini ilk beş maddesinde şu şekilde belirlemektedir;

1. "Türkiye Cumhuriyeti'ni tam bir halk devleti haline getirmek"
2. "Vatandaşların ferdi gelişmelerini köstekleyen bütün sebepleri ve her türlü iktisadi ve içtimai adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek"
3. "Milli beraberliğin siyasi ve iktisadi tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak"
4. "Bütün yeryüzü halk kitlelerinin emperyalist ve istismarcı tecavüzlere karşı işbirliği etmek"
5. "Doğüstü bir varlığa inanmak veya inanmamak hususunda fertlerin mutlak bir vicdan hürriyetine sahip olmalarını (sağlamak)"³⁵¹

TSP programında belirlenen bu ana ilkelerin gerçekleşmesi için ise belli başlı iktisadi önlemlere başvurulacağı şu şekilde belirtilmektedir:

"(...) milli servetin muayyen bir zümrenin inhisarı altında bulunmasına ve israfına sebep olan, umumi refahı zorlaştıran büyük istihsal vasıtaları (büyük arazi, fabrika, banka, umumi nakil vasıtaları, madenler vesaire gibi), derece derece kamulaştırılacak, millet namına işletilecektir."³⁵²

TSP'nin ekonomi politikasına bakıldığında, geniş çaplı devletleştirmeler ve milli kalkınmayı yönlendirecek planlı bir iktisat sisteminin öngörüldüğü dikkat çekmektedir: " (...) umumi ihtiyaçların tatminini ve milli kalkınmayı kolaylaştıran planlı iktisat sistemini kabul etmek ve tatbik etmek"³⁵³. Öte yanda program hem

³⁵⁰ Öte yanda hatırlatmak gerekebilir ki, bu iki sosyalist parti deneyleri 1961 yılında kurulacak olan Türkiye İşçi Partisi'nin de oluşumunu ve gelişimini etkileyen miraslardan biri olacaktır. Artun Ünsal'ın belirttiği gibi, TSP'nin yayın organı olan Gün dergisi yazarlarından Kemal Sülker ya da TSEKP'nin Söz dergisine katkıda bulunan Behice Boran ve Adnan Cemgil'in TİP çatısı altında toplanacakları unutulmamalıdır. (Ünsal, **age**, 57.) Dolayısıyla iki partinin kalkınma görüşlerinin ele alınması, gelecekte bu görüşün ne şekilde değiştiğinin ve yeni müdahalelerle ne yönde geliştirildiğinin bir kanıtı olacaktır. Ancak elbette TİP'in, bu iki parti deneyinin doğrudan bir devamı olarak kabul edilmesi doğru olmayacaksa da, bu mirastan izler de taşıdığı da unutulmamalıdır.

³⁵¹ Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, (İstanbul: May Yayınları, 1974), 216.

³⁵² **age**, 216.

³⁵³ **age**, 217.

üretim hem de tüketimi geniş ölçüde kooperatifleştirmek suretiyle bütün iş şubelerinde sendikalar ve birlikler meydana getirmeyi amaçlamaktadır.³⁵⁴

20 Haziran 1946'da Şefik Hüsnü öncülüğünde kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) ise, programında partinin “uzak gayesi”ni şöyle belirtmektedir:

“ geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade yoksullaşması sonucunu doğuran iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak, büyük istihlal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek, bir sosyalist demokrasi içinde, bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mesut bir hayat sağlamak.”³⁵⁵

Ancak, TSEKP'nin uzun vadeli bu hedeflerin gerçekleşmesinin sosyalizme geçiş ile mümkün olacağı da parti programının bir sonraki maddesinden anlaşılmaktadır. Bu sebeple TSEKP, sosyalizme geçişin iktisadi ve siyasi koşullarının henüz olgunlaşmadığı bir ülkede, bu geçişe zemin oluşturacak bir kısa vadeli hedefler programı da ortaya koymaktadır.

TSEKP adına “halkçı bir devletçilik” dediği ve bu devrede emekçi faaliyetlerinin örgütlendiği bir geçiş aşaması öngörmektedir. Bu devrenin nihai amacı ise, partinin kısa vadeli hedeflerinde belirtildiği üzere, “sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak” tır.³⁵⁶ TSEKP programına göre halk devletçiliği, “milli istihlal hacmini arttırmak, taşıma ve belediye vazifeleri ücretlerini düşürmek, emekçi ve köylülerin satın alma kabiliyetlerini yükseltmek, fiyatları düşük bir seviyede tutmak ve nihayet çalışan kitleleri süratle teknik ve kültürel bakımlardan en ileri memleketlerdeki kardeşleri seviyesine çıkarmak” için çalışacaktır.³⁵⁷

Görüldüğü gibi, TSEKP'nin öngördüğü geçiş devresi “emekçi halk sınıfları” yararına çalışan bir devletçi dönem olarak tanımlanabilir. Devletçilik dönemi parti tarafından aynı zamanda kalkınmanın da motoru olarak görülmektedir. Bu dönemde devlet, ekonominin kilit sektörlerini ele geçirecek ve ekonomiye yön veren başlıca unsur olacaktır. Öte yandan devletçi uygulamalarla birlikte hemen akla gelen, devletin üretim ve fiyat hareketlerindeki düzenleyici rolü de TSEKP programında vurgulanmıştır.

³⁵⁴ age, 217.

³⁵⁵ “Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Programı” (1946), **İlke Dergisi**, cilt 2, sayı:7, 1974 Temmuz, 29.

³⁵⁶ age, 30.

³⁵⁷ age, 30.

Programın “kalkınma” düşüncesi açısından ele alabileceğimiz bir başka önemli maddesi de, ilk maddede ekonomideki rolü vurgulanan devletin, görevlerinin biraz daha ayrıntılandırıldığı üçüncü maddedir. Öte yanda bu madde, sanayileşme ve ağır sanayide devletin kontrolü konusuna da dikkat çekmesi bakımından önemlidir: “ (...) büyük ağır sanayii (makine, demir, çelik ve muharrik kuvvet sanayii) kurmak³⁵⁸

TSP ve TSEKP kurucularının TKP geleneğinden gelen kişiler olması sebebiyle, bu parti programlarının 1931 tarihli TKP programlarıyla karşılaştırılması, geçen on beş yıllık süre içinde “kalkınma” düşüncesinin gelişimi konusunda da bir fikir verecektir. Bu açıdan, TKP (1931) programı ile karşılaştırıldığında, savaş sonrası ekonomik kalkınma düşüncesinin silik de olsa izleri, 1946 yılında kurulan TSP ve TSEKP programlarında görülmektedir. Programlarda iktisadi hayatın, üretim hedefleriyle belirlendiği, ağır sanayide kilit sektörlerde devlet mülkiyetinin şart koşulduğu ve TSP programında bir planlamanın da öngörüldüğü görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu partiler, Türkiye’de sol parti programlarında kalkınma düşüncesinin bir program haline gelmesinde bir geçiş döneminin ürünleri kabul edilebilir. Öte yanda hemen belirtmek gerekir ki, özellikle TSEKP programından daha da net bir şekilde görülebileceği gibi sanayileşme, üretimin arttırılması, devletleştirme gibi uygulamalar bir aşamalı devrimci programın kısa vadede yerine getirilmesi gereken unsurları olarak da düşünülmelidir. TSEKP programında, “halkçı devletçilik” adı verilen bu aşama sosyalist düzeni kurmayı sağlayacak bir geçiş aşaması olarak öngörülmektedir. Bu açıdan, programlarda kalkınma bir bağımsız hedef olmaktan çok, sosyalizme bağlı içkin bir hedef olarak göze çarpmaktadır.

Buna rağmen 1931 yılının TKP programı ile karşılaştırıldığında, bu iki partinin ekonomik kalkınma konusunu daha merkezi bir konumda tuttukları ve sanayileşmeyi daha ayrıntılı ele aldıkları görülmektedir. Denebilir ki, Sovyetler Birliği’nin 1930’larda başlattığı büyük sınai atılımın başarısı, sosyalist partilerin de sanayileşme ve planlama gibi kavramlara daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur. Bir başka ifadeyle, “Tek Ülkede Sosyalizm” teorisinin Sovyetler Birliği’nin sanayileşme pratiği ile kanıtlanmış kabul edilmesi sonucu devrim yapan diğer ülkeler için de benzer bir gelişme yolu çekici hale gelmiştir.

³⁵⁸ age, 30.

Son olarak bir sonraki bölümde Vatan Partisi programında tam anlamıyla hedef bir program haline gelecek olan sanayileşmenin sınırlı da olsa ilk nüveleri 1946'da kurulmuş bu parti programlarında fark edilmektedir.³⁵⁹

4.2.2. “Kalkınma”da Bir Kırılma Noktası: Vatan Partisi Programı

Vatan Partisi, Dr. Hikmet Kıvılcımlı tarafından 1954 yılında kurulur. Vatan Partisi Programının kalkınma düşüncesi açısından iki önemli yanı vardır. Bunlardan birincisi, Kıvılcımlı'nın düşünsel evriminde bir kırılma noktasını ifade ediyor oluşudur. İkincisi de, ilk kez bu parti programında Türkiye’de Marksist kökenli sol partilerde sanayileşme ve kalkınma konusuna temel bir önemin verilmiş olmasıdır. Bu açıdan TSP ve TSEKP programları ile karşılaştırıldığında sanayileşmenin ya da başka bir ifadeyle “iktisadiyatın” VP programındaki temel yeri oldukça dikkat çekicidir.

Vatan Partisi, Türkiye’de 1950’lerin ortalarında “kalkınma” sorununu en temel konulardan biri olarak ele almış ilk sol partilerden biridir. Daha önce TSP ve TSEKP programlarında sadece nüvelerini gördüğümüz kalkınma düşüncesi, Vatan Partisi (VP) programında “Sanayileşme” başlığı altında ayrıntılarıyla ele alınacaktır. Parti programı gelişmişlik üzerine şu tezle başlamaktadır:

“Vatanımızın ‘Amerika’ derecesinde yüksek teknikli medeniyet kurmasından bahsediliyor. Lakin bir şey unutuluyor: Amerika’yı Amerika yapan hız, Amerikalıların 90 yıl önce köleliği kaldırmak uğruna vatandaş harbini göze alabilmek ile, yani keskin hürriyet kavgası ile başlamıştır.”³⁶⁰

³⁵⁹ Çalışmada 1946 yılının belli başlı iki sosyalist partisine yer verilmiştir. Ancak bunun dışında yine 1946 yılında kurulmuş diğer iki sosyalist partinin de programlarına genel olarak bakıldığında karma ekonomi, devletçilik, sosyal adalet, plan gibi kavramları görmek mümkündür. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ilk sol partilerden biri, Sosyal Adalet Partisi’dir. Şubat 1946’da kurulan parti esas ilkeler olarak, demokrasi, sosyalizm, adalet ve devletçiliği benimsediğini açıklamıştır. Parti, “sosyal adalet” ilkesi gereği kalkınmada öncelikli kesimleri işçi ve topraksız veya az topraklı çiftçi kitleleri olarak belirlemiş; Türk milletinin refahının sağlanması için çözümü “ (...) lüks, fantazi ve israfla mücadele”ye dayanan bir “iktisat planının tatbikinde” görmüştür. (Muzaffer Sencer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, (İstanbul: May Yayınları, 1974), 21 Mayıs 1946’da kurulan bir başka sosyalist parti olan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi ise, parti programının “milli ekonomi ve ekonomik teşekküller” bölümünde devletin ağırlıklı rolünün olduğu bir karma ekonomi sistemini benimsediğini açıklamaktadır. TSİP, “bircümle istihsal kaynaklarımızın”, “devlet sermaye ve rehberliğinin ve hususi sermayenin tam bir iş ve menfaat birliği içinde işletilmesi esası”nda hareketle, “kamu hizmetleri ve sınırlı olmakla birlikte hususi sermayenin de iştiraki ile işletilen İktisadi Anonim Şirket”lerin çalışma alanları dışında bireysel girişimi de desteklediğini belirtmektedir. (Sencer, *age*, 215.)

³⁶⁰ “Vatan Partisi Programı” (1954), **İlke Dergisi**, cilt 2, sayı:7, 1974 Temmuz, 39.

Programa göre, medeniyet ile kalkınma arasında sıkı bir bağlantı vardır. Medeniyete ulaşmak için üç şart gereklidir: “Devletin kırtasiyecisi ve askerci olmayışı (hürriyet ve ucuz devlet) “derebeyi artıklarının giderme” ve “sanayii her şeyden üstün tutma”.”³⁶¹

Partinin “İktisadiyat” adı verilen bölümüne bakıldığında, işsizlik, pahalılık, sanayileşme, şuurlu ticaret, büyük sanayi gibi alt başlıklarda ele alındığı görülür. Parti programına göre sanayileşme, bütün iktisadi problemlerin temelinde bulunan esas sorundur. Geri kalmışlıktan kurtulmak için mutlaka hızla sanayileşmek gereklidir; çünkü “hayat pahasından en az müteessir olanlar sanayi memleketleridir” Öte yanda diğer pek çok iktisadi problemin çözümü de üretimin artırılması ve sanayileşme sayesinde gerçekleşecektir. Örneğin programa göre, işsizliğe çare iş hacmini gerçekten genişletmektir”. Bu anlamda VP programı, ülkenin “ikinci sını kuvayimilliyeye hareketine mecbur” olduğunu öngörmektedir.³⁶²

Vatan Partisi programında sanayileşmenin, ekonomik kalkınmanın merkezinde olduğu görülmektedir:

“Vatan Partisi ağır BÜYÜK SANAYİ, modernleşmemizin temeli ve mihveri sayar. Başka partiler yukarıdan, kırtasiyecisi bezirgan durgunluğuna yaslanarak, kaplumbağa yavaşlığı ile gidişimizi yeterli buluyorlar. Vatan Partisi, birkaç yılda çağ değiştiren Kuvayimilliyeci geleneğimize layık bir hamle ile çalışan halkımızın feragatlı dinamizmini hareketimize motor yapmak istiyor.”³⁶³

Programda sanayileşme ve özellikle de ağır sanayi iktisadi bağımsızlığın temeli sayılmaktadır. Çünkü VP programına göre, “makine yapan memleket, yapmayı haraca bağlayabilir.”³⁶⁴ ; bu anlamda hem siyasi hem de iktisadi bağımsızlığın en önemli koşulu sanayileşmedir.

Ergun Aydınoglu, Vatan Partisi programında “kalkınma” düşüncesinin merkezi bir öneme sahip olmasını, Hikmet Kıvılcımlı’nın düşünsel evrimi açısından şöyle açıklamaktadır:

“Parti programında ‘kalkınma’ sorununun aldığı merkezi yer, onun Yol’da sergilediği programatik perspektiften ayrıldığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle, 1950’lerin Kıvılcımlı’sı, 1950 öncesinin tersine Stalinci ‘aşamalı devrim’ anlayışını kesin bir şekilde benimsemiş bir Marksisttir.”³⁶⁵

Elbette Kıvılcımlı’nın bu düşünsel evriminde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen dünya düzeninin de büyük etkisi vardır. Savaş sonrasında,

³⁶¹ age, 39.

³⁶² age, 46.

³⁶³ age, 47.

³⁶⁴ age, 47.

³⁶⁵ Ergun Aydınoglu, *Sol Hakkında Her Şey Mi?*, (İstanbul: Versus, 2008), 243.

Sovyetler Birliği'nin ABD karşısında sosyalist blokta hızla sanayileşmiş ikinci büyük güç olarak ortaya çıkması, pek çok Üçüncü Dünya ülkesinin “sosyalizm”i az gelişmişliklerine bir çare olarak görmeye başlamasına neden olmuştur. Böylece daha önce “tek ülkede sosyalizm” düşüncesi ile şekillenen bu politika, savaş sonrasında Üçüncü Dünya ülkelerinin az gelişmişlikten kurtulmak amacıyla kendi ulusal kalkınma perspektiflerini kurma çabaları şeklinde bir başka içerik kazanmıştır. Aydınoglu, dünya devriminin algılanması bakımından değişen perspektif açısından bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“İkinci Dünya savaşı öncesine kadar genel olarak her bir ülkenin devrim yolunda yürüyeceği yol, uluslararası sosyalist devrimin bir parçası olmak olarak görülmekteydi. İkinci Dünya savaşından sonra ise her ülkenin devrim yolunda yürüyeceği ‘milli yol’, adeta bütün bir tarihsel dönemi kapsayacak şekilde genişlemiştir.”³⁶⁶

Vatan Partisi programında sanayileşme ve kalkınma konusuna verilen temel yer, bundan altı yıl sonra 1960 yılına gelindiğinde Hikmet Kıvılcımlı'nın Milli Birlik Komitesi'ne yazdığı mektuplarda daha da ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Kıvılcımlı MBK'ne yazdığı mektuplarda, üretim ve dış ticaret ile ilgili artık çok daha ayrıntılı hesaplamalar yapacaktır.³⁶⁷ Kıvılcımlı'nın özellikle ikinci mektubu bu bakımdan adeta kalkınma hedefli bir ekonomik program görünümündedir. Mektubun özellikle “Kendi Kendimize Yardım” ve “Ekonomik” bölümleri dikkat çekicidir. Dış yardımların ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmadığını ayrıntılarıyla açıklamış olan Kıvılcımlı, bu bölümde ülkenin kendi kendisine yeterli bir sanayi düzeyine erişmesinin ve kalkınmasının üç ana formülünü vermektedir: “ Köyde toprak reformu, Kentte şuurlu ticaret, Siyasette ucuz devlet”³⁶⁸ “ Ekonomik” bölümünde ise, “Ağır Sanayi” başlığında kalkınmanın temel problemi de ortaya konmaktadır:”. Kıvılcımlı'ya göre, “ bugün dünyada sanayici ülkeler, mutlaka ağır sanayi, makine yapan sanayi temeline dayanırlar.”³⁶⁹ Bu sebeple Türkiye'de ağır sanayiye geliştirmek

³⁶⁶ age, 260.

³⁶⁷ Kıvılcımlı'nın MBK'ne yazdığı ikinci mektup birkaç ana bölümden oluşan bir kalkınma programı görünümündedir. “Enflasyon Niçin Geldi”, “ Şuursuz Ticaret Nasıl Gitmiyor?”, “Dış Yardımın İç Yüzü”, “ Kendi kendimize Yardım”, “Ekonomik” gibi bölümlerden oluşan mektupta ilk iki bölümde geçmiş dönemlerin değerlendirilmesi yapılmakta, son üç bölümde ise geleceğe yönelik öneriler dile getirilmektedir. Kıvılcımlı özellikle dış ticaret konusunda ayrıntılı olarak durmuş, 1947-1958 yılları arasındaki dış ticaret açıklarını ve Türkiye'nin ticari ilişkilerinin bulunduğu sosyalist ve kapitalist ülkelerle olan ticaret hacmini tablolarla birlikte değerlendirmiştir. “Dış Yardım” konusuna değindiği bir başka bölümde ise, bugüne kadar alınan dış yardımların ülkenin kalkınmasına en ufak bir katkısının olmadığını açıklamaktadır. Kıvılcımlı'ya göre, “dış yardım iktisadi sıkıntılarımızı azaltmamış, ayrıca iktisat dışı baskıları da katmerleştirdi”. (Hikmet Kıvılcımlı, **İkinci Kuvayimilliyeciliğimiz** (İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965), 30.

³⁶⁸ age, 36. Bu üç madde, hatırlanabileceği gibi aynı zamanda Vatan Partisi programının da ana ilkeleridir.

³⁶⁹ age, 43.

ilk ve en önemli hedef olmalıdır. Kıvılcımlı'nın kalkınma probleminin çözümünde ağır sanayiye yaptığı vurgu, hemen ardından mutlaka bir planlama mekanizmasının gerekliliği ile devam ettirilmektedir. Gerçekten de, Kıvılcımlı'nın VP programından biraz daha farklı olarak, MBK'ne mektuplarında planlamaya bir vurgu yaptığı görülmektedir. Kıvılcımlı, planlamanın gerekliliğini şu şekilde ifade etmektedir:

“ İnsan ekonomisinde alet, aygıt, avadanlık kadar plan da baş rolü oynar. Dokumacının örümcekteki farkı, yalnız aletle çalışması değil, o kadar da ve belki ondan da önce kafasında yapacağı işi planlaştırmasıdır.”³⁷⁰

Kıvılcımlı'ya göre, şimdiye kadar planlamayı “esaret” olarak gören politikacılar, plansızlığı “hürriyet” saymışlardır. Oysa Kıvılcımlı için plan, “hürriyetin şuura çıkması” ve “hürriyetin şekil alması” demektir.³⁷¹ Öte yanda belirtmek gerekir ki, Kıvılcımlı'nın MBK'ne yazdığı mektuplarda, “milli kalkınma”, “milli iktisat planı” gibi kavramları artık sık sık vurguladığı da görülmektedir. Oysa Vatan Partisi programına bakıldığında kalkınma düşüncesinin pek çok unsurunu görmekte beraber, bu kavramlara pek yer verilmediği görülmektedir. Ancak 1960 yılına gelindiğinde, “milli kalkınma” ve planlama başat hedefler haline gelmiş gibidir.³⁷² Hem Vatan Partisi programında ve hem de Kıvılcımlı'nın Milli Birlik Komitesi'ne yazdığı mektuplarda sanayileşmenin, bilinçli dış ticaretin ve toprak reformunun tuttuğu yerin ağırlığı dikkate alındığında, 1950'lerin ortalarından itibaren kalkınma hedefinin artık komünistler tarafından da bir programatik perspektif olarak ele alınmaya başlandığı söylenebilir.

³⁷⁰ age, 45.

³⁷¹ age, 45.

³⁷² age, 45-46.

5. 1960'LAR SOLUNDA KALKINMA DÜŞÜNCESİ

Bu bölümde 1960'lar Türkiye solu üç önemli akım üzerinden ele alınacaktır. Bu akımlar, Yön, TİP ve MDD'dir. Bunların kalkınma anlayışları arasındaki farklılıklar ve benzerlikler, beslendikleri ideolojik, siyasi ve entelektüel kaynakları göz önüne alınarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu anlamda hemen girişte, bu üç akımın kalkınma anlayışlarını daha açık bir şekilde ortaya koymak amacıyla birkaç noktaya vurgu yapmakta yarar var.

Yön, TİP ve MDD'nin kalkınma yaklaşımlarını ele alırken iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, her bir akımın politik anlamda beslendiği kaynakların dikkate alınmasının gerekliliğidir. İkincisi de, bu akımların her birinin kalkınma düşüncesi açısından evrimlerini dikkate alarak bir dönemlendirme yapmak zorunluluğudur.

Bu üç akımdan Yöncülerin kalkınma anlayışları değerlendirilirken şüphesiz en önemli zorluk, bu düşüncenin evriminde dikkate alınması gereken belirli değişim ve dönüşümlerin söz konusu olmasından kaynaklanmaktadır. İşte bu noktada Yöncülerin – aynı zamanda TİP ve MDD'nin- politik, ideolojik ve entelektüel olarak beslendikleri kanalları tespit edebilmek önem kazanmaktadır. Bu anlamda Yöncülerin özellikle ilk dönemleri (21 Aralık 1961- 23 Mayıs 1963), sosyalizmden fazlasıyla etkilenmiş bir manzara çizmekle birlikte, başta Avcıoğlu olmak üzere Yöncülerde anti-kapitalizm anlamında bir sosyalizm düşüncesinin oldukça muğlak kaldığı görülmektedir. Örneğin Yön bildirisinde “sosyalizm” kavramından hiç bahsedilmezken, sonraki sayılarda “sosyalizm” *Yön* sayfalarında yoğun bir şekilde ele alınan bir kavram olacak ve hatta bir çok kez “sosyal adalet içinde hızlı kalkınma metodu” olarak tanımlanacaktır. Yöncüler derginin yeniden yayın hayatına başladığı 1964-1967 yıllarında ise Marksist bir dille, adeta MDD'ci kavramlarla konuşmaya başlayacak ancak sonraları Avcıoğlu'nun 1968 yılında yayımlanan *Türkiye'nin Düzeni* kitabında artık sosyalizm kavramına yer verilmeyecektir. Öte yanda 1969 yılından sonra *Devrim* dergisi ile birlikte ordu öncülüğünde bir devrim görüşüne varan Yöncülük düşüncesi, sosyalizmden iyice uzaklaşmıştır.

Yöncü sosyalizmi, TİP'in sosyalizm anlayışından da ayırmak gereklidir. Yön'den farklı olarak TİP sendikacılar tarafından kurulmuş bir partidir. Bir başka ifadeyle parti kuruluşuna işçi önderleri liderlik etmiştir. Yine Şubat 1962'de Aybar'ın başkanlığı ile başlayacak olan dönemde kimileri komünist gelenekten gelen kimileri bağımsız sosyalist pek çok aydın da partiye katılacaktır. Bu anlamda TİP'in gerek işçi hareketinin gerekse komünist hareketin mirasını taşıyan bir parti olduğu ve sosyalizmden büyük ölçüde beslendiği söylenmelidir. TİP'in bu özelliği özellikle önemlidir; çünkü Yöncülerin ve TİP'in zaman zaman söylem düzeyinde birleşen kalkınma önerileri ancak onların politik ve entelektüel kaynakları göz önüne alındığında ayırt edilebilecektir.

MDD ise, Stalinci komünist gelenekten gelen önderlerin başını çektiği bir harekettir. Aşamalı devrimciliğin bu akım üzerindeki hakimiyeti, MDD hareketinin kalkınma anlayışında da kendisini gösterecektir. Bu anlamda diğer iki akımdan keskin bir şekilde ayrılan MDD hareketi, kalkınma sorununu ayrı bir reformlar bütünü olarak değil, bizzat demokratik devrime içkin bir sorun ele alacaktır.

Yine belirtildiği gibi, bu üç akımın ele alınmasında ikinci önemli husus, bu akımların kendi içerisindeki evrimi – ve elbette Türkiye solunun bir bütün olarak 1960'lardaki evrimi- dikkate alınarak dönemlendirilmesi sorunudur. Dönemleştirme, tarihsel önemi olan olayların, kişilerin ve düşüncelerin dinamik bir analize olanak verdiği ve bu sayede daha iyi kavranabilmesine yardımcı olabileceği için gereklidir. Her ne kadar dönemlendirmeler, araştırmacının öznelliğini içeriyor olsa da, değişim ve dönüşümlerin evrimi açısından açıklayıcı olması gözetildiği sürece mutlaka başvurulması gereken bir araç halini almaktadır. Aksi takdirde, tarih birbirinden hiçbir şekilde farklılığı olmayan olaylar, kişiler ve düşünceler bütünü olarak kalacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, 1962'de henüz yeni çıkmaya başlamış bir dergide ve 1960'ta değişmeye başlayan nispeten yeni bir politik atmosfer içinde konuşan Avcıoğlu ile 1968'de solun ve Türkiye'nin 1960'tan bu yana geçirdiği birkaç yıllık önemli değişimleri göz önüne alarak *Türkiye'nin Düzeni*'ni yazan Avcıoğlu'nu ayırt etmek ve ona göre değerlendirmek gereklidir. Yine Şubat 1961'de politik deneyimi sınırlı olarak ifade edilebilecek sendikacılar tarafından kurulmuş TİP ile 1964 programıyla en olgun halini gözlemleyebileceğimiz TİP'i farklı başlıklarda – ve dönemlerde- ele almak gereklidir.

Yön, TİP ve MDD'yi kalkınma yaklaşımları açısından ele alacağımız bu bölümde, bu üç akımın dönemlendirilmesi her bir akımın girişinde gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra görüleceği gibi, Yön ve TİP'in bütün 1960'lı yıllara yayılan değişim ve dönüşümleri göz önüne alındığında bu dönemlemenin gerekçeleriyle birlikte ortaya konulması büyük önem kazanmaktadır. MDD hareketi ise, nispeten Türkiye solunda bir bütün olarak kısa bir dönem varlık göstermiş olduğundan bir dönemlemeye başvurulmamıştır.

5.1.Yön Dergisi ve Yöncülerin Kalkınma Düşüncesi

5.1.1. Yöncü Kalkınma Düşüncesini Belirleyen Faktörler

Yöncülüğü anlayabilmek için, öncelikle içinde doğduğu siyasi ve ekonomik ortamı değerlendirmek gerekli olabilir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, Yöncülüğün kalkınma düşüncesini belirleyen gelişmeler üç grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi Yöncülüğün oluşum döneminde dünyadaki tarihsel koşullardır. İkincisi Türkiye'de 27 Mayıs'a giden süreçte gerçekleşen gelişmelerdir. Üçüncüsü ise Yöncülüğün tarihsel-entelektüel kaynakları olarak kabul edebileceğimiz 1930'ların *Kadro* dergisi ve 1950'lerin *Forum* dergisinden alınan düşünsel mirastır.

Yön'ün yayın hayatına başladığı tarihsel dönem, dünyada da kalkınmacı fikirlerin en yoğun şekilde tartışıldığı yıllardır. Bu anlamda bugünden bakıldığında *Yön*'de bu konudaki tartışmalar "kalkınma" düşüncesinin tarihsel bir örneğidir. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1930'ların devletçi ya da anti-liberal düşüncelerinden çok daha farklı bir kalkınma anlayışının ortaya çıktığı belirtilmelidir. Çağlar Keyder'in de belirttiği gibi, 1930'lu yıllarda ortaya çıkan devletçi kalkınma düşünceleri ve anti-liberalizm, sadece az gelişmiş ve yeni kurulan devletlerde değil, aynı zamanda krizin olağanüstü derecede etkilediği gelişmiş devletlerde de alınan bir tedbir niteliğinde ortaya çıkmıştır. Oysa İkinci Dünya Savaşı Sonrası gelişmeler gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde farklı politikaların izlenmesine yol açmıştır. Keyder'in ifadesiyle ABD, savaş sonrası Avrupa'da ekonominin yeniden inşa sürecinde liberal ticaret rejimini desteklerken, az gelişmiş ülkelerde ekonomide devlet müdahaleciliğine izin vermiştir.³⁷³ Öte yanda savaş sonrasında, ABD'nin ve onun sunduğu kalkınma stratejisinin karşısında Üçüncü Dünya ülkeleri için çok çekici bir kalkınma örneği olan Sovyetler Birliği'nin olduğu da unutulmamalıdır. Kapitalist

³⁷³ Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1993), 33.

kalkınma yolunun 1945 sonrasında ifade ettiği göreceli yıpranmışlık da, Üçüncü Dünya ülkelerinin hızla sosyalizan (ya da devletçi) kalkınma yollarına yönelmesini sağlayacaktır. Yine özellikle 1950’li yıllarda Sovyetler Birliği’nin Üçüncü Dünya ülkeleri ile hızla gelişen ilişkilerinin, iktisadi yardım ve kredileri ile danışman desteğinin de Üçüncü Dünya ülkelerinin “sosyalizm”e sempati duymasındaki rolünü hatırlatmak gerekebilir.

Yöncülüğü etkileyen ve *Yön* Dergisi’nin çıkışına gerekli politik ortamı sağlayan bir diğerk gelişme ise 27 Mayıs’a giden süreçtir. Bu süreçteki kalkınma tartışmalarında önemli bir entelektüel kaynak olan *Forum* dergisinin Yöncülük üzerine önemli bir etkisi olduğu unutulmamalıdır. 1950’lerin ikinci yarısında Demokrat Parti iktidarına karşı başlayan muhalefet ve bu muhalefetin yoğunlaştığı *Forum* dergisi çevresindeki aydınlar ve Cumhuriyet Halk Partisi önemlidir. Nitekim, *Yön* dergisinin kurucularından ve Yöncülük akımını belirleyen isim olarak Doğan Avcıoğlu da, hem *Forum* dergisi etrafındaki aydınların (hatta *Akis* ve *Kim* dergilerinin de) hem de CHP’nin muhalefetini yakından bilen bir kişidir. Doğan Avcıoğlu henüz 15 Ocak 1956’da, *Forum* Dergisi’ne yolladığı bir mektupla, o dönemde dergide Demokrat Parti iktidarının uyguladığı ekonomi politikasına karşı başlatılan kalkınma tartışmalarına katılır. Bu yazıda, Avcıoğlu’nun *Forum*’da o zamana kadar yazanlardan farklı olan düşünceleri de ilk kez ortaya çıkmaktadır. Avcıoğlu, yazısında *Forum*’da yapılan kalkınma tartışmalarındaki çıkmaza dikkat çekmektedir:

“Forumun yazdığı gibi ileri ve geri kalmış memleketler arasındaki bünye farkları bütçe açığıyla yatırım manasında anlaşılan bir Keynes ekonomisinin geri kalmış memleketlerde tatbikini mümkün kılmamaktadır. Zira az gelişmiş memleketlerde hareket noktasını ileri memleketlerde 1930 senelerinde olduğu gibi efektif talebin kıfayetsizliği değil, hakiki iştira (nakit kredi) gücünün noksanlığı, arzın mahdut ve elastik olmayışı teşkil etmektedir.”³⁷⁴

Bu yazısı ile Avcıoğlu, kalkınma probleminin önemine dikkat çeken *Forum* dergisi’ndeki tartışmalara hem bir mektup aracılığıyla katkıda bulunmakta, hem de Keynesyen kalkınma fikrinin Türkiye gibi ülkeler için bir çözüm olamayacağını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Avcıoğlu, *Forum* dergisi’ne 1959’da yazdığı iki yazı ile daha, kalkınma üzerine fikirlerini paylaşmaya devam edecektir. *Forum*’un 119. sayısındaki makalesi, Ortadoğu ülkelerinde kalkınmaya dair bir inceleme yazısıdır. Avcıoğlu, bu makalesinde Ortadoğu ülkelerinin (Mısır, Irak, İsrail, Lübnan, Suriye) başarılı

³⁷⁴Dođan Avcıoğlu, “Prof. Myrdal ve Kalkınma Meselesi”, (okuyucu mektubu), **Forum**, sayı:44, 15 Ocak 1956, 19.

kalkınma hamlelerine dikkat çekmekte ve bu ülkelerin kalkınma hedeflerini toplam kaynaklarını artan bir miktarda yatırımlara yöneltmeleri ile gerçekleştirebildiklerine dikkat çekmektedir.³⁷⁵ Avcıoğlu, 15 Nisan 1959'daki bir başka yazısında ise, o zamana kadar yazdıklarını bir adım daha ileri götürerek, kalkınmanın ön şartlarını açıklamaktadır. Avcıoğlu'na göre kalkınmanın temeli sermaye birikiminin gerçekleşmesi ve yatırımların artmasıdır. Ancak sadece bunlar yeterli değildir; aynı zamanda yatırımların sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesi de gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, Avcıoğlu burada üstü örtük biçimde bir planlamanın gerekliliğini vurgulamaktadır:

“Tabii ki mesele sermaye terakümünü hızlandırmakla bitmemektedir. Yatırımların en müessir şekilde yürütülmesi, yatırım imkanlarının artırılması kadar mühim bir meseledir(...) Son yıllarda Türkiye'nin karşılaştığı güçlüklerin başlıca sebeplerinden biri de muvazenesiz bir yatırım politikasının takibi olmuştur.”³⁷⁶

27 Mayıs 1960'taki müdahaleden sonra ise, Doğan Avcıoğlu Mümtaz Soysal ile birlikte CHP kontenjanından Temsilciler Meclisi'ne seçilecektir. Buradaki faaliyetler sayesinde ise, daha sonra *Yön* Dergisi çevresinde toplanacak olan Bahri Savcı, Altan Öymen, Osman Nuri Torun, Necat Erder, Atilla Karaosmanoğlu gibi aydınlarla da ilişkileri gelişecektir.³⁷⁷

Yöncülüğün oluşum sürecini etkileyen bir diğer entelektüel miras da, Yöncü aydınların teorilerinin daha sonra sık sık karşılaştırılacağı *Kadro* hareketinin kalkınma düşüncesidir. Gerçekten de, 1950'lerde *Forum* dergisinde kalkınma fikri gündeme geldiğinden itibaren, Kadrocuların devletçilik ve kalkınma fikirleri üzerine de çeşitli yazılar yayınlanacaktır.³⁷⁸ Bu anlamda 1950'lerde yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanan kalkınmanın temellerinin Kadrocu tezlere geri dönüşte arandığı söylenebilir. Öte yanda *Yön* dergisindeki devletçilik görüşü ile Kadrocuların

³⁷⁵ Doğan Avcıoğlu, “Orta Doğu'da İktisadi Kalkınma”, *Forum*, sayı: 119, Mart 1959

³⁷⁶ Doğan Avcıoğlu, “Kalkınıyor muyuz?”, *Forum*, sayı: 122, 15 Nisan 1959. Avcıoğlu'nun kalkınma üzerine fikirlerinin gelişmesinde, şüphesiz 1958 yılında CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu müdür yardımcısı olarak çalıştığı dönemdeki deneyleri de etkili olacaktır. Avcıoğlu, buradaki çalışmalarında da kalkınma problemi, devletçi ekonomi gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır. Burada Avcıoğlu 1958 yılında “Devlet Personel Meselesi” ve 1959 yılında “Şehirlere Akın ve Mesken Davası” adlı araştırmalar yapmıştır.(Gökhan Atılğan, **Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön- Devrim Hareketi**, (İstanbul: Tüstav, 2002), 41-42.

³⁷⁷ Atılğan, *age*, 45-46.

³⁷⁸ Ömer Sakıp, “Kadroların Analizi 1”, *Forum*, sayı:110, 15 Ekim 1958, 13-15; Ömer Sakıp, “Kadroların Analizi 2”, *Forum*, sayı: 111, 1 Kasım 1958, 11-14; Ömer Sakıp, “Kadroların Analizi 3”, *Forum*, sayı:112, 15 Kasım 1958, 13-15; Şevket Süreyya, “Kadro Hareketi Hakkında”, *Forum*, sayı:114, 15 Aralık 1958, 13-15; Bir Eski Kadro Okuyucusu: “Kadronun Manası”, *Forum*, sayı:116, 15 Ocak 1959, 15.

“devletçilik” mirası arasında sık sık tarihsel bir akrabalık kurulduğu da unutulmamalıdır.³⁷⁹

5.1.2. Yöncü Kalkınma Düşüncesindeki Evrimin Dönemselleştirilmesi

Yöncülük, Türkiye İşçi Partisi ve Milli Demokratik Devrim Hareketi ile birlikte 1960-1971 yılları arasında Türkiye Solunun en önemli üç akımından biri olmuştur. Öte yanda *Yön* dergisinin ömrü, toplam 222 sayı ile oldukça uzun bir süreci ifade etmektedir. Bu yönüyle derginin, 1960’lar Türkiye’si’nin neredeyse bütün siyasi ve ekonomik tartışmalarının izinin sürülebileceği en başta gelen yayını olduğu söylenebilir.

Dergi, özellikle ilk yıllarında aydınlar arasında büyük ilgi görür ve farklı siyasi ideolojik eğilimlerden pek çok aydının yazılarına yer verir. Ancak bununla birlikte Yöncülüğü belirleyen bir ana akım da söz konusudur. Nitekim *Yön*’ün 78. sayısında Yöncülük çizgisini belirleyen asıl yazıların, “imzasız yazılar, baş yazılar ve kurucuların yazıları” olduğu belirtilecektir.³⁸⁰ Doğal olarak ilerleyen sayfalarda bu türden yazılarda dile getirilen kalkınma düşüncesine ağırlık verilecektir.

Yön, yayımladığı bildiriden itibaren, Türkiye’nin geri kalmışlık problemini temel tartışma konusu yapacaktır. Bu açıdan, az gelişmiş bir ülkenin nasıl kalkınabileceği sorusu, Yöncülerin dergi sayfalarında tartışmaya açtıkları en önemli konu olacaktır. Bilindiği gibi Aydınlanma’dan bu yana süregelen ilerleme amacı, 1945 sonrasında daha çok ekonomik özelliğiyle ön plana çıkmış ve kalkınma tüm dünya ülkelerinin en

³⁷⁹ *Kadro* ve *Yön* arasında bir tarihsel akrabalık kurulmasının en önemli nedeni, 1930’larda dünyadaki ekonomik kriz sebebiyle Türkiye’nin yeni bir ekonomi politikasına ihtiyaç duyduğunu ve liberal bir anlayış yerine devletçi bir anlayışın benimsenmesi gerektiğini vurgulayan *Kadro* gibi, *Yön*’ün de kurulduğu günden itibaren iktisadi sorunu ve devletçilik anlayışını başlıca tartışma konusu yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yanda *Yön* ve *Kadro* arasında önemli farklılıklar da vardır. Hem *Kadro* hareketi hem de *Yön* hareketi aydınların yönlendirdiği bir oluşum olmakla beraber, *Kadro* sınırlı sayıda yüksek eğitimli aydının tek parti iktidarının, 1930’ların başında uygulamaya karar verdiği devletçi politikanın ideoloğunu yapmak üzere bir araya gelen bir grubu ifade eder. Öte yandan *Yön* dergisi, belli bir aydın grubunun yönlendiriciliğinde bir hareket olmaktan ziyade, özellikle derginin ilk yıllarında, dönemin tüm muhalif aydınlarının yazılarına ve yorumlarına açık bir kaynak niteliğindedir. Bununla birlikte *Yön*’ün ilk dönemlerde ortaya koyduğu en temel fikrin, derginin çıkış bildirisinde de belirtildiği gibi “yeni devletçilik” olması, ister istemez Yöncülerin 1930’ların devletçi fikirlerini savunan Kadrocuları anımsatacaktır. *Yön* ile *Kadro* arasında kurulan tarihsel akrabalık sebebiyle, *Yön* dergisinde 1962 yılında Yöncülüğün *Kadro* hareketinden farkını anlatan “*Kadro ve Yön*” adlı bir yazı yayımlanacaktır. Bu yazıda *Yön*, Kadrocular karşısında kendisini şu şekilde konumlandırmaktadır: “Kadro, siyasi bağımsızlığına kavuşmuş az gelişmiş memleketleri, otarşik bir düzen içinde iktisadi bağımsızlığa kavuşturma yollarını arıyordu.” Fakat öte yandan bu yazıya göre iki dergi arasında şöylesi bir fark da bulunmaktadır: “Kadro, o zamanın şartlarına göre mevcut iktidar için bir doktrin hazırlama gayretine girmişti. *Yön* ise her şeyden önce mevcut bir iktidarın fikriyatını yapmamaktadır. Geleceğin Türkiye’si ile ilgilidir.” (“*Kadro ve Yön*”, *Yön*, sayı: 29, 1962, 4.)

³⁸⁰ “*Yön*’den Yöncülere”, *Yön*, sayı:78, 12 Haziran 1963, 2.

önde gelen konularından biri haline gelmiştir. Bu açıdan bakılırsa *Yön*'ün ilk sayısında yer alan bildirisinin bütününe de güçlü bir ilerleme düşüncesinin egemen olduğu görülebilir.³⁸¹ Bildiri şu sözlerle başlamaktadır

“Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın, ancak iktisadi alanda hızla kalkınmakta, yani milli istihlal seviyesini hızla yükseltmekte ve göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz”³⁸²

Yöncülere göre ilerlemek, Batılılaşmak demektir. Batılılaşmak ise Batı'nın ekonomik gelişmişlik seviyesine, Batı'nın üretim miktarına yaklaşmak anlamına gelmektedir. Bu henüz ilk sayılarda tüm açıklığıyla ortaya konulmuş bir düşüncedir. Öte yanda Yöncülerin çağdaş uygarlık seviyesine erişme, ilerleme, yenileşme, Batılılaşma gibi kavramları, kalkınma kavramına gönderme yapmak için kullandığı görülür. Başta Avcıoğlu olmak üzere Yöncülere göre ilerlemenin anlamı, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık ekonomik olarak gelişme olmuştur. Nitekim Avcıoğlu *Yön*'ün 95. sayısında yayımlanan Siyasal Bilgiler Fakültesi Hür Fikir Kulübü toplantısında, “yenileşme”den ne anladığını şöyle ifade etmektedir:

“Yenileşme deyince ben, kısaca ilkel bir tarıma, kara sapana dayanan bir toplum düzeninden, maddi temeli sanayi olan bir toplum düzenine geçmeyi anlıyorum. Tabii ki sanayi temeline uygun olarak, yeni fikirler, yeni kurumlar ve yeni bir yaşama tarzı ortaya çıkacaktır.”³⁸³

Avcıoğlu'nun bu konuşmasından anlaşılabileceği gibi, Yöncülerin “yenileşme” ya da “ilerleme” fikrinden anladıkları, ekonomik olarak daha gelişmiş bir seviyeye ulaşmaktır. Gerçekten de kalkınma fikri Yöncüler için o denli önemlidir ki, kalkınma adeta mutlaka gerçekleşmesi gereken, kaçınılmaz bir hedef olarak ele alınmaktadır. Daha önceki bölümde 1945 sonrası gündeme gelen kalkınma fikrini, Gustavo Estava'nın bir biyolojik evrim metaforu ile açıkladığını görmüştük. Estava'ya göre 1945 sonrasında az gelişmiş ülkelerin kalkınması o denli büyük ve kaçınılmaz bir gerekliliği anlatır ki, bu hedefe varamamış olmak adeta evrim sürecinde bir biyolojik hatanın meydana gelmesi ile ifade edilebilir. Avcıoğlu'nun şu sözleri de kalkınma düşüncesindeki benzeri bir kaçınılmazlığın çarpıcı bir örneği kabul edilebilir:

“ (...) 200 yıl kadar önce, Batı ekonomileriyle aynı yaşta bulunan az gelişmiş ekonomilerde de bir gelişme vukubulmuş, yalnız bu gelişme bir kısım organların büyümesi, diğer organların gelişmeden kalması şeklinde olmuştur. Bugünün az gelişmiş ekonomileri cılız bacaklı, hasta

³⁸¹Derginin çıkış bildirisi ilk yayınlandığında 164 kişi tarafından imzalanmış, daha sonra dergiye gönderilen mektuplarla birlikte bu sayı 1042'yi bulmuştur. Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986), 53.

³⁸²“Bildiri”, *Yön*, sayı:1, 20 Aralık 1961, 12.

³⁸³Doğan Avcıoğlu, “Kalkınmaya Götüren Yol”, *Yön*, sayı:95, 22 Ocak 1965, 8

gövdeli, karnı şiş, sıtmalı çocuklara benzetilebilir. Bunlar, sadece karın nahiyesi gelişmiş kavruk ve çarpık ekonomilerdir.”³⁸⁴

Bu noktada Yöncülüğün kalkınma çizgisini anlamaya çalışırken, önce derginin yaşadığı evrimin dönemselleştirilmesi ve temel alınacak parametreler konusunda birkaç şey söylemekte yarar vardır.

İlk olarak, Yöncülüğün tarihsel olarak nasıl dönemlendireceği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Yön dergisi’nin yayın hayatına başladığı 20 Aralık 1961 ile 21 Mayıs 1963’te kapatılana kadar olan süreyi bu akımın ilk oluşum dönemi olarak ele alacağız. İkinci dönem ise Yön’ün tekrar yayın hayatına başladığı 25 Eylül 1964’den 30 Haziran 1967’de yayın hayatına son vermesine kadar olan süreyi kapsayacaktır. Bu iki dönemin incelenmesinin ardından, Avcıoğlu’nun 1968 yılında yazdığı *Türkiye’nin Düzeni* kitabına ayrı bir başlıkta – Yöncülüğün üçüncü dönemi olarak- yer verilecektir.. Son dönem ise, Yöncülerin içinden daha dar bir kadronun devam ettirdiği, 1969-1971 arasındaki *Devrim* dergisi yıllarını kapsayacaktır. Bu dönemlendirmenin Yöncü kalkınma düşüncesi açısından anlamı ise şöyle ifade edilebilir: Yöncülüğün ilk dönemi olarak ele alınan yıllar, aynı zamanda Yön dergisinde kalkınma tartışmalarının da en yoğun ve canlı olduğu dönemi ifade eder. Bu anlamda dergi, aydınların kalkınma konusundaki farklı görüşlerine ve müdahalelerine açık bir forum niteliğinde düşünülebilir. Yine bu dönemde kalkınma anlayışı, “yeni devletçilik” adıyla ifade edilmiş ve sosyalizm konusu oldukça muğlak da olsa bir hedef olarak ortaya konmuştur. Yöncü kalkınma düşüncesindeki ikinci dönem ise, kalkınma anlayışının açık ve net bir şekilde “bağımsızlık” ve “anti-emperyalizm” ile ifade edilmeye başlandığı yıllardır. Yine bu dönem, Yöncülerin zaman zaman birkaç yıl sonra ortaya çıkacak olan MDD’nin kavramlarıyla konuşmaları ve bu anlamda Marksist terminolojiyi en yoğun kullanmaları açısından da bir önceki dönemden farklılaşmaktadır. Yöncülüğün üçüncü dönemi ise, kullanılan kavramların dönüşümü ve iktidar konusundaki görüşlerin değişimi sebebiyle ayrı bir dönem olarak ele alınacak olan Devrim dergisi dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde Yöncülük düşüncesi Kemalist bir dille konuşan ve artık tamamıyla ordu öncülüğünde bir devrim fikrine yönelmiş bir akımı temsil etmektedir.

Yöncülüğün kalkınma düşüncesini incelerken ise başlıca üç parametre kullanılacaktır. Bunlar;

³⁸⁴age, 9.

Hedeflenen İktidarın Sınıfsal Niteliği: Öncü Güç

Dönüşümcü Program: Kalkınma Yolu

Demokrasi Anlayışı : Anti- Parlamentarist Demokratlık

Bu parametreler sayesinde Yön'ün kalkınma anlayışının, onun siyasal ve ideolojik yönelişinin bütünselliği içine oturtmak mümkün olacaktır.

Yöncülüğün en temel hedefi olan kalkınmanın gerçekleştirilmesi, aynı zamanda bir iktidar hedefinin varlığına da işaret etmektedir. Bu iktidara giden yolda çeşitli toplumsal sınıflar, kalkınma hedefi etrafında bir araya gelerek gerekli köklü reformların gerçekleştirilmesi için çalışacaklardır. İkinci olarak ele alacağımız parametre ise kalkınma yoludur. Yöncüler kalkınma yöntemi olarak bildiride “yeni devletçilik” fikrini ortaya atacaklar, ancak Yöncülüğün evrim sürecinde bu kavram, “kapitalist olmayan yol”, “milli demokratik kalkınma yolu” gibi başka kavramlarla da ifade edilecektir. Yöncülüğün kalkınma çizgisini incelerken ele alınacak son parametre ise demokrasidir. Yöncüler demokrasi kavramını iktisadi kalkınmaya bağımlı bir olgu olarak ele almışlardır. Bu açıdan, toplumsal ve siyasi hayatın düzenlenmesinden önce hızlı bir iktisadi kalkınmanın öngörüldüğü söylenebilir.

5.1.3. Yöncülüğün İlk Dönemi (20 Aralık 1961- 21 Mayıs 1963)

Yöncülüğün ilk dönemi kalkınma tartışmalarının da en canlı olduğu dönemi ifade eder. Bu dönemde Yön çizgisinin kalkınma anlayışı “yeni devletçilik” adıyla ifade edilmiş, iktidar hedefi olarak sosyalizmden bahsedilmiştir. Yöncülerde ilk dönemden itibaren kalkınma merkezi konulardan biri olmakla beraber, bu dönemde ele alınan kavramlardan “devletçilik” ve “sosyalizm” gibi kavramlar, sonraki dönemlerde giderek daha az ele alınacağını ve sonunda Yöncülerin kalkınma görüşünü ifade eden temel kavramlar olmaktan çıkacağını hatırlatmakta yarar var.

5.1.3.1. “Millet Kaderine Hakim Olanlar” Öncülüğünde Bir Kalkınma (Ya da Sosyalizm)

Yön bildirisine bakıldığında iktidarın niteliği biraz muğlak ortaya konmakla birlikte, kalkınma hedefini gerçekleştirecek toplumsal güçler açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bildiride şöyle denilmektedir:

“ Bugün Türk toplumuna yön verebilmek durumunda bulunan öğretmen, yazar, politikacı, sendikacı, müteşebbis ve idareci gibi kimselerin belli bir kalkınma felsefesinin ana hatları üzerinde anlaşmaya varmalarını zaruri sayıyoruz.”³⁸⁵

Bildiride kalkınma felsefesi ise bütün imkanları harekete geçirmek suretiyle, yatırımları arttırmak, iktisadi hayatı bütünüyle planlamak, kitleleri sosyal adalete kavuşturmak, istismarı kaldırmak ve demokrasiyi kitlelere maletmek olarak tanımlanmaktadır.³⁸⁶

Yön bildirisinde kalkınma hedefi ve bu hedefe ulaşmak için güç birliği etmesi gereken toplumsal güçlerin açıklanmasından sonra iktidar hedefi şu sözlerle dile getirilmektedir: “ Varmak istediğimiz amaçlara yeni bir devrimci anlayışla erişebileceğimize inanıyoruz.”³⁸⁷ Ancak bu "devrimci anlayış"ın özellikleri hakkında bildiride daha fazla bir bilgi yoktur.

Bildiride yer almamasına rağmen, sonraki sayılarda sık sık hedefin sosyalizm olduğu Yöncüler tarafından dile getirilecektir. Nitekim, Yön'ün 4. sayısında sosyalizmin Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler için tek çıkar yol olduğu belirtilmektedir:

“ Sosyalizm, tek kelimeyle, sosyal adalet içinde hızlı kalkınma metodudur. Sosyal adalet içinde hızlı kalkınma ise, memleketimizi bugünkü çıkmazdan kurtaracak tek yoldur. Bunun içindir ki sosyalizm en büyük milliyetçiliktir.”³⁸⁸

Avcıoğlu'nun bu sözlerinden anlaşılabilceği gibi, sosyalizm Yöncüler için nihai hedef olmasına rağmen bir siyasi ve toplumsal düzen olarak değil, daha çok sosyal adaleti de gözetecek hızlı sanayileşmenin bir yöntemi olarak benimsenmiştir. Avcıoğlu'nun ve Yöncülerin genellikle sosyalizm kavramıyla ifade edilen iktidar hedefine ulaşmak için bilinçli bir siyasi kadronun gerekliliğine de vurgu yaptıkları görülür. Çünkü kalkınmanın sağlanması ve sosyalizmin kurulabilmesi için siyasi adımlar atmak gerekmektedir. Avcıoğlu, Cezayir'deki sistemi değerlendirdiği yazısında bu bakımdan dikkat çekicidir:

“Cezayirde ne istediğini bilen azimli bir kadro vardır(...) Başta Başbakan, liderlerin çoğu sosyalist eğilimlidir. Yarınki Cezayirin inşasında önemli bir rol oynayacak olan ordu, tam bir halk kuvvetidir. (...) Yarınki Cezayiri böyle bir kadro kuracaktır.”³⁸⁹

Avcıoğlu, yazısının devamında ise Türkiye'de mevcut koşullardaki kadro eksikliğinin önemine dikkat çekmektedir. Ona göre, Atatürk dönemi Türkiye'si'nden sonra

³⁸⁵“Bildiri”, 12.

³⁸⁶age, 12.

³⁸⁷age, 12.

³⁸⁸Doğan Avcıoğlu, “Yapıcı Milliyetçilik”, **Yön**, sayı:4, 10 Ocak 1962, 3. Avcıoğlu, Yön'ün 7. sayısında da sosyalizmi yine şu şekilde tanımlamaktadır: “Az gelişmiş memleketler arasında bulunan Türkiye'mizde, hürriyet ve sosyal adalet içinde hızlı kalkınmayı sağlayacak tek metod sosyalizmdir.” (Doğan Avcıoğlu, “Niçin Sosyalizm?”, **Yön**, sayı: 7, 31 Ocak 1962, 3.)

³⁸⁹Doğan Avcıoğlu, “Sosyalist Cezayir”, **Yön**, sayı: 15, 28 Mart 1962, 3.

devrimler geliştirilmemiş, “Kuvayi Milliye ruhu” tükenmiştir. Ancak bugün gelinen durumda artık “zinde kuvvetler” durumun farkına varmış ve bir uyanış devresine girmiştir.³⁹⁰ Görüldüğü gibi Avcıoğlu’nun gerçekleştirmek istediği hedefler ve bu hedefe giden süreçte görev almasını beklediği toplumsal sınıflar ya da kendi ifadesiyle “zinde güçler” açık bir şekilde ortaya konmasına rağmen iktidarın niteliği konusu bir belirsizlik içindedir. Bu belirsizliğe rağmen, iktidara sahip olacak siyasi kadronun varlığı ve önceliği konusu oldukça belirgindir. Örneğin *Yön*’ün 26. sayısında Avcıoğlu, ülkeyi geri kalmışlıktan kurtaracak olan devletçiliğin ilk ve temel görevinin, “devletçiliğe inanmış bir siyasi kadronun ve ortamın yaratılması” olarak belirtmektedir.³⁹¹

Yine hatırlatmak gerekir ki, Avcıoğlu’nun sosyalizme yaklaşımı *Yön*’ün ilk sayısından başlayarak büyük ölçüde sosyalizmi “hızlı kalkınma metodu” olarak ele almak şeklinde olmuştur. Örneğin *Yön*’ün 36. sayısında yer alan yazısında prensip olarak sosyalizmin tek olduğunu belirten Avcıoğlu, şöyle bir tanımlama yapmaktadır:

“ Bütün sosyalist akımlar, kaynağını aynı sosyalist idealden alırlar. Bu ideal, en geniş şekliyle bütün insanların hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin ışığı altında, en iyi şekilde yaşamalarına ve gelişmelerine imkan veren bir toplum düzenine ulaşma çabası şeklinde özetlenebilir. Sosyalistler, bu idealin sınıfsız bir toplum düzeni kurmakla gerçekleştirebileceğine inanırlar. Sınıfsız bir toplum düzeninin kurulması da istihsal araçlarının kamulaştırılması ile mümkündür.”³⁹²

Avcıoğlu’na göre sosyalizm tektir ancak ona giden farklı yollar vardır. Bunlar ise üç grupta toplanabilir: “Doğu Sosyalizmi” (Sovyetler Birliği’ndeki sosyalist sistem), “ Batı Sosyalizmi” ve “ Az Gelişmiş Ülkeler Sosyalizmi”.³⁹³ Avcıoğlu’nun Türkiye için uygun gördüğü sosyalist yol ise, az gelişmiş ülkeler sosyalizmine yakındır. Ona göre, “bu memleketlerde sosyalizm, köklü reformlarla ortaçağ kalıntılarını tasfiye etmek, yeni bir insan tipi yaratmak ve hızlı kalkınmayı sağlamak zorundadır.”³⁹⁴ Görüldüğü gibi Avcıoğlu, sosyalizmi prensip olarak siyasi, toplumsal, iktisadi ve ahlaki değerleri olan bütüncül bir sistem olarak tanımakla birlikte, esas olarak Türkiye’de gerçekleştirilmesini öngördüğü “sosyalizm”in, onu az gelişmişlikten kurtaracak bir kalkınma sistemi olarak düşünüldüğü açıktır.

Avcıoğlu’nun *Yön*’ün 44. sayısında yayımlanan bir diğer yazısında, hedeflenen iktidarın niteliği konusunda daha açık ifadeler bulmak mümkündür. Burada

³⁹⁰ *age*, 3.

³⁹¹ Doğan Avcıoğlu, “Kalkınma Programı”, *Yön*, sayı: 26, 13 Haziran 1962, 7.

³⁹² Doğan Avcıoğlu, “ Sosyalizm Anlayışımız”, *Yön*, sayı: 36, 22 Ağustos 1962, 3.

³⁹³ *age*, 3.

³⁹⁴ *age*, 3.

Avcioğlu, temel hedefi sosyalizm olarak belirlemekte, bu hedefe ulaşmak için toplumun önde gelen toplumsal güçlerinin asgari bir program etrafında birleşerek harekete geçmesini öngörmektedir. Ancak hemen hatırlatılmalı ki, sosyalizm hedefi Avcioğlu'nun yaklaşımında daha çok kalkınma yolu olarak ele alınmaktadır.³⁹⁵

Öte yanda belirtmeli ki Avcioğlu sosyalizm kavramını da iki farklı şekilde kullanmaktadır. Bunlardan birincisi, bir kalkınma metodu olarak sosyalizmdir. Avcioğlu bu konuda son derece nettir ve bu sorun üzerine konuştuğunda ayrıntılara girerek açıklamalarda bulunur. Avcioğlu'nun diğer sosyalizm anlayışı nihai bir tarihsel hedef ya da bir tarihsel aşama olarak sosyalizmdir. Ne var ki Avcioğlu, bu ikinci sosyalizm kavrayışı üzerine çok fazla konuşmaz ve sadece yüzeysel değinmelerle yetinir. O nedenle de Avcioğlu'nun sosyalizmini, kapitalizmin ortadan kaldırıldığı bir yeni düzen olarak görmek kolay değildir.

Örneğin aynı Avcioğlu *Yön*'ün 50. sayısında anti-kapitalizmi hızlı kalkınma hedefiyle bağlantılandırmaya çalışırken, bu konudaki karmaşasının bir diğer örneğini vermektedir:

“ (...) diğer taraftan, sosyalizmin bir çırpıda gerçekleştirilemeyeceğini unutmamak lazım. İnanıyoruz ki, Türkiye yakın bir gelecekte sosyalizme doğru yönelecektir. Fakat sosyalizme ulaşmak, uzun zaman isteyen bir iştir. Önce sosyalizme giden yolu aşmak lazım. Bu sebeple, malum sosyalist sloganları ardarda sıralamak yerine, sosyalizm yolundaki engelleri kaldıracak ve statükoya karşı olan bütün kuvvetleri toplayabilecek formüllere öncelik vermek lüzumludur. Bu bakımdan, sosyal adalet ve hürriyet içinde hızlı kalkınma davasını ön plana almak, bunun için gerekli antikapitalist ve antifeodal mücadele etrafında bütün devrimci kuvvetleri bir araya getirmeye çalışmak, gerçekçi bir davranış olacaktır. Sınıf önderliği davasının ön plana alınması, memleketin bugünkü objektif şartları göz önünde tutulursa, kuvvetleri dağıtmakrab başka bir işe yaramaz.”³⁹⁶

Bu noktada hatırlatmak gerekir ki, Avcioğlu bu yazısını Türkiye İşçi Partisi'nin sosyalizm ve işçi sınıfının önderliği konusundaki tutumunu eleştirmek üzere kaleme almıştır. Bu açıdan bakıldığında, *Yön*'ün ilk sayılarında az gelişmiş ülkelerde “sosyal adalet içinde hızlı kalkınma metodu” olarak tanımladığı sosyalizmi, şimdi çok daha farklı bir siyasal ve toplumsal sistem olarak ele alıyor gibi görünmektedir. Bunun nedeni çok karmaşık değildir. TİP, Şubat 1962'den itibaren -Mehmet Ali Aybar'ın genel başkan olması ve diğer aydınların da katılımıyla- sosyalist bir parti olarak ortaya çıkmaktadır. Bu koşullarda TİP'in parlamenter yollardan iktidara gelip sosyalizmi gerçekleştirme hedefine karşılık, Yöncülerin kendi iktidar stratejilerini geliştirme gayretlerinin söz konusu olduğu söylenebilir.

³⁹⁵ Doğan Avcioğlu, “Cepheler Belirliyor”, *Yön*, sayı: 44, 17 Ekim 1962, 3.

³⁹⁶ Doğan Avcioğlu, “Türkiye İşçi Partisi'ne Dair”, *Yön*, sayı: 50, 28 Kasım 1962, 20.

5.1.3.2. Yöncü Programın Temel Ekseni Olarak “Yeni Devletçilik”

Yukarıda da hatırlatıldığı üzere, Yöncülüğün temel düşüncesi iktisadi kalkınmanın sağlanmasıdır. Yöncülere göre, bunu bir kez merkezi bir sorun olarak ortaya koyduktan sonra, geriye iktisadi kalkınmaya giden yolların ve bu yolda gerçekleşmesi gereken reformların tartışılması kalmaktadır.

Bildirinin ilk maddesine bakıldığında, “çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma”, “sosyal adaleti gerçekleştirme” ve “demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtma” amaçlarının her birinin, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesine, ya da onların sık kullandıkları deyimle “milli üretimin arttırılması”na bağlı olarak ele alındığı görülür. Buradaki temel kavramlar, demokrasi, sosyal adalet ve çağdaş uygarlığa erişme amacıdır. Bütün bu kavramların neyi ifade ettiği ve daha da önemlisi bütün bu siyasi ve toplumsal değişimlerin gerçekleşebilmesi için seçilmesi gereken iktisadi kalkınma yolunun ne olduğu konusunda ise, bildiride oldukça önemli noktaları yakalamak mümkündür. Bu anlamda Yöncülüğün amacı, iktisadi kalkınmayı sağlamak, sosyal adaleti gerçekleştirmek ve demokrasiyi sağlam temeller üzerinde inşa etmektir. Bu amaçlara ulaşmak için kullanılacak olan araçlar ise, “yeni devletçi” bir ekonomi politikası ve planlamadır.³⁹⁷

Yön bildirisinde gerçekleştirilmesi gereken üç temel hedef, kalkınmanın sağlanması, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi ve demokrasinin işlerlik kazandırılmasıdır. Ancak bu hedeflerden hızlı kalkınma davası diğer iki hedefe göre önceliklidir. Dolayısıyla Yöncülere göre temel sorun, iktisadi kalkınmanın nasıl sağlanacağı sorusudur.

Yön bildirisinde iktisadi kalkınmayı hızla gerçekleştirmek için uygulanması gereken “yeni devletçilik” politikasına başvurulma nedeni, şu şekilde açıklanır:

“ (...) günümüzün gerçeklerine uygun yeni bir devletçilik anlayışını Türkiye için zaruri sayıyoruz. Ayrıca, özel teşebbüsün mutlaka verimli, devlet teşebbüsünün de mutlaka verimsiz olduğu şeklindeki yaygın düşüncenin, sağlam delillere dayanmayan ve geniş bir propaganda ile beslenen bir inanç olduğunu belirtmekte fayda olduğunu görüyoruz. Verimli çalışma imkanlarına kavuşmak için, mesela İngiltere ve Fransa’da, bazı sanayi kollarının devletleştirilmesine gidildiğini hatırlatmak isteriz.”³⁹⁸

Bu noktada *Yön* bildirisi, eski devletçilik anlayışından farkını da ortaya koymaktadır.

Bildiriye göre, şimdiye kadar gerçek anlamda bir devletçilik uygulanamamıştır:

³⁹⁷ “Bildiri”, 12.

³⁹⁸ *age*, 13.

“Birtakım devlet işletmelerinin verimsiz kalış sebeplerini, devletçilikte değil, aksine yeter derecede devletçi olmayışımızda ve devletçiliği sistemli bir şekilde uygulayamayışımızda aramak gerektiğine inanıyoruz.”³⁹⁹

Avcıoğlu, *Yön*’de kalkınma üzerine kaleme aldığı ilk kapsamlı yazı dizisinde, Batı ülkelerinin kalkınma yolu ile az gelişmiş ülkelerinin alternatif kalkınma yollarını karşılaştırır. Ona göre, geçmişte Batı’nın kalkınmasını gerçekleştiren şartlar artık mevcut değildir. Bu açıdan bütün siyasi, psikolojik, toplumsal, iktisadi koşullar, Batıdakinden farklı bir kalkınma metodunun gerekliliğine işaret etmektedir. İşte Avcıoğlu’na göre, “devletçilik ve halkçılık, Batı memleketlerinden farklı durumun tabii sonuçlarıdır.”⁴⁰⁰ Bundan sonra yapılacak olan uygulamalar ise şöyle belirtilmektedir:

“Bütün bu işler idare cihazının, yepyeni bir anlayışla baştan aşağı teşkilatlandırılmasını, eğitim sisteminin kalkınmayı kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesini, iktisadi devlet teşekküllerinin kalkınmanın motörü haline gelecek tarzda yeni baştan organize edilmesini lüzumlu kılacaktır. Kalkınma planının hızlı kalkınmanın icaplarına ayak uydurabilmesi için, devletin iktisadi yetkilerinin artırılması ve bazı sektörlerin devletleştirilmesi gerekebilecektir.”⁴⁰¹

Böylelikle devlet, iktisadi devlet teşekküllerinin ekonomideki rolünün ve niceliğinin artması ile ekonomiyi yönlendiren tek aygıt konumuna gelecek ve bir plan doğrultusunda hızla kalkınmayı sağlayacaktır.

Avcıoğlu, devletçilik ve ekonomide devlet müdahalesi konusunda da şöylesi bir ayrım yapmaktadır:

“Memleketimizde geniş bir devlet sektörü ve koyu bir devlet müdahaleciliği var. Fakat devletçilik yok. İsveç’te ise lüzumsuz müdahaleden kaçınan bir devlet var. Devlet sektörünün alanı çok dar. Fakat orada iyi işleyen bir devletçilik var.”⁴⁰²

Avcıoğlu’na göre, özellikle 1930’larda devletçilik fikrinin ortaya çıkması mevcut koşulların zorlaması sonucunda gündeme gelmiş, ancak halkın yararına olan sistemli ve planlı bir niteliğe kavuşturulamamıştır. Ancak ona göre, “bizim devletçiliğimiz özel çıkarların yararına işleyen bir yağma sistemi haline gelmiştir.”⁴⁰³ Bu anlamda, geçmişte Türkiye’de Yöncülerin tanımladığından tamamen farklı bir devletçilik uygulaması yaşanmıştır:

“Devlet teşebbüslerini, özel sektöre devretmek mümkün olmamıştır. Fakat devlet teşebbüsleri özel şirketler haline getirilmişlerdir (...) Devlet işletmelerinin özel şahıslar ve şirketlerle birlikte teşebbüsler kurması modadır. Bu işbirliklerde sermayeyi ve krediyi devlet sağlar, parayı özel şahıslar toplar (...) Özel teşebbüs, devlet işletmelerinin sırtından geçinir. Devlet teşebbüslerinin

³⁹⁹ *age*, 13.

⁴⁰⁰ Doğan Avcıoğlu, “Kalkınma Programı 1- Arayış”, *Yön*, sayı:12, 7 Mart 1962, s.9.

⁴⁰¹ Doğan Avcıoğlu, “Kalkınma Programı 2- A’dan Z’ye Kadar Reform”, *Yön*, sayı: 13, 14 Mart 1962, s. 8.

⁴⁰² Doğan Avcıoğlu, “Kalkınma Programı- Devletçilik”, *Yön*, sayı: 26, 13 Haziran 1962, 7.

⁴⁰³ *age*, 7.

zarar etmesi birçok halde kötü idare edilmesinin sonucu değildir. Devlet işletmeleri ucuz fiyatlarla özel sektörü finanse eder (...) Devlet teşebbüslerinin iktidar partilerinin çiftliği haline getirildiği de kimsenin meçhulü değildir. Devlet teşebbüsleri, partizanlara iş sağlama büroları olmaktan hala kurtarılmış değildir.”⁴⁰⁴

Avcıoğlu’na göre devletçiliğin önündeki en büyük engel, iktisadi olmaktan çok siyasidir.”⁴⁰⁵ Bu açıdan yaklaşıldığında tutarlı bir devletçilik anlayışı da, ancak emekçi yığınlaraya dayanan bir iktidarın, köklü reformları gerçekleştirmesi suretiyle hayata geçirilebilir olabilir.⁴⁰⁶

Yöncü devletçilik anlayışı, bir yanda Atatürk dönemi iktisadi politikaları ve Kadrocuların devletçi görüşleriyle bir devamlılık kurmaya çalışırken, diğer yanda da “halktan yana”, “emekçilerin çıkarına” gibi yaklaşımlarla, onlarla bir farklılaşma eğilimini de ifade etmektedir. Avcıoğlu’nun aşağıdaki sözleri, onun Atatürk dönemi devletçiliğine olumlu referansının dikkat çekici bir örneği olarak verilebilir:

“(…) yabancı şirketlerin millileştirilmesi ve devletçilik politikası, iktisadi bağımsızlığı sağlama yolunda atılmış adımlardır. (...) İkinci Dünya savaşından sonra, bu politika terkedilmiş, Türkiye’nin gelişmesi, zengin kapitalist memleketlerin lütuf ve istihalarına terkedilmiştir. (...) Atatürk’le başlayan milli kurtuluş hareketi tamamlanamamıştır. Türkiye bugün birçok az gelişmiş memleket gibi milli kurtuluş hareketi safhasında bulunmaktadır.”⁴⁰⁷

Öte yandan Yöncülerin devletçilik politikası hem milli kurtuluşu tamamlayacak bir dönemi ifade edecek, hem de Avcıoğlu’nun devletçilik aşamasının bir sonraki adımı olarak nitelediği sosyalizm için elverişli koşulları sağlayacaktır. Bir başka ifadeyle, Yöncülerin bir kalkınma yöntemi olarak bildiride ilk kez ortaya koydukları “yeni devletçilik”, kısa bir süre sonra sosyalizme giden yolda bir aşama olarak da kullanılmaya başlanacaktır. Örneğin *Yön*’ün hemen daha 4. sayısında Avcıoğlu, devletçilik politikasının ardından gelecek süreci sosyalizm olarak adlandırmaktadır: “ (...) biz şahsen bir adım daha atarak, demokratik bir sosyalizmin tek çıkar yol olduğuna inanıyoruz”.⁴⁰⁸

Yöncüler, yeni devletçiliği, iktisadi kalkınma ve onun doğal sonuçları olan demokrasi ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesi amaçlarının gerçekleşmesi için, “şuurlu devlet müdahalesi” olarak tanımlamaktadırlar. Bunun için ise, *Yön* bildirisinde belirtildiği üzere, “iktisadi hayatı bütünüyle planlamak şarttır.”⁴⁰⁹ Planlama, devletçilik

⁴⁰⁴ *age*, 7.

⁴⁰⁵ *age*, 7.

⁴⁰⁶ Doğan Avcıoğlu, “Hükümet Programı”, *Yön*, sayı: 29, 4 Temmuz 1962, 3.

⁴⁰⁷ Doğan Avcıoğlu, “Sosyalist Gerçekçilik”, *Yön*, sayı:39, 12 Eylül 1962, 20.

⁴⁰⁸ Doğan Avcıoğlu, “Yapıcı Milliyetçilik”, *Yön*, sayı:4, 10 Ocak 1962, 3.

⁴⁰⁹ *age*, 13.

politikasının en önemli aracı olarak görülmektedir. Hatta öyle ki, Yöncüler için devletçilik demek planlama demektir:

“(…) plan, iktisadi hayatı istenen amaçlara zamanında ve bütünüyle yöneltmeye imkan verecek yetkilerle araçları da beraberinde getirmelidir. Bunu sağlayacak belli başlı şartlardan biri de, iktisadi hayatın çeşitli kesimlerine hakim olan kilit sanayilerin mutlaka devlet elinde bulundurulmasıdır. Devletçiliği, ciddi bir planlamanın vazgeçilmez unsuru sayıyoruz.”⁴¹⁰

Yöncülere göre plan, “büyük iktisadi birimlere geçmeyi zaruri kılar.”⁴¹¹ Plan sayesinde, işletmelerin büyüklüğü de artacak ve sanayileşme süreci hızlanacaktır. Ayrıca sanayileşmenin büyük çapta ve büyük birimlerde bir planlı kalkınma hamlesi ile yönlendirilmesi, bu özelliğin tarım ve ticarete de yerleşmesini sağlayacaktır.

Avcıoğlu, *Yön*’ün 4. sayısında devletçilik olarak belirlediği kalkınma politikasının bir sonraki adımının sosyalizm olduğunu açıkladığında, kelimenin gerçek anlamında planlamanın ancak sosyalist bir düzende işlerlik kazanabileceğini de söyleyecektir. Avcıoğlu’na göre plancılık, “verimli büyük işletme ve kooperatifçilik hareketi, sosyalizmde en elverişli zemini bulur. Bu da milli kaynakların israfını azaltır.”⁴¹²

Yöncülerin 1960’ların ilk yıllarında Hükümete yönelik eleştirilerine bakıldığında da, özellikle plan konusu dikkati çekmektedir. Bilindiği gibi, Türkiye’de 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra planlı döneme geçilmiş ve bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Yöncülerin, iktidara yaptıkları en büyük eleştirilerin başında ise, hazırlanan ilk beş yıllık planın tam olarak uygulanamayışı gelmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi söz konusu plan, Türkiye gibi kapitalist bir ülkenin koşullarına göre hazırlanmıştır. Bir başka ifadeyle plan, kapitalist sistem içinde bir kalkınma öngörmektedir. Fakat öte yandan, özellikle birinci planın genel çerçevesi ve bunu hazırlayan plancıların da kişisel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, sosyal adalete vurgu yapan ve yüksek bir kalkınma hızı öngören bu planın Yöncüler tarafından desteklenmesi de şaşırtıcı değildir.⁴¹³ Bu sebeple, Yöncülere göre esas

⁴¹⁰ *age*, 13.

⁴¹¹ *age*, 13.

⁴¹² Doğan Avcıoğlu, “Yapıcı Milliyetçilik”, *Yön*, sayı:4, 10 Ocak 1962, 3.

⁴¹³ Örneğin *Yön*’ün 35. sayısında Doğan Avcıoğlu, plancılarla politikacılar arasındaki gerilime dikkat çeker ve planın esaslarının uygulanmadığının eleştirisini yapar. Doğan Avcıoğlu, “Olup Bitene Şaşmamak Lazım”, *Yön*, sayı:35, 15 Ağustos 1962, s.3. Aynı şekilde derginin 38. sayısında Avcıoğlu şöyle demektedir: “memleketimizdeki plan tartışmalarının sebebi budur. Yüksek Planlama kurulundaki çatışmalar, koalisyon hükümetinin olmayan bir stratejiye göre plan hazırlanmasından ileri gelmiştir. Strateji uzmanlar tarafından tespit edilmiş ve askeri idare zamanında hükümete empoze edilmiştir. Koalisyon hükümetleri siyasi nedenlerle bu belgede değişiklik yapmaya cesaret edememişlerdir.(...)Fakat iş uygulamaya gelince, uzmanların tercihleri hükümetçe benimsenmediği için ‘sosyal adalet içinde hızlı kalkınma’ ilkesi baltalanmış, stratejide öngörülen kalkınma hızının

sorun, planın niteliğinden ya da eksikliklerinden çok, var olan kalkınma planını yürütmek için parlamentodan gerekli imkanların sağlanmamasından kaynaklanmaktadır. Yöncülere göre, reformların gerçekleştirilmeyişi planın işlerliğini de zora sokmakta ve bu durumda hükümet, ya enflasyona başvurma ya da yatırımlardan vazgeçme yolunu seçmektedir.⁴¹⁴ Nitekim *Yön*’ün 40. sayısındaki baş yazıda, Mümtaz Soysal şöyle demektedir:

“Geçen hafta içinde basına açıklanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı inceleyenler, hele bu işi sosyalist açıdan yapıyorlarsa, türlü boşluklar karşısında hayretten hayrete düşeceklerdir.(...) Ama Devlet Planlama Teşkilatında çalışan ve planın her şeyden önce ‘uygulama vesikası’ olduğunu bilen kimselerin böylesine boşluklarla dolu bir çalışma ortaya koymayacakları muhakkak. O halde bugün boşluk gibi gözüken noktaların aslında plana konduğunu, fakat sonradan Yüksek Planlama kurulu safhasında çıkarıldığını farzetmek daha doğru olur.”⁴¹⁵

Yöncüler, mevcut planın tam olarak uygulanamayışını sık sık eleştirirlerken, aynı zamanda planlama düşüncesinden ne anladıklarını da keskin çizgilerle belirler. Avcıoğlu’na göre, iki tip plan anlayışı vardır ve bunlar arasında bir ayrım yapmak gereklidir:

“Bir görüşe göre plan, geleceğin dikkatli bir tahminidir. Davranışların sağduyulu bekleyişlere göre ayarlanması plandır. İkinci görüşe göre planlamaya konulmuş amaçlar ve bu amaçlara ulaşabilmek için gerekli tedbirler ve reformlar vardır. Birinci görüşe göre, koordinatör piyasa mekanizmasıdır. Bu anlayış kabul edildiğinde, planlama teşkilatına sahip olsun olmasın, bütün modern devletler planlı ekonomi içindedirler. İkinci görüşte ise, geniş kontrol yetkilerini haiz bir merkezi karar verme organı temeldir. (...) Bu iki uç arasında da bir çok plan anlayışı vardır.”⁴¹⁶

Yöncülere göre, gerçek bir planlama hiçbir zaman sadece kar güdüsüne göre işleyen piyasa mekanizmasını temel alamaz. Bu anlamda da, gerçek bir plan ancak sosyalist sistemde var olabilir. Avcıoğlu’na göre, yalnızca sosyalist ülkelerin gerçek bir plan yapmış olmaları rastlantı değildir. Çünkü ona göre, “ekonomik ve sosyal hayatın akılcı metodlarla değiştirilebileceği ve değiştirilmesi gerektiği prensibi, yalnız sosyalistlerin inandığı bir ülküdür.”⁴¹⁷

gerektirdiği tedbirler reddedilmiştir.” Doğan Avcıoğlu, “Plan Konusundaki Gerçek”, *Yön*, sayı: 38, 5 Eylül 1962, 3.

⁴¹⁴ Doğan Avcıoğlu, “Rejimin Güçlükleri”, *Yön*, sayı: 19, 25 Nisan 1962, 3.

⁴¹⁵ Mümtaz Soysal, “İktisadi Kamu Teşebbüsleri ve Plan...”, *Yön*, sayı:40, 19 Eylül 1962, 3.

⁴¹⁶ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye için Neden Sosyalizmden Başka Çıkar Yol Yok?..”, *Yön*, sayı: 24, 30 Mayıs 1962, 3.

⁴¹⁷ Doğan Avcıoğlu, “Plan Konusundaki Gerçek”, *Yön*, sayı: 38, 5 Eylül 1962, s.3. Doğan Avcıoğlu derginin 42. sayısında plancıların istifasının yarattığı ümitsizlik üzerine yazdığı başyazıda bir kez daha kapitalist düzende planlamanın mümkün olmadığını vurgulamıştır. Doğan Avcıoğlu, “Eski ve Yeni Türkiye”, *Yön*, sayı: 42, 3 Ekim 1962, 3. Ayrıca planın uygulama eksiklikleri konusunda başka benzer eleştiriler için bkz. Doğan Avcıoğlu, “Ne Kadar Yol Aldık?”, *Yön*, sayı: 55, 2 Ocak 1963, 3.; Doğan Avcıoğlu, “Bir İntikal Devresi”, *Yön*, sayı:58, 23 Ocak 1963, 3

Yöncülerin devletçilik anlayışının kaynaklarını açıklamak istediğimizde ise, bu yaklaşımın pek çok kaynaktan karmaşık bir tarzda beslendiği görülecektir. Avcıoğlu'na göre devletçilik Türkiye için zorunlu bir seçimdir. Devletçiliğin gerekliliğini yaratan ise dünyadaki koşullardır. Avrupalı kapitalist devletlerin gittikçe artan devletçi politikalara başvurarak yatırımlarını artırması, Üçüncü Dünya'daki "sosyalizm" adı altında uygulanan devletçi uygulamalar hep bu politikanın gerekliliğine birer örnektir. Öte yanda bu dönemde dünyada Sovyetler Birliği örneğinden yola çıkarak pek çok Üçüncü Dünya aydını için sosyalizmin kendisinin kalkınma olarak anlaşıldığını ve bu sistemde esas yapının da devlet mülkiyeti üzerine kurulu olduğunu da hatırlatmak gerekebilir. Bu açıdan Avcıoğlu gibi az gelişmiş bir ülke aydınının da "sosyalizm"den ilham almaması düşünülemez.

5.1.3.3. Yöncü Demokrasi Anlayışı: "Gerçek Demokrasi"nin İnşası

Yöncülerin demokrasi konusunu, dar bir çerçeve içinde ele aldıkları söylenebilir. Onlar için demokrasi neredeyse sadece oy hakkı, seçimler, siyasi partiler ve parlamento olgularından ibarettir. Öte yanda bu konuların da Yön sayfalarında oldukça sınırlı bir yer tuttuğu gözlemlenebilir. Demokrasinin gerçek tanımı olan yurttaşların siyasetin öznesi olması, demokratik yurttaş katılımı, sendika ve diğer kitlesel örgütlenmelerin işlevlerinin genişletilmesi, yurttaş topluluklarının ya da baskı gruplarının yönetim üzerindeki kontrolü vb. gibi konular ise Yön sayfalarında tartışma konusu edilmez. Onlara göre bütün sorun, mevcut parlamenter sistemin gerici güçlerin elinde bir araç olduğuna işaret etmek ve buna karşı son derece genel bir çözüm yolu önermektedir. Bu yaklaşım, Yön bildirisinde şu cümlelerle özetlenmektedir: " Türk demokrasisinin yaşatılması, açlığı, işsizliği ve evsizliği ortadan kaldıracak yüksek bir istihsal seviyesine götüren yolları bulmakla mümkün olabilir."⁴¹⁸ Öte yanda yine bildiride "Planlı bir eğitim seferberliğine girişmek, Köy Enstitüleriyle açılan yolu genişletmek, milyonlarca köylü ve işçi çocuğunu eğitim alanında ve memleket idaresinde herkesle eşit imkanlara kavuşturmak, yetişkinlerin eğitimi yoluyla kütlelere yükselme fırsatı hazırlamak" gibi gerçek demokrasinin inşasını sağlayabilecek adımlardan da söz edilmektedir. Son olarak bildiride devletçi politika sayesinde, sendikaların da kuvvetleneceği, ağaların yerini teşkilatlanmış çiftçi ve kopperatiflerin alacağı da belirtilmektedir.⁴¹⁹ Ancak Yön'ün 1967'de kapanana

⁴¹⁸ "Bildiri", 12.

⁴¹⁹ age, 13.

kadar evrimi de göz önünde bulundurulduğunda, ilk dönemi de dahil olmak üzere, sendikal örgütlenme, kitle örgütlenmeleri gibi bireyleri gerçek birer yurttaş yapmak konusuna çok büyük önem vermediği görülür. Yöncülere göre, o günkü koşullar için yapılması gereken öncelikle iktisadi kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu açıdan iktisadi kalkınma gerçekleşmeksizin demokrasinin inşa edilmesi boşuna bir çabadır. Bu durumda da mevcut demokrasi, düşük “istihsal seviyesi” koşulları değişmedikçe sadece şekilden ibaret kalmaya mahkumdur.

Yön’de demokrasi konusu daha doğrusu demokrasinin temellerinden biri sayılan “genel oy”un işlevini yerine getirmesi, ancak gerekli reformların gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Bu bağlamda Yön’ün 5. sayısında Prof. Jacques Lambert’in *L’opinion Publique* (Kamu Oyu) kitabından hareketle Taner Timur tarafından yazılan bir inceleme yazısına yer verilecektir. “Az Gelişmiş Memleketlerde Genel Oy” başlıklı bu yazıda, Yöncülerin de genel tutumunu yansıtan yol şu şekilde tanımlanmaktadır.

“Genel oydan sapmadan , toprak reformu yolu ile toplumsal bünyenin değiştirilmesi en ideal yol. Az gelişmiş memleketlerde, toprak reformunun gayesi iktisadi olmaktan çok siyasi. Küçük toprak sahiplerini arttırmaktan çok, ağanın otoritesini kırmak bahis konusu. Bu gayeye varmak için, köylü gruplarını kooperatifler yoluyla birleştirmek ve merkezi hükümete bağlamak düşünülebilir (...) Aksi takdirde, az gelişmiş memleketlerde temsili demokrasinin temel prensibi olan genel oy hakkı tamamıyla gerici bir etki gösteriyor. O halde, toprak reformunu ve onun arkasından kooperatifçiliği başarmak, gerçek demokrasiyi getirecek en önemli adımlardan biri sayılmalıdır.”⁴²⁰

Avcıoğlu’na göre, Türkiye ve diğer bazı az gelişmiş ülkeler, henüz iktisadi gelişmelerini tamamlamadan sanayileşme süreçlerinin ilk evresinde genel oy ilkesini kabul etmişlerdir. Ancak bu olumsuz bir durum değildir; çünkü halkçılık ilkesini benimsemiş olan Türkiye bunun bir uzantısı olarak genel oyu da benimsemelidir.⁴²¹

Avcıoğlu’na göre, iktisadi kalkınmanın gerektirdiği köklü reformlar yapılmadığı için, şu an mevcut olan parlamenter sistem demokrasinin işlevini sağlamak konusunda hiçbir varlık gösterememektedir. Bu açıdan, parlamentonun bugünkü sosyal yapısı emekçi kitlelerinin haklarını savunacak nitelikte değildir. Avcıoğlu’nun ifadesiyle, “parlamentoda kuvvetini bugünkü düzenin muhafazasından alan bir çoğunluk vardır. Bu çoğunluk, ileri hamlelere karşıdır.”⁴²² Bu nedenle, sanayileşme konusunda atılımlar yapmadan ve toprak reformu gerçekleştirilmeden, parlamentonun “ilerici” olması mümkün değildir.

⁴²⁰Taner Timur, “ Az Gelişmiş Memleketlerde Genel Oy”, **Yön**, sayı: 5, 17 Ocak 1962, 17.

⁴²¹Doğan Avcıoğlu, “ Kalkınma Programı 1- Arayış”, **Yön**, sayı:12, 7 Mart 1962, 9.

⁴²²Doğan Avcıoğlu, “ Rejimin Güçlükleri”, **Yön**, sayı:19, 25 Nisan 1962, 3.

Görüldüğü gibi, her ne kadar demokrasinin işlerlik kazandırılmasına, mevcut parlamenter sistemin yetersizliklerine emekçileri temsil eden bir siyasi partinin gerekliliğine atıflarda bulunsalar da, Yöncülerde yurttaş siyasetin kelimenin gerçek anlamında öznesi yapan bir demokrasi anlayışının yeterince güçlü olmadığı açıktır. Yöncülerin ve özellikle Avcıoğlu'nun demokrasinin kavranışı konusundaki bu zaafı, tüm 1960'lı yıllar boyunca varlığını hissettirecektir.

5.1.4. Yöncülüğün İkinci Dönemi (25 Eylül 1964 – 30 Haziran 1967)

Yöncülüğün 25 Eylül 1964'den 30 Haziran 1967'ye kadar olan dönemini, ayrı bir dönem olarak ele almamızın birkaç sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Yöncülerin bu dönemde kalkınma sorununu artık açık bir şekilde ekonomik bağımsızlık ve anti-emperyalizm konularıyla birlikte ele almaya başlamalarıdır. Yöncülerde daha önceki dönemde kendisini hissettirmeyen bağımsızlık ve anti-emperyalizm vurgusunun, özellikle Kıbrıs krizi ve yükselen Amerikan karşıtı tepkilerin etkilediği ideolojik iklimden kaynaklandığı söylenebilir. Öte yanda aynı dönemde bağımsızlık vurgusunu öne çıkaracak bir diğer sol akım da Türkiye İşçi Partisi olacaktır.⁴²³ Yöncülerin, TİP'lilerle siyasal rekabet bağlamında bu kavramları öne çıkardıkları da düşünülebilir.

Bu dönemde Yöncü kalkınma düşüncesine incelendiğinde, yukarıda da değinildiği gibi *Yön* sayfalarına yansıyan bir takım kavramsal değişiklikler göze çarpmaktadır. Her şeyden önce, Yön'ün yeniden yayın hayatına başladığı bu dönemde, Kıbrıs Krizi ve ardından yükselen Anti-Amerikancılık, kalkınma anlayışında da bağımsızlık koşulunun ön plana çıkmasına neden olmuştur. Daha önce sosyal adalet, demokrasi gibi kavramlarla birlikte ifade edilen kalkınma düşüncesi, bu dönemde bunlara ek olarak ekonomik bağımsızlık ve anti-emperyalizm kavramları ile ifade edilecektir.

Bu açıdan, 1964 yılından itibaren bazı önemli olaylara değinmek gerekli olacaktır. Bu dönemde göze çarpan en önemli olaylardan biri, şüphesiz Kıbrıs krizidir. Feroz

⁴²³ Bağımsızlık ve Anti-Amerikancı tepkilerin şüphesiz en çarpıcı örneği, Mehmet Ali Aybar'ın 1965 Radyo seçim konuşmalarındaki ifadeleridir: “Bugün, 35 milyon metre karelik vatan toprağı Amerikan işgali altındadır. Bu üslerde Amerikan bayrağı dalgalanır. Ve bu üsler, Anayurt toprakları üzerinde birer küçük Amerikadır. Bu üslere Türk polisi giremez. Bu üslere Türk hakimi giremez. Türk subayı, Türk bakanı bile giremez.” (*Yaşasın Emekçiler Yaşasın Türkiye – Türkiye İşçi Partisi 10 Ekim 1965 Millet Vekili Seçimi Radyo Konuşmaları*, Ankara: Sosyal Adalet Yayınları, 1965), 6.

Ahmad'a göre, ABD'nin, bu krizde Yunanistan'ın yanında olması kamuoyunda ABD'ye karşı büyük bir tepkinin doğmasına neden olacaktır.⁴²⁴

Kıbrıs ile ilgili uluslararası gerginlik, 30 Kasım 1963'te Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti cumhurbaşkanı Makarios'un, anayasanın bazı temel maddelerini değiştirmek istemesi üzerine başlayacak ve bu olay Türkiye'de yoğun protestolara yol açacaktır. Hatta bu olay üzerine Türk uçakları, Kıbrıs Türklerini korumak gerekçesiyle Ada'yı bombalayacaklardır. Öte yandan Başkan Johnson'un 5 Haziran 1964'te Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektupta, Kıbrıs'a Türkiye'nin müdahalesini reddetmesi de kamuoyunda büyük tepkilere yol açacaktır. Hemen belirtilmeli ki bu mektupta, Amerika'nın sağladığı silahların kendisinin rızası olmadan kullanılamayacağı, Türkiye'nin NATO'daki müttefiklerinin izni ve bilgisi dışında müdahalede bulunacak olursa, Sovyetler Birliği'nin olası bir saldırı karşısında NATO'nun Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'ye yardım etmeyeceği bildirilmektedir.⁴²⁵ Johnson mektubu ile birlikte, Türkiye'de şiddetli bir Anti-Amerikancılık yükselecek ve hem Kemalistlerin hem de solun ortak vurgusu "bağımsız Türkiye" olacaktır. İşte böylesi bir siyasi gerginlik ortamında yükselen Anti-Amerikancılık sebebiyle, *Yön*'ün 25 Eylül 1964 tarihinde yeniden yayın hayatına başladığı dönemden dergi kapanana kadar, *Yön* sayfalarında anti-emperyalizm ve bağımsızlık kavramları ile çok sık karşılaşılacaktır. Bu koşullarda, Yöncü kalkınma düşüncesi ise daha çok ekonomik bağımsızlığın sağlanması, yabancı sermaye yatırımlarının reddedilmesi, yabancı şirketlerin millileştirilmesi konularına odaklanmıştır.

5.1.4.1. TİP'le Rekabet Koşullarında Yöncü İktidar Anlayışı: "Milli Cephe İktidarı" ve "Demokratik Devrim"

Yöncülüğün bu ikinci döneminde kalkınma anlayışının ifadesinde iki önemli farklılık görülmektedir. Bunlardan birincisi anti-emperyalizm vurgusudur. Bu dönemde Yöncü kalkınma anlayışında, sanayileşmek, üretim seviyesini arttırmak gibi temel kalkınma hedeflerinin en başına ekonomik bağımsızlık koşulu konulmaktadır. Yöncülere göre ancak bu gerçekleştirildikten sonra kalkınma hamleleri yapılabilir.

Yöncüler, iktidar hedefini bir kurtuluş mücadelesi sonunda kurulacak "Tam Bağımsız bir Türkiye" olarak adlandırmaktadırlar. Bu hedef Avcıoğlu'nun Sosyalist Kültür

⁴²⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 6. baskı, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), 167.

⁴²⁵ *age*, 168.

Derneği'nde yaptığı konuşmada açıkça ortaya konulmaktadır. *Yön*'ün 92. sayısında yayınlanan bu konuşmada Avcıoğlu yarıda bırakılmış milli kurtuluş mücadelesini kazanmak için tüm milliyetçilere seslenmektedir:

“ Milli Kurtuluş Savaşını Atatürk'ten sonra dejenere etmiş, kaybetmiş bir Türkiyeyiz. Geçmiş iktidarlar Türkiyemizi bir yarı sömürge yapmış, Düyun-u Umumiye devrini geri getirmişlerdir. Kurtuluşumuz, 1919 yılında olduğu gibi bir Milli Kurtuluş Savaşı'ndan geçmektir. Bütün milliyetçiler, bizi sömüren ve kalkınmamızı engelleyen emperyalizme karşı birleşmelidirler. Sosyalizm bugünün değil, yarının meselesi. Bugünün meselesi, bizi yarı sömürge haline getiren emperyalizme dur diyerek, kökü dışarıda kapitalizmi zararsız hale getirmek, siyasi ve ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmek. Buna yeni bir Milli Kurtuluş Savaşı da diyebiliriz.”⁴²⁶

Yöncülüğün bu ikinci döneminde, kalkınmanın ön şartı olarak ekonomik bağımsızlığın vurgulanması, aynı zamanda bir siyasi iktidar değişikliğinin gerekliliğinin de daha açık bir şekilde ortaya konmasına neden olacaktır. Avcıoğlu, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Hür Fikir Kulübü tarafından düzenlenen açık oturumdaki konuşmasında, iktidar hedefini ve bu hedefe giden yolda özgüç olarak gördüğü toplumsal güçleri şöyle belirtmektedir:

“Kalkınmanın vazgeçilmez şartı olan ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilebilmesi her şeyden önce, sosyal yapı değişikliği anlamında bir siyasi değişikliği zorunlu kılar. Bu da emperyalizmin mahsulü olan kökü dışarıda sosyal grupları etkisiz hale getirmeyi gerektirir. Milli çıkarlara karşı, gücünü dışarıdan alan bu menfaat şebekesi ancak toplumun bütün ilerici ve milliyetçi çevrelerinin bir milli cephede iktidar savaşına girmeleri ve kazanmalarıyla etkisiz kılınabilir.”⁴²⁷

Avcıoğlu, bu konuşmasında “milli cephe”nin iktidara gelmesini öngörmektedir. Bu dönemde Yöncülerin iktidar konusuna yaklaşımları, ilk dönemdeki gibi muğlak değildir. Aksine, “milli cephe” iktidarı ele geçirdiğinde yapacağı işler, adeta bir program şeklinde ortaya konmaktadır. Bu bakımdan Avcıoğlu'nun konuşması dikkat çekicidir:

“ Milli cephe iktidarının ilk işi, Sayın İnönü'nün de 1954'te kapitülasyon kanunu olarak ilan ettiği Petrol ve Yabancı Sermaye gibi kanunların kaldırılması ve yabancı şirketlerin tasfiyesi olmalıdır. (...) Bugünkü şartlar altında dış yardımlara hayır demeli ve borçlar çok uzun vadeli bir ödeme planına bağlanmalıdır. (...) Siyasi, iktisadi ve mali bütün bağımlı münasebetler tasfiye edilmelidir. Milli Cephe iktidarının dış politikası bütün ülkelerle dostluğa ve iş birliğine dayanan tarafsızlık politikasıdır.”⁴²⁸

Avcıoğlu'nun kurtuluş mücadelesinin öncüsü olarak gördüğü çevreleri bazen sosyalistler olarak da adlandırmaktadır. Buna göre Avcıoğlu için “ilerici ve milliyetçi çevreler”, “sosyalistler” demektir. Yukarıda ortaya koyduğu programı *Yön*'ün 99. sayısında yineleyen Avcıoğlu, bu mücadelede sosyalistleri merkeze koymaktadır:

⁴²⁶ “Yabancı Sermaye Saltanatı” (Doğan Avcıoğlu'nun SKD'de yaptığı konuşma), *Yön*, sayı:92, 1 Ocak 1965.

⁴²⁷ Doğan Avcıoğlu, “ Kalkınmaya Götüren Yol”, *Yön*, sayı: 95, 22 Ocak 1965, 9.

⁴²⁸ *age*, 9.

“ Mücadeleyi emperyalizme karşı çıkan bütün grupların kabul edebileceği basit ve açık seçik bir programa kavuşturmak, mevcut kuvvet ilişkilerini doğru tahlil ederek şartlara en uygun düşen şiarları bulup ortaya atmak ve mücadeleye gerçekçi bir yön vermek şu anda sosyalistleri bekleyen zor işlerdir. (...) Türkiyemizde yeni ve heyecan verici bir muhalefet dönemi başlamaktadır. Sosyalistler, bu mücadelenin ruhu ve beyni olma durumundadırlar.”⁴²⁹

Yine Avcıoğlu, *Yön*’ün 110. sayısında iktidarın nihai hedefini sosyalizm olarak belirtmekte, ancak Türkiye’nin önündeki aşamanın “demokratik devrim” olduğunu öngörmektedir. Bu anlamda Avcıoğlu’nun Stalinci Marksizm’e özgü kavramlarla konuştuğu görülmektedir. Avcıoğlu’nun demokratik devrim aşamasında iktidarın gerçekleştirmesini öngördüğü işler de aynı şekilde dikkat çekicidir:

“ Türk halkını gerçekten temsil edecek olan demokratik devrim cephesinin ilk görevi, mümkün olan en kısa zamanda derin bir toprak reformunu gerçekleştirerek ülkemizde feodalizmin bütün izlerini silerek Türkleri vatandaşlık payesine ulaştırmak, toprak ağalığını ortadan kaldırmak, dış ticareti devletleştirerek Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığına baş engeli teşkil eden kökü dışarıda komprador zümresini etkisiz kılarak, gerçekten halkçı bir devletçiliği ekonominin bütün bölümlerine uygulamak, Türkiye’nin milli bağımsızlığı ile bağdaşmayan bütün antlaşmaları feshederek, bize dost eli uzatan bütün ülkelerle dostluk kurarak Atatürk’ün barışçı, vekarlı dış politikasını yeniden kurmaktır.”⁴³⁰

Görüldüğü gibi Yöncüler, “milli cephe”nin ilk görevinin yapılacak reformlar ile sosyalizme giden sürecin önünü açmak olduğunu belirtmektedir. Yöncülerin iktidarı ve bu yolda güçbirliği edecek toplumsal güçleri ifade ederken kullandıkları Marksist terminoloji ise, bir önceki dönem ile önemli bir farklılığa işaret etmektedir.⁴³¹

5.1.4.2. Kalkınmanın Ön Koşulu Olarak Ekonomik Bağımsızlık

Yöncülerin ve özellikle Avcıoğlu’nun kalkınma üzerine belli başlı yazıları incelendiğinde, kalkınma için öngörülen reformların bir önceki dönemle paralellik gösterdiği görülecektir. *Yön* tekrar yayın hayatına başladıktan sonra Avcıoğlu, *Yön*’ün 81. sayısında yazdığı yazıda şöyle demektedir: “bugün artık ispatlanmıştır ki, bir millet 25-30 yıl içinde kalkınabilir. Kalkınma derken, düşük gelirli ilkel tarım

⁴²⁹ Doğan Avcıoğlu, “ Muhalefet Asıl Şimdi Başlıyor”, *Yön*, sayı:99, 19 Şubat 1965, 3.

⁴³⁰ Doğan Avcıoğlu, “ Türk Milliyetçilerine Sesleniş”, *Yön*, sayı: 110, 7 Mayıs 1965, 8.

⁴³¹ *Yön*’ün ilk döneminde sosyalizme giden geçiş sürecinin pek çok kez “yeni devletçilik” olarak adlandırıldığı görülmüştür. Bu dönemde ise, Avcıoğlu kimi zaman bu süreci “demokratik devrim” olarak adlandırmakta, bu süreçte iktidarı alması gereken kesimleri ise “milli cephe” gibi kavramlarla ifade etmektedir. Gerçekten de Avcıoğlu’nun bu dönemde kullandığı bazı kavramlar, Marksist bir terminolojiden oldukça esinlenildiğini göstermektedir. Aydınöğlu’nun belirttiği gibi bu açıdan 1965-66 yılları Avcıoğlu’nun ve Yöncülerin genel olarak Marksist teoriye en yakın olduklarını dönem olarak kabul edilebilir. Aydınöğlu, bu dönemde özellikle Avcıoğlu’nun Marksist bir dil ile kendisini ifade etmesini, o dönemde Mihri Belli ile olan yakınlıklarına ve Stalinci Marksist stratejide TİP’e yönelik ideolojik saldırısında kullanabileceği çok fazla malzeme bulması ile açıklamaktadır. (Ergun Aydınöğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, (İstanbul: Versus, 2007), 113-114. Öte yanda *Yön*’de bir köşe olarak düzenli yayınlanmaya başlayan “Üçüncü Dünya Konuşuyor” bölümü de dikkat çekicidir. Örneğin bu açıdan Arjantin’den O. Ghioldi ve Brezilya’dan J. Gorender’in iktidar stratejilerini “demokratik ve antiemperyalist milli cephe”, “devrimci kuvvetler” gibi kavramlarla ifade ettikleri görülür. Bu açıdan Avcıoğlu’nun Üçüncü Dünyadaki başka sol akımlar ile de terminolojik bir benzerlik içinde olduğu söylenebilir. “ Üçüncü Dünya Konuşuyor”, *Yön*, sayı:101, 5 Mart 1965, 13.

uygarlığından gelir seviyesi yüksek ileri sanayi uygarlığına geçmeyi, yani Batılılaşmayı kastediyoruz.”⁴³² Avcıoğlu’na göre, Cumhuriyet’ten beri geçen 41 yıl içerisinde en az İtalya ya da Yugoslavya ölçülerinde kalkınmış olmak gerekirken, Türkiye bu ülkelerin çok gerisinde kalmıştır.

Yön’ün 98. sayısında, Yöncülüğün devletçilik fikrinin bir anlamda özünü anlatan bir yazı da İlhan Selçuk’a aittir. Selçuk’a göre, bütün eleştirilere rağmen, Türkiye’de devletçilik politikasından vazgeçilememesinin nedenleri üzerine düşünmek gerekir. Devletçiliğe karşı olan ve Tek Parti döneminin devletçilik uygulamalarını eleştirerek iktidara gelmiş olan Demokrat Parti bile devletçilikten vazgeçememiştir. Selçuk’a göre bunun sebebi, devletçiliğin Türkiye’de toplum yapısından doğan bir gereklilikten kaynaklanmasıdır. Bu sebeple, her ne olursa olsun iktidar partileri devletçi uygulamalara girişmekte ya da daha doğru bir ifadeyle girişmek zorunda kalmaktadırlar. Fakat söz konusu olan devletçiliğin uygulanıp uygulanmaması da değildir, asıl sorun devletçiliğin uygulamadaki özelliğidir. Selçuk’un ifadesiyle, “elbette toplumcu bir partinin elindeki devletçilikle, özel teşebbüsçü bir partinin elindeki devletçilik aynı değerleri ve aynı karakteri taşımaz.”⁴³³ Bu anlamda Yön’ün devletçiliği bir siyasi partiye değil, halka dayanan ve gücünü halktan alan bir devletçilik olarak ifade edilmektedir.

Derginin 110. sayısında imzasız yayımlanmasına rağmen büyük ihtimalle Avcıoğlu tarafından kaleme alınan yazıda, kalkınmanın ön koşullarının gerçekleştirileceği geçiş süreci, “demokratik devrim” aşaması olarak adlandırmaktadır. Bu süreç, hem sosyalizme geçişten önceki ara dönemi, hem de kalkınmanın belli başlı esaslarının uygulanması gerektiği dönemi ifade etmektedir. Bu esaslar arasında toprak reformunu gerçekleştirmek, ağalığı ortadan kaldırmak, ekonomik bağımsızlığı zedeleyen komprador zümreyi etkisiz kılmak, halkçı bir devletçiliği ekonominin bütün alanlarına uygulamak gibi daha önceki dönemle benzer kalkınma hedefleri vardır: Avcıoğlu’na göre böylece Türkiye, “halktan yana, planlı bir ekonomik ve kültürel kalkınmasını bilim ışığında gerçekleştirme yolunu tutacak, yarının sosyalist Türkiye’sinin temellerini atacaktır.”⁴³⁴

⁴³²Doğan Avcıoğlu, “ Kalkınma Çağı”, **Yön**, sayı:81, 16 Ekim 1964, 3.

⁴³³ İlhan Selçuk, “ Özel Teşebbüs Devletçiliği”, **Yön**, sayı: 98, 12 Şubat 1965, 5.

⁴³⁴“ Türk Milliyetçilerine Sesleniş”, **Yön**, sayı:110, 7 Mayıs 1965, 8-9.

Avcıoğlu'nun değinildiği üzere bu dönemdeki kalkınma üzerine yazılarında anti-emperyalizm vurgusu oldukça güçlüdür. Ona göre, kalkınma yoluna girilebilmesinin ilk ve en önemli şartı, emperyalizmin hegemonyasından kurtulmaktır. Denebilir ki, daha önceki yıllarda kalkınmanın aracı ve şartı olarak belirlenen devletçilik ve planlama, artık ekonomik bağımsızlığa kavuşulduktan sonra gündeme gelecek uygulamalardır.⁴³⁵ Yöncülerin daha çok “demokratik devrim” ve kurtuluş mücadelesi hedefleriyle şekillenen bu ikinci döneminde, *Yön* sayfalarında demokrasi anlayışı üzerine geniş açıklamalar bulmak ise pek mümkün değildir. Yöncülerin demokrasi üzerine görüşlerindeki evrimi, Avcıoğlu'nun 1968'de yayımlanacak olan *Türkiye'nin Düzeni* kitabı vesilesiyle tekrar konu edilecektir.

5.1.5. Yöncülüğün Bir Özeti: “Türkiye'nin Düzeni”

Türkiye'nin Düzeni (1968), Doğan Avcıoğlu'nun *Yön* dergisinde geliştirdiği kalkınma teorisinin en olgun ifadesini yansıtır.⁴³⁶ Avcıoğlu'na göre, mevcut ekonomik durum değerlendirildiğinde Türkiye'nin kalkınma yolunda olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durumda sorulması gereken soru ise, neden kalkınamadığımızdır. Bu soru bir kez ortaya konduktan sonra, esas soru kalkınmanın hangi yoldan gerçekleşebileceği olarak karşımıza çıkacaktır.

Avcıoğlu'na göre Türkiye'nin kalkınamama nedeni kaynak yetersizliği değildir. Asıl neden; “*tutucular koalisyonunun kaynaklarımızı israf etmesi*” dir.⁴³⁷ Türkiye'de ithalatçı, sanayici, bankacı, büyük arazi sahibi, tefeci milli gelirden çok büyük pay alırken, yatırımlara gereken önemi vermeyip ekonomik açıdan verimsiz ya da küçük yatırımlarla yetinen grupları temsil etmektedir.⁴³⁸ Avcıoğlu ise, Türkiye'nin kalkınmasının, ancak bu tutucular koalisyonunun neden olduğu milli gelir israfının önlenmesi ve bu kaynağın yatırımlara aktarılması ile sağlanabileceğini söylemektedir.

Kalkınma sorununun temel düğümü ise hangi yoldan kalkınılacağında kendisini göstermektedir. Avcıoğlu'nun ifadesiyle, az gelişmiş ülkelerin önünde üç alternatif

⁴³⁵ Doğan Avcıoğlu, “Yabancı Petrol Şirketinin Yalanları”, *Yön*, sayı: 114, 4 Haziran 1965, 3; Doğan Avcıoğlu, “Ortanın Solu”, *Yön*, sayı: 122, 30 Temmuz 1965, 3.; Doğan Avcıoğlu, “Demirel Tipi Kalkınma”, *Yön*, sayı: 136, 5 Kasım 1965, 8-9.; Doğan Avcıoğlu, “Milli Kurtuluş Savaşları ve Amerika”, *Yön*, sayı: 142, 17 Aralık 1965, 3.; Doğan Avcıoğlu, “Sovyetler ve Biz”, *Yön*, sayı: 148, 28 Ocak 1966, 3; Doğan Avcıoğlu, “Üçüncü Dünya”, *Yön*, sayı: 159, 15 Nisan 1966, 3.; Doğan Avcıoğlu, “Türkiye'nin Açlığı ve Amerika”, *Yön*, sayı: 164, 20 Mayıs 1966, 3; Doğan Avcıoğlu, “Sınıf Mücadelesi, Sosyalizm ve Milliyetçilik”, *Yön*, sayı: 182, 23 Eylül 1966, 3.

⁴³⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, İkinci Kitap, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987)

⁴³⁷ Avcıoğlu, *age*, 971.

⁴³⁸, *age*, 974.

kalkınma yolu vardır: “Komünist kalkınma yolu, Amerikan tipi kalkınma yolu, Milli devrimci kalkınma yolu.”⁴³⁹ Bunlardan komünist kalkınma yolu, az gelişmiş ülkelerin kalkınması konusunda önemli başarılar elde etmiştir. Bu açıdan Avcıoğlu özellikle Bulgaristan, Türkistan ve Çin’in kalkınma örneklerinin dikkatle incelenmesi ve bu deneylerden gerekli derslerin çıkarılması gerektiğini hatırlatır. Amerikan tipi kalkınma yoluna gelince, Avcıoğlu’na göre bu yolun herhangi bir az gelişmiş ülkede kalkınma ve sanayileşmeyi gerçekleştiremediği açık bir şekilde görülmüştür.⁴⁴⁰ ABD, bu kalkınma yolunu Türkiye’ye de empoze etmiştir. Türkiye’ye yapılan çok önemli miktarlardaki yardımların ve verilen kredilerin önemli bir bölümü, gelişmiş ülkeler lehine bir kapitalist gelişmeyi sağlama yolunda kullanılmıştır. Avcıoğlu, bu düşüncesini Eski Merkez Bankası Genel Müdürü Ziya Kayla’nın sözleriyle desteklemektedir:

“Kalkınmaya yardım, uzun vade ve düşük faiz gibi yaldızlı kelimeler altında, sanayileşmiş ülkelerin çıkarları gizlenmekte, bu kredilerin verilmesinde satışların rekabet şartları dışına çıkılarak, gelişmekte olan ülkelere mümkün olduğu kadar pahalı mal satmak endişesi hakim bulunmaktadır.”⁴⁴¹

Avcıoğlu, bu iki kalkınma yolunu da Türkiye için uygun bulmamakta Türkiye koşullarına göre olması gereken kalkınma yolunu “milli devrimci kalkınma yolu” olarak tanımlamaktadır.⁴⁴² Avcıoğlu’na göre “komünist kalkınma yolu”, proletarya hegemonyasına dayanmakta, “Amerikan tipi kalkınma yolu” ise “tutucular koalisyonu” dediği sınıflara yaslanmaktadır. Oysa Türkiye’nin önündeki hedef bu

⁴³⁹ age, 1011.

⁴⁴⁰ Avcıoğlu, age, 1011-1084.

⁴⁴¹ age, 1085-1086.

⁴⁴² Avcıoğlu, bu kavramı Lange’den almıştır. Lange ise, milli devrimci kalkınma yolunu şu şekilde tanımlamaktadır: “ milli ihtilalci kalkınma yolu diye isimlendirdiğim üçüncü gelişme biçimi henüz oluş halinde olup kapitalist ve sosyalist biçimler gibi daha henüz açık ve seçik bir duruma gelmemiştir. (...) İlk olarak, sosyalist iktisadi kalkınmada olduğu gibi, burada da iktisadi gelişmenin en etkin ve dinamik unsuru devlet ve kamu yatırımlarıdır. Söz konusu memleketlerde eski durgun ekonominin sınırlarını yıkıp gelişen bir ekonomiye dönüşebilmek için gerekli boyutta yatırımlara olanak hazırlayacak sermaye kaynaklarını sağlama yeteneğinde olan bir kapitalist orta-sınıf yeterli ölçüde gelişmemiştir. Bundan ötürü, kamu yatırımlarının iktisadi kalkınmanın baş etkeni, onun biricik itici gücü olmaları zorunluluğu vardır. Milli ihtilalci gelişme biçiminin ikinci özelliği, kamulaştırmada sosyalist biçimde olduğundan farklı bir yol izlenmesidir. Milli ihtilal geçiren memleketlerde kamulaştırma, genellikle yabancı sermayeye ya da bunun bir kısmına uygulanır. Yabancı sermayenin kamulaştırılması, çok kez, bir iktisadi program sonucu değildir; daha çok, eski kapitalist memleketlerle bu daha önce sömürge ya da yarı-sömürge olan memleketler arasındaki bir siyasal çatışmanın sonucudur; kamulaştırma burada siyasal kurtuluş ve bağımsızlığın aracı ödevini görür ve bunların teyidi anlamına gelir.”(Oscar Lange, **Kalkınma Yöntemleri**, 2. bs. (Ankara: Sosyal Adalet Yayınları, 1965),13-14. Öte yanda belirtmek gerekir ki, Lange’nin kapitalist, sosyalist ve milli devrimci olarak üçe ayırdığı kalkınma yollarını, Avcıoğlu, komünist, Amerikan tipi ve milli devrimci olarak ele almıştır. Avcıoğlu’nun özellikle “sosyalist kalkınma yolu” yerine “komünist kalkınma yolu” demesi dikkat çekicidir. Avcıoğlu’nun *Yön*’ün ilk sayılarından itibaren kendisini “sosyalist” olarak tanımladığı göz önüne alınırsa, kalkınma yolunu “sosyalist” değil de, “komünist” olarak adlandırması, neden “sosyalizm”i seçmediği şeklindeki yorumların da önüne geçecektir denebilir.

tutucular koalisyonundan kurtulmaktır. Öte yanda Türkiye'nin gündeminde olan işçi sınıfının mücadelesi değildir, aksine genellikle küçük burjuva çevrelerden gelen milliyetçi aydınların ön planda rol oynayacağı çok daha geniş toplumsal kesimlerin mücadelesidir.⁴⁴³ Avcıoğlu “milli devrimci kalkınma yolu” nun özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- “1. Kamu sektörü, ekonomide daimi bir yere sahiptir
2. Stratejik nitelikteki belli üretim kolları devletin elindedir. Bu faaliyetlerde kamu sektörü egemenliği, en kısa zamanda gerçekleştirilmelidir.
3. Birinci ve İkinci sınıflar sonucu, tekelleri karakterdeki yerli ve yabancı sermayenin faaliyet alanı daraltılmaktadır.
4. Ortaçağ kalıntısı sınıfların tasfiyesi ve tarımın kalkınmada gerekli rolü oynayabilmesi için, köklü bir toprak reformu zorunludur.
5. Temel sanayilerin kurulmasına öncelik veren ve esas itibarıyla kamu sektörüne dayanan planlı sanayileşme, ülkenin kalkınmasını gerçekleştirmek ve ekonomik bağımsızlığını sağlam temellere oturtmak amacını gütmektedir.
6. Kaynakların hem mali hem de fiziki planlamasını öngören şumullü ve gerçekleştirilmesi zorunlu bir plan bu tip kalkınmanın vazgeçilmez aracıdır.”⁴⁴⁴

Avcıoğlu'na göre, Türkiye zaten 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra bu tip milli bir kalkınma yoluna girmiştir. Ancak toprak ağalarından, komprador ve tefeci egemenliğinden oluşan tutucu koalisyonu son verilmeden bu yola girildiği için, kalkınma çabaları bu sınıfları daha da güçlendirmekten başka bir işe yaramamıştır. Sonraları ise, yabancı sermayenin de baskısıyla milli kalkınma yolu da bırakılıp, Amerikan tipi kalkınma yoluna geçilmiştir. Avcıoğlu bugünkü meselenin ise, “Amerikan tipi kalkınmadan kurtulup milli devrimci ya da devletçi kalkınma yoluna girebilmek” olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁵ Burada dikkat edilirse Avcıoğlu, “milli devrimci kalkınma yolu” ile “devletçi kalkınma yolu”nu aynı anlama gelen kavramlar olarak birbiri yerine kullanmaktadır. Dolayısıyla Oscar Lange'den aldığı “milli devrimci kalkınma” ifadesinin içeriğinin, daha önceki senelerde *Yön* dergisinde geliştirdiği “devletçi kalkınma” ya da “yeni devletçilik”ten bir farkının olmadığı söylenebilir.

Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*'nde de kalkınmanın başlıca unsuru olarak planlamayı ele almaktadır. Avcıoğlu'nun *Yön*'deki kalkınma yazılarında savunduğu tez, *Türkiye'nin Düzeni* kitabında da kendisini gösterir. Buna göre kapitalist bir ülkede plan hiçbir zaman tam bir işlerlik kazanamayacaktır. Örneğin, “Demirel Hükümeti dönemindeki kalkınma planı, yüksek gelir gruplarının gereksiz taleplerinden doğan kaynak israfından yakınmakta, ancak iktidarın yapısı da bu gruplarla işbirliği

⁴⁴³ Avcıoğlu, *age*, 1091.

⁴⁴⁴ *age*, 1091-1092.

⁴⁴⁵ *age*, 1099.

içerisinde bir özellik gösterdiğinden bu yakınmadan öteye gidememektedir.”⁴⁴⁶ Buradan da anlaşılabileceği üzere, Avcıoğlu için kalkınmanın en temel unsuru plan olmakla birlikte kalkınma sorunu öncelikle bir “düzen değişikliği” sorunudur.⁴⁴⁷ Bu açıdan, kalkınmayı gerçekleştirebilmek için yalnızca ticareti, parayı, krediler, yatırımları planlamak yetmeyecektir. Hatırlanabileceği gibi, Avcıoğlu, *Yön* dergisinde de kalkınma üzerine görüşlerini teorileştirirken “sosyal yapı” anlamında bir dönüşümden bahsetmiştir.⁴⁴⁸ *Türkiye’nin Düzeni* kitabında da bir kez daha şöyle demektedir: “teknik bakımdan en mükemmel plan yapılsa bile, rasyonel bir ekonomi politikasının izlenmesine en büyük engeli teşkil eden tutucu çıkarlar koalisyonunun güçlü direnmesi, planı anlamsız kılacaktır.”⁴⁴⁹ Bir başka ifadeyle Avcıoğlu, kalkınma sorununda her şeyi planı uygulayacak iktidarın niteliğinin belirlediğini düşünmektedir. Bu açıdan planın işlerlik kazanmasını da, devletçilik politikası ile yapılacak reformlarla mümkün görmektedir:

“Devletçi bir politika; ekonomik fazlanın büyük bir kısmının devlet elinde toplanmasını sağlayacak ve tutucular koalisyonu engelini kaldırarak, planlı hızlı kalkınma yolunda uygun zemini hazırlayacaktır. Planın bütün ekonomi için uyulması gerekli bir belge haline gelmesi kolaylaşacaktır.”⁴⁵⁰

Avcıoğlu’nun kitabında parlamenter sistem konusunu da ele alır.. Ona göre, her şeyin çözümü iktidarın niteliğindedir ve dolayısıyla işçi, köylü, küçük üretici ve aydınların oluşturduğu devrimci bir parti iktidara gelmelidir. *Yön*’ün ilk döneminde “millet kaderine hakim olanlar”ın, ikinci döneminde ise “milli cephe”nin iktidarından söz eden Avcıoğlu için *Türkiye’nin Düzeni*’nde artık bir “devrimci parti” iktidarı gündemdedir. Avcıoğlu’na göre, devrimci partinin öncülüğünde, tarım ve sanayi alanında yapılacak olan reformlar ise, “milli devrimci” ya da “devletçi” olarak adlandırdığı kalkınma yolunun temelini oluşturacaktır.⁴⁵¹ Avcıoğlu, bu devrimci iktidarın demokrasiden yana olacağını da vurgulamaktadır, ancak onun anlayışında demokrasi “ batı politik kurumlarının aktarılmasından ibaret değildir.”⁴⁵² Çünkü bu tip bir demokrasi, daha doğrusu mevcut parlamenter sistem, kalkınmayı, sosyal adaletin gerçekleştirilmesini, planın işlerlik kazanmasını ve en nihayetinde demokrasinin kurumlarının sağlıklı bir şekilde işlemlerini engelleyen tutucu güçler

⁴⁴⁶ *age*, 995.

⁴⁴⁷ *age*, 1010.

⁴⁴⁸ Avcıoğlu, “ Kalkınmaya Götüren Yol”, 8.

⁴⁴⁹ Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, 1107.

⁴⁵⁰ *age*, 1159.

⁴⁵¹ *age*, 1175.

⁴⁵² *age*, 1184.

koalisyonunun varlığını sürdürmesini mümkün kılmaktadır. Bu konuda Avcıoğlu, Prof. Nermin Abadan'ın 1965 seçimlerine dair araştırmasından şu bilgileri aktarı “Diyarbakır’da seçime katılan bütün partiler, TİP de dahil, en azından bir köy ve 2 bin dönümden yukarı toprak sahibi adaylar göstermişlerdir.”⁴⁵³ Avcıoğlu’na göre bu koşullarda demokrasinin işlediğini düşünmek ve parlamentonun sosyal adalet içinde hızla kalkınmayı sağlayacak köklü reformları gerçekleştireceğini beklemek hayalcilik olacaktır.

5.1.6. Yöncülüğün Üçüncü Dönemi: Devrim Dergisi (1969-1971)

Yöncülüğün kalkınma düşüncesi, iktidar stratejisi ve kullandığı kavramların dönüşümü açısından ele alınacak son dönemi, Ekim 1969 ve Nisan 1971 arasında yayımlanmış bulunan *Devrim* dergisi çerçevesinde ele almakta yarar vardır. Bilindiği gibi Avcıoğlu, 1967'nin Haziran ayında Yön'ün kapanmasından 1969'un Ekim ayında Devrim dergisinin çıkışına kadar süren yaklaşık 1.5 yılda *Türkiye'nin Düzeni* kitabının yazımıyla uğraşmıştır.

Devrim dergisinde, Yöncülüğün kalkınma düşüncesindeki temel kavramları; devletçilik, sosyal adalet, plan gibi ifadeleri yine bulmak mümkündür. Ancak Devrim dergisinde, bu dönemin ayrı bir başlıkta ele alınmasını gerekli kılan önemli kavramsal değişikliklerin de söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği gibi Yön'ün ilk dönemi (Aralık 1961- Mayıs 1963) farklı siyasi-ideolojik yaklaşımlardan geniş bir aydın kesimin katkılarına açık ve bu açıdan oldukça çeşitliliği olan bir dönemi ifade eder. İkinci dönemi ise (Eylül 1964- Haziran 1967) özellikle TİP'e karşı verilen ideolojik mücadele bağlamında “eski tüfekler”in (eski TKP'lilerin) de yazılarının görülmeye başlandığı yıllardır.

Oysa Yön'de yapılan bütün bu tartışmaların evrimi dikkate alındığında, *Devrim* dergisinde artık birçok açıdan önemli değişiklikler göze çarpmaktadır. Bu dönüşümü iktidar sorunu kalkınma yordamı ve demokrasi anlayışı başlıkları altında ele alacağız.

5.1.6.1. Devrim Dergisinde İktidar Sorunu : “Ulusal Ordu” ve Devrim

Devrim dergisi yıllarında Yöncülük, artık tamamıyla ordu öncülüğünde bir “devrim” hedefine yönelmiştir. Geçmişte Yön sayfalarında görülen diğer sosyalistlerle ideolojik bir mücadele ve dolayısıyla Kemalist bir dil altında bile olsa sosyalizme

⁴⁵³ age, 1193.

referanslar artık *Devrim* dergisinde yer almaz.. Bu değişim, derginin çıkış bildirisinde rahat bir şekilde gözlenebilir:

“ Ekonomik ve askeri yardımlarla dışa bağımlılık, yardım veren ülkenin çıkarlarıyla ulusal çıkarlar bağdaşmadığı ölçüde, ulusal savunma stratejisinden fedakarlığı gerektirmektedir. (...) Bu şartlar altında bağımsızlık hayali biçimsel kalmakta, en azından Atatürk’ün ‘istiklal-i tam’ ilkesine büyük ölçüde aykırı düşmektedir. Gençliğin istemlerinin başına ‘tam bağımsız Türkiye’ dileğini alması, bu durumda Atatürk geleneğine uygun yerinde bir tepkidir. Cumhuriyet, iç politikasında da, dış politikasında da Kemalist yoldan uzaklaştırılmıştır. Türkiyemizin sürüklenmekte olduğu tarihi varlığını yitirme tehlikesinden tek kurtuluş gerçeği olarak bir ulusal ordu özlemi fişkırmaktadır.”⁴⁵⁴

Bu noktada hatırlatmak gerekebilir ki, *Yön* sayfalarında da Atatürk’e ve Atatürk dönemi Türkiye’sine sık sık referans verilmiştir. Ne var ki, Avcıoğlu’nun *Yön* sayfalarında aynı zamanda sosyalizme de geniş yer verdiği ve kendisini sık sık sosyalist olarak nitelediği unutulmamalıdır. Oysa *Devrim* sayfalarında bu türden karmaşalar artık yoktur. Yöncülerin *Yön* sayfalarında öne sürdükleri tezler, *Devrim* sayfalarında artık net bir “program” şeklinde ortaya konmaktadır. Tam bağımsızlığı ve hızlı kalkınmayı öngören bir anlamda Neo-Kemalist olarak nitelendirilebilecek bu programın gerçekleştirilmesinde ordunun olmazsa olmaz bir yeri vardır. O kadar ki, ordu artık *Devrim* bildirisinde ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır.⁴⁵⁵

5.1.6.2. Kalkınma İçin “Düzen Değişikliği”

Devrim dergisinin kalkınma düşüncesinin en önemli metni olan *Devrim* bildirisine bakıldığında, ilk görüşte *Yön*’den en önemli farklılığının, kalkınma anlayışını ifade eden temel kavramlar olarak artık “sosyalizm” ya da “devletçilik”in kullanılmıyor oluşudur.⁴⁵⁶ Belirtmek gerekir ki, *Devrim* dergisi, *Yön* ‘den çok farklı bir politik ortamda yayımlanmaya başlanmıştır. Şöyle ki, *Yön* dergisinin çıktığı dönemler solun yükseldiği, sosyalizmi temsil eden bir siyasi partinin meclise girme başarısını gösterdiği, kalkınma, demokrasi, bağımsızlık üzerine entelektüel tartışmaların oldukça yoğun olduğu yılları ifade eder. Bu ortamda Yöncüler, sosyalistlerden etkilenmişler ve bu etkilenme onların programlarını daha “sosyalizan” kılmıştır. *Devrim* dergisi ise, artık sol içinde bölünmelerin yaşandığı, politik krizin derinleştiği, ordu içinde cunta örgütlenmelerinin oluşmakta olduğu bir dönemin ürünüdür. Bu koşullarda ise Avcıoğlu, *Yön* döneminde işbirliği yapmak üzere düşündüğü sosyalistler yerine bu kez orduyu hesaba katmaktadır. Avcıoğlu’nun kendi solundaki

⁴⁵⁴ *Devrim Bildirisi*”, *Devrim*, sayı:1, 21 Ekim 1969, 8.

⁴⁵⁵ “*Devrim Bildirisi*”, 8.

⁴⁵⁶ Hatırlanacağı gibi, *Yön* bildirisinde kalkınma yolunda temel politika “yeni devletçilik” olarak belirlenmiştir. Öte yanda hemen ilk sayıda sosyalizm de Avcıoğlu tarafından “ sosyal adalet içinde hızlı kalkınma metodu” olarak tanımlanmıştır.

parti ve örgütlenmelerden bir beklentisi kalmadığı için, *Devrim* dergisi döneminde söylemin tamamıyla Kemalist ve milliyetçi bir niteliğe büründüğü, sosyalizmin etkisinin giderek kaybolduğu söylenebilir.

Ancak buna rağmen yine de, *Yön* dergisindeki kalkınma düşüncesinin pek çok ögesini *Devrim* bildirisinde görmek mümkündür. Örneğin bildirinin temel vurgusu, Türkiye'nin ekonomik bağımlılık içerisinde olduğudur. Bildiride belirtildiği gibi, az gelişmişlikten kurtulmak 20-25 yıl içerisinde mümkün iken, Türkiye bunu başaramamıştır. Türkiye, Cumhuriyetten bu yana sanayileşmesini hep dışarıya bağımlı olarak sürdürmüş, üstelik makine, ham madde ve teknik bilgi bakımında ancak “montaj” ve “ambalaj” sanayi kurabilmiştir. Bu açıdan, “yüksek gelir gruplarının çıkarlarına göre işleyen ve tekel karlarının olağanüstü yüksek olduğu şartlarda sanayileşerek ekonomik bağımsızlık kazanmak bir yana, aksine dışa bağımlılığın artmasına neden olan bir durum söz konusudur”⁴⁵⁷ Bir başka ifadeyle, Üçüncü Dünya ülkeleri “fabrika yapan fabrikalar” kurup ekonomik bağımsızlıklarına kavuşurken ve hızlı kalkınma yoluna girerken, Türkiye bu ülkelerin çok gerisinde kalmıştır.

Bildiride kalkınma problemine yine çok geniş bir yer verildiği görülür. Özellikle “ekonomik çıkmaz”, “neden kalkınamadık?” ve “nasıl kalkınırız?” başlıkları dikkat çekicidir. Bildiriye göre, Türkiye sanayileşememiş ve dışa bağımlı olmayı sürdürmüştür. Sanayileşememesinin en büyük nedeni ise kaynakların yatırımlara aktarılmak yerine fütursuzca israf edilmesidir.

“Nasıl kalkınabiliriz?” sorusuna gelindiğinde bildiride şunlar söylenmektedir:

“Türkiye'nin hızla kalkınması ve gittikçe ağırlaşan toplumsal sorunlarını çözmesi, israf edilen kaynakların topluma mal edilmesiyle mümkündür. Milli gelirin mutlu azınlıkça el konulan yüzde 30'u aşkın bölümünden önemli bir miktar, toplum eliyle yatırımlara kaydırılabilirse, kalkınma hızı, yüzde 10'un üstüne hatta yüzde 15'e çıkabilir. Yüzde 10 bir kalkınma hızı, milli gelirin 20 yılda 6.5 kat, yüzde 15 bir 16 kat artırılması ve kalkınmanın kısa sayılabilecek bir sürede gerçekleştirilmesi demektir.”⁴⁵⁸

Bildiride görüldüğü gibi çok yüksek kalkınma oranları öngörülmektedir. Bunun içinde yatırımların hızla artırılması şarttır. Ancak bu yatırımlar, gerçek bir plan disiplini içinde ve temel sanayiye yönelik olmalıdır. Bildirideki “temel sanayi” vurgusu özellikle önemlidir. Çünkü Türkiye'nin tam anlamıyla bağımsız olamamasının nedeni sanayide dışa bağımlı yapısından kaynaklanmaktadır.

⁴⁵⁷ age, 8.

⁴⁵⁸ age, 8.

Sanayileşmenin bağımsızlığın temel koşulu olduğu bildiride şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Günümüzde kullandığı makinaları kendi yapmayan bir ülkenin sanayileşmesinden söz edilemez. Temel sanayiye yönelmedikçe bir ülke modern teknolojiye sahip olamaz ve dışa bağımlılıktan kurtulamaz. Temel sanayi, kalkınma kadar ekonomik ve teknolojik bağımsızlığın gereğidir. Öte yandan Anayasamızın bugün kağıt üzerinde kalan çalışma, dinlenme, sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık haklarıyla ilgili hükümleri, lüks hizmetlere giden kaynakların halkın ihtiyaçlarına yöneltmesiyle hızlı bir kalkınma ortamında hayata geçirilebilir.”⁴⁵⁹

Devrim bildirisinde *Yön* bildirisinden farklı olarak dikkati çeken bir nokta, sanayileşmenin niteliğine oldukça fazla vurgu yapılmasıdır. *Yön*'de “sanayileşmemiz şart” şeklinde ortaya konulan kalkınma anlayışı, *Devrim* dergisi yıllarına gelindiğinde artık ne şekilde sanayileşmemiz şart sorununa dönüşmüştür. 1969 yılına kadar Türkiye'nin planlı dönemdeki yanlış sanayileşme politikası ve onun ortaya çıkardığı tablo, bildiride sanayileşmenin tanımının iyice belirtilmesine neden olmuştur diye düşünülebilir.

Bildiride kalkınma ve bağımsızlık yolunda bir “düzen değişikliği”nin gerekliliği üzerinde de durulmaktadır. Bu değişikliği sağlamak için yapılması gerekenler ise şu şekilde sıralanmaktadır:

“Banka, sigorta, dış ticaret ve montajcı sanayiın millileştirilmesi ve büyük kooperatif çiftlikler kurulmasına yönelmiş köklü bir toprak reformunun yapılması; her şeyden önce yatırılabılır kaynakların artırılması ve uyulması zorunlu bir plan çerçevesinde toplum yararına en verimli biçimde kullanılması için şarttır. Böylece ekonomik planda, kaynakların rasyonel dağılım ve kullanımını sağlayarak, **kalkınma, sosyal adalet ve tam bağımsızlık yolunda bir düzen değişikliği** gerçekleştirilmiş olacaktır.”⁴⁶⁰

Bildiride belirtildiği gibi, kaynakların rasyonel dağılımını ve kullanımını sağlayarak, bir “düzen değişikliği” gerçekleştirilecektir. Bu açıdan, kalkınmanın nedenleri ve yapılması gerekenler üzerinde durulmakla birlikte, *Yön*'de görülen “kapitalist olmayan yol”, “yeni devletçilik”, “milli devrimci kalkınma yolu” gibi ifadeler *Devrim* bildirisinde görülmez. Öte yanda *Devrim* dergisinde daha önce *Yön*'ün özellikle ilk yayın döneminde olduğu gibi, “devletçilik” ya da “sosyalizm” gibi kavramların sözü edilmese de dikkat çekici bir “düzen değişikliği” vurgusu vardır. Avcıoğlu bununla ilgili tam sayfa bir yazı yayımlamıştır. Avcıoğlu'na göre, “elbette ki düzen değişikliği, bir devrim stratejisinin ve sınıfsal bir tahlilin dışında düşünülemez.” Ancak “kalkınma açısından düzen değişikliği nedir?” sorusuna gelince, Avcıoğlu şöyle devam etmektedir: “Soruyu çok basit bir formülle şöyle cevaplandırabiliriz: Kaynakların ekonomik kalkınma yönünden en rasyonel biçimde dağılmasının ve

⁴⁵⁹ age, 8.

⁴⁶⁰ age, 8.

kullanılmasının sağlanması”⁴⁶¹ Bu düzen değişikliğinde ise Avcioğlu’na göre, nasıl ki siyasi veya toplumsal bir değişiklik sürecinde halkın desteği devrimin yaşaması için gerekli ise, kalkınma sürecinde de halkın desteği ve fedakarlığı gerekmektedir. Avcioğlu bunu şu sözlerle dile getirmektedir:

“Her şeyden önce, ağır sanayiın kurulması hiç değilse başlangıç yıllarında dövize ihtiyaç gösterecektir. Döviz gelirlerinin artırılması, ihracat seferberliği demektir. İngilizler, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, yemelerinden içmelerinden keserek ihracat yapmışlardı. Biz ipek çorap giyiyorduk, İngiliz kadınları giyemiyordu, ipek çorap ihraç ediliyordu. Türkiye boğazından kesip ihracata yönelmedikçe fakirliğin kısır döngüsünü kırmak hayaldir.”⁴⁶²

Avcioğlu’nun Devrim dergisinde yayımladığı kalkınma üzerine bir diğer tam sayfa yazı “Türkiye Nasıl Kalkınabilir?” makalesidir. Bu yazı isimsiz olarak yayımlanmasına rağmen muhtemelen Avcioğlu tarafından yazılmıştır. Makale aynı zamanda kendisinin *Türkiye’nin Düzeni* kitabında “milli devrimci kalkınma yolu” olarak açıkladığı kalkınma bölümünden bir alıntı şeklindedir. Ancak modelin bütün başlıkları ve içeriği aynı olmasına rağmen, burada “milli devrimci kalkınma yolu” demek yerine, “kapitalist olmayan bir kalkınma modeli” demeyi tercih etmesi ilginçtir.⁴⁶³ Bu değişikliğin nedeni olarak Avcioğlu’nun “sosyalist” bir dil kullanmaktan tamamen uzaklaşması gösterilebilir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi Avcioğlu, “milli devrimci kalkınma yolu” kavramını Polonyalı Marksist iktisatçı Oscar Lange’den almıştır.

Avcioğlu’nun kalkınma yaklaşımının temel özellikleri 9 Mart’ta ordu tarafından yapılması planlanan “devrim” girişimi için hazırlanan “Devrim Anayasası (taslak)”ında da görülmektedir.⁴⁶⁴ Bu taslakta öngörülen reformların, bir ordu darbesiyle gerçekleştirileceği düşünülmektedir. Öte yanda, taslakta kalkınma konusunda öngörülen reformlar, Avcioğlu’nun 20 Aralık 1961 tarihinden beri savunduğu kalkınma anlayışına çok yakındır. Kilit sektörlerde devlet mülkiyeti, dış ticaret, bankacılık ve sigortacılığın devletleştirilmesi, toprak reformu, Devlet

⁴⁶¹Doğan Avcioğlu, “ Kalkınma Açısından Düzen Değişikliği”, **Devrim**, sayı: 21, 10 Mart 1970., 8.

⁴⁶² **age**, 8.

⁴⁶³ “Türkiye Nasıl Kalkınabilir?”, **Devrim**, sayı:48, 15 Eylül 1970.

⁴⁶⁴Belirtilmeli ki, Türkiye’nin kalkınma sorununa Yön’ün kuruluşundan beri oldukça önem veren Avcioğlu, daha sonra Devrim dergisinde kalkınma üzerine yazdığı yazılara Şubat 1971’de yayımlanan *Devrim Üzerine* kitabında da yer verecek, hatta aynı yazıları 1980’de yayımlayacağı *Devrim ve Demokrasi Üzerine* kitabında da kullanacaktır. (Doğan Avcioğlu, **Devrim Üzerine** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971), (Doğan Avcioğlu, **Devrim ve Demokrasi Üzerine**, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1980)

Planlama Teşkilatı'nın devrim ilkelerine göre hazırlayacağı planlar doğrultusunda hızlı kalkınma gibi pek çok unsuru burada da bulmak mümkündür.⁴⁶⁵

5.1.6.3. Demokrasi Anlayışı ya da “Sandık Demokrasisi”nin Eleştirisi

Devrim bildirisi şöyle başlamaktadır: “seçimlerden sonra Türkiye yine aynı Türkiye’dir ve hiçbir şey değişmemiştir.”⁴⁶⁶ Büyük bir ihtimalle Avcıoğlu tarafından ele alınan bildiriye göre, politikacılar ve siyasi partiler, mezhep, aşiret ve tarikat kavgalarını körüklemekte ve seçim hesaplarını bunlara göre yapmaktadırlar⁴⁶⁷ Avcıoğlu’nun *Türkiye’nin Düzeni* kitabında sistemli bir şekilde ortaya koyduğu parlamenter sistem eleştirisi, *Devrim* bildirisinde bir kez daha yinelenmektedir. Buna göre, mevcut parlamenter sistem yalnızca “sandık demokrasisi”dir. Çok partili hayata geçiş ve genel oy, kitleleri söz sahibi yaparak, feodal kalıntıları ve tutucu güçler koalisyonunu zayıflatacağı yerde, aksine sürekli olarak tutucu güçlerin iktidara gelmesine neden olmaktadır.⁴⁶⁸ Bu açıdan, Avcıoğlu’na göre Türkiye’de bir demokrasinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bildiriye göre, demokrasinin gerçekten inşa edilebilmesi için öncelikle yarıda kalmış olan Kemalist devrim tamamlanmalıdır. Kitlelerin bilinçli ve örgütlü desteğine dayanan devrimci güçler, tutucu güçler koalisyonunun ekonomik, politik ve ideolojik egemenliğini kırmalı ve köklü reformları gerçekleştirmelidir. Avcıoğlu’na göre, ancak bütün bunlar başarıldıktan sonradır ki Türkiye gerçekten bağımsız, uygar ve demokratik olabilir.

469

Devrim dergisinin, 26 Nisan 1971’de on bir ilde ilan edilen sıkıyönetimle birlikte kapatılması ile Yöncülük düşüncesinin tarihsel evrimi de tamamlanmış olacaktır. Doğan Avcıoğlu’nun da içinde yer aldığı ve esas olarak Kara Kuvvetleri Plan Prensipler Başkanı Celil Gürkan tarafından yürütülen ve başına Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un geçmesi

⁴⁶⁵ Ertuğrul Alatl, **Belgeleriyle 9 Mart 1971 “Anti-Parlamentarist Baasçı Darbe Girişimi”**, (İstanbul: Alfa, 2002), 396- 412.

⁴⁶⁶ “Devrim Bildirisi”, 8.

⁴⁶⁷ *age*, 8.

⁴⁶⁸ *age*, 8. Devrim dergisinde az gelişmiş ülkelerde mevcut koşullarda parlamenter sistemin ve genel olarak demokratik işeyişin mümkün olmadığını belirten yazılar yayımlanmıştır. Doğan Avcıoğlu’nun yanı sıra bu konuda çalışmalar yapan önde gelen akademisyenlerin de makalelerine yer verilmiştir. Doğan Avcıoğlu, “Anglosaksonlar Açısından Türkiye’de Parlamentoculuk”, **Devrim**, sayı:5, 18 Kasım 1969, Maurice Duverger, “Kalkınma Açısından Parlamentoculuk”, **Devrim**, sayı:7, 2 Aralık 1969, C.B. Macpherson, “Kalkınma Yolundaki Ülkelerde Liberal Olmayan Demokrasi”, **Devrim**, sayı:9, 16 Aralık 1969.

⁴⁶⁹ *age*, 8.

planlanan cuntanın 9 Mart'taki girişimi başarılı olamayınca, Yöncülük de bir siyasi ve ideolojik hareket olarak fiilen ortadan kalkacaktır. Üç gün sonra gerçekleşen 12 Mart darbesinin ardından Avcıoğlu ve yakın arkadaşları tutuklanacak "Madanoğlu Cuntası" davasında yargılanacaktır.⁴⁷⁰ 12 Mart dönemini hapiste geçirecek olan Avcıoğlu, daha sonra ise aktif politikadan uzak bir yaşam sürerek kendisini tarih araştırmaları yapmaya verecektir.

5.2. Türkiye İşçi Partisi'nde Kalkınma Düşüncesi

5.2.1. Türkiye İşçi Partisi'nin Ortaya Çıkış Dönemi

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 12 Şubat 1961 tarihinde bir grup sendikacı tarafından kurulur. Ancak parti, kurulduğu yıl mevcut siyasi ortamda oldukça sönük bir yer edinecek ve fazla dikkat çekemeyecektir. Bu nedenle kurucu sendikacılar, kuruluşu izleyen yılda fazla sesini duyuramamış olan partiye başkan olması için Mehmet Ali Aybar'ı davet edecekler ve Aybar'ın başkanlığı ile birlikte (2 Şubat 1962) TİP adeta ikinci bir kuruluş yaşayacaktır. Aybar'ın yanı sıra, aydınların da partiye katılması ile birlikte, TİP bir "sendikacılar partisi" olmaktan çıkacak ve Artun Ünsal'ın deyiimiyle gerçek bir "emekçiler partisi"ne dönüşmeye başlayacaktır.⁴⁷¹

Türkiye İşçi Partisi'nin kurulduğu dönemin özelliklerini anlayabilmek için, 27 Mayıs darbesi ile başlayan süreci anlamak gerekir. Şüphesiz, 1961 Anayasasının sağladığı görece özgürlük ortamı, sol için de uygun bir siyasi zemin yaratacaktır. Böylelikle 27 Mayıs, solcuların 27 Mayıs sonrası süreci etkileme çabaları açısından da önem kazanacaktır. Bu açıdan 27 Mayıs'ın üç solcunun değerlendirmeleri, solun 27 Mayıs sonrası süreci ne yönde etkilemek istediklerine dair önemlidir. Hikmet Kıvılcımlı'nın MBK'ne iki mektubu, yine Mehmet Ali Aybar'ın, 27 Mayıs darbesinin ardından MBK'ne ilettikleri mektuplar üzerinde durmakta yarar vardır. Son olarak Mihri Belli'nin darbeci subaylardan toprak reformu beklentisi içinde olduğu makalesi de anlamlıdır. Hikmet Kıvılcımlı 7 Temmuz ve 24 Ağustos tarihli iki mektubunu Milli Birlik Komitesi'ne iletecektir.⁴⁷² Bu mektupların birincisinde Kıvılcımlı, Osmanlı tarihinden başlayıp, Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet'in kurulmasına dek ordunun

⁴⁷⁰ Atılğan, *age*, 250-251.

⁴⁷¹ Artun Ünsal, **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 3.

⁴⁷² Bu mektuplar daha sonra *İkinci Kuvayi Milliyeciliğimiz* adıyla 1965 yılında kitap olarak yayımlanacaktır. (Hikmet Kıvılcımlı, **İkinci Kuvayimilliyeciliğimiz** (İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965)

“inkılapçı” niteliğine vurgu yapmaktadır. MBK’ne ikinci mektubunda ise Kıvılcımlı bir dizi reform önerisi sunar. Kıvılcımlı’nın mektupta özellikle dikkat çektiği hürriyetin güvence altına alınması, toprak reformunun gerçekleştirilmesi, bilinçli bir dış ticaret rejiminin uygulanması ve sanayileşmenin sağlanması gibi beklentileri, büyük ölçüde 1954 Vatan Partisi programında öngörülen reformlar ile aynıdır. Ancak Aydınoglu’nun da dikkat çektiği gibi, 1954 tarihinde Vatan partisi programında öngörülen hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir işçi partisi iktidarının gerekliliğine dikkat çeken Kıvılcımlı, 27 Mayıs’ın ardından bu reformların gerçekleştirilmesini artık Milli Birlik Komitesi’nden beklemekte ve daha da ötede onları bu tarihsel görevi gerçekleştirecek bir siyasi parti kurmaya çağırmaktadır.⁴⁷³

27 Mayıs sonrası subaylara öneride bulunan solculardan biri de Mihri Belli’dir. Belli, darbenin ardından yazdığı bir yazıda, Milli Birlik Komitesi’nin mutlaka köklü bir toprak reformu gerçekleştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁷⁴ Belli, bu makalesinde “köylü, inkılabın lazımı gayri müfarikidir” diyerek toprak reformunun siyasal işlevine, bir başka ifadeyle köylülüğü siyasal özne haline dönüştürme işlevine vurgu yapmaktadır.

Yaklaşık bir buçuk yıl sonra TİP Genel Başkanlığına seçilecek olan Mehmet Ali Aybar ise, 19 Kasım 1960 tarihinde Cemal Gürsel’e yazdığı mektubunda darbeci subaylardan başlıca beklentisinin demokratik özgürlüklerin sağlanması olduğunu belirtecektir.⁴⁷⁵ Aybar’a göre 27 Mayıs’ın ardından parlamenter sisteme geri dönülmesi iki şekilde gerçekleşebilir:

“Birincisi eldeki politika ortamı değiştirilmeden, sol kanat olmadan seçimlere gidilir. Bu takdirde maddi manevi tam bir iflasla sonuçlanan, 1946-1960 denemesini yenileyeceğiz demektir. İkincisi, politik ortam değiştirilir; sol kanadın kanun güvenliği altında bir politik kuvvet olarak ortaya çıkabilmesi için gerekli şartlar sağlanır ve seçimlere öyle gidilir.”⁴⁷⁶

Doğal olarak, Aybar’ın MBK’ne önerisi ikinci yoldur. Çünkü Aybar’a göre, “sol kanada hayat hakkı tanımayan bir rejim, etiketi ne olursa olsun, demokrasi değildir.”⁴⁷⁷

⁴⁷³ Aydınoglu, **age**, 55.

⁴⁷⁴ Mihri Belli’nin bu makalesi darbenin ardından *Yeni Yol* dergisinde yayınlanmıştır. Aynı makale daha sonra *Türk Solu* dergisinin 16 Nisan 1968 tarihli 22. sayısında da yayımlanacaktır.

⁴⁷⁵ Mehmet Ali Aybar, Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968), s. 179-188.

⁴⁷⁶ Aybar, **age**, 181.

⁴⁷⁷ **age**, 181.

Aybar'ın MBK'ne yazdığı mektubun bütünü değerlendirildiğinde, onun toprak reformu, sanayileşme ya da planlama gibi konularda görüşlerini belirtmediği, yalnızca MBK'nin gündeminde olan bu alandaki reformları övmekle yetindiği görülmektedir.⁴⁷⁸ Bu açıdan, Aydınoğlu'nun da belirttiği gibi Aybar'ın, Kıvılcımlı ve Belli'den farklı olarak, ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarının çözümü konusunda Komite'den fazla bir beklentisinin olmadığı söylenebilir.⁴⁷⁹

27 Mayıs darbesinin ardından üç deneyimli solcunun yaptığı değerlendirmelerin de Komite'yi etkilemek adına olduğu görülmektedir. O koşullarda bu son derece anlaşılır bir şey olmalıdır. 27 Mayıs'ın getirdiği politik ortamda, bu üç solcu seslerini duyurmak istemişler, öte yanda sol adına MBK'yi etkileme fırsatını bulmuşlardır.

Bilindiği gibi, henüz müdahalenin birkaç yıl öncesinde, muhalefetteki siyasi partiler de mevcut parlamenter sistem içerisinde sürece yön vermeye çalışmışlardır. Henüz 1957 seçimlerinden önce, Demokrat Parti döneminin baskıcı siyasetine karşı dönemin muhalefet partileri (Cumhuriyet Halk Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi), anayasanın değişmesi, çift meclisli bir yasama kurumunun oluşturulması, anayasa mahkemesinin kurulması, oransal temsil hakkı ve sendikalı işçilere grev hakkı tanıyan bir ortak bildiri hazırlamışlardır.⁴⁸⁰ İşte Demokrat Parti iktidarının özellikle son yıllarında artan muhalefetin siyasi reformlar konusundaki talepleri, muhtemeldir ki 27 Mayıs sonrasında askerlerin belirleyeceği politika üzerinde de etkili olacaktır.

Bu koşullar altında kendi eylem planı olmayan MBK, ilk adım olarak bir grup akademisyenden oluşan bir komisyona anayasa hazırlamaları yolunda görev verir. Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşturulan komisyonun anayasa çalışmaları, Ahmad'ın ifadesiyle, "27 Mayıs hareketinin niteliğini tamamen değiştir(ecek) ve onu sıradan bir hükümet darbesinden kurumsal bir devrime dönüştür(ecektir)."⁴⁸¹ 9 Temmuz 1961'de yapılan bir referandum ile birlikte 27 Mayıs'ın getirdiği yeni anayasa yürürlüğe girer.

⁴⁷⁸ Aybar mektubunun hemen başında, MBK'nin toprak reformu, eğitim seferberliği, sağlık hizmetlerinin millileştirilmesi, ekonominin planlama yönlendirilmesi gibi reform önerilerinin de "ilerici" karakterinden oldukça memnun olduğunu da belirtir. (Aybar, **age**, 179.)

⁴⁷⁹ Aydınoğlu, **age**, 59.

⁴⁸⁰ Ahmad, **age**, 153.

⁴⁸¹ **age**, 153.

1961 Anayasası, ülkede geçmişe göre nispeten geniş bir özgürlükler ortamını da beraberinde getirir. Sosyal devlet ilkesini gözeten, üniversitelere özerklik tanıyan, işçilere grev hakkını öngören 27 Mayıs anayasası ile birlikte Türkiye'nin siyasi iklimi de değişmeye başlayacaktır.⁴⁸² Anayasanın ülkeye getirdiği en önemli yeniliklerden biri de, sosyal adalet ilkesini gözetmesi ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı ülkenin en önemli hedeflerinden biri olarak kabul etmesidir. Hatırlatmak gerekir ki, 30 Eylül 1960'ta 91 Sayılı Yasa ile Devlet Planlama Teşkilatı henüz anayasa kabul edilmeden kurulacaktır.

15 Ekim 1961'e gelindiğinde, darbenin ardından ilk kez genel seçimler yapılacak ve sivil siyasete geçilecektir. Bu seçimlere, 27 Mayıs darbesinin son verdiği Demokrat Parti yerine yine aynı gelenekten gelen Adalet Partisi ve henüz kurulmuş olan Yeni Türkiye Partisi ve katılır. (MP) Seçimler sonucunda CHP %36.7 ve AP % 34.8 olmak üzere iki parti oyların çoğunluğunu alırlar.⁴⁸³ Bu sonuçlar, bir bakıma 27 Mayıs sonrasında hala güçlü bir Demokrat Parti geleneğinin de devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye İşçi Partisi'nin kurulduğu dönemde önemli gelişmelerden biri de, 20 Aralık 1961 tarihinde bir bildiriyle yayın hayatına başlayan *Yön* dergisidir. *Yön* dergisi, daha önce değindiğimiz gibi sonraki yıllarda Türkiye solunun en önemli üç akımından birini oluşturacaktır. Bu noktada belirtilmeli ki, *Yön*'de bir araya gelecek pek çok solcu aydın ilk önce *Forum*'da yazmaya başlayacaktır. Ünsal'ın da belirttiği gibi, 27 Mayıs darbesinin ardından Sadun Aren, Türkkaya Ataöv, Necat Erder, Yahya Kanbolat, Suat Aksoy, gibi aydınlar ve öğretim üyeleri 1961 yılında *Forum*'un "serbest sütun" bölümünde sıkça yazmaya başlayacaklardır. Böylece *Forum* Dergisi'nde "toplumcu" denebilecek bir grup belirmeye başlayacaktır. Ancak, yine Ünsal'a göre, *Forum* yöneticileri dergilerinde sol yazarlara yer vermemeleri

⁴⁸² Aybar, 1988 yılında yayımlanacak olan *TİP Tarihi* adlı kitabında 1961 anayasasının tarihsel bir değerde olduğunu, özellikle sosyal ve iktisadi haklar konusuna ayırdığı 19 maddenin önemine dikkat çekecektir. Aybar'a göre, sendika kurma özgürlüğü, grev ve toplu sözleşme haklarının yanı sıra anayasada mülkiyet hakkını düzenleyen madde oldukça önemlidir. Aybar, bu konuda şöyle demektedir: "36. maddenin birinci fıkrası şöyledir: 'Herkes mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.' Demirel, mecliste TİP'e karşı çıkarken bu maddeye dayanır, mülkiyet hakkında dokunulamayacağını savunurdu. Biz de kendisinden üçüncü fıkrayı okumasını isterdik. (...) Çünkü üçüncü fıkra şöyledir: 'Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.' (...) Mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı olan kullanışlarına devlet engel olacaktı. Bu madde aslında sosyal devlet kavramının doğal sonucuydu." (Mehmet Ali Aybar, *TİP Tarihi*, 1. cilt, (İstanbul: BDS Yayınları, 1988), 124-125.) Aybar'a göre, " (...) 1961 Anayasası, sosyal devletten laf olsun diye söz etmemiştir. Yeni bir toplum düzeni kurulacak ve bu alanda devletin belli görevleri olacaktır. Bu anayasa kardeşçe yaşanan, insanların sömürülmekten kurtulacağı bir sosyal düzene yol açmaktaydı." (Aybar, *age*, 125.)

⁴⁸³ Ahmad, *age*, 164.

yönündeki baskılara sadece bir süre direnebilecekler ve 1962 yılında “toplumculara kapılarını kapat(acaklardır)⁴⁸⁴.” İşte bu dönemlerde ortaya çıkan *Yön* dergisi, solcular için önemli bir tartışma ortamı sağlayacaktır.

Son olarak, TİP’in kurulduğu dönemde işçi hareketinin de canlanmaya başladığı görülür. 31 Aralık 1961 günü İstanbul Saraçhane Meydanında o güne kadar eşine rastlanmayan büyüklükte bir işçi mitingi gerçekleşmiştir. Öyle ki Aybar, Saraçhane Mitingi için on yıllar sonra şöyle diyecektir: “Türkiye 10 yıl öncesinin Türkiye’si değildi; 1930’ların Türkiye’si hiç değildi. Halkımız artık haklarına sahip çıkıyordu.”⁴⁸⁵ Ayrıca belirtmeli ki, Saraçhane’deki mitingi Ereğli mitingi izleyecek, ardından ise Ankara’da yapı işçileri Meclis’e yürüyeceklerdir.⁴⁸⁶ Böylece toplumsal hareketlilik yavaş yavaş hız kazanmaya başlayacaktır.

5.2.2. TİP Programı ve İlerleme Düşüncesi

Daha önceki bölümlerde, 1945 Sonrasında güç kazanan kalkınma düşüncesinin köklerinin, Aydınlanma çağında olgunlaşan ilerleme düşüncesinde bulunabileceğine değinilmişti. Bu açıdan bakıldığında, 1961 yılında kurulmuş ve az gelişmişlik problemini ülkenin en temel sorunlarından biri olarak ortaya koymuş bir partide güçlü bir ilerleme düşüncesinin var olacağı düşünülebilir. Aşağıda Türkiye İşçi Partisi programında ilerleme düşüncesinin etkisini iki açıdan ele almaya çalışacağız. Bunlardan birincisi, ilerlemenin yönelişidir; İkincisi ise, ilerleme düşüncesinin 1945 sonrasında tüm dünyada ilerlemenin esas anlamının ekonomik kalkınmışlık olarak ifade bulmasıdır.

Çalışmamızın ilk bölümünde, Condorcet’den Marx’a kadar ilerleme düşüncesini vurgulamış, pek çok düşünürün teorisinde ilerlemenin “hep daha iyi, daha güzel” bir topluma doğru olduğu belirtilmişti. İşte Türkiye İşçi Partisi’nin 1961 programı da bu güçlü ilerleme ve “daha iyi bir gelecek” vurgusu ile başlamaktadır: “Partimiz siyasi mücadeleyi gayri şahsi ve emekçi bir açıdan görür ve yürütür. Bu mücadelenin amacı daha ileri, daha hür, daha mesut olmaktır.”⁴⁸⁷

İlerleme düşüncesi ve devrimler, daha önce belirtildiği gibi mevcut olan düzenden belli başlı unsurları dayanak olarak alır ve kendisini bu şekilde meşrulaştırır. Bu

⁴⁸⁴ Ünsal, *age*, 73.

⁴⁸⁵ Aybar, *age*, 191.

⁴⁸⁶ *age*, 191.

⁴⁸⁷ Türkiye İşçi Partisi Programı, 1961.

düşüncenin mantığında ise, varolanı daha ileriye götürmek, daha iyi hale getirmek, çoğaltmak, yüceltmek hedefi vardır. Bu açıdan bakıldığında TİP'in 1961 programı şunları söylemektedir:

“ Sömürgeciliğe karşı tarihte ilk defa mücadeleyi açmış, yürütmüş ve başarıya ulaştırmış olan Türk Ulusunun yönetmeni Atatürk ve Türk Ulusunun çağdaş uygarlık seviyesine çıkmasını temin eden Devrimleri, Partimizin devrimci davranışının başlangıcını ve dokunulamaz, geri gidilemez, kayıt konulamaz ileri yönünün temelini teşkil eder.”⁴⁸⁸

Türkiye İşçi Partisi, ilerlemenin yönünü “çağdaş uygarlık” seviyesine erişmek olarak belirlemiştir. Buna göre, Kemalist devrimlerle açılmış olan yolda ilerlenecektir. Partinin sendikacı kurucuları yaptıkları bir basın toplantısında partinin hedefini şu şekilde ortaya koyacaklardır: “Herhalde en önemli davamız olan Türkiye’yi bir an önce çağdaş medeniyet yoluna sokmak ve hızla kalkındırıp ilerletmek davası, çalışan halk kitlelerinin iştiraki olmadan gerçekleştirilemez.”⁴⁸⁹

Türkiye İşçi Partisi, ilerleme ve kalkınma hedefinde öncü olacak toplumsal gücü ise, “çalışan halk kitleleri” olarak belirlemektedir. 1962’de kurucuların yaptığı basın toplantısında ilerlemenin gerçek anlamının ekonomik kalkınma olduğu da açık bir şekilde ortaya konulmaktadır:

“ Türkiye’nin geri kalmış bir toplum olmaktan kurtulması her şeyden önce iş araçlarının, çalışan insanın ve tekniğin, yani toplumun üretici kuvvetlerinin, ileri toplumlar ölçüsünde hızla geliştirilmesi bağlı bulunduğu göre, üretici kuvvetlerin gelişmesindeki engeller, köklü reformlarla ortadan kaldırılmadıkça, (...) bu işi asla başaramayacağı açık bir gerçektir.”⁴⁹⁰

Benzer şekilde, Aybar da Şubat 1962’de yaptığı basın toplantısında ilerlemenin şartını ekonomik kalkınmışlık olarak ifade edecektir:

“Bir ortaçağ ekonomisiyle medeni bir toplum olamayız. Türkiye hızla endüstrileşmelidir. Tarım da, ancak kuvvetli bir endüstri temeli üzerinde ve ileri teknikle, ihtiyaçlarımızı karşılayacak bir seviyeye ulaşabilir. Tam bağımsızlığın; bilim ve tekniğin ilerlemesinin şartı da budur.”⁴⁹¹

Son olarak, kalkınma ve ilerleme düşüncesi ele alınırken belirtildiği gibi, bu düşüncenin her şeyden önce “evrensel” olduğunun kabulü vardır. Batı Avrupa ülkelerinin Aydınlanma dönemi ve Endüstri devrimi ile hızlı bir iktisadi gelişme

⁴⁸⁸ age.

⁴⁸⁹“Türkiye İşçi Partisi Bildirisi” (Türkiye İşçi Partisi adına kurucuların 8 Şubat 1962’de parti merkezindeki basın toplantısında basına sundukları metindir.), Mehmet Ali Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968), 191.

⁴⁹⁰“Türkiye İşçi Partisi 1961 Programı” 1961 programında ilerleme düşüncesinde ekonomik kalkınmışlığa yapılmış bu vurgu, TİP’in artık nispeten olgunlaşmış bir parti olarak siyasetini belirlemeye çalıştığı 1964 programında daha da keskin ifadelerle açıklanacaktır: “ Kişi başına Türkiye’de 1959’da 30.5 dolar yatırım yapıldığı halde, ileri memleketlerde, örneğin İngiltere’de 200, Fransa’da 226, Batı Almanya’da 250, Birleşik Amerika’da 452 dolardır. Aslında çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ve batılılaşmak, bu rakamlara ulaşmak demektir.” (“Türkiye İşçi Partisi Programı” (1964), **İlke**, cilt 2, sayı:7, Temmuz 1974, 59.)

⁴⁹¹ Aybar, age, 195. (Mehmet Ali Aybar’ın genel başkan olarak 9 Şubat 1962 yılında verdiği demeç)

sürecine girdiği bilinmektedir. Bundan sonra ise genellikle az gelişmiş ülkelerde kendilerinin de bunu (benzer yollardan geçerek) başarması gerektiği varsayımı söz konusu olacaktır. İlerleme yollarının birbirinden farklılığı ise hedefin niteliğini değiştirmemektedir. Bu düşünce ise, en güçlü ifadesini TİP'in 1964 programında bulacaktır:

“En kestirme yolun, ileri toplumların yolunu tutmak, onların yöntemlerini benimsemek olacağı düşünülebilir. Başka milletlerin kalkınma ve ilerleme konusundaki deneylerinden geniş ölçüde elbette yararlanılacaktır; çünkü bütün toplumlar için geçerli genel gelişme kanunları vardır. Ama bütün toplumların uygulayabilecekleri tek bir yol yoktur; her toplumun kendi tarihinden gelen ve yapısında, yaşantısında yansıyan bir takım özellikleri bulunur.”⁴⁹²

Son olarak TİP'i tarihsel açıdan üç ana döneme ayırarak incelemek mümkündür. İlk dönem, partinin kuruluş tarihi olan 13 Şubat 1961'den 10 Şubat 1964'teki Birinci Kongresi'nde TİP programının kabul edilmesine kadar olan oluşum sürecini kapsayacaktır. Bir başka ifadeyle bu dönem, sendikacı ya da işçi önderlerinin öncülüğünde kurulmuş partinin, solcu aydınların da katılımıyla girdiği gelişim ve dönüşüm sürecini ifade eder. İkinci dönemi ya da olgunlaşma dönemi olarak ele alınacak olan yıllar ise, 1964 programı ile başlayacak ve 1968 yılında partide ideolojik kavgaların ortaya çıkışına kadar devam edecektir. Bu dönemin 1964 TİP programıyla başlatılması, aralarında kimileri komünist gelenekten gelen önderlerin ve diğer solcu aydınların etkisiyle hazırlanmış bir parti belgesi olmasından kaynaklanmaktadır. Yine 1964 programının partinin kalkınma sorununa yaklaşımının en bütüncül şekilde değerlendirilebileceği bir metin olduğu da unutulmamalıdır. Üçüncü dönem ise bu kopuşmadan başlayıp, 12 Mart darbesi sonucunda partinin kapatılmasına dek geçen kriz yıllarını kapsayacaktır. Öte yanda 1968-71 yıllarının Türkiye solunda Stalinci Marksizmin güç kazanması ve bu anlamda TİP'i de yakından etkilemesi de söz konusudur. Yine bu dönemde TİP içindeki örgütsel-ideolojik kriz nedeniyle kalkınma konusu da merkeziliğini kaybetmeye başlayacaktır.

5.2.3. TİP'in Kuruluş Döneminde Kalkınma Düşüncesi (13 Şubat 1961- 10 Şubat 1964)

Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş dönemini, 13 Şubat 1961- 10 Şubat 1964 tarihleri arasındaki yıllar olarak ele almak mümkündür. Şubat 1961'de sendikacılar tarafından kurulan TİP, 1962'de Aybar'ın genel başkan olması ve aydınların katılımıyla deyim yerindeyse sosyalistleşme sürecine girecektir. Şubat 1964'ta ise partinin politik

⁴⁹²“Türkiye İşçi Partisi Programı” (1964), *İlke*, cilt 2, sayı:7, Temmuz 1974, 56.

duruşunu en bütünsel şekilde bulabileceğimiz parti programı kabul edilecektir. Gerçekten de TİP'in 1964 programı, kalkınma düşüncesinin de temel unsurlarının en açık bir şekilde görülebileceği bir belge olarak kendisini gösterir. Bu açıdan 1964 programını, TİP'in kalkınma yaklaşımında yeni bir dönem olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla TİP'in ele alacağımız bir sonraki dönemi bu programla başlayacaktır.

5.2.3.1. Parlamenter Sistem ve Sosyalizme Geçiş

TİP, 13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından kurulmuştur, ancak bir sosyalist partisi olma özelliğini kazanması Aybar'ın başkanlık dönemiyle başlayacaktır. Gerçekten de, TİP'in 1961 yılındaki tüzük ve programına bakıldığında bu durum daha net anlaşılabilir. Tüzüğün Partinin amacını gösteren ikinci maddesi şu şekildedir:

“Programda yazılı esasları gerçekleştirmek ve ezcümle Türk vatandaşlarını tam bir refaha kavuşturacak, sosyal güvenliğini sağlayacak, dünya çapında tarihi vazifesini tam bir serbesti içinde ifaya imkan verecek, halkın kendi iradesiyle kendi kendini hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın idare eylemesini temin edecek ve bilhassa hiçbir şahıs, sınıf, zümre, hizip veya teşekkülün kanun üstüne çıkabilmesine izin vermeyecek her türlü mevzuatı tesis ve tatbik etmek için kanunun verdiği haklar ve tüzüğünün hükümleri dairesinde çalışmaktır.”⁴⁹³

Sadun Aren'in de belirttiği gibi, bu maddeden anlaşılacağı üzere partinin sosyalizmle ya da işçi sınıfının politik bilincinin bir göstergesi olmakla hiçbir ilgisi yoktur.⁴⁹⁴ Tüzük için geçerli bu durum, 1961 parti programında da görülür. Hemen belirtilmeli ki, TİP'in 1961 yılındaki parti programı toplam 16 sayfalık oldukça sınırlı bir metindir.⁴⁹⁵

1961 programının birinci bölümünün ilk maddesi şu şekildedir:

“ Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'ni demokratik, laik ve sosyal ve iş üzerinde kurulmuş bir devlet olarak kabul eder. Bu cumhuriyet içinde egemenlik kayıtsız ve şartsız Türk Ulusundur. Türkiye İşçi Partisi, sosyal gelişmeyi kolaylaştıran ve daha büyük serbesti içinde daha iyi yaşama şartları yaratan ekonomik, sosyal ve bilimsel problemleri renk, ırk, din, dil ve cinsiyet ayrımı yapmadan çözmeyi devletin ödevi olarak kabul eder. Türkiye İşçi Partisi'nin hükümet etmede prensibi, halkın halk tarafından halk için yönetilmesidir. Türkiye Devletinde ve Hükümetinde, Türk vatandaşları hakta ve vazifede eşit olarak görev alır. Görev üstünlük vermez. Cumhuriyet ve demokrasiye sadakati partimiz vatandaşların ve müesseselerin görevi sayar.”⁴⁹⁶

Görüldüğü gibi, programın partinin geneç çerçevesinin çizildiği bu maddesinde de sosyalist bir nitelik mevcut değildir. Öte yanda TİP'in 1961 programında “iktidar”

⁴⁹³Sadun Aren, **TİP Olayı (1961-1971)**, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), 33.

⁴⁹⁴age, 33.

⁴⁹⁵Nihat Sargın'a göre, TİP'in bu programının hazırlanışı oldukça aceleyle gelmiştir. Sargın, bunun sebebinin, 1961 seçimlerine katılabilmek için, yeni bir partinin en geç 13 Şubat akşamına kadar kurulmuş olması zorunluluğundan kaynaklandığını belirtir. Bu koşullar altında, zaten son gün ve son anda TİP'in kuruluş bildirgesi Valiliğe verilebilmiştir. (Nihat Sargın, **TİP'li Yıllar (1961-1971)-Anılar Belgeler**, 1. cilt, (İstanbul: Felis, 2001), 65.

⁴⁹⁶ **Türkiye İşçi Partisi Programı**, 1961, 6.

konusunda da bir açıklama getirilmemektedir. Programda sadece “demokrasi ve Cumhuriyet’e sadakat” in belirtilmesiyle yetinildiği görülür. Öte yanda parti kurucularının 8 Şubat 1962’de Aybar’ı bir basın toplantısı düzenleyerek başkanlığa seçtikleri gün dağıtılan basın bildirisinde TİP’in iktidar hedefinin daha açık bir şekilde dile getirildiği görülmektedir:

“(…) Türkiye İşçi Partisi’ni en kısa zamanda, bütün çalışan halk kitlelerini hakkı ile temsil edecek bir seviyeye yükseltmek kararını almış bulunuyoruz. Gerçekten bir yılda edindiğimiz tecrübeler bize parti program ve tüzüğünde değişiklikler yapılması lüzumunu da anlatmıştır. Aydın çevrelerle yapageldiğimiz temaslar, bize memleket gerçeklerine uygun orijinal bir program hazırlama imkanını vermektedir. (...) Partimiz, emek gücünü temsil eden bir partidir. Yani Türkiye’de çalışan bütün halk kitlelerini, işçi sınıfının toplumcu aydınlarla işbirliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında toplamayı amaç bilen bir partidir. Hem şurasını da ilave edelim ki, partimiz programındaki esasları benimseyen herkese, hangi sınıftan olursa olsun açıktır. Türkiye İşçi sınıfı Anayasanın ve kanunların çizdiği yoldan iktidara gelip, anayasa çoğunluğunu elde ettiği taktirde her şeyden önce memleket ekonomisinde, demokratik usullerle (...) dönüşümleri yapmak kararındadır.”⁴⁹⁷

Görüldüğü gibi, TİP kurucuları Aybar’ın genel başkanlığını açıkladıkları bu bildiride, aynı zamanda parti için radikal değişikliklerin de olacağını haber vermektedirler. TİP kurucuları tarafından ilk kez işçi sınıfının anayasal düzen çerçevesinde iktidara geleceği ve ekonomide önemli değişimlerin gerçekleştirileceği belirtilmektedir.

5.2.3.2. “Kapitalist Olmayan Yol”

TİP’in 1961 yılındaki programına bakıldığında, kalkınma düşüncesinin çerçevesini çizmek oldukça zordur. Daha önce de belirtildiği gibi, 1961 Programı oldukça sınırlı bir metin olarak görülmelidir. Toplam 16 sayfalık metnin 4 sayfası ekonomi bölümüne ayrılmıştır. Programın üçüncü ana bölümü olan ekonomi, “umumi esaslar”, “tarım”, “sanayi ve madencilik” ve “para ve ticaret” olmak üzere dört bölümde ele alınmaktadır. Yine programın bu bölümünde sanayileşmenin önemine yapılan vurgular dışında bir bütün olarak kalkınma gayesinin unsurlarını bulmak mümkün değildir. Bu anlamda daha sonra 1964 programında görülecek olan kalkınma vurgusu 1961 programında yoktur. 1961 Programının ekonomi politikasına yönelik olarak şunlar belirtilmektedir:

“Türkiye İşçi Partisi ulusal ekonomiyi, istihsalin gittikçe hızlanan tempoda artmasını, tam çalışmayı, gelir ve servetin adil dağıtımını ve ekonomik demokrasiyi sağlayacak biçimde organize edecektir. Bunu temin için de çeşitli ekonomik çalışmalar, toplumun direksiyonu altında koordine edilmeli, üretim kaynaklarından tam yararlanmalıdır. Ekonomik kuvvet toplanmaları (sermaye birikimi, tröst, kartek vb.) demokratik devletin kontrolüne tabi olmalıdır. Doğal kaynaklar, bankalar, özel teşebbüsler, enerji kaynakları vatandaşların menfaatleri gerektirdiği oranda kamulaştırılacak veya kamu kontrolü altına alınacaktır.”⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Mehmet Ali Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, 191.

⁴⁹⁸ Türkiye İşçi Partisi Programı 1961, 9.

Programda kalkınma konusunda doğrudan ilgi çekecek başlık ise, “sanayi ve madencilik” olarak göze çarpmaktadır. Programda sanayileşme konusunun oldukça sınırlı bir yeri olduğu söylenmelidir. Sanayileşme sorunu, Atatürk’ün şu sözlerine referansla ortaya konmaktadır: “Tabii zenginlikleri bize kafi olam mukaddes vatanımız ziraat, sanayi ve maden sahasında muasır devletler seviyesine terfi etmedikçe milli mücadelemiz hitam bulmayacaktır.”⁴⁹⁹

TİP’in 1961 programında sanayileşme, bağımsız bir ülke olmanın başlıca şartı olarak görülmektedir. Bu bakımdan özellikle ağır sanayinin ülkede kurulması ve geliştirilmesi öngörülmektedir. Ne var ki programda sanayileşme probleminin hangi yoldan hangi araçlarla çözülebileceği konusunda hiçbir şey söylenmemektedir. Bu konuda belirtilen nokta yalnızca devletin özel teşebbüs sanayisine olan müdahalesinin bir sanayi planı çerçevesine oturtulması gerektiğidir.⁵⁰⁰

Daha önce belirtildiği gibi, TİP’in kalkınma sorununu ülkenin merkezi sorunlarından biri olarak ele alması, kalkınma yolunda bir strateji önermesi ve kalkınmanın araçlarını belirlemesi 1962 Şubat’ı sonrasındadır. Bu değişimde şüphesiz en önemli etken, daha önce de değinildiği gibi Aybar’ın TİP genel başkanı olması ve solcu aydınların partiye yönelmesidir. 1962 Şubat’ından itibaren deyim yerindeyse “sosyalistleşme” sürecine giren TİP’in bu değişimi, kurucular tarafından Aybar’ın genel başkanlığı dolayısıyla düzenlenen basın toplantısında sunulan bildiriden de anlaşılmaktadır. Bu basın bildirisinde artık “kalkınma”, partinin en önemli davası olarak ele alınmaktadır: “Herhalde en önemli davamız olan, Türkiye’yi bir an önce çağdaş medeniyet yoluna sokmak ve hızla kalkındırıp ilerletmek davası, çalışan halk kitlelerinin iştiraki olmadan gerçekleştirilemez.”⁵⁰¹

Öte yanda bildiride yapılması hedeflenen ekonomik dönüşümler de açık bir şekilde ortaya konmaktadır:

“ Ulusal ekonominin kilit taşı durumunda olan üretim ve dolaşım araçları önem derecelerine göre bir sıraya konarak devletleştirilir. Daha kurulmamış, fakat ileri ve tam bağımsız bir toplum olmak için kurulması gereken ağır endüstri kolları da devlet eliyle kurulur. Devlet malı olarak devlet eliyle işletilir. Özel sektöre bırakılan endüstri kolları ve ekonomik faaliyet alanları, genel ekonomik planının hedef ve direktiflerine uyarak çalışır ve gelişir. Devlet sektörünün ağır bastığı bir planlı ekonomi düzeninde özel sektör daha uzun yıllar ulusal kalkınmamızda yararlı bir faktör olacağı için korunacak ve teşvik edilecektir.

(...)Toplumsal hızla kalkınıp ilerlemesi ve çalışan kitlelerinin insanca yaşama şartlarına kavuşması, ulusal ekonominin belirli süreler için hazırlanmış bir plana göre gelişmesini

⁴⁹⁹ age, 12.

⁵⁰⁰ age, 12

⁵⁰¹ Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, 191.

zorunlar. Ekonomik hayatı bütünüyle kavrayan genel planın direktifleri hem devlet sektörü hem özel sektör için mecburidir. (...)Genel plan, yatırımları ve el emeğini, Türkiye'nin hızla endüstrileşmesine ve tarımın gelişmesine yöneltecektir. Endüstrileşmede ağır endüstriye önem verilir. Ağır endüstri Ulusal ekonominin temelidir. (...)Bütün bunlardan dolayı Türkiye İşçi Partisi, Ulusun teknik kaynak ve enerjilerini, ağır endüstrinin kurulması ve tarımın geliştirilmesi için çalışan halk kitlelerinin gönüllü iştirakini sağlayarak seferber etmek kararındadır. Bu arada Ulusal bağımsızlığı zedelemeyen dış yardımlardan da yararlanılır.”⁵⁰²

Bu anlamda yukarıda basın bildirisinden aktarılan cümleler, Aybar'ın ve TİP'e katılan aydınların kalkınma konusunda yaptıkları katkının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁵⁰³

TİP'in, kalkınma yaklaşımının ilk metinlerini, partinin yayın organı olan *Sosyal Adalet* dergisinde bulmak mümkündür. TİP'in az gelişmişlik sorununa verdiği yanıt, ülkenin “kapitalist olmayan yol”a girmesidir. Ancak, “kapitalist olmayan yol” teorisinin TİP'in resmi doktrinlerinden biri haline geldiği dönem, esas olarak 1964 parti programıyla başlatılabilir. Bununla birlikte 1963 yılı boyunca *Sosyal Adalet* dergisinde kalkınma sorunu ve “kapitalist olmayan yol” üzerine çeşitli tartışmalar bulmak mümkündür.

19 Mart 1963 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlayan *Sosyal Adalet*'in hemen 4. sayısında yayımlanan başyazıda kalkınma sorununun önemi vurgulanmaktadır:

“Demokrasiye, Atatürk devrimlerine, 27 Mayıs, Anayasaya bağlılık... Hepsinin can noktası şudur: Ortaçağ kalıntısı bir ekonomi üzerine aşlanmış ticaret kapitalizmi ile hiç, ama hiçbir meselemizi çözümleyemeyiz. Toplumumuzun ekonomik ve sosyal temel yapısını değiştirmek gerekiyor.”⁵⁰⁴

Aynı yazıda kalkınma yolu hakkında ise şöyle denilmektedir:

“Bizim kurtuluş yolumuz bundan kırk küsur yıl önce çizilmiştir. Atatürk'ün daha savaş yıllarında çizdiği bu yol, bugünkü deyişi ile kapitalist olmayan bir gelişme yoludur. Birinci ödevimiz, bu yolu bulmak, bu yola girmektir. Demokrasi de, karma ekonomi de, plan da ancak bu yola girilince gerçek anlamlarını kazanacaktır.”⁵⁰⁵

Görüldüğü gibi, dergide “kapitalist olmayan kalkınma yolu” ilk kez bir kalkınma yordamı olarak ortaya konmuş ve bunun temeli de Atatürk'ün çizmiş olduğu anti-empyrist ekonomi politikasına dayandırılmıştır.

Sosyal Adalet'in yine aynı sayısında Selahattin Hilav'ın az gelişmiş ülkeler için kapitalist ve kapitalist olmayan kalkınma yollarını karşılaştırdığı yazısında da, az

⁵⁰² *age*, 194-195.

⁵⁰³ Aren, bu bildiri konusunda şöyle demektedir: “ Esasları Aybar tarafından kaleme alınmış olduğu anlaşılan bu bildiri onun partiye vermek istediği sosyalist kimliğin temel öğelerini içermektedir. Aybar, böylece parti hakkındaki temel görüşlerini kuruculara önceden onaylatmış ve bunu bir belgeye bağlamış olmaktadır.” (Aren, *age*, 42.)

⁵⁰⁴ “Demokrasi Kurtuldu mu?”, *Sosyal Adalet*, sayı:4, 9 Nisan 1963, 3.

⁵⁰⁵ *age*, 3.

gelişmiş ülkelerin seçmesi gereken yolun “kapitalist olmayan yol” olduğu vurgulanmaktadır:

“Milletlerarası konjonktürün, ekonomik ve sosyal durumun incelenmesi, kapitalist olmayan yolun genç devletleri ilerletmek için en uygun yol olduğunu, demokratik görevlerin yerine getirilmesini kolaylaştıracağını, ekonominin ilerleyişini sağlayacağını ve sosyalizmin kuruluşunun politik, ekonomik ve sosyal şartlarını hazırlayacağını gösterir.”⁵⁰⁶

Denebilir ki, TİP’in kalkınma yaklaşımındaki en temel kavram olan “kapitalist olmayan yol” üzerine tartışmalar, Mart 1963 yılında *Sosyal Adalet* dergisinde başlamış ve en olgun halini 1964 programında almıştır.

Kalkınma yordamının yanı sıra, TİP’te bu yolda kullanılacak araçlar konusuna da oldukça önem verildiği görülür. Kalkınmanın en önemli aracı ise kuşkusuz planlamadır. TİP, planlama anlayışını desteklemesine rağmen, ülkede uygulanmakta olan mevcut planın yanlış bir toplumsal ve ekonomik zemin üzerine inşa edildiğini özellikle vurgulamaktadır:

“ Sayın başbakan sonsuz bir iyimserlik içindedir. Kalkınma planının bütün zorlukların üstesinden geleceği kanısında... Oysa beş yıllık kalkınma planının yanlış bir ekonomik ve sosyal politika temeli üzerine kurulduğu ortadadır. İç finansmanın yükü işçisi, fakir köylüsü, memuru, küçük esnafı, dar gelirli serbest meslek sahipleriyle emekçi halk yığınlarının sırtına yüklenmiştir.”⁵⁰⁷

Hatırlatmak gerekir ki TİP, DPT plancılarının sosyal adalete ve köklü reformlara önem veren planlama anlayışlarını destekler gözükmeyle birlikte, partiye göre asıl önemli olan bu planın mevcut siyasi düzende uygulanamadığıdır. Bir başka ifadeyle, TİP’in yaklaşımına göre planlı bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle siyasi bir düzen değişikliği gerekmektedir. Bu anlamda örneğin *Sosyal Adalet* dergisindeki yazılarda plancıların öngördükleri uygulamaların politik engellere takıldığı belirtilecektir. Plancılara olan tutum açısından, TİP’in *Yön* ile benzer bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Hatırlanacağı gibi, Yöncüler de ilk dönemde plancıların çabalarını takdirle karşılarken, esas olarak reformların yapılmasını engelleyen siyasi iktidarı eleştirmişlerdir.

5.2.3.3. Demokrasi Anlayışı: Parlamenter Sistem

Türkiye İşçi Partisi’nin 1961 programının hemen ilk bölümünde “Cumhuriyet ve demokrasiye sadakati partimiz vatandaşların ve müesseselerin görevi sayar.”

⁵⁰⁶ Selahattin Hilav, “ Az gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol”, *Sosyal Adalet*, sayı: 4, 9 Nisan 1963, 9. Belirtilmeli ki, Hilav’ın hazırladığı bir yazı dizisidir ve dergide üç sayı boyunca yayımlanmıştır. Hilav, bu yazılarında “kapitalist olmayan yol”, “milli demokrasi” gibi daha önce Üçüncü Dünya ülkelerine Sovyetler Birliği tarafından önerilmiş pek çok kavramı açıklamaktadır.

⁵⁰⁷ “Durum ve Çıkar Yol”, *Sosyal Adalet*, sayı:2, 26 Mart 1963, 3.

yazmaktadır. Gerçekten de, TİP'liler partinin kuruluşundan itibaren özellikle demokrasinin teminatı olarak gördükleri Anayasaya olan bağlılıklarını her zaman dile getireceklerdir.⁵⁰⁸ Öte yanda partinin 1961 programı demokrasi konusunda oldukça sınırlı bir metindir. Parti, sendikacılar tarafından kurulmuş olmasına rağmen, programda demokrasinin gerçek anlamda işlerliğini sağlayacak unsurlar olan sendikal örgütlenmeler, kitle örgütlenmeleri konusunda bir şey bulmak mümkün değildir. Bu durumda, partinin 1961 programında demokrasi konusuna yaklaşımındaki sığılığın nedeninin, yine parti programının acele ile oluşturulmasından ileri geldiği düşünülebilir.

Aybar'ın parti genel başkanı olarak 9 Şubat 1962 tarihinde verdiği demeç ise, partinin parlamenter sisteme yaklaşımı konusunda bazı açıklamaları ifade etmektedir. Aybar, bu demecinde demokratik koşullar çerçevesinde iktidara gelmeyi hedefleyen büyük bir siyasi partinin özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Aybar'ın şu sözleri dikkat çekicidir:

“Bugün küçük bir teşekkül olan Türkiye İşçi Partisi'nin, bilim ışığında ve ergeç iflasa mahkum küçük hesaplar dışında, yalnız ve yalnız memleketin yüksek menfaatlerini göz önünde tutan sabırlı çalışmalarıyla, yeni demokratik düzende boş duran yeri doldurup, kısa zamanda büyük bir kuvvet haline geleceğine inanıyoruz.”⁵⁰⁹

Gerçekten de, TİP önderleri anayasal düzenin işleyişi, parlamenter sistemin ve çok partili hayatın muhafaza edilmesi gibi koşulları demokrasinin temel unsurları olarak ele alacaklardır. Çünkü parti, parlamento içerisinde güçlü bir siyasi parti haline gelmeyi ve bu anlamda bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Gerçekten de TİP'in, özellikle Aybar'ın başkanlığı ile başlayan dönemde, iktidar yolunu parlamenter sistem ile ifade etmeye başladığı görülür.⁵¹⁰ Bu anlamda TİP, 1961 anayasasını da partinin iktidara gelmesine olanak veren bir yasal düzenin teminatı olarak görür. Bu anayasanın eksiksiz uygulanması ise, parlamenter rejimin teminatı olacaktır. Bu koşullarda, TİP'in parlamenter yoldan iktidara gelmemesi için

⁵⁰⁸ Behice Boran, “Kestirme Yol Yoktur”, **Sosyal Adalet**, sayı:11, 28 Mayıs 1963; Mehmet Ali Aybar, “Hürriyet ve Demokrasimizin Temeli Anayasa”, **Sosyal Adalet**, sayı:11, 28 Mayıs 1963; Sadun Aren, “Hangi Yol?”, **Sosyal Adalet**, sayı:12, 4 Haziran 1963; Behice Boran, “Halk Yararına Olan Demokrasi Bütün Güçlükleri Çözecektir”, **Sosyal Adalet**, sayı:13, 11 Haziran 1963; Fethi Naci, “Az gelişmiş Ülkelerde Askeri Darbeler ve Demokrasi”, **Sosyal Adalet**, sayı:18, 16 Temmuz 1963.

⁵⁰⁹ Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, 196.

⁵¹⁰ Bu dönemde Behice Boran ve Mehmet Ali Aybar'ın TİP'in yayın organı olan Sosyal Adalet dergisinde sık sık, Türkiye'nin ilerici bir anayasaya sahip olduğu, işçi sınıfının sendikacılık faaliyetlerinin canlanmaya başladığı ve demokratik yoldan iktidara gelmenin mümkün olduğunu belirttiği görülmektedir. (Behice Boran, “Kestirme Yol Yoktur”, **Sosyal Adalet**, sayı:11, 28 Mayıs 1963; Mehmet Ali Aybar, “Hürriyet ve Demokrasimizin Temeli Anayasa”, **Sosyal Adalet**, sayı: 11, 28 Mayıs 1963).

ise hiçbir neden bulunmamaktadır. Partinin önde gelenlerinden Sadun Aren, bu düşüncüyü şöyle açıklamaktadır:

“ Acaba parlamenter rejimin bu çıkmazdan kurtulmasına ve halk yararına işleyen ve dolayısıyla hızla gelişmemizi sağlayacak olan idarenin kurulmasına gerçekten imkan yok mudur? Biz bu soruya “vardır” diye yanıt vereceğiz. Ancak bu “vardır”ın şartı, anayasamızın eksiksiz ve tastamam uygulanmasıdır.(...) hayatlarını emekleri ile kazanan, geçim seviyelerini yükseltmek için daha çok ve daha verimli çalışmaktan başka bir yol bilmeyen işçi, köylü, aydın, küçük esnaf gibi emekçi kütlelerinin siyasi iktidarının ya da demokratik muhalefetinin istikrarlı bir parlamenter rejimin en büyük teminatı olduğu ortadadır.”⁵¹¹

Benzer şekilde, Tarık Ziya Ekinci de sosyalizme giden yolun parlamenter sistemin sınırları içinde mümkün görmektedir:

“Memleketimizde sosyalizme giden yol, ancak demokratik düzen içinde çok partili hayatın bütün vecibelerine uymak suretiyle, her türlü engelleyici amilleri, halkı eğiterek politik faaliyet sahasına sokmak ve bu maksatla onları teşkilatlandırmak, memleket işlerinde söz ve karar sahibi kılarak demokratik mücadele usulleriyle katedilebilir.”⁵¹²

Sosyal Adalet dergisinin ilk sayısında Aybar şöyle demektedir: “Bugünkü amacımız; Anayasanın tanıdığı hak ve hürriyetlerin kağıt üzerinde kalmaması için savaşımdır.”⁵¹³ Derginin 4. sayısında ise demokrasi şöyle tanımlanacaktır:

“ (...) demokrasi halkı aldatmak, halkı neticede kendi aleyhine olan yolda kışkırtmak hürriyeti değildir elbet. Ve demokrasi, aydınlatılmamış, uyarılmamış halkın, dört yılda bir oyuna başvurmak da değildir elbet. Demokrasi bunlardan başka bir şey olmak gerektir. Haklı, doğru ve güzel yaşama yolu, halkın günlük yaşamında somut olarak duyduğu yüceltici bir düzen olmak gerektir.”⁵¹⁴

Yine derginin yedinci sayısında Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik ilerlemesini sağlayacak sistemin demokrasi olduğu savunulmaktadır:

“ (...) demokrasi, herhalde statükonun muhafazası anlamına gelen ve sırf biçim olarak uygulanmak istenen bir rejimin adı değildir. Bugünkü çıkmazı çözecek, hürriyet davamızı olduğu kadar, ekonomik ve sosyal ilerleme davalarımızı da hedefe ulaştıracak olan demokrasi, uyarılmış işçi sınıfımızın ve emekçi halk yığınlarının politik bir kuvvet olarak serbestçe teşkilatlanmasına ve toplumda sermayeci kuvvetlerin karşısında dengeleyici ve ilerletici bir rol oynamasına imkan veren ve böylece ekonomik ve sosyal reformlara yol açan rejimin adıdır.”⁵¹⁵

Yukarıdaki “demokrasi” tanımlarına bakıldığında, TİP’in demokrasi anlayışının büyük ölçüde tercih ettiği iktidara gelme yolu ile bağlantılı ele alınması gerektiği görülebilir. Daha önce değinildiği gibi, TİP önderleri sosyalizme parlamenter sistem içinde geçilebileceğini düşünmektedirler. Bu açıdan parlamenter sistemin devamlılığının sağlanması, TİP önderlerinin merkeze aldığı en önemli konulardan biridir. Bu bakımdan TİP, Yöncülerden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Parlamenter

⁵¹¹ Sadun Aren, “Hangi Yol?”, *Sosyal Adalet*, sayı:12, 14 Haziran 1963, 3.

⁵¹² Tarık Ziya Ekinci, “Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınma Yolu”, *Sosyal Adalet*, sayı: 14, 18 Haziran 1963, 8.

⁵¹³ “Aşağıdan Yukarıya Doğru” (Mehmet Ali Aybar ile Röportaj), *Sosyal Adalet*, sayı:1, 19 Mart 1963, 8.

⁵¹⁴ “Demokrasi Kurtuldu mu?”, *Sosyal Adalet*, sayı:4, 9 Nisan 1963, 3.

⁵¹⁵ “Köklü Reformlar Yapılmadıkça...”, *Sosyal Adalet*, sayı:7, 30 Nisan 1963, 3.

sistem sorunu Yöncüler için birincil önemde bir konu değildir. Ülkenin temel problemi geri kalmışlıktır ve bunun çözümü de kalkınmadır. Demokrasi, ekonomik kalkınma sağlandıktan sonra kendiliğinden gelecektir. Oysa, Sosyal Adalet dergisine yazan önde gelen TİP'lilerin yazılarından, parlamenter yoldan iktidara gelecek olan TİP'in köklü reformlarla kalkınmayı sağlayacağını düşündükleri görülebilir. TİP'in demokrasiyi ele alışı, Yöncülerden daha tutarlıdır. Ancak parlamenter sistemin savunulmasının ötesinde insanların siyasetin öznesi olması ve bunun araçlarının yaratılması konusunu bir başka ifadeyle tam anlamıyla bir demokrasi yaklaşımını TİP'te de görmek mümkün değildir.

5.2.4. Türkiye İşçi Partisi'nde Kalkınma Düşüncesinin Olgunlaşması (10 Şubat 1964-1968)

TİP'in 1964 -1968 tarihleri arasındaki dönemi, kalkınma düşüncesi açısından en olgun metinlerin bulunduğu yılları ifade eder. Bu metinlerin şüphesiz en önemlisi, kalkınma konusunun çok temel bir yer tuttuğu 1964 parti programıdır.⁵¹⁶ Bu sebeple, TİP'in bu dönemini bu parti programı ile başlatmak uygun olacaktır. Yine bu dönemde TİP'in 1965 seçimleriyle meclise girmeyi başardığını da unutmamak gerekir. Dolayısıyla seçim sebebiyle sunulan bildiriler ve yapılan seçim konuşmalarında da kalkınma düşüncesinin temel özelliklerini görebilmek mümkündür. Bu dönemin 1968'e kadar ele alınmasının nedeni ise, daha sonra görüleceği gibi TİP içerisinde meydana gelen siyasi ve ideolojik kopuşmalar nedeniyle kalkınma düşüncesinin güncelliğini kaybedecek olmasıdır. 1968 yılından sonra partinin kalkınma yaklaşımını ancak meclisteki bütçe tartışmaları üzerinden incelemek mümkün olacaktır.

5.2.4.1. Parlamentarizm ve İşçi Sınıfı Partisi Olarak TİP

Türkiye İşçi Partisi'nin 1964 programı şu şekilde başlamaktadır: “Halkımızın yüzyıllardır süregelen yoksulluğu, ancak emekçi halkımızın iktidara geçerek gerekli

⁵¹⁶ Program çalışmaların 1963 yılının ortalarında başlanmış, önce Aybar ve Boran tarafından “Program Taslağının Ana Çizgileri” adında bir metin hazırlanmış ve bu metin 29 Ağustos 1963 tarihli bir yazı ile görüşleri alınmak istenen partili partisiz birçok aydına gönderilmiştir. Daha sonra bu aydınların bir bölümünün de katıldığı parti toplanmalarında bu taslak üzerinde tartışmalar yapılmış ve bu haliyle 9-10 Şubat 1964 tarihlerinde İzmir’de toplanmış olan Birinci Büyük Kongre’de kabul edilmiştir (Aren, *age*, 55-56.) Parti programının kabul edildiği komisyonda önde gelen solcu aydınlar yer almaktadır: Sadun Aren, Enver Aytekin, Adnan Cemgil, Senver Divitçioğlu, Selahattin Hilav, Rasih Nuri İleri, Aslan Başer Kafaoglu, Fethi Naci, Kenan Somer, İsmet Sungurbey ve Nebil Varuy. (Fethi Naci, *Dönüp Baktığımda*, Adam Yayınları, İstanbul, 1999, 91; akt: Aydınoglu, *Türkiye Solu(1960-1980)*, 94.)

köklü reformları gerçekleştirmesi sonunda ortadan kalkacaktır.”⁵¹⁷ Türkiye İşçi Partisi, ülkenin temel problemlerinin çözümü için mutlaka emekçi sınıfların iktidarı ele almasını öngörmektedir. Bunun ne şekilde gerçekleştirileceği sorusuna ise programda şöyle bir yanıt verilmektedir: “Bu, emekçi halkımızın bağımsız, gerçek siyasi teşkilatı olan Türkiye İşçi Partisi içinde ve onun eliyle olacaktır.”⁵¹⁸

TİP programında mevcut düzenin “hakim sınıflar”ı olarak nitelenen toplumsal güçler, ülkede demokrasinin tam anlamıyla inşa edilmesine, Anayasanın eksiksiz uygulanabilmesine ve ülkenin sosyal adalet içinde kalkınmasına engel olmaktadır. Programa göre hakim sınıflar; büyük toprak sahipleri, ithalatçı- ihracatçı tüccarlar, sanayiciler ve mali sermaye çevreleridir.⁵¹⁹ Öte yanda programda, TİP’in iktidar yolunda özgüç olarak kabul ettiği sınıflar da belirtilmektedir:

“Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun tarihi, bilime dayanan demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış toplumcu aydınlarla ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin, zanaatkarların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dargelirli serbest meslek sahiplerinin, kısacası, emeğiyle yaşayan bütün yurttaşların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır.”⁵²⁰

Ancak görüldüğü gibi TİP esas olarak işçi sınıfının öncülüğünü savunmaktadır. Programda işçi sınıfının bir politik bilince varmış olduğu ve bu sebeple iktidar yolunda öncü güç olabileceği şu şekilde temellendirilmektedir:

“Gerek mitinglerde, gerekse sendika toplantılarında işçilerin, sadece kendilerini doğrudan doğruya ilgilendiren konularda değil, büyük memleket davalarında da söz ve karar sahibi olmaya azimli oldukları gözden kaçmamıştır. Bütün bu olaylar, Türk işçi sınıfının politik bilincin eşiğine varmış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. (...) Türk işçi sınıfının politik bilince kavuşmakta olduğunu gösteren en önemli olay, Türkiye İşçi Partisi’nin kuruluşudur. (...) Halkın öz partisini kurmakla işçi sınıfımız demokratik öncülüğünü fiilen ispat etmiştir.”⁵²¹

Belirtilmeli ki 1964 programında hedeflenen sistemin sosyalizm olduğu açıkça anılmamıştır. Oysa bir önceki dönemde gördüğümüz gibi, *Sosyal Adalet* dergisinde partinin önde gelen kişilerinin teorilerinde hedefin sosyalizm olduğu ve buna demokratik yollardan gidişin mümkün olduğu pek çok kez vurgulanmıştır.

1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili ile giren TİP, bundan sonra ise iktidar olabilmek ve bu nedenle oy kaygısıyla işçi sınıfının yanı sıra köylülüğe de yönelecektir. Aydınoglu da, genel seçimlerden sonra Aybar’ın “ Türkiye İşçi Partisi’ni köye yerleştirmek”ten söz etmesini ya da Boran’ın 1968’de yayınlanan *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* kitabında “ TİP köylü oylarını kazanmadan iktidara

⁵¹⁷ “Türkiye İşçi Partisi Programı” (1964), *İlke*, cilt 2, sayı:7, Temmuz 1974, 55.

⁵¹⁸ *age*, 56.

⁵¹⁹ *age*, 63.

⁵²⁰ *age*, 56.

⁵²¹ *age*, 69.

gelemez. Bu anlamda sosyalist iktidar yolu köyden geçer” sözlerini de hatırlatarak, TİP’in seçimlerden sonra tıpkı Türkiye siyasetindeki diğer partiler gibi köylü oylarını alabilme gayreti içerisine girdiğini belirtir⁵²²

5.2.4.2. 1964 TİP Programında “Kapitalist Olmayan Yol”

Türkiye İşçi Partisi’nin 1964 Programında kalkınma sorununa çok geniş bir yer verildiği görülür. Gerçekten de, bir yıl önce *Sosyal Adalet* dergisinde az gelişmişlik, sosyal adalet içinde kalkınma, kapitalist olmayan yol gibi konularda yazılmış yazılar bütüncül bir şekilde programda bir araya gelmiştir.

Programın birinci bölümü “Türkiye’nin Maddi, Sosyal ve Politik Yapısı” başlığını taşımaktadır. bu bölümde ülkenin ayrıntılı bir sosyo-ekonomik çözümlemesi yapılmakta ve programın diğer bölümleri bu çözümlemeden yola çıkarak uygun bir şekilde ele alınmaktadır⁵²³ Programın söz konusu ilk bölümü ilerleme hedefi ile başlamaktadır:

“Türkiye’yi mümkün olan en büyük hızla geliştirmek, ileri bir memleket haline getirmek istiyoruz. Bu gelişmenin üstelik demokratik yolda, sosyal adalet ölçüleri içinde olmasını, milli bağımsızlığımıza gölge düşürmemesini de istiyoruz.”⁵²⁴

Programda bağımsızlık ve sosyal adalet ilkeleri de gözetilerek “ilerleme” amacı bu şekilde ortaya konduktan sonra, bunun ancak ekonomik olarak kalkınmayı gerçekleştirmekle çözülebileceği de açık bir şekilde belirtilmektedir:

“(…) taklitçiliğe heveslenmeden, kendi gerçeklerimize yönelerek, bilim ışığında Türkiye’ye özgü kalkınma yolunu bulmamız gerekiyor. Türkiye’nin gelişmesi, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması davasının, her şeyden önce bir ekonomik kalkınma işi olduğunu, bugün artık herkes kabul etmektedir.”⁵²⁵

Programın “ Kalkınma Yolu” olarak ayrılmış olan ikinci bölümü ise, şu sözlerle başlamaktadır:

“Türk toplumunun, diğer toplumlarla eşit şartlar içinde ve bağımsız olarak yaşayabilmesi için ekonomik bakımdan kalkınması gerekir. Bu, sadece bilimsel düşüncenin gerektirdiği bir amaç değil, aynı zamanda toplumumuzun, baskısını duyduğumuz bir isteğidir. Toplumumuz, bu isteğe uygun biçimde emin ve hızlı bir kalkınma yoluna sokulmadıkça, huzur ve güvenlik içinde yaşamak mümkün olmayacaktır.”⁵²⁶

TİP programına göre, Türkiye’de uzun yıllardır denenmekte olan kapitalist kalkınma yolu, “mutlu bir azınlığın daha da zenginleşmesi, halk kitlelerinin ise daha da

⁵²² Aydınoglu, *Sol Hakkında Her Şey Mi?*, 71.

⁵²³ TİP’in programının geneline bakıldığında dört ana bölümden oluşan programın her bir bölümünün kalkınma sorunuyla sıkı sıkıya bağlantılı olduğu görülür.

⁵²⁴ “Türkiye İşçi Partisi Programı” (1964), 56.

⁵²⁵ *age*, 56-57.

⁵²⁶ *age*, 74.

yoksullaşması ve memleket kaynaklarının israf edilmesi”ne neden olmuştur.⁵²⁷ TİP’in Türkiye’nin kalkınması için önerdiği yol ise, “kapitalist olmayan kalkınma yolu” olarak tanımlanmaktadır:

“ Kapitalist olmayan kalkınma yolu, emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı planlı bir devletçilik olarak tanımlanabilir. Böyle bir düzende kamu sektörü esastır ve ekonomiye hakim olacak kadar geniştir. Özel sektör plan çerçevesi içinde kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışır ve gelişir.”⁵²⁸

TİP programında, kapitalist olmayan yoldan kalkınmanın gerçekleştirilmesi için yapılması öngörülenler ise şu şekilde özetlenebilir:⁵²⁹

- İşçi sınıfı ve bütün emekçi sınıfların eğitilip aydınlatılması ve kalkınmanın özgücü haline getirilmesi,
- Anayasanın verdiği hak ve özgürlüklerden işçi sınıfı ve emekçi halk kitlelerinin yararlanmasını sağlamak ve böylece hakim sınıfların kalkınmayı engelleyen güçlerinin önüne geçmek,
- Sanayileşmeye öncelik tanıyan, planlı, emekten yana bir devletçilik sistemini oluşturmak,
- Özel sektörü, planlama çerçevesinde ulusal ekonomiye katkısı olan bir kesim haline getirmek,
- Tüm bu yukarıdaki uygulamaları gerçekleştirerek, daha ileri bir toplum düzenine demokratik yollardan geçişin koşullarını oluşturmak.

Görüldüğü gibi, TİP “kapitalist olmayan yol”u “daha ileri bir toplum düzeni”nin koşullarını hazırlayacak bir geçiş dönemi olarak da görmektedir. TİP programına göre, “kapitalist olmayan kalkınma yolu emekçilerin iktidarını gerektirir. Yani çözüm yolu her şeyden önce politiktir.”⁵³⁰ Emekçiler iktidara geldiklerinde ya da daha kesin bir ifadeyle TİP işçi sınıfı ve diğer emekçi kitleler adına iktidara geldiğinde yapılacak olan uygulamalar ise şu şekilde özetlenebilir.⁵³¹

- Ekonomik kalkınmanın sağlanması amacı ile büyük üretim ve mübadele araçlarını devletleştirmek
- Henüz kurulmamış olan temel sanayi kollarını devlet eliyle kurmak ve işletmek

⁵²⁷ age, 74.

⁵²⁸ age, 75.

⁵²⁹ age, 75.

⁵³⁰ age, 75.

⁵³¹ age, 75-76.

- Topraksız veya az topraklı köylüyü topraklandırmak ve tarım sektörünü ileri teknikle donatmak
- Sanayi ve tarımda ekonomik kalkınmaya uygun bir genel ve teknik eğitim sistemini yaygınlaştırmak
- Ekonomik kalkınma ve kültürel ilerleme arasındaki bağlantıya dikkat çekmek ve halk kitlelerinin yaratıcı güçlerini açığa çıkaracak kültür çalışmalarına hız vermek
- Ulusal gelir dağıtımında “emeğe göre gelir” ilkesini hakim olmak

TİP, “halktan yana devletçilik” ya da “kapitalist olmayan yol” olarak seçtiği kalkınma yordamında en önemli araç olarak ise planlamayı görmektedir. Bu amaçla TİP, devletçilik politikasının başına “halktan yana” ibaresi koyarak, halk kesimlerinin de ekonomi politikasını ve özellikle de planı oluşturmada ve yönlendirmede söz sahibi olmasını amaçladığını ifade etmiştir. Programda belirtildiği gibi, ülkede gene bir Planlama Teşkilatı olacak ve planın uygulanması sırasında halktan gelen tepkilere göre planın şekillendirilmesinde rol oynayacaktır.

TİP’in öngördüğü kalkınma yöntemi olan “kapitalist olmayan yol” ya da “emekten yana devletçilik sistemi” aynı zamanda bir “karma ekonomi”nin varlığı demektir. Bu bakımdan, planda devletin üzerine alması gerektiği belirtilen ekonomik faaliyet alanları dışındaki alanlar özel kesime bırakılacaktır. Ancak, TİP’in bu konuda öngördüğü en önemli maddelerden biri, planın kamu sektörü için olduğu kadar özel sektör için de bağlayıcı olmasıdır.⁵³²

Programa göre, kalkınma planının genel amacı şu şekilde açıklanmaktadır:

“ (...) ulusal üretimi sürekli ve ahenkli biçimde, mümkün olan en ileri teknik temel üzerinde, hızla geliştirmek, toplumu maddi ve kültürel bakımdan daima daha ileri götürmek ve halkın durmadan artan maddi ve kültürel ihtiyaçlarını, hatta bunların artmasını teşvik ederek karşılamaktır.”⁵³³

TİP’e göre, “emekten yana bir devletçilik sistemi” altında geliştirilen plan ile, ulusal ekonomi dengeli ve orantılı bir biçimde gelişeceğinden, milli gelirden emeklerine göre pay alabilecek olan emekçi kesimlerin alım güçleri de artacaktır.

TİP programında planlı kalkınmanın finansmanının ne şekilde sağlanacağı konusu da ele alınmıştır. Kalkınmanın finansmanı ise, bağımsızlık vurgusu, iç kaynakların en verimli şekilde değerlendirilmesi, sosyal adaletin sağlanması gibi unsurları içerir.

⁵³² age, 78.

⁵³³ age, 78.

Buna göre Türkiye, emek gücü bakımından zengin, sermaye bakımından fakir bir ülke olduğundan planlı kalkınma döneminde emek gücünün bütün araç ve yöntemlerle üretime kazandırılması şarttır. Ayrıca adil bir vergi politikası ve verimsiz harcamaların kısılmasıyla sağlanacak tasarruflar da planlı kalkınmanın en önemli finansman kalemlerini oluşturacaktır. Son olarak, programda ulusal bağımsızlığa zarar vermeyecek şekilde dış yardım ve kredilerden de yararlanılabileceği belirtilmektedir.⁵³⁴

TİP'in 1964 programında belirttiği kalkınma yolu ve öngörülen reformlar, TİP meclise girdikten sonra da sık sık dile getirilecektir. Örneğin 14 Şubat 1966'da yapılan "1966 Yılı Bütçe Yasa Tasarısı" görüşmelerinde TİP adına konuşan Aren, TİP'in kalkınma anlayışının bütün hatlarını çizen bir konuşma yapar :

"TİP, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını özel sektörcü olmayan, yani kapitalist olmayan bir ekonomi sisteminde görür ki, bu sistemde esas olan kamu sektörüdür. Yabancı özel sermayenin bu sistemde yeri yoktur. Gerçek bir plancılık vardır ve esas itibarıyla halk yararına işler. (...) Öncelikle tarım konusunu ele alalım. Ülkenin kalkınması için elbette ki tarımın da kalkınması gerekir. (...) Bu nedenle toprak reformu zorunludur, insanlığın gereğidir aynı zamanda, yalnız kalkınmanın değil. (...) Maden ve petrolerimize gelince, maden ve petrolerin işletilmesi, bir ülkenin kalkınması için elbette ki çok gereklidir. (...) Ama bunların yabancı şirketler, yabancı sermaye tarafından işletilmesi için hiçbir neden yoktur. (...) TİP böyle bir tutumun karşısındadır. Petrollerimizin, madenlerimizin millileştirilmesini ister, petrol yasalarının iptal edilmesini ister, yabancı petrol şirketlerinin hiç olmazsa bu durumda dondurulmasını, sonra da tasfiye edilmesini ister. (...) Sanayileşmek veya kalkınmak, bazı sınai ürünleri yapmak demek değildir. Dünyadaki ileri sanayici ülkelerin düzeyine çıkmak demektir. (...) Bir örnek vermek, bir benzetme yapmak gerekirse; altı silindirli bir otomobile yetişmek için kağıt yetersiz olduğu gibi, yaylı araba da yetersizdir, fayton da yetersizdir, üç silindirli otomobil de yetersizdir. Altı silindirli otomobil gerekir."⁵³⁵

Gerçekten de, TİP'in mecliste olduğu dönemde özellikle bütçe görüşmelerinde Adalet Partisi'nin ekonomi politikasına yaptığı eleştirilere bakıldığında, dönemin Türkiye'si'nin bir ekonomik panoraması hakkında da geniş bir fikir edinilebilir.⁵³⁶ Öte yanda meclisteki görüşmelerde TİP'lilerin Türkiye'nin kalkınma yolunu sosyalizme

⁵³⁴ age, 78-79.

⁵³⁵ Turhan Salman, **TİP Parlamentoda 1963-1966**, 1. cilt, (İstanbul: Tüstav yayınları, 2004), 205-217.

⁵³⁶ TİP'liler bütçe görüşmelerinde ve AP'nin ekonomi politikasına yönelik eleştirilerinde o denli önemli noktaları gündeme getirmektedirler ki, bu durum TİP'e muhalif parti üyelerinin bile takdirini kazanabilmektedir. Örneğin Şubat 1966'daki TBMM Bütçesi üzerine görüşmelerde MP Manisa Milletvekili Sami Binicioğlu şöyle demektedir: " Bu devre Meclis'e girmiş bulunan İşçi Partisi hatiplerinin konuşmaları üzerine AP'li arkadaşlarımla göstermiş oldukları reaksiyonu ben şahsen yadırgıyorum. İşin esasına bakarsanız, bu arkadaşlarımdan daha çok ben İşçi Partisi'ni temsil eden arkadaşlarımla izledikleri yolun karşısındayım. Ama o sorun değil. Bu arkadaşlarımızı burada dinliyoruz. Şimdi şöyle düşünelim: Değindikleri gerçeklere sahip çıkalım, onların bu gerçekleri istismar etmesine izin vermeyelim. Vicdanlarınızı yoklayın: Bir Çetin Altan'ın, bir Sadun Aren'in buraya çıkıp değindikleri konular, gerçekten ülke gerçeklerini ifade ediyorlar. Biz bunlara karşı tepki göstereceğimize, onların değindikleri ülke sorunlarına sahip çıkarsak, o zaman hem ülkemize hem milletimize hizmet etmiş oluruz. (Salman, age, 1.cilt, 250.) TİP'in 1966-1967 yıllarında meclisteki görüşmelerde kalkınma yolu, sosyalizm, planlama gibi konularda dile getirdikleri benzer görüşler için bkz. Salman, age, 1.cilt, 204-230, 231-234, 270-274, 398-414, 419-432.

giden “kapitalist olmayan yol” temeline oturtmaları ve bu görüşlerini sık sık anayasaya atıflarla güçlendirmeleri de pek çok tartışmaya neden olacaktır.⁵³⁷

5.2.4.3. TİP Programı ve Demokrasi

Türkiye İşçi Partisi’nin 1964 programında demokrasi ya da demokratik hak ve özgürlükler konusu için ayrı bir başlık bulunmamaktadır. Ancak dikkatle incelendiğinde, TİP’in bir bütün olarak parti programı tüm ekonomik ve toplumsal hedeflerin, dış politikanın, eğitim ve kültürel amaçların temelinde tek bir şeyi öngörmektedir: Demokrasinin inşası ve anayasanın tam olarak uygulanması..

TİP programına bakıldığında da “demokrasi “konusunda bazı unsurlar dikkati çekmektedir. Örneğin program, TİP’in bireyleri “bir numaralı yurttaş” konumuna getireceğini vurgulamaktadır. Öte yanda yine programa göre, “planlama politikasının temel çizgilerinin ve kaynakların temel sektörler arasında dağılımının tesbitinde, planın hazırlanmasında (ve) planın hem genel olarak uygulanmasında, hem de ayrı ayrı kurumlarda uygulanmasında” halk kitleleri söz sahibi olacaklardır.⁵³⁸ Bu açıdan TİP’in halk kitleleri siyasi ve ekonomik kararlarda söz sahibi yapmasını amaçlamasının demokratlığının tutarlı bir göstergesi olduğu söylenebilir. Ancak, TİP’in “söz sahibi” yapmak konusunda gerekli araçların yaratılması konusunda da fazla ileriye gitmediği ve konunun bu açıdan belirsiz bırakıldığını da eklemek gerekir.

Partinin önderlerinden Sadun Aren ve Behice Boran’ın Ekim 1964’te *Sosyal Adalet* dergisinde yayınlanan yazılarında her şeyden önce güçlü bir demokrasi vurgusu açık bir biçimde görülebilir. Aren’e göre, Türkiye’nin önünde tek bir kurtuluş yolu bulunmaktadır. O yol da, “toplumcu kalkınma yolu”dur. Aren’e göre Türkiye’nin bu kalkınma yoluna girebilmesi için toplumcu hareketin bir siyasi parti şeklinde gelişip örgütlenmesi gerekmektedir. İşte TİP, Türkiye’de demokrasinin ihtiyacı olan bu adımı atmış ve bu hareketi bir siyasi parti çatısı altında örgütleme işine girişmiştir.⁵³⁹

⁵³⁷Örneğin 9 Kasım 1965’te Hükümet Programını tartışmak üzere toplanan mecliste TİP’in kalkınma yaklaşımını sık sık anayasaya atıflarla desteklemesi, dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından eleştirilmiştir: “TİP sözcüsünün ekonomik kalkınmamızın ancak sosyalizme yönelmiş planlı bir karma ekonomi düzeni içinde başarılabacağı yönündeki düşünceleri Anayasa’nın bir gereği değildir. TİP sözcüsünün bu yöndeki sözlerini Anayasa’ya uygunluğu bir yana, Anayasa içeriği çerçevesinde ortaya koyduğu anlayışı düşündürücü ve bir yönüyle de tehlikeli bulurum.” (Salman, *age*, 1.cilt, 122)

⁵³⁸*age*, 77.

⁵³⁹Sadun Aren, “Kalkınma, Demokrasi ve Türkiye İşçi Partisi”, *Sosyal Adalet*, yıl:2, sayı: 7, Ekim 1964, 4.

Behice Boran ise, Türkiye’de kalkınmanın gereklerini ortaya koyarken demokrasinin inşasını ilk ve temel hedef olarak belirlemektedir. Boran’a göre, kalkınmanın iki temel şartı vardır:

“ Birincisi politik, ekonomik ve mali bütün dış münasebetlerde sadece ve sadece milli menfaatlere göre ayarlanmış, bağımsız bir dış politikanın yürütülmesi. İkincisi, içte köklü dönüşümlerle ekonomik-sosyal yapının değiştirilmesi, halktan yana demokratik bir devletçilikle kalkınma yoluna girilmesidir.”⁵⁴⁰

Boran, yazısının devamında kalkınmanın bu iki temel şartının gerçekleştirilmesi için mutlaka “demokratik bir ortam”ın yaratılması gerektiğini vurgulamaktadır:

“ Her şeyden önce gerçekten demokratik bir ortamın yaratılması, yani Anayasa ilkelerinin ve getirdiği hak ve hürriyetlerin tastamam ve eksiksiz uygulanması gerekir. Bugünkü hakim sınıfların ve onların etkilediği iktidar çevrelerinin bunu kendiliğinden yapacağını beklemek boş bir hayaldir. Dış münasebetlerde bağımsız politikayı, içte gerekli reformları ve halktan yana bir devletçilikle kalkınmayı halk kitlelerinin demokratik iktidarı gerçekleştirebilir ancak. Ama o zamana kadar da mevcut iktidarı Anayasayı tastamam uygulamak yönünde etkilemek mümkündür ve gereklidir. Demokrasi de zaten iktidar üzerinde halkın etki ve denetinin sürekli olarak hissettirilmesi demektir bir bakıma.”⁵⁴¹

Boran’ın da belirttiği gibi, TİP’e göre kalkınmanın ve kapitalist kalkınma yoluna girilmesinin temel şartı, demokratik bir ortamın yaratılması ve bu ortamda emekçi kitleler adına TİP’in iktidara gelebilmesidir.⁵⁴² ren ve Boran’ın yazdıklarından da anlaşılabilir gibi TİP’in demokrasi yaklaşımı, çeşitli sınırlılıkları da ifade etmektedir. Bu anlamda daha önce de değinildiği gibi TİP’lilerin yurttaşların siyasetin öznesi olması ve bunun için gerekli araçların yaratılması gibi konularda fazla ayrıntılı açıklamalara gitmediklerini belirtmek gerekir. Bunu doğrular biçimde TİP Programında demokrasi şu şekilde açıklanmaktadır:

“ Anayasamızın gerçekten uygulanması, Türkiye İşçi Partisi’nin varlığını zorunlu kılar. Çünkü Anayasa’da yazılı temel haklar, sosyal ve ekonomik haklar ancak böyle bir partinin etkin varlığı halinde kağıt üzerinde kalan formüller olmaktan kurtulup emekçi yurttaşın yararlandığı canlı, uygulanan kuralları biçimini alır. Sosyal sınıflar arasında bir denge rejimi demek olan DEMOKRASİ, ancak bu takdirde boş bir söz olmaktan çıkar.”⁵⁴³

Öte yanda TİP’in demokrasi anlayışının sadece parlamenterizm ile sınırlı kaldığı düşünülmemelidir. Bu açıdan örneğin 1964 programında, “sendikacılık faaliyetleri, grev ve toplu sözleşme” ile ilgili ayrı bir bölüm olduğu da hatırlatmak gerekebilir. Bu bölümde TİP’in emekçilerin hak ve hürriyetlerini, sendikalar, gösteri yürüyüşleri ve mitingler, açık oturum, konferans, toplu sözleşme ve grev gibi araçlarla korumalarını

⁵⁴⁰ Behice Boran, “Kalkınma ve Gericilik Üstüne”, **Sosyal Adalet**, yıl:2, sayı: 7, Ekim 1964, 5.

⁵⁴¹ **age**, 5.

⁵⁴² Behice Boran’ın kalkınmanın sağlanması ve halk kitlelerinin gerçek bir politik güç haline gelebilmesi için demokrasinin inşasının önceliğini vurguladığı bir diğer yazı için bkz. Behice Boran, “ Demokrasi Anlayışında Gelişmeler ve Devrimcilik”, **Sosyal Adalet**, yıl:2, sayı:19/2, 1964.

⁵⁴³ “Türkiye İşçi Partisi Programı” (1964), 73.

sağlayacağı belirtilmektedir. TİP, bu araçları demokratik düzenin temel unsurları olarak da ele almaktadır:

“Türkiye İşçi Partisi, sendikalarımızın, demokratik düzenin vazgeçilmez unsurları olduğuna ve işçi sınıfımızın bilinçlenmesinde önemli bir rol oynayacağına inanarak sendikacılığımızın bağımsızlık içinde gelişmesine bütün gücüyle yardım edecektir.”⁵⁴⁴

Yine 1967 yılında TİP’in, DİSK’in kurulmasına öncülük etmeleri de demokratiğının bir göstergesi olarak değerdendirilebilir. Ancak bununla birlikte TİP’in 1965 seçimlerindeki görece başarısı, partinin bundan sonraki pek çok siyasi faaliyeti seçim sonuçlarına göre değerdendirmesine neden olmaya başlayacaktır. Aydınoglu’na göre, TİP’in “parlamentarizm” olarak adlandırılabilir bu yaklaşımı, 1968’den sonra hız kazanan toplumsal hareketler ile bağlantı kurmasını da engelleyecektir. Bu açıdan Aydınoglu’nun belirttiğı gibi TİP, sendikacıların ve solcu aydınlar ile gençlerin tüm sempatisine rağmen, “1968 sonrasında gelişen işçi ve gençlik hareketlenmelerini, önderlerinin demeçleriyle yönetmeye çalışan bir düzen partisi görünümünü vermeye başlayacaktır.”⁵⁴⁵

5.2.5. TİP'in Örgütsel -İdeolojik Kriz Sürecinde Kalkınma Düşüncesi (1968-1971)

Türkiye İşçi Partisi’nin 1968-1971 yıllarını kapsayan bu son döneminde kalkınma yaklaşımını açık bir şekilde izleyebilmek kolay değildir. Çünkü bu dönemde, gerek TİP içindeki ve gerekse solun bütünündeki bölünmeler, solun tartışma konularının daha çok ideolojik, politik ve örgütsel boyutlarının ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, hatırlatmak gerekir ki, 1964 TİP programı hala yürürlüktedir ve bu bakımdan kalkınma hala resmi parti programında gerçekleştirilmesi gereken en önemli hedeflerden biridir. Öte yanda bu yıllarda yine TİP’liler kalkınma konusunun önemini meclis görüşmelerinde dile getirmeye devam etmektedirler.

Bilindiğı gibi, Türkiye İşçi Partisi’nin önde gelen üyeleri Behice Boran ve Sadun Aren ile Genel başkan Mehmet Ali Aybar arasında 1968 sonbaharında güçlü bir siyasi-ideolojik ayrılık gerçekleşecektir. Bu kopuşmanın sebebi genellikle Sovyetler Birliğı’nin Çekoslovakya’yı işgali ve TİP içerisinde bu olaya gösterilen farklı tepkilerle açıklanır.⁵⁴⁶ TİP’teki kopuşmanın taraflarından olan Boran ve Aren’e göre,

⁵⁴⁴ age, 100.

⁵⁴⁵ Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, 127.

⁵⁴⁶ Ünsal, age, 11.

Aybar'ın Çekoslovakya işgali vesilesiyle geliştirdiği “güler yüzlü sosyalizm” ya da “hürriyetçi sosyalizm” gibi yeni teorik tanımlamalar, TİP'in o ana kadar fikir birliğinde olduğu sosyalizm tanımına aykırıdır.⁵⁴⁷ Ancak öte yanda, Aybar'ın o sırada parti içinde bu denli şiddetli bir ayrılığa neden olacak yeni ve radikal değerlendirmeler yapmadığı da söylenebilir. Aydınöğlu'na göre, TİP önderleri arasındaki çatışmanın temel kaynağı, Milli Demokratik Devrim Hareketi'nin ideolojik saldırılarında aranmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, MDD'nin TİP' karşı giriştiği ideolojik ve politik mücadele, Aybar'ın fikirleri üzerinde etkili olmamışsa da, Boran ve Aren üzerinde oldukça etkili olmuştur diye düşünülebilir.⁵⁴⁸ TİP içerisindeki böylesi bir örgütsel-ideolojik kriz ortamında kalkınma üzerine tartışmaların da güncelliğini yitirdiği gözlemlenebilir. Örneğin 1969-1970 yıllarında yayımlanan *Emek* dergisinde kalkınma üzerine metinler bulmak pek mümkün değildir.

1968 yılına ait, TİP'in kalkınma yaklaşımını bütüncül bir şekilde gözlemleyebileceğimiz en önemli metin ise, partideki kopuşmadan kısa bir süre önce yayımlanmış olan TİP önderlerinden Behice Boran'ın *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* isimli kitabıdır.⁵⁴⁹ Boran, kitabının önemli bir bölümünü “Kalkınma Yöntemi” ne ayırmıştır. Türkiye'ye özgü kalkınma yolunun ne olduğunu açıklarken, 1963-64 yıllarında *Sosyal Adalet* dergisinde ortaya konulan teorilerin ve TİP 1964 programında ileri sürülen tezlerin bir benzerini yinelemektedir:

“(kalkınma sorunundaki) fasit daireyi kırarak, milli gelirin israfını önleyecek, rasyonel bir şekilde verimli yatırımlara yöneltecek, toprak ve tarım reformlarını büyük köylü kitleleri yararına yapacak olan iktidar, mevcut fiili düzenden zarar gören, dış ve iç sermaye çevreleri tarafından sömürülen emekçi sınıfların partisinin iktidarındır. Bu nedenlerle kalkınma sorunun çözümü politikadan geçer, bir politik iktidar sorunudur aslında.”⁵⁵⁰

⁵⁴⁷Sargın, *TİP'li Yıllar*, cilt 2, 680.

⁵⁴⁸Aydınöğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, 205. Aydınöğlu, 1968 sonbaharından itibaren Boran-Aren kanadının MDD'ye özgü kavramlarla konuşmaya başladıklarını da belirtir. Ancak yine Aydınöğlu'nun belirttiği gibi, “ TİP'in Aren-Boran kanadı ile MDD arasında, kavramlara, problematlere ve kimi parti içi sorunlara yaklaşıma ilişkin bu yakınlaşma, siyasal sonuçları olan bir ideolojik yakınlaşma anlamına gelmeyecektir.” (age, 207) Aksine TİP'in Marksist ideolojiye yönelen kanadı ile MDD'ciler arasındaki mücadele her alanda devam edecektir. Bu mücadelenin TİP kanadındaki yoğunluğu 1969-1970 yıllarında *Emek* dergisi üzerinden de net bir şekilde gözlemlenebilir.

⁵⁴⁹Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, 2. bs (birinci baskı: 1968), (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1970)

⁵⁵⁰Boran, age, 241. Öte yanda hatırlatılmalı ki, sosyalizm hedefi, TİP'in 1964 programında “ileri bir toplum düzeni” şeklinde üstü örtük bir biçimde ifade edilmiştir.

Boran’a göre ancak emekçi kitlelerden yana olan bir iktidar, etkili ve doğru bir kalkınma yöntemi uygulayabilir. Boran, emekçi sınıflar partisinin (TİP’in) iktidara geldikten sonra uygulayacağı kalkınma yöntemini de şu şekilde tanımlamaktadır:

“(…) büyük temel sanayi ve kamu hizmetleri yatırımlarının devlet tarafından yapıldığı, devlet sektörünün milli ekonomiye yön verdiği, en önemlisi de, devlet sektörünün kendi sınırları içinde sosyalist üretim ilişkileri sistemine çok yakın bir nitelik taşıdığı ve özel sektör dahil, milli ekonominin ve sosyal hizmetlerin bütününe uzun vadeli kalkınma amaçlarını göz önünde tutan, somut verilere ve bilimsel doğrulara dayanan bağlayıcı bir plan içine alındığı bir yöntemdir.”⁵⁵¹

Boran’ın yazısında devlet sektöründe sosyalist üretim ilişkileri sistemine yakın bir kalkınma yöntemi önerir. Ancak, bunu daha fazla geliştirmez. Bu yaklaşım normal karşılanabilir, çünkü Boran burada bir geçiş dönemi öngörmektedir. Bir başka ifadeyle Boran’a göre, TİP’in seçimleri kazanıp iktidara geldiğinde uygulayacağı program ve kalkınma yöntemi, sosyalizme geçişin ön koşullarını oluşturacak bir ara dönem olarak düşünülmelidir.⁵⁵² Emekçi sınıfları temsil eden TİP’in, ekonomik ve politik mücadelesi ise ona göre şu şekilde özetlenebilir:

“Anayasa ve milli bağımsızlık mücadelesinde işçi ve emekçi sınıflar ve onların politik örgütü öncü, itici ve düzenleyici, birleştirici güç olmalıdır. Bu hareketin öncülüğünü ‘ara sınıflara’ yani dolaylı olarak burjuvaziye bırakmak veya hareketin ağırlık merkezini emekçi sınıflardan bu sınıflara kaydırmak hareketin amaçlarına ulaşamaması, yarım kalması, Birinci Kurtuluş Savaşından sonraki tecrübelerin tekrarlanması sonucunu doğuracaktır. Hem milli bağımsızlık, hem de anayasa çerçevesi içinde ülkenin gerçek ve hızlı bir kalkınma rotasına oturtulması – ki bu sosyalizme götüren bir yol olacaktır- emekçi sınıfların iktidarı hedef alan bir mücadelesi ve sonunda iktidarı ele alması ile gerçekleşebilecektir.”⁵⁵³

Boran’ın ve bir bakıma TİP’in kalkınma üzerine görüşlerinin yer aldığı son temel metin olarak kabul edilebilecek bu kitabın ardından, daha önce değinildiği gibi Boran-Aren ve Aybar arasında siyasi ve ideolojik bir ayrılık yaşanacaktır. TİP’te

⁵⁵¹ Boran, *age*, 241.

⁵⁵² Boran, *age*, 252. Ancak Boran, bu geçiş döneminin özelliğini vurgularken iki önemli ayırım yapmaktadır. Ona göre, bu geçiş dönemi, sosyalist literatürde sözü edilen ve ‘demokratik devrim’ ya da ‘milli devrim’ dönemi değildir. Boran’a göre burjuvazinin öncülüğündeki bu demokratik devrim, “Milli Kurtuluş Savaşından sonra otokrasinin ortadan kaldırılması, Cumhuriyetin kurulması, Atatürk devrimleri ile yapılmış , tek parti sisteminden çok partili sisteme geçişle, 27 Mayıs hareketiyle sürdürülmüş ve geliştirilmiş, gizli oyla genel seçim, sekiz saatlik çalışma günü, sendika kurma, grev ve toplu sözleşme hakları tanınmış ve uygulamaya konulmuş, diğer ‘klasik’ demokratik haklar tanınmış, hatta bir ölçüde bir çeşit toprak reformuna, yani devlet topraklarının dağıtılmasına girilmiş, tarımda derebeyliği artığı düzen ülkenin batısında tasfiye edilerek kapitalist işletmeye geçilmiş, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bu tasfiye ve geçişin belirtileri başlamıştır.” Öte yanda Boran’a göre, Türkiye bu aşamaları yaşamış olmakla birlikte yeni bağımsızlığına kavuşmuş Asya ve Afrika ülkelerinden biri de değildir. Tarihinde hiçbir zaman sömürge devlet olmadığı da belirtilmelidir. Bu sebeple bu düşünce Boran’a göre Türkiye için doğru değildir. Bu geçiş dönemi için ortaya atılan bir başka teori de, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığına kavuşan sömürge ve yarı-sömürge ülkeler için ortaya atılmış olan (Sovyetler Birliği tarafından) ‘milli demokratik devrim’dir. Ancak bu formül de, işçi sınıfı çok zayıf olan ya da hiç olmayan ülkeler için ileri sürülmüştür. Oysa Boran’a (ve TİP’lilere) göre Türkiye’de bir işçi sınıfı vardır. Bu sebeple bu formül de Türkiye için doğru değildir. (Boran, *age*, 252-256.)

⁵⁵³ Boran, *age*, 257-258.

yaşanan bu ayrılıklardan sonra “Emek Grubu” olarak anılan Boran, Aren ve çevresinin yazılar yazdığı *Emek Dergisi*’nde ise kalkınma üzerine yazılmış teorik değerlendirmeler yerine daha çok ideolojik mücadeleyi yansıtan metinler görülecektir. *Emek* dergisinde 1970 yılının Mart sayısında yayımlanan ve iktisadi gelişme sorununa değinen nadir yazılardan biri Sadun Aren’e aittir. Ancak bu yazıda da, Aren esas olarak kalkınma yöntemini ve öngörülen reformları tartışmamış, aksine çok başka bir açıdan iktisadi gelişme ve sosyalist mücadele arasındaki bağlantı arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Aren’e göre, Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde kitle haberleşme ve ulaşım araçlarının gelişmişliğinden ötürü, “kalkınmanın tahrik ettiği istekler ve sosyal bilinçlenme ve uyanış(ın), bunları dengeleyebilecek maddi tatmin olanaklarından daha büyük bir hızla” arttığını söylemektedir. Bu durum ise, Aren’e göre, sosyalizmin daha acil ve daha mümkün bir dava haline gelmesinde yararlı bir rol oynamaktadır.⁵⁵⁴

Bu dönemde, *Emek* dergisinde yayımlanan yazılardan, solun kendi içinde giriştiği sekte mücadele ve ideolojik çatışmanın boyutları konusunda bir fikir edinmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında dergide öne çıkan konular, devrimci strateji ve Türkiye’nin önündeki devrimci aşamanın niteliği, bürokrasinin ve diğer toplumsal grupların devrimdeki rolü ve işlevleri, işçi sınıfının gelişmişliği ve örgütlenme düzeyi, devrimi gerçekleştirebilecek siyasi partinin ya da örgütlenmenin varlığı ve niteliği gibi ideolojik ve örgütsel noktalarda yoğunlaşmıştır. Bu açıdan, en son 1968 yılında Boran’ın kitabından ve 1964 programının hala yürürlükte olmasından hareketle TİP’in bu dönemde kalkınma üzerine görüşlerinin önemli bir değişim geçirmediği söylenebilir. Öte yanda mecliste TİP’in özellikle bütçe görüşmelerinde kalkınmanın önemine sık sık dikkat çektiği de belirtilmelidir.⁵⁵⁵

⁵⁵⁴Sadun Aren, “ İktisadi Gelişme ve Sosyalizm”, **Emek**, sayı:23, 16 Mart 1970, 2. Aren bu yazısında, Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde kitle haberleşme ve ulaşım araçlarının gelişmişliğinden ötürü, “kalkınmanın tahrik ettiği istekler ve sosyal bilinçlenme ve uyanış(ın), bunları dengeleyebilecek maddi tatmin olanaklarından daha büyük bir hızla” arttığını söylemektedir. Bu durum ise, Aren’e göre, sosyalizmin daha acil ve daha mümkün bir dava haline gelmesinde yararlı bir rol oynamaktadır.

⁵⁵⁵Örneğin, 1968’de Turizm ve Tanıtma Bakanlığı bütçesi üzerine görüşmelerde TİP sözcülüğünü yapan İzmir Milletvekili Cemal Hakkı Selek şöyle demektedir: Bu geri kalmışlıktan kurtulup kalkınmamız, hem de hızlı kalkınmamız gerekiyor. Bu da en kısa zamanda büyük ölçüde yatırımlar yaparak sanayileşmemize bağlı.(...) Hızla sanayileşmemiz için köklü reformlara zaman geçirmeden girişmemiz gerek. Bunların başında toprak reformu gelir. Dış ticaret, bankacılık ve sigortacılığın devletleştirip bunlardan sağlanacak gelirler ve ülkemizin diğer bütün kaynakları, kamu sektörünün ağır bastığı merkezi ve emredici bir plan dairesinde sanayileşmemizde kullanılmadıkça, geri bir tarım ülkesi olmaktan öteye geçmemiz mümkün değildir.” (Turhan Salman, **TİP Parlametoda 1967-1969**, 4. cilt, (İstanbul: Tüstav Yayınları, 2005), 396.) Öte yandan yine, 28 Şubat 1968’de Mali Bütçe Tartışmalarında Aybar, yine kalkınma sorununa vurgu yapmakta ve ülkede demokratik sistemin

5.3. Milli Demokratik Devrim Hareketi'nde Kalkınma Düşüncesi (1967-1971)

5.3.1. Milli Demokratik Devrim Hareketi'nin Doğuşu

Milli Demokratik Devrim hareketi, Kasım 1967'de *Türk Solu* dergisinin yayımlanmaya başlamasıyla ortaya çıkar. Bu derginin çıkmasına öncülük edenler ise eski TKP'lilerdir. Her ne kadar MDD bir hareket olarak 1967 yılında ortaya çıkmışsa da, gelenek olarak eski denebilecek bir akımdır. Bu açıdan Aydınöğlu'nun belirttiği gibi, *Türk Solu* dergisi ve MDD hareketi, "1960 öncesi komünist örgütlenmelerde yer alıp da hala ülkede kalan TKP kadrolarının sol harekete aktif müdahalelerini ifade eder."⁵⁵⁶ Bu sebeple MDD hareketinin teorik mirası eski TKP geleneğinde ve uluslararası komünist hareketin evriminde aranmalıdır.

Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketinin önderi olarak kabul edilecek kişi şüphesiz Mihri Belli'dir. Bu açıdan onun MDD- öncesi dönemdeki politik evrimi üzerinde kısaca durmakta yarar var. Daha önce Yön ve TİP bölümlerinde belirtildiği gibi 27 Mayıs darbesi, Türkiye solunu etkileyen önemli bir politik altüstlüktür. Aydınöğlu'nun belirttiği gibi, siyasi deneyim açısından tecrübesiz sayılamayacak da

işlememesini de ekonomik gerekçelerden yola çıkarak açıklamaktadır: " Türkiye'nin bugünkü düzeni temelden değiştirilmeden Türkiye'de kalkınma sağlanması mümkün olmayacaktır. Bunu dış ticaret konusu bir kez daha ortaya koyuyor. Dış borçların faiz ve borç taksitleriyle, kar transeri toplamı son üç yılda şöyledir: 1965'te faiz 30 milyon dolar, taksit 161 milyon dolar, transfer 15 milyon dolar, toplam 206 milyon dolar. 1966'da 164 milyon dolar, 1967'de 170 milyon dolar. Son üç yılın ortalaması 180 milyon dolar. (...) Şimdi demokrasi krizi sorununu şu ekonomik gerçekler dışında değerlendirmek mümkün değildir. Verdiğim rakamlar bu sonuca ulaşmak içindi. (...) Demokratik düzenin yürüyebilmesi için, ülkedeki sınıflar arasında adaletli bir dengenin kurulmuş olması şarttır." (Salman, *age*, 4. cilt, 418.) 4 Mart 1968'de dış ekonomik ilişkiler ile ilgili bir başka önerge konusunda konuşan Aren şöyle demektedir: " Türkiye kalkınmak durumunda olan bir ülkedir. Kalkınma yatırımları arttırmakla mümkündür. Yatırımlar için de, döviz ihtiyacı vardır. Çünkü yatırım malzemesinin çok büyük bir kısmını dışardan getirmek zorunluluğu vardır. Kaldı ki, ülkemizde şimdiye kadar uygulanmış olan yanlış sanayileşme politikası yüzünden, kurulmuş olan sanayii de çok büyük ölçüde hammadde bakımından ithalata bağlıdır." (Salman, *age*, 4. cilt, 438.) 12 Şubat 1969'daki bütçe görüşmelerinde konuşan Aybar'ın ise TİP'in genel başkanı olduğundan beri partinin resmi kalkınma ideolojisi haline gelmiş olan "kapitalist olmayan yol"u savunduğu görülmektedir: " Düzeni değiştirmemek elde değildir. Düzen değişecek. Düzen, Anayasa doğrultusunda aşama aşama değişerek Türkiye bağımsız demokratik sosyalist bir ülke haline gelecek. (...) Önce kapitalist olmayan bir aşamadan geçilecek, yani kapkaç kapitalizminden çıkacak, kapitalist olmayan bir değişme düzenine gireceğiz. (...) Kapitalist olmayan yolda karma ekonomi sistemi uygulanır. Yalnız bu karma ekonomi sisteminde özgül ağırlığı, ulusal ekonominin belirgin ağırlığı , düzenleyici, yönetici, ağırlığı kamu sektörüne aittir. O kamu sektörü de, bugünkü kamu sektörü gibi devlet parasıyla kişi zengin etmek için bir kamu sektörü değildir. Gerçek anlamda bir kamu sektörüdür, halkın ağırlığı olan, halkın denetlediği bir kamu sektörüdür. Bu bakımdan ilk ayırt edici özelliği budur ve orada mutlaka toprak reformu yapılır. Orada mutlaka dış ticaret, bankacılık, sigortacılık devletleştirilir." (Salman, *age*, 4. cilt, 619.)

⁵⁵⁶ Aydınöğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, 148.

olsa, 1960 öncesinden gelen diğer solcular gibi, Belli de 1960 sonrası gelişen sol harekette pek çok deneyimi ilk kez yaşayacaktır.⁵⁵⁷

27 Mayıs darbesi gerçekleşikten sonra, Mihri Belli darbeci subaylardan reform beklentileri içerisinde olan solculardan biridir. Belli, *Yeni Yol* dergisine yazdığı yazıda Milli Birlik Komitesi'nin mutlaka bir toprak reformu yapması gerektiğini vurgular. Ancak Belli'nin bu toprak reformuna yaklaşımı Yöncülerden ya da TİP'ten oldukça farklıdır. Aydınöğlu bu farklılığı şöyle açıklamaktadır:

“ Mihri Belli, köylü meselesinin siyasal yanına önem vermeyen ve onu basit bir üretim artışı olgusuna indirgeyen ‘teknokrat’ anlayışın hayli uzağındadır. Ona göre toprak reformunun asıl amacı, ‘tarımsal üretimin artırılması’ ya da ‘işsizliğin giderilmesi’ değil, kırsal alanda gericiliğin temel dayanaklarının yok edilmesi ve köylülüğün demokratik devrim saflarına çekilmesidir.”⁵⁵⁸

Mihri Belli'nin o yıllarda kalkınma sorununu net bir şekilde toplumsal bir devrime içkin bir süreç olarak algılaması, onu (ve MDD hareketini), bu açıdan solun 1960'lardaki diğer akımlarından (Yön ve TİP) farklı bir yere koyacaktır. 1961 Aralık ayında yayın hayatına başlayan Yön dergisi içim temel sorun, Türkiye'nin nasıl kalkınacağı, nasıl hızla sanayileşeceği problemidir. Mihri Belli'nin henüz Kasım 1962'de Yön dergisi'ne yazdığı yazıya bakıldığında ise, onun Türkiye'nin önündeki devrimci aşamanın ne olduğu, bu devrimci sürece hangi toplumsal güçlerin öncülük edeceği gibi problemleri tartışma konusu ettiği görülür. Aynı yazıda kalkınma konusuna hiç değinilmez.⁵⁵⁹ Çünkü Belli'nin düşüncesinde, kalkınma devrimci bir iktidar altında gerçekleştirilecek ve şu aşamada üzerinde ayrıntılı konuşulmasına gerek olmayan bir sorundur. Bu yaklaşımın teorik kaynaklarının büyük ölçüde Sovyet ve benzeri ülkelerin deneylerinden çıktığı söylenebilir. Şöyle ki, Sovyetler Birliği'nin “Tek Ülkede Sosyalizm” doktrininin egemenliği koşullarında gerçekleştirdiği büyük sanayi atılımları, ardından savaş sonrasında Doğu Avrupa'da, Çin'de, Vietnam'da, Kore'de yaşanan deneyler, Türkiyeli komünistlerin de kalkınma problemini devrimle ve devrimci bir iktidarla birlikte çözümlenecek bir konu olarak ele almalarına neden olacaktır.

1966 yılına gelindiğinde, Yön dergisindeki “TİP tartışmaları”na katılacak olan Belli, yine neredeyse sadece gelmekte olan devrimin karakteri ve devrimin güçleri,

⁵⁵⁷ *age*, 54.

⁵⁵⁸ *age*, 57.

⁵⁵⁹ Mehmet Doğu (Mihri Belli), “Sosyalizm Tartışmaları” (Okuyucu mektubu), *Yön*, sayı: 48, 14 Kasım 1962, 2.

özellikle de asker sivil aydın zümrenin önemi üzerine yazacaktır.⁵⁶⁰ Bu açıdan bakıldığında Aydınoğlu'nun da belirttiği gibi, solun 27 Mayıs'tan Ağustos 1966'ya dek geçirdiği evrim, özellikle de TİP'in gelişmesi ve bir sosyalist parti olarak ortaya koydukları problematikler, Mihri Belli için fazla bir şey ifade etmemektedir. Aydınoğlu bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“ 27 Mayıs sonrası altı yıl, bu eski komünistin gözünde yeni bir siyasal ve sosyal gücün yükselişine tekabül etmez. Onun için bağımsız bir sınıf örgütünün kuruluşu, hala acil ve hayati bir sorun değildir. Esas önemli olan, sosyalistlerin, bu aşamada siyasal öncülüğü ellerine geçirmiş bulunan ‘asker-sivil aydın zümre’ye nasıl tutarlı bir artçılık yapacaklardır.”⁵⁶¹

Daha önce de belirtildiği gibi MDD hareketinin ortaya çıkışı *Türk Solu* dergisinin çıkışıyla başlatılır. Kasım 1967'de yayın hayatına başlayan *Türk Solu*'nun çıkışına TKP kökenli eski komünistler öncülük edeceklerdir.⁵⁶² Daha sonra yükselen gençlik hareketine öncülük eden solcu gençleri de kendisine çekecek olan MDD hareketi, 1960'ların sonlarına doğru solun en önemli akımlarından biri haline gelecektir.

MDD'ciler Kasım 1968'de bir teorik dergi olan aylık *Aydınlık* dergisini çıkarmaya başlayacaklardır. Ocak 1970'de *Aydınlık* grubunun da ikiye bölünmesi (Proleter Devrimci *Aydınlık* ve *Aydınlık Sosyalist Dergi*) ve Ocak 1971'de Mahir Çayan ve grubunun *Aydınlık*'tan kopmasıyla MDD hareketi bölünecek ve artık solu etkileyen bütünsel bir hareket olmaktan çıkacaktır.

5.3.2. MDD ve Marksist İlerlemeciliğin Güçlü İzleri

Milli Demokratik Devrim hareketinde Marksist anlamda güçlü bir ilerleme vurgusu vardır. Bu ilerleme düşüncesi, bilimsel sosyalizmin tayin ettiği bir yöntem üzerinden oluşturulur. Mihri Belli, Ocak 1970'te *Aydınlık* dergisine yazacağı yazıda şöyle diyecektir: “ Türkiye toplumunun bilimsel sosyalizm açısından ayrıntılı olarak incelenmesi, toplumdaki sınıf ve zümrelerin ve onları meydana getiren temelin ayrıntılı tahlili, proleter devrimcilerin üzerine eğilmeleri gereken konulardır.”⁵⁶³

Milli Demokratik Devrim hareketi, ilerlemenin motoru olarak işçi sınıfını görür. Ona göre işçi sınıfı, “ ekonomideki durumu gereği en ileri toplum biçimi olan sosyalizme

⁵⁶⁰Yön, sayı: 175, 5 Ağustos 1966.

⁵⁶¹Aydınoğlu, *age*, 118.

⁵⁶²Bu isimler dışında, “Şefik Hüsnü geleneği”nin dışında yer alan eski TKP'li Hikmet Kıvılcımlı da dergide yazacaktır. Ayrıca geçmişte TKP içinde yer almamış 1960 öncesinin solcuları Rasih Nuri İleri, Orhan Müstecaplı, Aziz Nesin, Asım Bezirci gibi solcular da dergide yazacaklardır. Bunun yanında MBK üyelerinden Suphi Karaman, Mucip Ataklı ya da 27 MAYIS darbesinin örgütleyecilerinden Dündar Seyhan gibi eski askerler ve İlhan Selçuk, İlhami Soysal gibi “milliyetçi devrimci” yazarlar da *Türk Solu* dergisinde görülecektir. (Aydınoğlu, *age*, 149.)

⁵⁶³Mihri Belli, *Yazılar (1965-1970)*, (Ankara: Sol Yayınları, 1970), 182.

geçiş, kendi sınıf çıkarı gereği sayan, ya da bilinçlendiği ölçüde sayması kaçınılmaz olan devrimci sınıftır.”⁵⁶⁴ MDD'ye göre, İlerleme olgusunda sınıfların rolleri arihsel olarak değişmiştir. Geçmişte ilerici bir rol oynamış olan burjuvazinin yerini artık işçi sınıfı almıştır. MDD hareketinin önderlerinden Reşat Fuat Baraner, *Türk Solu* dergisine şöyle yazmaktadır:

“ (...) burjuva demokratik hareketin en tipik örneği olan 1789 Fransız Devrimi'nde burjuvazi yükselmekte, ilerlemekte olan bir sınıf olarak, kendinden başka işçi ve köylülerin yani bütün halkın menfaatini de temsil ediyordu, sınıf olarak tüm toplum için yararlı oluyordu. Fakat kapitalizmin gelişme şartları, büyük endüstri, sermaye birikimi ve bunlarla bağlı olarak insanın insan tarafından sömürüsünün şiddetlenmesi ve daha başka nedenlerle kapitalist sınıfın menfaati ile toplumun çalışan sınıf ve zümrelerinin menfaati arasında gittikçe şiddetlenen bir çelişme ve çatışma meydana geldi ve artık burjuvazi ilerleyen ve yükselen bir sınıf olmaktan çıkarak bütün toplumun menfaatini temsil etmez oldu, hatta varlığı toplumun ilerlemesine engel olmaya başladı. Bu andan itibaren toplumun menfaatini temsil görevi, ilerleyen, geleceği temsil eden sınıfa yani işçi sınıfına geçti.”⁵⁶⁵

Belli'ye göre ise, devrimci gücü oluşturan sınıfların başında gelen işçi sınıfının tarihsel görevi şu şekilde ifade edilebilir:

“ (...) ilk önce milli demokratik devrimi yapmak, bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye'yi gerçekleştirmek ve ardından sosyalist devrimin gerçekleşmesinde başı çekmek, Türkiye insanının gerçek mutluluğu tadacağı, insanın insan tarafından sömürülmediği, sınıfsız ileri toplum biçimini yaratmak”⁵⁶⁶

Görüldüğü gibi, MDD hareketinde ilerleme düşüncesi Marksist tarih anlayışı ve ilerleme düşüncesi ile paraleldir. Bu anlamda tarihin sınıflar üzerinden incelenmesi gibi, gelecek de sınıflar üzerinden şekillenir ve toplumları daha ileriye taşıyacak öncü güç ise işçi sınıfı olarak ifade edilir.

5.3.3. MDD ve Kalkınma

MDD Hareketi'nin kalkınma düşüncesini incelerken –Yön ve TİP'te olduğu gibi- iktidar yaklaşımı, kalkınma yordamı ve demokrasi anlayışı temel parametrelerini ele alacağız. Bu açılardan MDD Hareketinin kalkınma yaklaşımını incelemek, MDD'nin Yöncüler ve TİP ile olan farklılığını da ortaya koyacaktır.

MDD söyleminde kalkınma sorununun diğer akımlarda olduğu gibi merkezi bir yeri yoktur. MDD'cilerin düşüncesinde kalkınma, devrimci bir iktidar kurulduğunda kendiliğinden çözülecek olan bir sorundur. Onlar için Sovyetler Birliği'nin kurduğu sistem, Doğu Avrupa halk demokrasileri, Çin, Kore gibi deneyler çok başarılı örnekler olarak gözükmektedir. Bu anlamda MDD'cilerin görüşlerinde Türkiye'nin

⁵⁶⁴ age, 232.

⁵⁶⁵ Reşat Fuat Baraner, “ Anti-Emperyalist ve Anti-Feodal Mücadele Toplumumuzun Tüm Olarak Menfaatlerini Temsil Eder”, *Türk Solu*, sayı:15, 27 Şubat 1968, 4.

⁵⁶⁶ Belli, age, 234.

az gelişmişlik probleminin temel bir yeri olmasına rağmen, Yön sayfalarına yansıyan kalkınma yollarını ya da TİP programında görülen kalkınma reformlarını MDD’ci anlayışta bulmak mümkün değildir. Bir başka ifadeyle denebilir ki, MDD’ciler için az gelişmişliğin çözümü için demokratik devrimin gerçekleştirilmesi kaçınılmaz bir biçimde gereklidir ve kalkınma için yapılması gereken reformlar ancak onunla birlikte ele alınacak bir konu olabilir.

3.1.1.1. Türkiye’nin Önündeki Devrimci Aşama

Mihri Belli, Aralık 1967’de *Türk Solu* dergisine yazdığı yazıda MDD hareketinin iktidar hedefine ilişkin temel sloganını şu şekilde ifade etmektedir:

“ Türkiye için tarihimizin şu anında temel devrimci şiar ‘sosyalizme giden yolun zorunlu aşaması olarak demokratik devrim’ şiarıdır. Emperyalizme ve işbirlikçi sermaye ve feodal mütegalibe çevrelerine karşı, Türk ulusu içinde sayılmaması gereken bu bir avuç asalağa karşı, şehir ve köy proletaryasının, şehir ve köy küçük burjuvazisinin, asker- sivil aydın zümrenin, giderek işbirlikçi sermaye çevrelerinin etkisinden kurtulduğu ölçüde, demokratik devrim saflarına bir süre için olsa da, katılması mümkün olan milli burjuvazinin bile katılacağı Devrimci Güç Birliğinin gerçekleştireceği sosyalizme yönelmiş Tam Bağımsız ve Gerçekten Demokratik Türkiye şiarıdır.”⁵⁶⁷

Görüldüğü gibi MDD hareketinin hedefi, önce milli demokratik devrim aşamasını gerçekleştirmek, ardından da sosyalizme geçmek olarak belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle, nihai hedef sosyalizm bugünün sorunu değildir. Belli bunu şu şekilde açıklamaktadır:

“ Devrim sloganımız, milli demokratik devrimdir. Önümüzdeki devrimci görev tam bağımsız gerçekten demokratik Türkiye’yi kurmaktır diyoruz ve bunu sosyalistler olarak söylüyoruz. Bu böyle olduğuna göre biz bir daha sosyalizmin lafını etmeyecek miyiz? Demokratik devrim gerçekleşinceye kadar sosyalizm lafı yasak mı? Hayır, bunu demiyoruz. Temel sloganımız budur. Budur ve biz bu sloganın gerçekleşmesi için bütün milli güçlerle, bütün demokratik güçlerle yürürüz; içtenlikle ve dayanışma halinde yürürüz. Ama biz biliriz ki, milli demokratik devrimi yapıp da durursak mesele hallolmaz”⁵⁶⁸

Sosyalizmin, devrimci hareketin nihai hedefi olarak tanımlaması için yine Belli tarafından şöyle yapılmaktadır:

“ Türk toplumunda kapitalist ilişkiler varolduğu sürece, biz dünya emperyalist pazarı sınırları içinde kaldığımız sürece, Türkiye’de kapitalist ilişkileri barındırdığımız sürece, geri dönme tehlikesi, demokratik devrimin tüm kazançlarını yitirme ve yeniden emperyalizmin kucağına düşme tehlikesi her zaman vardır. Bunu da anlatacağız emekçi halka. Ve diyeceğiz ki, Türkiye’nin emekçi halkı gerçek mutluluğu demokratik devrimin tamamlanmasıyla değil, sosyalist devrimin tamamlanmasıyla, insanın insan tarafından sömürülmesi olanağının ortadan kalkmasıyla tadacaktır.”⁵⁶⁹

MDD hareketi, iktidar yolunda özgücü oluşturacak toplumsal kesimleri devrimci güçler olarak adlandırmaktadır. Bu güçler, en geniş tanımıyla “işbirlikçi sermaye ve

⁵⁶⁷ age, 62-63.

⁵⁶⁸ age, 114-115.

⁵⁶⁹ age, 115.

feodal mütegalibe” dışındaki tüm Türkiye halkı; daha kesin bir ifadeyle ise, işçi sınıfı, yoksul köylülük, şehir ve köy küçük burjuvazisi ve asker-sivil aydın zümredir. Öte yanda Belli, milli burjuvazinin devrimci güçler arasında yer alıp yer almayacağı konusunda net değildir. Ona göre, “Türkiye’de işbirlikçi sermayeden ayrı olarak değerlendirilmesi gereken bir milli burjuvazi vardır. Ama bu milli burjuvazinin bugün işbirlikçi sermaye karşısında boynu bükük olduğu ve bağımsız bir güç olarak toplumumuzda ağırlığını koyamadığı bir gerçektir.”⁵⁷⁰

5.3.3.2. “Demokratik Devrim” ve Kalkınma

MDD hareketinin kalkınma anlayışı, onun iktidar stratejisine sıkı sıkıya bağlıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bu düşüncenin teorik kaynakları, “Tek Ülkede Sosyalizm” deneyi, Doğu Avrupa’daki “Halk Demokrasileri”, Çin, Vietnam ve Kore’deki sosyalizmi inşa deneyleridir. Bu açıdan, başta Mihri Belli olmak üzere MDD hareketinin önderlerinde, Yöncü metinlerde ya da TİP’in 1964 programındaki gibi bir net ve ayrıntılı kalkınma programı bulmak mümkün değildir.

Öte yanda MDD Hareketini incelerken, o dönemde ideolojik mücadele içerisinde bulunduğu TİP’in kalkınma yaklaşımını da göz önünde bulundurmak gereklidir. TİP önderlerinden Aren’in TİP içindeki çeşitli anlaşmazlıkları belirtmek için yaptığı şu özet, aslında tüm solun o dönemdeki tartışma konularını da ifade etmektedir:

- “ - Türkiye’nin gelişmişlik düzeyi ve ekonomik yapısının tanımı
- Türkiye’nin emperyalizmle olan ilişkisinin niteliği
- Türkiye’de bir ulusal burjuvazinin olup olmadığı sorunu
- İşçi Sınıfının öncülüğü sorunu
- Köylünün önemi
- Asker- Sivil Aydın tabakalar sorunu
- Ülkede feodal kalıntıların önemi
- Parti yönetimi, özellikle demokratik merkeziyetçiliğin uygulanış biçimi ve savaşımcılık temposu
- Seçimlerde adayların tespiti ve parlamento çalışmaları....”⁵⁷¹

TİP ve MDD arasında da yukarıdaki maddelerde görebileceğimiz pek çok konuda önemli anlaşmazlıklar mevcuttur. Ancak esas tartışma konusu devrimci aşama ile ilgilidir. MDD’cilerin temel tezi, Türkiye’nin önündeki devrim aşamasının sosyalist devrim değil, milli demokratik devrim oluşudur. Bu devrim stratejisindeki farklılık, bir yanıyla kalkınma düşüncesini de ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki, TİP’in aslında

⁵⁷⁰ age, 258.

⁵⁷¹ Aren, age, 216-217.

devrimci aşama gibi bir problemi yoktur. Aren bunu şu sözleriyle dile getirmektedir: “ TİP yöneticilerinin ‘Türkiye’nin önündeki devrim aşaması nedir’ diye bir sorunları olmamış, bu nedenle de bu konuda bir görüş oluşturmamışlardır. (Bu) görüş, MDD’cilerle savaşım sırasında oluşturulmuştur.”⁵⁷²

Mihri Belli’ye göre Türkiye’nin geri kalmışlığına bir çözüm niteliğinde ortaya konulan hedefler, aynı zamanda devrimci aşamanın bir parçasıdır. Bu yaklaşım, Mihri Belli’nin TİP’in programına yönelik eleştirilerinde en net biçimde görülebilir. Belli, Aralık 1967’de *Türk Solu* dergisine yazdığı yazıda şöyle demektedir:

“ Demokratik devrim aşamasında genel çizgileriyle doğru bir demokratik devrim programını kabul ettikten sonra, bu programın belirttiği toprak reformu gibi ekonominin bazı kollarının millileştirilmesi gibi görevlerin gerçekleştirilmesi henüz önümüzdeki bir işken, ‘iç sömürüyü kaldıracığım’ diye konuşmak tutarlı olmamaktır; çünkü örneğin toprak reformu, özünde sosyalist devrimin değil, demokratik devrimin görevidir.”⁵⁷³

Belli’nin bu yazdıklarından anlaşılabacağı üzere, toprak reformu ya da ekonominin bazı kollarının millileştirilmesi gibi uygulamalar, kalkınmanın değil, bizzat demokratik devrimin gerekliliğidir. Bu anlamda MDD’cilerde Yön ve TİP’ten farklı olarak devrimden bağımsız bir kalkınma perspektifi yoktur.

Aynı yazısında Mihri Belli, “kapitalist olmayan kalkınma yolu” üzerine eleştirilerini de dile getirmektedir. Belli’ye göre, emperyalizm çağında hiçbir geri kalmış ülkenin kapitalist yoldan kalkınması mümkün değildir. Bu açıdan az gelişmiş ülkeler için sadece tek bir yol vardır; o da “sosyalizme giden yol”dur.⁵⁷⁴ Ancak Belli, sosyalizmin işçi sınıfının davası olduğunu ve onun toplumsal düzeni olduğunu da belirtir. Bu açıdan Belli’ye göre, yeteri derecede gelişmiş bir sanayisi bulunmayan ve işçi sınıfı da “tarihsel gelişmeyi etkileyecek güce erişmemiş” ülkeler için, sosyalist bir kuruluş yerine “kapitalist olmayan yol” ortaya atılmıştır. Belli’ye göre, Gana, Somali gibi ülkelerdeki yurtseverler için en ideal iktisadi kalkınma yolu, kendilerini sosyalizme taşıyacak olan kapitalist olmayan yoldur.⁵⁷⁵ Ne var ki Türkiye’de kapitalizm belli bir noktaya kadar gelişmiş ve sanayisi de belli bir aşamaya gelmiştir. Bu sebeple, Türkiye için kapitalist olmayan bir yol önermek şu koşullarda mümkün değildir.

⁵⁷² **age**, 220.

⁵⁷³ Belli, **age**, 59.

⁵⁷⁴ **age**, 62.

⁵⁷⁵ Belli, **age**, 62. Belli, Gana, Somali gibi kapitalist açıdan hiç gelişmemiş ülkeler için ayrı bir kalkınma yolu öngörürken, Türkiye için herhangi bir kalkınma yolu önermemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Belli bu ülkeler için Sovyet tipi bir modelin uygulanmasının imkansız olduğunu düşünmüş olabilir. Öte yanda 1960’lar Türkiye’sini nispeten sanayisi gelişmiş bir ülke olarak gördüğü için Sovyet modelinin Türkiye’ye uygulanabileceğini düşünmekte ve kalkınma sorununu devrim sonrasında ele alınacak bir konu olarak görmektedir denebilir.

Türkiye, bu koşullarda demokratik devrimi ve onun gerektirdiği reformları gerçekleştirmelidir.⁵⁷⁶ Belli'nin ve dolayısıyla da MDD'nin kalkınma anlayışı, görüldüğü gibi onlara egemen olan devrimci aşamalar mantığı içinde değerlendirilmelidir. MDD'cilere göre, ortada elbette bir geri kalmışlık problemi vardır; ancak bunun çözümü anlamında Türkiye için bir demokratik devrim gereklidir; onun gerektirdiği reformlar arasında ise zaten iktisadi reformlar da mevcuttur. Bir başka ifadeyle, MDD'de temel vurgu devrim ve iktidar üzerinedir. İktidara geldikten sonra zaten diğer sosyalist ülkelerde yaşanmış deneylere benzer bir sanayileşme gündeme gelecektir. Ancak öte yanda MDD'cilerin “tam bağımsız gerçekten demokratik Türkiye” hedefi de söz konusudur. Bu aşamada kalkınma sorununun ne olacağı ise belirsiz kalmaktadır. Bu belirsizlik, Stalinci aşamacılık ve “Tek Ülkede Sosyalizm” doktrinlerinin yarattığı kafa karışıklığının bir diğer örneği olarak görülebilir.

Öte yanda MDD hareketinin, Türkiye'nin mevcut iktisadi geriliği konusundaki tespitleri, Yöncüler ve TİP ile aynı denebilir. Örneğin Mihri Belli, 19 Kasım 1968'de yazdığı yazıda ülkenin içinde bulunduğu iktisadi geri kalmışlık koşullarını şu şekilde özetlemektedir:

“(Türkiye), emperyalist dünya sistemi içinde sömürülen tipik geri bırakılmış ülkelerden pek farklı değildir. Başta Amerika olmak üzere, emperyalist blokun Türkiye'ye kabul ettirdiği iktisadi politika, ülkemizin bağımlı tarım ülkesi durumunu perçinleyen bir politikadır. Ürettiğimiz tarım ürünlerini ve hammaddeyi dünya pazarında ucuza satmaktayız; ithal ettiğimiz sanayi mamullerini gittikçe yükselen fiyatlarla satın alıyoruz. Dış ticaret açığımız her geçen yıl büyüyerek uçurumlaşmaktadır. ‘Dış yardım’ denen şey, bu sömürü mekanizmasının işletilmesiyle Türkiye’den sızdırılan büyük meblağların göz boyamak amacıyla geri verilen önemsiz bir yüzdesini teşkil eder; ve bu ‘dış yardım’, başta Amerika olmak üzere, emperyalimin Türkiye’deki tahakküm ve sömürsünü daha da ağırlaştıracak biçimde kullanılır.”⁵⁷⁷

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin iktisadi geri kalmışlığı MDD için temel bir konudur. Ancak bunun çözüm niteliğinde önerilen reformları – Yön ve TİP'de olduğu gibi- MDD'nin gündeminde değildir. Çünkü bu çözüm ancak bir demokratik devrimin varlığında söz konusu olabilir. Nitekim Belli aynı yazısında şöyle demektedir:

“ Milli demokratik devrim, emperyalizmin vesayetine son verecektir. Bu devrimin milli hedefi, Türkiye’deki emperyalist vesayetın baş dayanağı olan yabancı ve işbirlikçi sermayenin, ekonomi ve dolayısıyla politika üzerindeki tahakkümüne son verilmesini emreder. Ülkenin bağımsızlığını gerçekleştirmek amacı ile dış ticaretin, işbirlikçi sermayenin denetiminde olan bankacılığın ve sigortacılığın millileştirilmesi bu devrimin kapsamına girer. Dış ticaretin millileştirilmesi, doğrudan doğruya yabancıya bağlı bir kapitalistler grubunu sömürü

⁵⁷⁶ **age**, 62-63.

⁵⁷⁷ **age**, 203. (Bu yazı, ilk önce Türk Solu dergisinin 19 Kasım 1968 tarihli 53. sayısında imzasız olarak ilave şeklinde verilmiştir. Daha sonra gelişmiş ikinci baskısı ise, Milli Demokratik Devrim adıyla Aydınlık Yayınları tarafından Nisan 1970'te yayınlanmıştır.)

imkanlarından tecrit edecek ve milli demokratik devlete büyük mali imkanlar sağlayacaktır. Buna paralel olarak bankacılığın ve sigortacılığın millileştirilmesi de bu kurumların, şimdiye kadar olduğu gibi, toplumun en asalak sınıfları hesabına ve üreticilerin zararına çalışmaları durumuna son verecek ve iktisadi kalkınmada en önemli etkenlerden biri bulunan kredi kurumlarının gerçek kalkınma uğruna çalışmalarını sağlayacaktır.”⁵⁷⁸

Belli'nin ve dolayısıyla MDD'cilerin devrimci stratejisi ve kalkınmaya ilişkin görüşleri, klasik komünist gelenekteki kalkınma anlayışına paralel gözükmektedir. Daha önceki bölümde değinilen, Şefik Hüsnü'nün TSEKP programındaki aşamacı devrimci anlayışı ve bunun ifade ettiği bir kalkınma yaklaşımı, bu kez MDD'de görülmektedir.

5.3.3.3. MDD'ci Anti- Parlamentarizm

Mihri Belli, 19 Kasım 1968 tarihli *Türk Solu* dergisinin eki olarak verilen “Milli Demokratik Devrim” başlıklı broşürde, mevcut parlamenter sistemi “Filipin Demokrasisi” olarak adlandırır. Belli'ye göre, mevcut koşullarda yapılan seçimlerde emperyalizm ve işbirlikçi sermayenin desteklediği siyasi partiler iktidara gelmekte, buna karşın emekçiler parlamentoda temsil edilememektedir.⁵⁷⁹

Belli için mevcut parlamenter sistemin sınırlarını aşmak amacıyla, proleter devrimci bir partinin varlığı şarttır. Proleter devrimci bir partinin kurulabilmesi için ise, onun ifadesiyle “proleter devrimci hareketin saflarında hiçbir çatlağa yer vermeyen ilke birliğini ve dayanışmayı gerçekleştirmek” gereklidir.⁵⁸⁰ Bu sözlerden de anlaşılabilceği gibi, TİP bu devrimci proleter partinin özelliklerini taşımamaktadır.

Mihri Belli, özellikle parlamentoda işçilerin temsil edilmesi açısından TİP'i destekler gibi gözükmesine rağmen, kendi anlayışına göre bir gerçek demokrasiyi gerçekleştirme sürecinde TİP'ten bağımsız bir mücadele öngörmektedir. Çünkü, Belli'ye göre TİP parlamento temsili dışında devrimci mücadele konusunda hiçbir faaliyet göstermemektedir. Belli, 4 Şubat 1969'da *Türk Solu*'nda yayımlanan yazıda TİP'i şu şekilde eleştirir:

“Sosyalist olduğunu ilan etmek, ama günün şartlarının emrettiği devrimci mücadeleye katılmamak statükoculuktur. Parlamento'ya kapanmak statükoculuktur. Parlamento'da da yapılacak şey var. Ama olsa olsa eylemin yüzde onudur parlamenter eylem. Esas eylem Zonguldak madencilerine gitmektir. Fabrika işçilerine gitmektir. Güney'deki ve Doğu'daki toprak emekçilerine gitmektir. Onları bilinçlendirmek, örgütlendirmek.”⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Belli, *age*, 221.

⁵⁷⁹ *age*, 207.

⁵⁸⁰ *age*, 179.

⁵⁸¹ *age*, 119-120.

Parlamente sistemine yaklaşım konusunda, MDD'cilerin Yöncülere yaklaştıkları noktalar olduğu söylenebilir. TİP'in aksine parlamente yoldan iktidara gelebilmek fikrini her iki akım da benimsememektedir. MDD hareketi, mevcut parlamente sistemi "Filipin demokrasisi" olarak adlandırmakta ve sürekli olarak işbirlikçi sermaye ve feodal sınıfların lehine işleyen bir siyasi sistem olarak görmektedirler. Belli için, parlamente mücadele, öngörülen devrimci mücadelenin çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Yine MDD'cilere göre sosyalist bir parti ancak emperyalizmle mücadele ettiği ölçüde gerçek demokrasinin gerçekleşmesini sağlayabilir:

" (...) sosyalist bir parti emperyalist güçlerle çatışmasını pratik sonuçlar almaya yönelttiği oranda, emperyalist ajanların kendi örgütleri içinde de çöreklenmesine engel olur ve emekçi sınıfları gerçekten örgütlenme olanağını kazanabilir. Çünkü emperyalistler sadece devlet kurumlarını, tutucu siyasi partilerin örgütlerini denetlemekle yetinmezler, özellikle işçi sınıfının sendikalar gibi, mesleki olsun siyasi olsun bütün örgütlenmelerinde önemli yerleri kapıp son sözü söyleyebilmek için hummalı bir çaba gösterirler."⁵⁸²

Görüldüğü gibi MDD'ciler için sendikal örgütlenmeler, mesleki ve siyasi örgütlenmeler gibi demokrasiye işlerlik kazandıracak kurumlarının özgürce çalışabilmesi için de mutlaka emperyalizm ile mücadele edilmelidir.

⁵⁸² Şevki Akşit, " Antiemperyalist Eylemde Milli Güçlerin Dayanışması Zorunluluğu", **Türk Solu**, sayı:2, 24 Kasım 1967, 6.

6. BİR DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE SOLUNUN KALKINMA DÜŞÜNCESİNİ KALKINMA TEORİLERİ AÇISINDAN TARTIŞMAK

Kalkınma düşüncesinin temellerine bakıldığında, bu düşüncenin İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarının bir ürünü olduğu konusunda bir mutabakat vardır. 1945 öncesinde az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde kalkınma sorunu üzerine ortaya konulan teoriler sadece istisnalar olarak ifade edilebilmektedir. Çalışmamızın ilk bölümünde, Batı Avrupa’da 1920’lerde kalkınma/gelişme (“development”) üzerine yapılan çalışmalarda sömürge ve yarı-sömürgelerin iktisadi gelişmesinin –söz konusu ülkelerin dünya nüfusu içindeki konumlarının büyüklüğü dikkate alındığında- neredeyse hiç ele alınmadığını görmüştük. Yine Marx ve Engels’den başlayarak Komünist Enternasyonal’e kadar, Marksizm’in sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin iktisadi gelişimine olan yaklaşımı da nispeten sınırlı bir analiz olarak sergilenmeye çalışıldı. 1945 öncesinin Sömürge ve yarı-sömürge ülkeleri ile Türkiye gibi siyasi bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerinde “kalkınma” probleminin ele alınışı ise, Çin’de Sun-Yat-Sen’in teorisi, Hindistan’da Gandhi ve Nehru’nun öngörüler, Türkiye’de Kadrocuların tezleri ve son olarak uluslararası komünist hareketten Peru’da Mariategui’nin, Türkiye’de TKP’nin ve Mısır’da Mısır Komünist partisinin yaklaşımları üzerinden incelenmiştir. Bu örneklerin de gösterdiği üzere 1945 öncesinde kalkınma oldukça sınırlı tartışılan bir konudur.

Bu alandaki çalışmaların ve teorik yaklaşımların yoğunlaşması İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkacaktır. Yine az gelişmiş ülkelerin kalkınma problemlerini inceleyen kalkınma iktisadının tüm dünyada bir disiplin olarak ortaya çıkışının da savaş sonrası dönemin ürünü olduğu da hatırlanmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Çin ya da Hindistan gibi çok büyük bir nüfusu olan ülkelerin de içinde olduğu pek çok sömürge ve yarı-sömürge ülkenin bağımsızlaşması, 1917 Ekim Devrimi gerçekleştiğinde henüz geri kalmış bir tarım ülkesi olan Sovyetler Birliği’nin hızla endüstrileşmesi ve savaştan ikinci büyük dünya gücü olarak çıkması ve nihayet sosyalizmin artık bir dünya sistemi haline gelişi, kalkınma düşüncesinin savaş sonrası nesnel zeminini açıklar. Öte yanda,

Sovyetler Birliđi ile ABD arasındaki soğuk savaşın şiddetlenmesi, aynı zamanda bu bloklar dışında kalan az gelişmiş űlkeleri de bir ilgi odağı haline getirecektir.

1945 Sonrası yıllar, 1970'lerin neredeyse sonuna kadar "kalkınma", "geliřme", "bađımsızlık", "űçűncű dűnya", "az geliřmiřlik" gibi kavramların yođun bir řekilde tartıřıldıđı bir dűnemi ifade edecektir. Burada hatırlatmak gerekebilir ki, bu dűnem aynı zamanda kalkınma teorileri ile kalkınma ideolojilerinin i i geçtiđi yıllardır. Fikret řenses'in de belirttiđi gibi kalkınma iktisadının uygulamalı bir bilim dalı olmasının çeřitli dezavantajları da ortaya çıkmaktadır.⁵⁸³ Bu açıdan bakıldıđında, kalkınma teorilerinin çok iyimser ya da çok kűtűmser tahminler içermesi, birbirinden çok farklı reformlar űngűrmesi, dűnyada bu alanda uygulanan politikaların bařarısı ve bařarısızlıđına gűre sűrekli deđiřmektedir. Bir bařka ifadeyle 1950'lerden 1970'lerin ikinci yarısına kadar iki kutuplu dűnya siyasetinin her űlke için en űnde gelen siyaset konularından biri olan kalkınmanın, pek çok alanda çok yođun bir eleřtiri, arařtırma ve teorileřtirme sűrecinde olduđu da unutulmamalıdır.

Bu açıdan sadece kalkınma teorilerindeki evrim deđil, aynı zamanda onların ortaya çıkıř sűrecine etki eden 1945 sonrasının dűnyayı ve űzellikle de solu etkileyen olaylar da gűz űnűne alınmalıdır. Bu anlamda ise 1945 sonrası yıllar, "űçűncű dűnya" űlkelerinin hızla kalkınma çabalarına giriřtiđi, Sovyetler Birliđi'nin kalkınmakta olan dűnya ile iliřkilerinin yođunlařtıđı, Çin'de koműnizmin zafer kazandıđı, Kűba'da devrimin gerçekleřtiđi, Vietnam Savařının az geliřmiř űlke halklarını derinden etkilediđi, Afrika, Orta Dođu ve Latin Amerika'da ulusal kurtuluř hareketlerinin ve radikal hareketlerin gű kazandıđı, 1968'de dűnyada gençlik hareketlerinin yűkseliře geçtiđi bir dűnemi ifade eder. Bu bűyűk dűnűřűmler ise, řűphesiz kalkınma iktisatçılarının teorilerine de yansıyacaktır.

Ancak genel bir belirleme anlamında bu konuda řunlar sűylenebilir: Bilindiđi gibi Kalkınma birikimi açısından solun entelektűel kaynakları olarak kabul edilebilecek eserler daha çok 1960'lı yıllara kadar verilmiř olanlardır. Bunlardan űzellikle Yapısalcı okulun ilk teorilerini veren Raul Prebisch ve Celso Furtado'nun, Bađımlılık Kuramı'nın ilk űrneđini veren Paul Baran'ın çalıřmalarının ya da sosyalist kalkınma alanında űnemli eserler veren Oscar Lange'nin tezlerinin, Tűrkiye'deki sol aydınlar için bu konuda birer entelektűel kaynak iřlevi gűrebileceđi dűřűnűlebilir. Koműnist aydınlar ise zaten daha çok Sovyetler Birliđi deneyiminden beslenmektedir.

⁵⁸³Fikret şenses (haz.) **Kalkınma İktisadı**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 105.

Bu hatırlatmanın ardından bu bölümün amacı, Türkiye solunun üç önemli akımının – Yön, TİP ve MDD- kalkınma yaklaşımlarının dönemin kalkınma literatürü ile hangi ölçülerde benzeştiği ya da farklılaştığı üzerine bir deneme ortaya koymak olarak belirlenebilir. Bir başka ifadeyle bu bölüm, Türkiye Solunun kalkınma düşüncesinin, kalkınmacılık alanındaki tüm bu teorik birikime göre nerede durduğu konusunda bir genel değerlendirme denemesi olarak düşünülmelidir. Kuşkusuz söz konusu teorik birikimin dev boyutları dikkate alındığında, bu girişim çok iddialı görülebilir. O yüzden bu bölüme, bu konuda bir hipotez oluşturma çabası, hatta daha da mütevazı üslupla ifade edecek olursak, söz konusu hipoteze olanak verecek bir temel oluşturma çabası olarak da bakılabilir.⁵⁸⁴

6.1. Kalkınma Birikiminin Tarihsel Evrimi

Kalkınma her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın ürünü olsa da, bunun çok öncesinde klasik iktisatçıların da bu problemle ilgilendikleri görülür. H.W. Arndt'ın da belirttiği gibi, Adam Smith'den, J.S. Mill ve Marx'a kadar klasik iktisatçılar, ekonomik gelişme ("economic development") konusuyla yoğun bir şekilde ilgilenmişlerdir. Ancak Arndt, onların konuya olan ilgilerinin doğal olarak Batı ülkelerinin kapitalist gelişimi sınırları içerisinde kaldığını da hatırlatır.⁵⁸⁵ Paul Baran'a göre ise, Klasik Okul yazarlarının ekonomik kalkınmanın gerektirdiği koşulları incelemeleri, içinde yaşadıkları topluma yönelik gözlemlerinden kaynaklanır. Bu anlamda Klasik ekonomistler, ekonomik gelişmenin gerçekleşmesi için eski siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumların ortadan kalkmasının gerekliliğini de vurgularlar. Baran'ın yazdığı gibi bu yazarlar, o zamanki toplumsal yapıyı eleştirmekle kalmamışlar aynı zamanda yeni gelişmekte olan kapitalist düzenin de "olumlu" bir çözümlemesini yapmışlardır.⁵⁸⁶ Fakat kapitalizm artık iyice olgunlaşıp bir ekonomik ve toplumsal sistem haline geldiğinde, bütün toplumsal ve ekonomik değişimin artık aynı yönde ilerleyeceği kabul edilmeye başlanmıştır. Neoklasik iktisadın hakimiyeti ve mikro

⁵⁸⁴Bu bölümde -yayınlanma tarihleri itibarıyla- solu entelektüel ve politik açıdan etkilemeleri olanaksız teorilere de yer verilecektir. Örneğin Andre Gunder Frank'ın 1967 yılında yayımlanan *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* (Latin Amerika'da Kapitalizm ve Az Gelişmişlik) adlı eseri, dönemin Türkiyeli solcularını etkilemesi mümkün olamayacak ölçüde geç yazılmış bir teorik çalışmadır. Ne var ki ortada bir eş zamanlılık da vardır. Bir başka ifadeyle Frank'ı etkileyen dünya ölçüsündeki ideolojik ve politik iklim, Türkiyeli solcuları da etkilemektedir. O nedenle de bu bölümde Frank'ın bu çalışması da dikkate alınmaya çalışılmıştır.

⁵⁸⁵Heinz Wolfgang Arndt, **Economic Development: The History of An Idea**, (London: The University of Chicago Press, 1987), 30.

⁵⁸⁶Paul Baran, **Büyümenin Ekonomi Politikası**, çev. Ergin Günçe (İstanbul: May Yay., 1974), 70.

düzeydeki ilgi alanları da bunu göstermektedir. Neoklasiklere göre ekonomi, bu tarihten itibaren ancak ufak değişiklikler ile ilerleyebilecektir. Baran, bu konuda Marshall'ın, *The Principles of Economics* (Ekonominin İlkeleri) isimli ünlü eserinin başına “ Doğa sıçrama yapmaz” sözünü koyduğunu hatırlatır.⁵⁸⁷ Gerçekten de, 19. yüzyılın ikinci yarısını ve 20. yüzyılın ilk on yılını NeoKlasik gelenek belirlemiştir. Ernest Mandel'in belirttiği gibi, “kapitalist ilerleme, kapitalizmin lehinde, her teorik sistemden çok daha güçlü bir ‘delil’ olduğu ölçüde, burjuvazi bu ekolden farklı bir ekonomik akım ihtiyacını hisset(memiştir)”⁵⁸⁸

Blomström ve Hettne'ye göre, Marx da Klasik Okul içerisinde değerlendirilse de, Marksist teori kendi geleneğini yaratmıştır.⁵⁸⁹ Daha önce değinildiği gibi Marx, tarihsel ilerlemeyi üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışma üzerinden açıklar. Bu süreçte ise, sosyalizmden önce kapitalist aşamanın varlığı söz konusudur. Her ne kadar Marx, zaman zaman Rusya ya da Çin gibi az gelişmiş ülkeler için kapitalist aşamanın tam olarak yaşanmadan sosyalizme geçişin mümkün olduğunu öngörmüşse de bu yöndeki düşünceleri birer istisnayı ifade etmektedir. Marx, ilkel toplumların kendiliğinden bir gelişme sürecine giremeyeceklerini, bu nedenle sömürgeciliğin bütün yıkıcılığı ve acımasızlığına rağmen bu bölgelerde kapitalist gelişmeyi sağlayabilecek bir rolü olduğunu düşünmektedir.

Büyük ölçüde Marx ve Engels'in iktisadi çözümlemelerinden hareket eden Marksist Okulun sonraki dönemde bu alandaki en önemli temsilcileri Luxemburg, Lenin, Buharin ve Hilferding'dir. Bu Marksistler, 1910'lu yıllarda emperyalizm üzerine önemli eserler vermişlerdir. Ancak bu bölümde siyasi sonuçları bakımından daha önemli sonuçları olan Lenin'in teorileri bir kez daha hatırlatılacaktır. 1896-1899 yılları arasında yazdığı *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* kitabında Lenin, az gelişmiş ve gelişmiş bölgeler arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak ele almıştır. Bu kitabın aynı zamanda Narodnikler ile bir polemik niteliği taşıdığı da unutulmamalıdır.⁵⁹⁰ Lenin,

⁵⁸⁷Baran, *age*, 72.

⁵⁸⁸Ernest Mandel, **Marksist Ekonomi El Kitabı**, çev. Orhan Suda, 3. bs. (İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008), 664.

⁵⁸⁹Magnus Blomström, Björn Hettne, **Development Theory in Transition**, (London: Zed Books, 1984), 8.

⁵⁹⁰Bilindiği gibi Narodnikler, Rusya'da kapitalist gelişmenin mümkün olmadığını, çünkü diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında Rusya'nın endüstrileşme açısından çok geride olduğunu söylemektedirler. Ayrıca Narodnikler, kapitalist gelişmenin sosyalizme geçişte mutlak bir aşama olduğunu da reddederler. Bu bakımdan, Rusya'da topraklardaki ortak mülkiyet sisteminin gelecekte sosyalizme geçişte bir temel olabileceğini öne sürerler. (bkz. V. I. Lenin, **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi**, çev. Şerif Hulusi, (İstanbul: Payel, 1971).

kitabında Narodnikler'in aksine Rusya'da kapitalist gelişmenin mümkün olduğunu hatta kapitalizmin Rusya'da hali hazırda var olduğunu söyler. Burada Klasik Marksizm bakış açısı hakimdir ve Lenin bu yıllarda Rusya'da varolan kapitalizmin gelişmesiyle sosyalist devrimin önünün açılacağını öngörmektedir. Lenin'in Marx'ın gözardı ettiği sömürgelerin politik bağımsızlıklarını kazanmaları konusuna verdiği önem ise, onun iktisadi gelişme kuramına önemli katkısının temellerini oluşturur. Lenin, az gelişmiş ülkelerde kapitalizmin gelişiminin önündeki engeli emperyalizm olarak görmüştür. Blomström ve Hettne'nin belirttikleri gibi, Lenin'e göre bu sömürge bağı koptuğunda kapitalist gelişme olanaklı hale gelecektir.⁵⁹¹

Öte yanda uluslararası komünist hareket, 1920'lerin ortalarından itibaren önemli ideolojik altüstlükler yaşayacaktır. Komünist Enternasyonal'de Stalinizmin egemen olması, "Tek Ülkede Sosyalizm" doktrinin uluslararası komünist hareket için programatik bir anlam kazanması, hızlı Sovyet sanayileşmesinin bu doktrini adeta tartışılmaz bir dogma haline getirmesi, bütün bu gelişmeler, bir süre sonra geri kalmış komünist partilerinin kalkınma sorununa programlarının en temel sorunlarından biri olarak bakmalarının da yolunu açacaktır. Bu gelişmeler aynı zamanda, komünistlerin klasik dünya devrimi stratejisinde önemli bir perspektif değişikliği anlamına da gelmektedir. Sovyetler Birliği için dünya kapitalizmini yıkmak değil, onun gelişme düzeyine yetişmek ve onunla bir anlamda yarışmak öncelik taşımaktadır.

"Tek Ülkede Sosyalizm"ın Sovyet Rusya'da egemen düşünce olarak görülmeye başladığı yıllarda, Avrupa'da patlayan büyük ekonomik kriz temel iktisat politikalarında yeni perspektifleri beraberinde getirecektir. Mandel'in de belirttiği gibi, mevcut iktisadi düşüncenin (NeoKlasik İktisadın) "Keynesgil devrim" denilen akıma yönelmesi için 1929-1933 Dünya Ekonomik krizini beklemek gerekecektir.⁵⁹² Baran'a göre ise, Keynesyen düşüncenin ortaya çıkışı, en basit anlatımıyla şu anlama gelmektedir: "Hayır sahibi bir devlet ortaya çıkacak, sürekli bir ekonomik gelişme sağlayacak ve hayat standartlarını yükseltecektir."⁵⁹³

Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen dönüşüm ve değişimler, kalkınma düşüncesinde yepyeni teorileri de beraberinde getirecektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelen kalkınma teorilerinin ilk önemli kaynağı olarak,

⁵⁹¹Blomström, Hettne, **age**, 11.

⁵⁹²Mandel,**age**, 665.

⁵⁹³Baran, **age**, 79.

Evsey Domar ve Roy Harrod'un teorileri görülür. Hatırlanacağı gibi Harrod ve Domar teorilerinde, ekonomik büyüme oranları ile tasarruf ve yatırım düzeyi arasındaki ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Modelin tüm iddiası ise, ekonomik büyümenin yatırım ve tasarruf miktarlarına bağlı olduğu üzerinedir.⁵⁹⁴

1950'lerde büyük ölçüde bu teoriden hareket eden kalkınma teorisyenleri, büyüme ve kalkınma kavramlarını eş anlamlı kabul edeceklerdir. Daha önce de değinildiği gibi, 1950'lerdeki kalkınma teorilerinde az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki temel fark, bir "aşama" problemi olarak algılanmakta ve az gelişmişlik sorununa sermaye yetersizliğine bağlı yatırımların düşüklüğü teşhisi konmaktadır.⁵⁹⁵ Hatırlanabileceği gibi Rostow, 1960'ta yayımlanan kitabında az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında bir ayırım yapmış ve az gelişmiş ülkeler için geçilmesi gereken beş aşama ileri sürmüştür. Rostow'un teorisinde de yine anahtar unsur sermaye oluşum sürecidir.

Kısacası 1950'lerde kalkınma teorilerine egemen olan bu anlayış, az gelişmişliğin bir "sermaye kıtlığı" problemi olduğu yönündedir. Bu yapı, Raul Prebisch'in 1950'de yazdığı "*ECLA Manifest: The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*" (ECLA Manifestosu: Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Temel Sorunları) adlı doküman ile kırılmaya başlayacaktır. Prebisch, Latin Amerika'nın az gelişmişliğini kıta dışından kaynaklanan bir problem olarak görecektir ve bu problemin kaynağını da uluslararası serbest ticaret sisteminin işleyişinde bulacaktır.⁵⁹⁶ Bir başka ifadeyle, ona göre Latin Amerika'nın hammadde ihracatını sürdürmesi demek, dünya ekonomisinin çevresinde yer alması demektir. Daha önce değinildiği gibi Prebisch, uluslararası ticaret sisteminin az gelişmiş ülkelerdeki mevcut geri kalmış yapıyı yeniden ve yeniden ürettiği üzerinde durmaktadır ve tezinde ilk kez merkez-çevre ilişkisinin temel unsurlarını da ortaya koymaktadır. Ancak Arndt'ın belirttiği gibi, bu ilişkiyi asıl teoriye dönüştüren, 1957'de yazdığı *The Economic Growth of Brazil* (Brezilya'nın Ekonomik Büyümesi) kitabı ile Celso Furtado olacaktır.⁵⁹⁷

Böylelikle Prebisch ve kısaca Yapısalcılık Okulu olarak anılan ECLA (Economic Commission for Latin America- Latin Amerika İktisat Komisyonu) teorisyenleri ile birlikte, az gelişmişlik bir "kıtlık" problemi olmaktan çıkacak ve bir ekonomik ve

⁵⁹⁴Blomström, Hettne, **age**, 12.

⁵⁹⁵**age**, 12-13.

⁵⁹⁶**age**, 40.

⁵⁹⁷Arndt, **age**, 120.

toplumsal ilişkiler ağı üzerinden çözümlenmeye başlanacaktır. Görüldüğü gibi Yapısalcı yaklaşım, Rostow'un aşamalar modelinden oldukça farklıdır. Kuşkusuz Rostow da az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında kurduğu bir ikili karşıtlıktan hareket etmiştir. Ancak Rostow'un teorisinde, gelişmiş ülkelerde yeterli olan ne var ki az gelişmiş ülkelerde yeteri kadar mevcut olmayan sermaye, teknoloji, öğrenme becerisi gibi faktörlere yönelmekte ve gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri analiz dışı bırakmaktadır. Oysa yapısalcı yaklaşım, bu ilişkileri bir “yapı” ya da bir “sistem” içinde ele alarak kalkınma teorisine yeni bir yaklaşım sunmaktadır.⁵⁹⁸ Cardoso'ya göre, yapısalcı teorisyenlerin geliştirdikleri kalkınmacı retorik, devleti ekonomide temel bir yere koymakta, hem toplumsal, hem siyasi ve hem de ekonomik dönüşümde ona başat bir rol vermektedir.⁵⁹⁹ Bu noktada belirtilmek gerekebilir ki, endüstrileşmenin az gelişmişlikten kurtulmak için tek çare olduğu düşüncesi, 1950'lerde sadece Latin Amerika'da değil, bir çok Üçüncü Dünya ülkesinde de egemendir.⁶⁰⁰

Öte yanda savaş sonrası sömürge ülkelerinin bağımsızlığı, Çin'de komünizmin zaferi gibi önemli olaylar, Klasik “Avrupa merkezli” Marksizm'in, Üçüncü Dünya ülkelerinin problemlerine göre revize edilmesine neden olacaktır. Bilindiği gibi Marksistlerden bunun ilk örneğini ise 1957'de Paul Baran verir.⁶⁰¹ Baran'a göre az gelişmişlik, merkezdeki gelişmenin aktif bir sonucudur ve bu düşünce Marksizm'de bir kırılma noktasıdır. Ancak daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Baran az gelişmişlikten kurtulmanın tek yolu olarak ekonomik büyümenin sağlanması ve toplam üretimde dengeli bir artışın gerçekleştirilmesi ile birlikte yaşam standartlarındaki düşüşün engellenmesini öngörmektedir. Arndt'ın hatırlattığı gibi Baran'ın bu yaklaşımı, Rosenstein-Rodan, Nurkse, Singer gibi “mainstream” kalkınma iktisatçılarından pek farklı değildir.⁶⁰²

Yine bu dönemlerde 1953'ten itibaren Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş ülkelere karşı dış politikasının değişmesi ile Sovyet teorisyenleri de “kapitalist olmayan yol”

⁵⁹⁸Blomström, Hettne, **age**, 18.

⁵⁹⁹F. H. Cardoso, “The Originality of a Copy: CEPAL and Idea of Development”, **CEPAL Review**, 1977.

⁶⁰⁰Blomström, Hettne, **age**, 42. ECLA bildirisinde de iki dünya savaşı ve arada yaşanan ekonomik krizin Latin Amerika ülkelerine sanayileşmeleri gerektiği yönünde bir işaret olduğu ileri sürülmektedir.) Albert O. Hirschman, **Latin American Issues: Essays and Comments**, (NewYork: Twentieth Century Fund, 1961), 14.

⁶⁰¹Arndt, **age**, 116.

⁶⁰²**age**, 116-117.

teorisini ortaya atacaktlardır. Örneğin Oscar Lange 1950'lerin sonunda yine “kapitalist olmayan yol” teorisine benzer şekilde, az gelişmiş ülkeler için sosyalist ve kapitalist kalkınma yollarına bir üçüncü alternatif olan “milli devrimci kalkınma yolu” teorisini geliştirecektir.⁶⁰³ Şüphesiz bu, o dönemlerde sosyalist sistemden esinlenen pek çok az gelişmiş ülke için çekici bir teori haline gelecektir. Daha önce değinildiği gibi 1960'ta 81 parti temsilcisinin bir araya geldiği Moskova'da toplanan Komünist ve İşçi Partiler Konferansı'nda kabul edilen “kapitalist olmayan yol” teorisi de, Üçüncü Dünya'nın kalkınma sorunlarının tartışılmasında önemli bir yer tutacaktır. “Kapitalist olmayan yol” adı verilen bu geçiş döneminde, ulusal burjuvazinin de dahil olduğu bir ulusal cephenin önderliğinde, ekonomide “devletçi” uygulamalarla bir kalkınma söz konusudur. Bu süreçte gerçekleştirilen uygulamalar ise, sosyalizme geçişin temelini oluşturacağı düşünülmektedir. Bu yaklaşım, Mısır'dan Hindistan'a, Cezayir'den Gana'ya kadar pek çok ülkeyi kalkınma politikası açısından etkisi altına alacaktır. Şüphesiz ki, Türkiye solu da bu ülkelerdeki “kapitalist olmayan yol” ve devletçilik uygulamalarından etkilenmiştir.

Öte yanda Marksist bir teorisyen olarak Baran'ın gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasındaki bağımlılığı ortaya koyması, başka Marksistlerin de az gelişmişlik konusunu gündemlerine almalarını sağlayacaktır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Andre Gunder Frank'tır. Baran'ın tezi, Frank tarafından geliştirilen “az gelişmişliğin gelişmesi” teorisinde mantıksal sonuçlarına ulaşacaktır. Andre Gunder Frank, tıpkı Paul Baran gibi, küçük yaşlarda Avrupa'dan ABD'ye gelmiş ve Chicago Üniversitesi'nde öğrenim görmüştür. Frank'ın teorisinin entelektüel kaynakları, Türkiye'de solun kalkınmacı yaklaşımının esin kaynakları açısından da aydınlatıcı olabilir. Frank, Küba devriminin kazanımları, 1960'ların ortalarındaki üniversite devrimi, Vietnam Savaşı, Ho Şi Minh'in yarattığı esin, Mao'nun “Büyük Kültür Devrimi”nden etkilenmiştir. Özellikle de Küba devrimi Frank'ın teorilerine yansiyacaktır.⁶⁰⁴ Hatta Küba Devriminin, Frank üzerinde etkisi o denli güçlüdür ki Arndt, Frank için “Fidel Castro'suz Frank'ın olması imkansızdı” sözlerini aktarır.⁶⁰⁵

⁶⁰³Oscar Lange “milli devrimci kalkınma yolu”nu, 18 Kasım 1957'de Belgrad'daki konuşması ve 1961 yılında Mısır Merkez Bankası'nda yaptığı üç konuşmasında ortaya koymuştur. (Oscar Lange, **Kalkınma Yöntemleri**, (Ankara: Sosyal Adalet Yayınları, 1964), 13-16.

⁶⁰⁴Sadece Frank değil,pek çok teorisyen Küba Devriminin sonuçlarından etkilenecektir. Löwy'nin belirttiği gibi Küba'da gerçekleşen devrim, ECLA'nın ithal ikameci teorileri ve çoğu Stalinist kökenli geleneksel solun kalıplaşmış tüm öğretilerinin sorgulanmasına neden olacaktır. Bu anlamda birbirinden farklı ya da çelişkili tezler de olsa bu dönemde “bağımlılık”, “az gelişmişlik”, “sendikalar ve devletle ilişkiler”, “ işçi-köylü hareketleri”ni konu alan çok geniş bir literatür oluşmaya başlamıştır.

Frank'ın 1967'de yayımlanan *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* başlıklı kitabının önsözünde şöyle denmektedir: “(..) kapitalizm hem ulusal ve hem evrenseldir. Geçmişte az gelişmişlik üreten bu sistem, bugün de bunu üretmeye devam etmektedir.”⁶⁰⁶ Arndt'a göre, Frank'ın tezinin çıkış noktası Lenin'in emperyalizm teorisidir. Buna göre büyük kapitalist ülkelerdeki ekonomik gelişme, diğer ülkelerin az gelişmişliği pahasına sağlanmıştır. Ancak Frank, gelişmişlik ve az gelişmişliği bir madalyonun iki ayrı yüzü olarak nitelendirmekle Lenin'in teorisinin ötesine geçmiştir.⁶⁰⁷ Frank'a göre, az gelişmiş ülkelerin hiçbirinde kapitalist gelişme, feodal yapıyı ortadan kaldıramamıştır. Latin Amerika ve geri kalan Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğu uzun yıllardır kapitalist dünya ile ilişki içerisinde. Latin Amerika burjuvazisi tamamıyla asalak bir niteliktedir ve Marksist anlamda üretici güçlerin özgürleşmesini sağlayacak bir tarihsel misyondan yoksundur. Frank'a göre, tarihsel ilerlemeyi öteye taşımak görevi artık burjuvazinin değil kitlelerin elindedir.⁶⁰⁸ Bir başka ifadeyle, Blomström ve Hettne'nin belirttikleri gibi Neo-Marksist okul, iki aşamalı Marksist (daha doğrusu Stalinist) teori yerine, gerilla taktiklerini de onaylayan ivedi bir devrimci hareket öngörmektedir.⁶⁰⁹

Özellikle siyasi sonuçları bakımından özetlenecek olursa Neo-Marksist Okul ya da Bağımlılık Okulu kapitalist bir düzende kalkınmanın mümkün olmadığını, bu sebeple acilen “sosyalizm”in kurulması gerektiğini ifade etmektedir.⁶¹⁰ Daha önce değinildiği gibi Neo-Marksistlerin temel tezi, kapitalizmin az gelişmişliğe neden olduğu yönündedir. Bağımlılık Okulu tarafından sömürü ilişkisi, işçi sınıfı ve burjuvazi

Löwy'nin , bu önemli literatürün teorisyenleri arasında saydığı bazı isimler şunlardır: “Alonso Aguilar, Arturo Anguiano, José Arico, Maria Blanco, Fernando Henrique Cardoso, Arnaldo Cordova, Enzo Faletto, Adolfo Gilly, Ernesto Laclau, German Sanchez, Theotonio dos Santos, Paul Singer” (Löwy, **Latin Amerika Marksizmi**, 60-61.)

⁶⁰⁵Arndt, **age**, 127.

⁶⁰⁶Andre Gunder Frank, **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**, 2. bs. (NewYork and London: Monthly Review Press, 1969), xi.

⁶⁰⁷Arndt, **age**, 128.

⁶⁰⁸Frank, **age**, xvi.

⁶⁰⁹Blomström, Hettne, **age**, 35. Yine Blomström ve Hettne'ye göre, Latin Amerika'da Guevaracılık akımının hem teorik hem de ideolojik yükselişinin de Latin Amerika teorisyenleri ve Latin Amerika komünist hareketinde üzerinde etkisi unutulmamalıdır. Bu anlamda Guevaracılık, pek çok komünist dogmanın sorgulanmasına ve yeni sorular sorulmasına da vesile olmuştur. (Blomström, Hettne, **age**, 34)

⁶¹⁰1960'ların bilinen Marksist teori dergisi *Monthly Review*'un editörleri Paul Sweezy ve Leo Huberman tarafından 1963'te kaleme alınan yazıda şunlar denilmektedir: “ Latin Amerika'nın önünde gerçekleşmesi gereken tek devrim sosyalist devrimdir. Bu ülkelerde güçlü ulusal burjuvazinin Birleşmiş Devletler'in egemenliğini kıracağı düşüncesi ne yazık ki sadece bir efsanedir. Latin Amerika'nın bir sosyalist devrime hazır olduğu ve buna ihtiyacı olduğu konusunda bir şüphe yoktur. Fakat bu devrim daha ileri bir tarihte değil, hemen şimdi gerçekleştirilmelidir. Bizler şu ana kadar Küba Devrimi'ni desteklemeyen hiçbir solcuya rastlamadık.” (**age**, 36.)

arasındaki ilişkiyi anlatmak amacıyla değil, tam tersine metropol (merkezdeki gelişmiş kapitalist ülkeler) ve uydu (çevredeki az gelişmiş ülkeler) arasındaki ilişkiyi ya da çelişkiyi ortaya koymak için kullanılmıştır. Bu bağımlılığı kırmamanın yolu ise kapitalist sistemden çıkmaktır. Bu sistem içerisinde sanayileşme çabasının bir anlamı yoktur, mutlaka devrim gerçekleştirilmelidir.⁶¹¹

6.2. Kalkınma Teorileri Işığında 1960'lar Türkiye Solu

Yukarıda sözü edilen kalkınma teorisyenlerinin bir bölümünün Türkiye'deki solu da etkilediği ve bir anlamda 1960'lardaki tartışmalara yön verdiği açıktır. Örneğin Doğan Avcıoğlu'nun 1968'de yayımlanan *Türkiye'nin Düzeni* kitabının kaynakçasına bakılarak bile bu konuda kabaca bir fikir sahibi olunabilir. Avcıoğlu'nun kalkınma sorununu ayrıntılı bir şekilde ele aldığı bu kitabının kaynakları arasında, Paul Baran, Maurice Dobb, Celso Furtado, Oscar Lange, R. Nurkse ve W.W. Rostow ya da Paul Sweezy gibi kalkınma ve az gelişmişlik üzerine çalışmış iktisatçı ve teorisyenleri görmek mümkündür. Bu demektir ki, Avcıoğlu Baran'ın *The Political Economy of Growth* (Büyümenin Ekonomi Politikası) (1957), Celso Furtado'nun *The Economic Growth of Brazil* (Brezilya'nın Ekonomik Büyümesi) (1957) ya da Rostow'un *The Stages of Economic Growth: A- Non Communist Manifesto* (İktisadi Büyümenin Aşamaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto) (1960) başlıklı kitaplarını okumuştur. Bir başka ifadeyle, Avcıoğlu az gelişmişliği Marksist açıdan ilk ele alan ve Bağımlılık Okulu teorilerinin de öncüsü kabul edilen Baran'dan; merkez-çevre ilişkisini yapısalci bağlamda ilk teorileştiren Furtado'dan ve Batı merkezli liberal bir teorisyen olan Rostow'dan haberdardır. 1960'lar solunun bir diğer önderi olan Behice Boran'ın Türkiye'nin kalkınması problemini de ele aldığı ve 1968 yılında yayımladığı *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* kitabında ise, Lange ve Bettelheim'in kitaplarına referans vardır.⁶¹²

Diğer yanda 1960'lar Türkiye solunun önderleri, örneğin bir Andre Gunder Frank'ın 1967'de yayımladığı *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* başlıklı kitabından haberdar olsalar bile, bu çalışmanın onların kalkınmacılık düşüncelerinin oluşumunda doğrudan bir etki yapmasının mümkün olmadığı da açıktır. Ancak bu

⁶¹¹ age, 36-37.

⁶¹² Oscar Lange, **Political Economy**, vol.1, Pregamon Press, 1963; Charles Bettelheim, **Sosyalist Planlama**, Evren Yayınları, 1965. Öte yanda Türkiye'de 1960'lı yıllarda kalkınma konusunda pek çok kitabın yayımlandığı bilinmektedir. Bu dönemin solcularının o kitapları da okudukları düşünülebilir. Bu kitapların listesi için ise bkz. Ek 1.

doğrudan etkinin imkansızlığına rağmen, kimi Türkiyeli solcuların, Frank'ın (ya da genel olarak Neo-Marksist Okulun) kimi çıkarsamalarına yakın sonuçlara onlardan bağımsız olarak varabilecekleri de pekala düşünülebilir. Bu açıdan, Türkiye solunun 1960'lar sonlarındaki kimi genç radikal unsurlarının, emperyalizmle derhal kopuşmayı öngören devrimci atılğanlıkları ile Latin Amerika'nın Guevaracı hareketlerini onaylayan Neo-Marksistlerin yaklaşımı arasında bir paralellik bulunduğu söylenebilir.

Eric Wolf'un belirttiği gibi, "az gelişmişlik" kavramı, dünyanın gerçekliğini oluşturan birbiriyle bağlantılı süreçlerin parçalara ayrılması ve bu bütün gerçekliğin yerine bir tek parçanın konulması demektir.⁶¹³ Daha sonra bilindiği gibi kalkınma teorilerinin, kalkınmayı özellikle ekonomik içeriğiyle ele alan tezleri eleştirilecek, kalkınmanın toplumsal bir veçhesinin de olduğu vurgulanacaktır. Bu bakımdan Türkiye solunda da kalkınmanın ilk ve temel anlamının ekonomik büyüme olduğu söylenebilir. Buradan hareketle bakıldığında Yöncülerin de "çağdaş uygarlık seviyesine" erişme amacını, gelişmiş Batı ülkelerinin üretim seviyesine ulaşmakla eş bir tuttuğu görülür. Yön'ün 20 Aralık 1961'deki bildirisindeki şu cümleler bu bakımdan dikkat çekicidir:

"Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın (...) ancak iktisadi alanda hızla kalkınmakta, yani milli istihsal seviyesini hızla yükseltmekte göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz."⁶¹⁴

TİP'in 1964 programında ise, yine kalkınma amacı rakamsal ifadelerle belirlenmektedir:

"Kişi başına Türkiye'de 1959'da 30.5 dolar yatırım yapıldığı halde, ileri memleketlerde, örneğin İngiltere'de 200, Fransa'da 226, Batı Almanya'da 250, Birleşik Amerika'da 452 dolardır. Aslında çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ve batılaşmak, bu rakamlara ulaşmak demektir."⁶¹⁵

Ancak belirtmek gerekir ki, hem Yön'de hem de TİP'te çok güçlü olan "sosyal adalet" vurgusu, kalkınmanın toplumsal yönünün de bu hareketlerce göz önüne alındığını göstermektedir.

Bilindiği gibi bu dönemde ortaya konulan teorilerden kapitalist kalkınma yolunu savunan pek çok önemli tez söz konusudur. Bunlara göre, az gelişmiş ülkeler, geçmişte Batı ülkelerinin geçtiği aşamalardan geçerek onların sanayileşme seviyesine yükseleceklerdir. Daha önce de değinildiği gibi bu teorilerin en önemlisi ve en

⁶¹³Eric Wolf, **Europe and the People Without History**, Berkeley University of California, 1982.

⁶¹⁴ "Bildiri", **Yön**, 12.

⁶¹⁵ "Türkiye İşçi Partisi" 1964 Programı, 59.

bilineni şüphesiz Rostow'undur. Ancak Yöncüler ve TİP Batı'nın gelişmişlik düzeyini hedef alan yaklaşımlarına rağmen, Rostow'un teorisinin aksine, Batı'nın geçtiği aşamalardan geçerek kalkınmanın sağlanabileceğini düşünmemektedirler. Bir başka ifadeyle, Batı'nın iktisadi kalkınmasını gerçekleştirdiği dönemlerden bu yana koşulların değiştiğini, az gelişmiş ülkeler için bu yolu izleyerek kalkınmanın mümkün olmadığını savunurlar.

Yön'ün az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında yaptıkları bu ayrım önemlidir. Yön'ün 7. sayısında Avcıoğlu'nun yazdığı yazıda Batı'nın gelişmesinde emperyalizm faktörüne dikkat çekilmektedir:

“ Kapitalist sistemin, çağımızdaki en büyük fiyaskosu az gelişmiş ekonomilerle olan münasebetlerinde görülmüştür. Sistem, zengin memleketlerle, fakir memleketler arasında mevcut ucurumu genişletmektedir. İhracat fiyatlarının düşmesi, ithalat fiyatlarının yükselmesi suretiyle fakir memleketler, zengin memleketler tarafından sömürülmektedir. Bu yüzden fakir memleketlerin son yıllarda uğradığı döviz kaybı, dış yardım yoluyla sağlanan kazançların çok üstündedir. Durum, bir çok Batılı iktisatçıya, Marx'ın millet çapında gerçekleşmeyen 'fakirleşme' teorisinin milletler arası alanda gerçekleştiğini söyletecek kadar ciddidir.”⁶¹⁶

Aynı Avcıoğlu, Yön'ün 12. sayısında “Kalkınma Programı” başlıklı yazısında, bugünkü koşulları, Batı'nın ekonomik gelişmesinden ayıran özellikleri üç ana maddede açıklamaktadır. Bu maddeler şöyledir:

“ – İktisadi bakımdan ileri memleketler gelişmeğe başladıkları tarihlerde, bugünkü memleketlere nazaran daha fakir olsalar bile, (Phyllis Deane tarafından yapılan hesaplar, İngiltere'nin XVIII. yüzyıldaki gelirinin , bugünkü Arjantin ve Şili seviyesine yakın olduğunu gösteriyor ki Arjantin'de adam başına gelir, 460, Türkiye'de 210 dolardır.) etraflarındaki memleketlere nazaran nisbi olarak zengindiler.

-Az gelişmiş memleketlerin büyük handikaplarından bir diğeri de hızlı nüfus artışı ve zirai reformdan önce sanayileşmeye başlamış olmalarıdır. Kalkınma surasında İngiltere nüfusu son derece düşüktü. (...) Ayrıca sanayileşmeden önce, Avrupa'da arazi sahiplerinin ortakçıları kovması şeklinde vukubulan zirai ihtilal hareketi zirai prodüktivitenin artmasına imkan vererek sanayileşmeyi kolaylaştırmıştır.

- Bütün az gelişmiş memleketlerin karşılaştığı diğer bir temel mesele, kalkınma gayretine çerçeve teşkil eden milletlerarası muhit ile münasebetlerde ortaya çıkmaktadır. Bugünkü ileri memleketler gelişmeye başladıkları zaman, etrafları teknik bakımdan onlardan daha geri memleketlerle çeviriliydi. Bugün az gelişmiş memleketler teknik bakımdan kendilerinden çok daha ileri bir muhitte gelişmeye çalışmaktadır.”⁶¹⁷

Görüldüğü gibi Avcıoğlu burada bir tür “merkez-çevre” analizi de yapmakta, ancak Batı ülkelerinin gelişmesinin az gelişmiş ülkelerin geri kalması pahasına gerçekleştiğine değinmemektedir. Oysa bilindiği gibi, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin farklı olduklarını ve aynı yoldan kalkınmayacaklarını öne süren tezlerden en önemlisi Bağımlılık Okulu'nun teorileridir. Yine yapısalcı tezler de, gelişmiş ülkelerin az gelişmişlik yarattığını kabul etmektedir. Ancak Yapısalcılar gene

⁶¹⁶Doğan Avcıoğlu, “Niçin Sosyalizm”, Yön, sayı:7, 31 Ocak 1962.

⁶¹⁷ Avcıoğlu, “Kalkınma Programı-1. Arayış”, 9.

kapitalist sistem içerisinde bir “içe kapanma” ya da ekonomideki karşılığı ile “ithal ikame” öngörmektedirler. Oysa Avcioğlu, bu yazısında az gelişmiş ülkelerinin dezavantajını adeta “rekabet koşulları”nın elverişsizliğine indirgemektedir. Bu noktada Yöncülerin özellikle birinci döneminde (21 Aralık 1961- 24 Mayıs 1963) kalkınma yaklaşımlarının oldukça eklektik, belirsiz ve kavramsal olarak oldukça karmaşık olduğunun bir kez daha hatırlatılması gerekebilir.

Aynı konuya TİP’in 1964 programında da değinilmiştir. Ancak TİP’in bütün benzer maddelere rağmen, Yön’den önemli bir farklılığı da ortaya çıkmaktadır. Programda belirtilen bu önemli madde şu şekildedir:

“ Batılılar sermaye biriktirmek için başka memleketleri de sömürmüşlerdir. Oysa Türkiye’nin bugün sömürgeler fethederek, ya da ticari yollarla başka memleketleri sömürerek sermaye biriktirmesi düşünülemez. Kaldı ki devrimci ve antiemperyalist savaşlar yaparak bugüne gelmiş olan Türkiye için sömürgecilik ve sömürücülük söz konusu olamaz.”⁶¹⁸

TİP, Batı’nın gelişmesinin, diğer ülkelerin az gelişmişliği demek olduğunu ortaya koymakta ancak bunu mantıki sonuçlarına götürmemektedir. Şöyle ki “gelişmişliğin az gelişmişliği sürekli olarak ürettiği” şeklindeki Bağımlılık tezlerine hem bir ölçüde yaklaşmakta hem de net bir açıklama getirmemekte, sadece Türkiye’nin aynı yolla kalkınmasının mümkün olmadığını belirtmekle yetinmektedir.

Avcioğlu’nun daha önce de görüldüğü gibi hem sosyalizme bir geçiş süreci hem de bir kalkınma yolu olarak öne sürdüğü “yeni devletçilik” fikri ise oldukça muğlak ve değişkendir. ⁶¹⁹ Bu anlamda Avcioğlu’nun Yön’ün ilk döneminde hedef olarak sosyalizmi göstermesine ve kendisini sosyalist olarak nitelendirmesine rağmen sonraki yıllardaki evrimi, Kemalist nitelikli, ordu öncülüğünde bir devrimi hedeflemeye kadar varmaktadır. Yöncüler, kalkınmayı gerçekleştirecek toplumsal güçlerin öncüsü olarak modern bir sosyal sınıfı değil belli ulusal grupları koymuşlar, böylece de temel çelişkiyi sınıfsal değil ulus ile uluslararası emperyalizm arasında bir çelişki olarak görmüşlerdir. Bu noktada Yöncülerin “ulusalcı” yaklaşımlarının, Yapısalcı teorisinin ulusal ve anti-emperyalist nitelikli merkez-çevre analizlerine denk düşebileceği düşünülebilir.

Öte yanda Avcioğlu’nun sosyalizm üzerine konuşurken, kapitalizmin ortadan kaldırılması tarzında kesin formülasyonlar yapmadığı dikkat çekmektedir. Bir başka

⁶¹⁸ “ Türkiye İşçi Partisi” 1964 Programı, 74.

⁶¹⁹ Avcioğlu’nun kalkınma yaklaşımı çoğu kez birbiriyle benzer anlamlara gelebilen çok büyük bir kavram çeşitliliği ifade etmektedir. Avcioğlu’nun zaman zaman “kapitalist olmayan yol” ifadesini de kullandığı görülmüştür.

deyişle, Avcıoğlu'nda anti-kapitalist perspektif net değildir. Yöncüler, sosyalist düşünceden etkilenmekle birlikte, gerçek anlamda bir sosyalist devrim fikrini hiçbir zaman hedef olarak koymamışlardır. Bu noktada tekrar hatırlatmak gerekir ki Yöncülerin, özellikle ilk dönemleri (21 Aralık 1961- 23 Mayıs 1963), toplumsal içeriği yeterince ifade edilmeyen bir devletçi kalkınma anlayışına oturtulmuştur. Bu dönemde bir sonraki aşama sosyalizm olarak belirlenmişse de, Yöncülerin 1969'dan sonra *Devrim* dergisi ile birlikte belirgin bir biçimde ordu öncülüğünde Kemalist devrim öngörmeye başlayacakları da unutulmamalıdır. Öte yanda sosyalizme referans verdikleri dönemde de, Yöncülerin esas olarak Üçüncü Dünya'nın, sosyalizmi devletçi birtakım reformlar olarak algılayan uygulamalarına yakın oldukları söylenebilir. Bu anlamda Yöncülerin “sosyalist” kalkınma anlayışlarının, daha önceki bölümlerde ele aldığımız Hindistan, Mısır gibi ülkelerin o dönemlerde sosyalizan olarak görülen kalkınma yöntemlerine yakın olduğu da gözlemlenebilir.⁶²⁰ Çünkü Yöncülerde sosyalizme nasıl gidileceği, devletçiliğin toplumsal içerik itibarıyla neyi ifade ettiği, iktidarın hangi toplumsal güçlerin elinde olacağı, genellikle son derece belirsiz bir şekilde ortaya konmuştur. Yine Avcıoğlu'nun kalkınma anlayışını ifade ederken kullandığı kavramların çeşitliliği ve bir ölçüde karmaşası da bu belirsizliği arttırmaktadır.

Bu anlamda Yöncü sosyalizmi, TİP'in sosyalizm anlayışından ayrı bir yere koymak gerekmektedir. Yöncülüğün önderi olan Avcıoğlu'nun politik biyografisine kısaca bakmak da bunu destekleyecektir. Avcıoğlu, 1958'de CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosunda müdür yardımcısı olarak görev yapmış ve yine 1950'lerin sonlarında Forum dergisi çevresiyle yakın ilişkiler kurmuş bir aydındır. Bu açıdan Yöncülüğün gerçek anlamda sosyalizm ile ilgisi dönemin pek çok az gelişmiş ülkesinde “sosyalizan” olarak ifadelendirilecek reformlardan ibarettir.

TİP ise, gerçek anlamda sosyalizmden beslenen bir gelenekten gelmektedir. TİP'in kurucuları olan sendikacılar işçi hareketinin içerisinde deneyim kazanmış kişilerdir. Yine Şubat 1962'den sonra (Aybar'ın genel başkanlığı ve aydınların partiye katılma

⁶²⁰Daha önceki bölümde ele alındığı gibi Hindistan, Mısır gibi ülkelerin önderleri 1950'lerin sonunda ve 1960'larda gerçekleştirdikleri kalkınma reformlarını “sosyalizm” olarak adlandırmışlardır. Bu bakımdan Avcıoğlu'nun da kalkınma sorunuyla ilgili yazılarında sosyalizm ifadesini kullanması şaşırtıcı gelmemelidir. Diğer Üçüncü Dünya önderleri gibi Avcıoğlu da devletçi kalkınmanın kendisini sosyalizm ya da zaman zaman sosyalizme giden yol olarak algılamaktadır. Bu anlamda Yöncülerin sosyalizmi, öngördükleri devletçi reformların bir üst düzeyde geliştirilmesi olarak da gördükleri söylenebilir.

süreçlerinin başlangıcı ile) başlayan dönemde TİP'in ikinci kurucuları olarak kabul edilecek kişilerin pek çoğu komünist parti geleneğinden gelmektedirler.

TİP'in 1964 programında ortaya konulan kalkınma yolu, "kapitalist olmayan yol" olarak adlandırılmıştır. TİP'in "kapitalist olmayan yol" ifadesi aynı zamanda sosyalizme giden yolda bir geçiş dönemin belirtir. Geçiş döneminin temel özellikleri ise, devletin ekonomide kilit sektörleri elinde tuttuğu, planlama çerçevesinde özellikle ağır sanayinin kurulduğu bir "karma ekonomi" sistemidir. Bu uygulamalar Yön'ün öngördüğü "yeni devletçilik" politikası için de geçerlidir. Geçiş ekonomisinde, öngörülen tüm devletleştirme, millileştirme uygulamaları ve toprak reformlarının yanı sıra hala pek çok kapitalist unsur var olmaya devam edecektir. Öte yanda şüphesiz ki, bu geçiş döneminin en önemli hedefi sanayileşme olacaktır. Sanayileşme hedefinin önde gelen yapısı ve "karma ekonomi"nin kapitalist unsurları da göz önüne alındığında, bu anlamda Yön ve bir ölçüde TİP'in öngördükleri geçiş döneminin yapısalcı tezlerle yaklaştığı söylenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi Yapısalcı tezlerin önemi, Latin Amerika deneyiminden yola çıkarak 1950'lerde az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkiyi ortaya koymaları ve bunun çözümü olarak sanayileşme ve ithal ikamesini önermelerinden ileri gelir. Bu açıdan Yöncülerin ve TİP'in sanayileşmeyi ve özellikle de ağır sanayinin kurulmasını vurgulamalarının arkasında da bu tip bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Denebilir ki, ağır sanayinin kurulması ile az gelişmiş ülkenin hammadde ihracatına ve yatırım malları ithalatına dayanan bağımlı yapısı da ortadan kalkmaya başlayacak, bir başka ifadeyle ekonomik bağımsızlık sağlanacaktır.

TİP' e bakıldığında ise, sosyalizm ve kapitalizmin ortadan kaldırılması konusunda Yön'de mevcut olan belirsizlik ve karmaşa bir ölçüde aşılmıştır. TİP'in 1962 tüzüğünde şu madde bu açıdan açıklayıcı olacaktır:

" Ve insanın insan tarafından sömürülmesi sistemine son verip, Türkiye'yi, halkı artık Yurt işlerinde gerçekten söz ve karar sahibi olan ve kardeşçe dayanışarak, işbirliği ederek hürriyet ve eşitlik içinde her bakımdan insanca, dopdolu yaşayan, medeniyeti ve kültürü ileri tam bağımsız, insanlığın hizmetinde, barışçı, tam demokratik bir ülke haline gelmektir."⁶²¹

Yine TİP'in kalkınma düşüncesinin en kesin metni olarak ifade edilebilecek 1964 programında, kalkınma sorunundan önce iktidar sorunu çözümlenmektedir. Bu açıdan denebilir ki, TİP'te hem iktidara geliş yolu hem de iktidarda temsil edilecek sınıflar bir netliğe kavuşturulmuştur. TİP programında kalkınma sorunu ele alınırken bir sınıfsal analize gidilmiş ve kalkınma sürecinin önünde engel olan sınıfların büyük

⁶²¹Sargın, age, 1.cilt, 93.

toprak sahipleri, ithalatçı-ihracatçı tüccarlar, sanayiciler ve mali sermaye çevreleri olduğu da açık bir şekilde belirlenmiştir. Bununla birlikte TİP'in dayandığı toplumsal sınıflar da işçi sınıfı ve emekçi kitleler olarak öngörülmektedir. TİP'in işçi sınıfının artık bilinçlenmeye başladığına ve bu anlamda kalkınmanın (ve sosyalizmin) itici kuvveti olacağına ilişkin vurgusu oldukça belirgindir.⁶²² TİP işçi sınıfı ve diğer emekçi kitleler adına TİP parlamenter sistem içerisinde iktidar olduğunda, sosyalizme giden süreç başlamış olacak ve “kapitalist olmayan yol”dan sanayileşme yönünde adımlar atılacaktır.⁶²³

Öte yanda Boran'a göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığına kavuşan sömürge ve yarı-sömürge ülkeler için ortaya atılmış olan (Sovyetler Birliği tarafından) ‘milli demokratik devrim’ formülü, işçi sınıfı çok zayıf olan ya da hiç olmayan ülkeler için ileri sürülmüştür. Oysa Boran'a (ve TİP'lilere) göre Türkiye’de bir işçi sınıfı vardır. Bu sebeple bu formül Türkiye için geçerli değildir. Buradan yola çıkarak, TİP'in işçi sınıfı yeterince gelişmemiş olan Asya ve Afrika ülkelerine önerilmiş olan “kapitalist olmayan yol” terimini kullanmakla beraber, Sovyetler Birliği’nin öngördüğü aynı terimden farklı şeyler ifade etmek istedikleri de düşünülebilir. Yine hatırlatmak gerekir ki, Daha önce de belirtildiği gibi, 1960’ta Moskova’da toplanan Komünist ve İşçi Partiler Konferansı’da kabul edilen bu doktrine göre, Ulusal kurtuluş sürecinde, “geniş çaplı bir ulusal cephe” ilerici bir role sahiptir. Bu ittifak, ulusal burjuvazinin de dahil olduğu emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık için mücadele eden tüm unsurları içermelidir.⁶²⁴ Oysa TİP programında yapılan sınıfsal analiz göstermektedir ki TİP, sanayici ve mali çevreleri “hakim sınıflar” olarak ele almış ve işçi sınıfını (ve diğer emekçi kitleleri) toplumsal olarak dayandığı sınıflar olarak belirtmiştir.

Bu noktada, dünyada “kalkınma” sorunun yoğun bir şekilde tartışıldığı bu yıllarda, bu teorilerden etkilenmemiş sol akımın MDD hareketi olduğu söylenebilir.⁶²⁵ MDD

⁶²²TİP'in işçi sınıfının bilinçlenmeye başladığına ilişkin görüşleri için bkz. “ Sendikacılarımız Gerçeklere Dönmeli”, Sosyal Adalet, 16 Nisan 1963; Ahmet Top, “ Sendikacılığımız ve İşçi Hakları”, Sosyal Adalet, 13 Mayıs 1963; Mehmet Ali Aybar, “ İşçiler için Hazırlanan Kanunlar Yetersizdir.”, Sosyal Adalet, 9 Nisan 1963; “ Kanunlar Mecliste Görüşülürken Sendikacılar Ankarada”, Sosyal Adalet, 9 Nisan 1963; “ Patronun İşçilere Cevabı”, Sosyal Adalet, 21 Mayıs 1963; Türkkaya Ataöv, “ Türk ve Amerikan Sendikacılığını Ayıran Noktalar”, Sosyal Adalet, 18 Haziran 1964; TİP 1964 Programı.

⁶²³Boran, *age*, 252-256.

⁶²⁴ “ Statement of Conference of Representatives of Communist and Worker’s Parties”, *Pravda*, Moskova, 7 Aralık 1960, aktaran: Ismael, *age*, 24.

⁶²⁵ M. Asım Karaömerlioğlu, Osmanlı/Türkiye iktisadi tarihini Bağımlılık Kuramı ve Dünya Sistemi teorileri açısından incelediği makalesinde MDD için şöyle demektedir: Milli Demokratik Devrim

hareketinin kalkınma düşüncesi, aşamacı devrimci stratejisine içkin bir konumdadır. Bu bakımdan daha önceki bölümde görüldüğü gibi, Türkiye'nin az gelişmişliği ya da bir başka ifadeyle geri bıraktırılmışlığı MDD'ciler tarafından sık sık vurgulanmasına rağmen, onlara göre bunun çözümü, tek başına yatırımların arttırılması, sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ya da ağır sanayinin kurulması değildir. MDD hareketine göre, öncelikle Stalinci anlayışın gerektirdiği milli demokratik devrim gerçekleştirilecek, tüm "millici" sınıfların iktidarı kurulacak ve bu dönemde yapılması gereken ekonomik reformlar hayata geçirilecek ve ardından sosyalizme geçilecektir. Ancak ilginç bir şekilde, milli demokratik bir iktidarın –başta toprak reformu ve millileştirmeler gelmek üzere- yapacağı reformlar üzerine konuşan MDD'ciler, bu sorunu, Türkiye'nin kalkınması problemi çerçevesinde ifade etmezler. Tüm MDD'ci program, "millici sınıfların" iktidarının ilk birkaç ayında gerçekleştireceklerinin bir özeti gibidir. Bunların ötesinde sanayileşme ve kalkınma sorunları, sosyalizme geçecek olgunluğa erişecek bir Türkiye'nin gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenler üzerine MDD'ciler konuşmazlar. Başka bir şekilde söylenecek olursa, MDD'ciler bir kalkınma programı ortaya koymak yerine, ayrıntıları üzerine pek konuşmadıkları bir devrim (Milli Demokratik Devrim) programı ortaya koymaktadırlar. MDD'cilerin içeriğine fazla girmedikleri bu devrim öncelikleri açısından, Frank'ın ivedi devrim önermesini akla getirse bile, devrimin niteliği konusunda MDD'ciler Neo-Marksist akımdan çok farklı bir teorik yaklaşıma sahiptirler. Her şeyden önce Neo Marksistlerin tersine MDD'ciler için sosyalist devrim, demokratik devrimin gerçekleştirilmesinden sonra varılacak bir tarihsel aşamayı ifade etmektedir.

(MDD) hareketi emperyalizmin tahribatı, bağımlılığın derinleşmesi gibi birçok konuda benzeşse de Bağımlılık Kuramından çok farklı bir teorik konumlanış içindedir.” Kapitalizmin kendisinin bizzat az gelişmişlik yarattığı tezinden hareket eden Bağımlılık teorisyenlerinin aksine, Karaömerlioğlu'na göre MDD, Türkiye'yi “kapitalizmin gelişmediği, feodal bir formasyon” olarak kabul eder. (M. Asım Karaömerlioğlu, “ Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/ Türkiye Çalışmaları”, **Toplum ve Bilim**, sayı:91, Kış 2001-2002, 87.)

7. SONUÇ

1960’lar Türkiye solunun kalkınma düşüncesinin evrimini açıklamaya çalışan bu tezin genel değerlendirmesi, bir anlamda kalkınma teorileri açısından solun konumunu saptamaya çalıştığımız “6. Türkiye Solunun Kalkınma Düşüncesini Kalkınma Teorileri Açısından Tartışmak” başlıklı bölümde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bir sonuç değerlendirmesi anlamında orada yapılan değerlendirmelerin ötesinde söylenebilecekler aşağıdaki şekilde formüle edilebilir.

Adeta gelenekselleşmiş bir biçimde, az gelişmiş ülkelerde kalkınma düşüncesi, 1945 sonrasına ait bir olgu olarak kabul edilir. Ancak bu çalışmada kalkınma kavramının evrimini ele alırken, bu sorunun çok daha gerilere giderek açıklanmasının anlamlı olabileceği düşünüldü. Bu amaçla Sun Yat-Sen’den Gandhi ve Nehru’ya, oradan Mariategui’ye varıncaya kadar pek çok geri kalmış ülke aydınının, 1945 öncesinde ortaya koydukları ilerleme, gelişme ve kalkınma perspektifleri ortaya konuşmaya çalışıldı. Böylelikle 1960’lar solunun kalkınma düşüncesinin kaynaklarının çok daha iyi bir şekilde gözlemlenebildiğini düşünüyoruz. Öte yanda aynı konuda uluslararası komünist hareketin 1945 öncesinde ortaya arttığı tezlerin sergilenmesi de, 1960’lar solunun Marksist/komünist kökenli kesimlerinin bu alanda yaşadıkları evrimin (ya da dönüşümün) anlaşılabilmesine olanak vermektedir.

Kuşkusuz 1945 sonrası bu alanda dünya çapında tam bir kırılma yaşanacak ve Üçüncü Dünyacılık ve onun kalkınmacı perspektifleri Türkiye aydınları ve solcularını da şiddetle etkileyecektir. Öte yanda bir dünya sistemi olarak yükselen sosyalist sistem sayesinde, “sosyalizm” de artık güçlü bir kalkınma alternatifi olarak görülmeye başlanacaktır. Bu koşullarda pek çok Türkiyeli aydın, kalkınmacı bakış açılarını farklı türden sosyalizm anlayışları içine yerleştirmeye başlayacaklardır.

Solun Marksist/Komünist kökenli kesimlerinin 1945 sonrasında kalkınma düşüncesi açısından evrimini ele aldığımızda ise, geçmiş teorik mirasın ağırlığı nedeniyle çok daha yavaş bir dönüşümün yaşandığı gözlemlenmiştir. Örneğin kalkınma sorunu, 1946 yılında kurulan TKP gelenekli sosyalist partilerde – TSEKP ve TSP- henüz

tam anlamıyla ele alınmış bir konu değildir. Ne var ki 1954 yılında yine eski bir TKP'li olan Hikmet Kıvılcımlı önderliğinde kurulan Vatan Partisinin, bu anlamda gerçek bir kırılma noktasını ifade ettiği söylenebilir. VP Programında sanayileşme, bilinçli dış ticaret ve toprak reformu konularında söylenenlerde çok güçlü bir kalkınma vurgusu göze çarpmaktadır.

Konuyla ilgilenen hemen tüm gözlemcilerin de kabul ettiği üzere 1960'lar, sol tarih içinde başlı başına ele alınabilecek özgün bir dönemi ifade eder. Kanımca 1960'lar solunun bu özgünlüğü, diğer özellikler yanında hiç şüphe yok ki, kalkınmacı bakış açısının şiddetinden de kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın girişinde de belirtildiği gibi, 1960-1971 dönemi, solun kalkınmacı bakış açısının tüm çeşitliliğinin ve onun tüm entelektüel ve politik kaynaklarının en iyi bir şekilde gözlenebileceği bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce bu dönem önce bu dönem solunun temel unsurlarının, özellikle de Yön ve TİP'in bu yaklaşık on yıllık sürede yaşadıkları dönüşümler, söz konusu yılların bu açıdan zenginliğini daha da arttırmaktadır. Gerçekten de 1961-1964 yıllarının Yöncülüğü ile onun 1969-1971 yıllarında kendisini gösteren Devrim dergisi versiyonu arasında, Yöncülüğün tek bir başlık altında ele alınmasına olanak vermeyecek kadar önemli farklılıklar vardır. Aynı şey, TİP'in kuruluş ve gelişme dönemleri (1961-1964 ve 1964-1967) ve 1968'den itibaren içine girdiği kriz dönemi ile ilgili olarak da söylenebilir. O nedenle de bu tarihsel dönemlendirmelere çalışmamızda önem verilmeye çalışılmıştır.

1960'ların Yön dergisinin, Kemalistler, komünistler, sosyal demokratlar gibi çok farklı politik konumlardan aydınların kalkınma sorununu yoğun bir şekilde tartıştıkları çok önemli bir entelektüel kaynak olarak görülmesi gerekir. Öte yanda TİP'in programında ortaya koyduğu belirlemeler, meclisteki bütçe görüşmelerinde iktidar partisinin kalkınma politikasına getirdiği eleştiriler ve genel olarak da ülkenin bulunduğu gerikalmışlık durumu üzerine ileri sürdüğü görüşler, Türkiye'nin 1960'lardaki az gelişmişliğinin bir bilançosunu çizer niteliktedir. Son olarak, Stalinci komünist gelenekten beslenen MDD'cilerin, Yön ve TİP ile kıyaslandığında kalkınma konusunda fazla malzeme sunmadıkları görülmüştür. Yine Yön, TİP ve MDD'nin kalkınma anlayışları bir bütün olarak değerlendirildiğinde görülmüştür ki, bu akımların sosyalizm anlayışları, onların kalkınma perspektiflerini de etkilemiştir. Bu anlamda Yöncü sosyalizmin muğlaklığını bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır.

Öte yanda TİP ve MDD’de uzun vadede olsa anti-kapitalist bir perspektifin mevcudiyeti de yine bu noktada belirtilmelidir. Bu çalışmada da, politik ve ideolojik esin kaynakları, üç akımın kalkınma görüşlerinin daha açık bir şekilde ortaya konmasında en önemli araçlardan biri olmuştur.

Kuşkusuz, 1960’larda kalkınma sorunu, az gelişmiş ülkelerin gündeminde olduğu ölçüde ve hatta belki onlardan da çok, ABD ve Sovyetler Birliği’nin gündemindedir. Bu anlamda Türkiye solunun kalkınma yaklaşımını, dünya dinamiklerden bağımsız ele almak mümkün değildir. O anlamda çıkış bildirisinde Türkiye’nin dış ilişkilerinden ya da uluslararası dünyadaki yerinden neredeyse tek kelime söz etmeyen Yön’ün birkaç yıl içinde bağımsızlık konusunu gündeminin en önemli maddelerinden biri yapması, TİP’in anti-emperyalizmi programatik bir kavrayış haline getirmesi, MDD hareketinin bu alanda diğerlerinden çok daha keskin bir ajitasyon ve propaganda çalışmasına önem vermesi, dış dünyada olan bitenlerin solu ne ölçüde etkilediğini açık bir şekilde göstermektedir.

Öte yanda bu dönem, aynı zamanda dünyada da kalkınma üzerine teorilerin en yoğun şekilde üretildiği yılları ifade ettiği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu çalışmada, - bir önceki bölümde yer alan değerlendirme çerçevesinde- Türkiye Solunun kalkınma düşüncesinin, kalkınmacılık alanındaki tüm bu teorik birikime göre nerede durduğu ve bu birikimden ne derece etkilendiği konusu üzerinde de durulmaya çalışılmıştır.

Son olarak, bu tezin akla getirmesi muhtemel bir soru ile sözümüzü bağlayalım: Türkiye solunun kalkınma düşüncesi 1970’lerde nasıl bir evrim yaşamıştır? Ya da 1960’ların kalkınma anlayışları, bir sonraki on yılın soluna nasıl aktarılmıştır? Hiç kuşku yok ki, 1974 sonrasında hızla kitleselleşen solun bu konuya yaklaşımı başka bir çalışmanın konusu olmalıdır. Solun 1970’lerdeki çok parçalı yapısı göz önüne alındığında bu çalışma, elbette önemli zorlukları da içerecektir. Ancak öte yanda 1960’lardan pek çok açıdan farklı bu dönem solunun kalkınmacı yaklaşımları üzerine yapılacak çalışmalar, bizim bu çalışmamızın vardığı sonuçların yargılanması anlamına da gelebilecektir.

KAYNAKÇA

- Agwani, S. **Communism in the Arab East**. Bombay: Asian Publishing House, 1969.
- Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. çev. Yavuz Alogan, 6. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- Ağaoğlu, Ahmet. **Serbest Fırka Hatıraları**. İstanbul: Baha Yayınları, 1969.
- Akyaz, Doğan. **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**. İstanbul: İletişim, 2006.
- Alatlı, Ertuğrul. **Belgeleriyle 9 Mart 1971 "Anti-Parlamentarist Baasçı Darbe Girişimi"**. İstanbul: Alfa, 2002.
- Angotti, Thomas, "The Contributions of José Carlos Mariategui to Revolutionary Theory", **Latin American Perspectives**. vol. 13, s. 12, (1986).
- Arar, İsmail (der.). **Hükümet Programları 1920 - 1965**. İstanbul: Burçak, 1968.
- Aren, Sadun. **TİP Olayı (1961-1971)**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- _____. "Hangi Yol?" **Sosyal Adalet**, s. 12. (14 Haziran 1963)
- _____. "Meselelerimizin Asıl Çözüm Yolu", **Sosyal Adalet**, s.9, (14 Mayıs 1963).
- _____. "Kalkınma, Demokrasi ve Türkiye İşçi Partisi", **Sosyal Adalet**, s.7. (Ekim 1964).
- _____. "İktisadi Gelişme ve Sosyalizm", **Emek**, s. 23. (16 Mart 1970).
- Arndt, Heinz Wolfgang. **Economic Development: The History of An Idea**. London: The University of Chicago Press, 1987.
- _____. "Economic Development: A Semantic History", **Economic Development and Cultural Change**, April 1982.
- Atılğan, Gökhan. **Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön- Devrim Hareketi**. İstanbul: Tüstav, 2002.
- Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.
- _____. **Devrim ve Demokrasi Üzerine**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1980.

- _____. “Prof. Myrdal ve Kalkınma Meselesi”, (okuyucu mektubu). **Forum**. s. 44, (15 Ocak 1956): 19.
- _____. “Orta Doğu’da İktisadi Kalkınma”. **Forum**. s. 119. (Mart 1959).
- _____. “Kalkınıyor muyuz?”. **Forum**. s. 122. (15 Nisan 1959).
- _____. “Kemer Sıkalım...”. **Yön**. s. 1. (20 Aralık 1961): 3.
- _____. “Kalkınma Programı 1- Arayış”. **Yön**. s. 12. (7 Mart 1962): 9.
- _____. “Kalkınma Programı 2- A’dan Z’ye Kadar Reform”. **Yön**. (14 Mart 1962)
- _____. “Rejimin Güçlükleri”. **Yön**. s. 19. (25 Nisan 1962): 3.
- _____. “Yapıcı Milliyetçilik”. **Yön**. s. 4. (10 Ocak 1962): 3.
- _____. “Türkiye için Neden Sosyalizmden Başka Çıkar Yol Yok?”. **Yön**. 24. (30 Mayıs 1962): 3.
- _____. “Kalkınma Programı- Devletçilik”. **Yön**. s. 26. (13 Haziran 1962): 7.
- _____. “Hükümet Programı”. **Yön**. s. 29. (4 Temmuz 1962): 3.
- _____. “Sosyalist Gerçekçilik”. **Yön**. s. 39. (12 Eylül 1962) : 20.
- _____. “Bildiri”. **Yön**. s. 1. (20 Aralık 1961): 13.
- _____. “Olup Bitene Şaşmamak Lazım”. **Yön**. s. 35. (15 Ağustos 1962).
- _____. “Plan Konusundaki Gerçek”. **Yön**. s. 38. (5 Eylül 1962): 3.
- _____. “Rejimin Güçlükleri”. **Yön**. s. 19. (25 Nisan 1962): 3.
- _____. “Eski ve Yeni Türkiye”. **Yön**. s. 42. (3 Ekim 1962): 3.
- _____. “Niçin Sosyalizm?”. **Yön**. s. 7. (31 Ocak 1962) : 3.
- _____. “Cepheler Belirliyor”. **Yön**. s. 44. (17 Ekim 1962): 3.
- _____. “Türkiye İşçi Partisi’ne Dair”. **Yön**. s. 50. (28 Kasım 1962): 3.
- _____. “Kalkınma Çağı”. **Yön**. s. 81. (16 Ekim 1964):3.
- _____. “Kapitalist Gelişmeler”. **Yön**. s. 88. (4 Aralık 1964): 3.
- _____. “Kalkınmaya Götüren Yol”, **Yön**. s. 95.(22 Ocak 1965): 5.
- _____. “Muhalefet Asıl Şimdi Başlıyor”. **Yön**. s. 99. (19 Şubat 1965):3.
- _____. “Türk Milliyetçilerine Sesleniş”. **Yön**. s. 110 (7 Mayıs 1965): 8.

_____. “Kalkınma Açısından Düzen Değişikliği”, **Devrim**, s. 21. (10 Mart 1965): 8.

Aybar, Mehmet Ali. **Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm**. İstanbul: Gerçek Yayınevi 1968.

_____. **TİP Tarihi**. İstanbul: BDS Yayınları, 1988.

_____. “Hürriyet ve Demokrasimizin Temeli Anayasa”, **Sosyal Adalet**. s.11 (28 Mayıs 1963)

Aydinoğlu, Ergun. **Türkiye Solu (1960-1980)**. İstanbul: Versus, 2007.

_____. **Sol Hakkında Her Şey Mi?**. İstanbul: Versus, 2008.

Aydemir, Şevket Süreyya. **İnkılab ve Kadro: İnkılabın İdeolojisi**. 4. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.

_____. “İş Kanunu Yeni Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir”. **Kadro**. 30 (1935): 6.

_____. “Programlı Devletçilik”. **Kadro**. s. 34 (1935): 8.

Ayres, Clarence Edwin. **The Theory of Economic Progress: A Study of Fundamentals of Economic Development and Cultural Change**. New York: Schocken Books, 1962.

Baran, Paul. **The Political Economy of Growth**. New York: Monthly Review Press, 1957.

Baraner, Reşat, Fuat. “Anti-Emperyalist ve Anti-Feodal Mücadele Toplumumuzun Tüm Olarak Menfaatlerini Temsil Eder”. **Türk Solu**, s. 15. (27 Şubat 1968).

Başar, Ahmet Hamdi, **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, 2. bs. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi, 1981.

Bektaş, Halil. “For the Successful Struggle for Peace, National Independence and Democracy We must Resolutely Turn Towards the Workers and Peasants”, çev. Harold W. Glidden, **Middle East Journal**, s.2. (1953).

Bella, Ben. “Cezayir”, **Az gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**, der. Fethi Naci. İstanbul Gerçek Yayınları, 1966.

Belli, Mihri. **Yazılar (1965-1970)**. Ankara: Sol Yayınları, 1970.

Bhole, L.M., **Essays on Gandhian Socio- Economic Thought**, Delhi: Shilpa Pub. 2000.

Blomström M., Hettne B. **Development Theory in Transition**. London: Zed Books, 1984.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2005)**, 11. bs. Ankara: İmge, 2007.

- _____. **Türkiye’de Devletçilik**. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1974.
- Boran, Behice. **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1970.
- _____. “Kestirme Yol Yoktur”, **Sosyal Adalet**, s.11, (28 Mayıs 1963).
- _____. “Halk Yararına Olan Demokrasi Bütün Güçlükleri Çözecektir”, **Sosyal Adalet** s. 13, (11 Haziran 1963)
- _____. “Kalkınma ve Gericilik Üstüne” **Sosyal Adalet**, s.7. (Ekim 1964).
- _____. “Demokrasi Anlayışında Gelişmeler ve Devrimcilik” **Sosyal Adalet**, s.19 (1964).
- Bottomore, Tom. “Introduction” **Finance Capital :A Study of the Latest Phase of Capitalist Development**. New York: Routledge&Kegan Paul, 1981.
- Bukharin, Nikolay. **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, çev. Uğur Selçuk Akalın. 2. bs. İstanbul: Bağlam, 2005.
- Burke, Peter. **Bilginin Toplumsal Tarihi**, çev. Mete Tunçay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Bury, John Bagnell, **The Idea of Progress: An Inquiry into Its Origin and Growth**. London: MacMillan, 1920.
- Callaghan, John. “ Storm Over Asia: Comintern Colonial Policy in the Third Period”. **In Search of Revolution International Communist Parties in the Third Period**. ed.Matthew Worley. London: I.B. Tauris, 2004.
- Cardoso, F.H. “ The Originality of a Copy: CEPAL and Idea of Development”, **CEPAL Review**, 1977.
- Carlisle, Donald, S. “ The Changing Soviet Perception of the Development Process in the Afro-Asian World”, **Midwest Journal of Political Science**, vol.8, no.4, (November 1964).
- Carr, Edward Hallett. **Bolşevik Devrimi**, c.1. çev. Orhan Suda. 3. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Cem, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1970.
- Chao, Chien-Min, Lee Yeau- Tarn, “ Transition in a Party-State System”, **The Chinese Communist Party in Reform**, ed. Kjeld Erik Brodsgaard, Zheng Yongnian. NewYork: Routledge, 2006.
- Chatterjee, Partha, **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**, çev. Sami Oğuz. İstanbul: İletişim, 1996.
- Choy, Lee Khoon. **Pioneers of Modern China**. London: World Scientific Publishing, 2005.

- Cypher, James M., Dietz, James L., **The Process of Economic Development**, 3.bs. NewYork: Routledge, 2009.
- Claudin, Fernando. **Komintern'den Kominform'a**, c.1. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Belge Yayınları, 1990.
- Comte, Auguste. **Pozitif Felsefe Kursları**. çev. Erkan Ataçay. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2001.
- Condorcet, **İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi bir Tablo Taslağı**, 2 cilt, çev. Oğuz Peltek. Ankara: MEB Yayınları, 1945.
- Çayan, Mahir. **Bütün Yazılar**. İstanbul: Atılım Yayınları, 1992.
- Dasgupta, Ajit, K., **Gandhi's Economic Thought**. NewYork: Routledge, 1996.
- Davis, H. B. **İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun**, çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Belge Yayınları, 1994.
- Deutscher, Isaac. **Troçki: Silahlı Sosyalist**. çev. Rasih Güran. İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1970.
- _____. **The Unfinished Revolution Russia: 1917-1967**. NewYork: Oxford University Press, 1967.
- Devrim**, “Devrim Bildirisi”, s.1 (21 Ekim 1969).
- _____. ”Türkiye Nasıl Kalkınabilir?”, s. 48 (15 Eylül 1970).
- Dobb, Maurice. **1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi**. çev. Metin Aktan. İstanbul: Özdemir Yay., 1968.
- Ekinci, Tarık, Ziya. “Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınma Yolu”, **Sosyal Adalet**. s.14. (18 Haziran 1963).
- Engels, Friedrich. “On Social Relations in Russia”, **Marx, Engels, Lenin: The Non-Capitalist Road to Socialism**. Moscow: Novosti Press Agency Publishing House, 1976.
- Erder, Necat ve diğ. **Planlı Kalkınma Serüveni: 1960'larda Türkiye'de Planlama Deneyimi (Panel)**, İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Estava, Gustavo, “Development”, **Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power** ed. Wolfgang Sachs, London: Zed Books, 1992.
- Fabre, Simone Goyard. “Aydınlanma”, çev. Emel Ergun. **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**. Ed. Phillippe Raynaud, Stéphane Rials. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Frank, Andre Gunder. **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**, 2. bs. NewYork and London: Monthly Review Press, 1969

- Gandhi, M.K. **Hind Swaraj**. Ahmedabad: Navajivan, 1946.
- Geary, Dick, “Ondokuzuncu ve Erken Yirminci Yüzyılda Devrimci Gelenek”, **Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991**, ed. David Parker, çev. Kemal İnal. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.
- Goldman, Lucien. **Aydınlanma Felsefesi**, çev: Emre Arslan. Ankara: Doruk Yayınları, 1999.
- Gonzalez, Mike, “ José Carlos Mariategui: Latin American’s Forgotten Marxist, **International Socialism**, s. 115, (July 2007).
- Government of India Planning Commission**, “ Second Five Year Plan” (1956-1961), <http://planningcommission.nic.in/plans/planrel/fiveyr/> (25.01.2009)
- _____. “ Third Five Year Plan” (1961- 1966)
<http://planningcommission.nic.in/plans/planrel/fiveyr/3rd/3pintro.htm> (25.01.2009)
- Gülalp, Haldun, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**. Ankara: Yurt Yayınları, 1983.
- Harris, Nigel, **The Mandate of Heaven- Mao and Marx in China**. London: 1978.
- Heilbroner, Robert L. **İktisat Düşünürleri**. çev. Ali Tartanoğlu. Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- Hilav, Selahattin. “Az gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol”, **Sosyal Adalet**, s.4.(9 Nisan 1963).
- Hilferding, Rudolf. **Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development**. New York: Routledge&Kegan Paul, 1981.
- Hirschman, Albert, O. **Latin American Issues: Essays and Comments**. NewYork: Twentieth Century Fund, 1961.
- Hobsbawm, Eric. **Industry and Empire: Economic History of Britain Since 1750**, Harmondsworth: Penguin, 1969.
- _____. **The Age of Revolution**. New York: Vintage Books, 1996.
- _____. **The Age of Extremes**. NewYork: Vintage Books, 1994.
- Illich, Ivan, “ Needs”, **Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power**. ed. Wolfgang Sachs, London: Zed Books, 1992.
- İnönü, İsmet, “ Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro**, s. 22, (1933).
- “Kadro” (başyazı), **Kadro**, s. 1, (1 Ocak 1932).
- Kansu, Günal. **Planlı Yıllar**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- Karaömerlioğlu, Asım M. “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/ Türkiye Çalışmaları”, **Toplum ve Bilim**, sayı:91, Kış 2001-2002

Kepenek, Yakup, Yentürk Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, 18. bs. İstanbul: Remzi, 2005.

Keyder, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. 12. bs., İstanbul: İletişim, 2007.

_____. “The Political Economy of Turkish Democracy”, **New Left Review**, sayı: 115, 1979.

_____. **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**. İstanbul: Metis, 1993.

Kıvılcımlı, Hikmet. **İkinci Kuvayi Milliyeciliğimiz**. İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965.

_____. **27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi**. İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

“Komintern Taktikleri Üzerine Tezler” **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal- Belgeler**. İstanbul: Maya Yayınları, 1997.

“Komünist Enternasyonal’in Manifestosu”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler**. İstanbul: Maya Yayınları, 1997.

Koselleck, Reinhart, **İlerleme**. çev. Mustafa Özdemir. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2007.

Kurmuş, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**. İstanbul: Bilim Yayınları, 1976.

Küçük, Yalçın. **Planlama, Kalkınma ve Türkiye**. İstanbul: Bilim Yayınları, 1975.

Lange, Oscar. **Kalkınma Yöntemleri**. Ankara: Sosyal Adalet Yayınları, 1965.

Laqueur, Walter, Z. **Communism and Nationalism in the Middle East**. NewYork: Praeger, 1956.

Larrain, Jorge. **The Theories of Development: Capitalism, Colonialism, and Dependency**. Cambridge: Blackwell, 1989.

Lefebvre, George. **The French Revolution**. çev. Elizabeth Moss. Evanson. NewYork: Routledge, 2005.

Lenin, V. I. **Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği**. Ankara: Sol Yayınları, 2007.

_____. **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, çev. Erdoğan Başar. Ankara: Sol Yayınları, 1965.

_____. **Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi**, çev. Şerif Hulusi. İstanbul: Payel, 1971.

“Lenin’in Açılış Konuşması”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal- Belgeler**, c.1-2. İstanbul: Maya Yayınları, 1997.

- “Lenin’in Ulusal Sorun ve Sömürgeler Komisyonu Adına Yaptığı Konuşma”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal- Belgeler**. İstanbul: Maya Yayınları, 1997.
- Lewin, Moshe. **Sovyet Yüzyılı**. çev. Renan Akman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Lewis, Arthur. **The Theory of Economic Growth**. Homewood: Richard Irwin, 1955.
- Leys, Colin. **The Rise & Fall of Development Theory**. London: James Currey, 1996.
- Linton, Marisa, “Ideas of the Future in the French Revolution”, **Enlightenment and Revolution: Essays in Honour of Norman Hampson**. ed. Malcolm Krook, William Doyle, Alan Forrest. Hampshire: Ashgate Publishing, 2004.
- Löwy, Michael. **Latin Amerika Marksizmi**, İstanbul: Belge Yayınları, 1998.
- _____. **The Politics of Combined and Uneven Development**. London: Verso, 1981.
- Luxemburg, Rosa. **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**. çev. Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- Ma, Shu-Yun. “Third World Studies, Development Studies and Post-Communist Studies: Definitions, Distance and Dynamism”, **Third World Quarterly**, vol.19, s.3, (September 1998).
- Mandel, Ernest. **Marksist Ekonomi El Kitabı**. çev. Orhan Suda, 3. bs. İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008.
- Mariategui, José, Carlos, **Seven Interpretives Essays on Peruvian Reality**. Texas University Press, 1971.
- _____. Mariategui, José, Carlos, “Anti- Imperialist Viewpoint”, www.marxists.org/archive/mariateg/works/1929/, (18.01.2009).
- Marx, Karl, **Ekonomi Politğin Eleştirisi’ne Katkı**. çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları, 1970.
- _____. **Kapital**, c.1. çev: Alaattin Bilgi. İstanbul: Sol Yayınları, 2006.
- _____. Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**. çev. Muzaffer Erdost. 7. bs. İstanbul: Sol Yayınları, 2008.
- _____. “Revolution in China and Europe”. **Karl Marx on Colonialism and Modernization**. ed. Shlome Avineri. NewYork: Anchor Books, 1969.
- _____. “To The Editorial Board of the “Otechestvenniye Zapiski”, **Marx , Engels, Lenin : The Non- Capitalist Road to Socialism**. Moscow: Novosti Pres Agency Publishing House, 1976.

- McClelland, S. **A History of Western Political Thought**. London: Routledge, 1996.
- McMichael, Phillip, **Development and Social Change**. California: Pine Forge Press, 2000.
- Naci, Fethi. “ Mısır”, **Az gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**. der. Fethi Naci. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1966.
- _____. “Az gelişmiş Ülkelerde Askeri Darbeler ve Demokrasi”, **Sosyal Adalet**. s. 18 .(16 Temmuz 1963).
- Nehru, Jawaharlal, **Sosyal Devrimler, Ulusal Savaşlar**. çev. Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant, 1970.
- Nove, Alec. **Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı**. çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları, 1991.
- Özdemir, Hikmet. **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- Phillips, Leslie, Wolf. “Why Third World: Origin, Definition and Usage”, **Third World Quarterly**, vol.9, no.4., (1987)
- Polanyi, Karl. **Büyük Dönüşüm**. 5. bs. çev. Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Pollard, Sidney. **The Idea of Progress, History and Society**. Harmondsworth: Penguin, 1968.
- Pons, Alain, “İlerleme”, çev. İsmail Yerguz. **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**. ed. Phillippe Raynaud, Stéphane Rials. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Rosenstein-Rodan. “ The International Development of Economically Bacward Areas”, **International Affairs**, 20 April 1944.
- Rostow, W. W. **The Stages of Economic Growth: A Non- Communist Manifesto**.Cambridge University Press, 1960.
- Rousseau, Jean Jacques, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**. çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yayınları, 1995.
- Rousseau, Jean Jacques. **Toplumsal Mukavele**. çev. Cenap Karakaya. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2005.
- Salman, Turhan. **TİP Parlamentoda, 5 cilt**. İstanbul: Tüstav Yayınlar.
- Sargın, Nihat. **TİP’li Yıllar, (1961-1971)**. 2 cilt, İstanbul: Felis, 2001
- Sbert, Jose Maria, “ Progress”, **Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power**. ed. Wolfgang Sachs, London: Zed Books, 1992.
- Selçuk, İlhan. “ Özel Teşebbüs Devletçiliği”, **Yön**. s.98, (12 Şubat 1965):5.

- Sencer, Muzaffer. **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temeleri**. İstanbul: May Yayınları, 1974.
- Shinn Jr., William T., “ National Democratic State: A Communist Program for Less-Developed Areas” **World Politics**, vol.15, no.3, (April 1963).
- Slovo, J. “ A Critical Appraisal of the Non- Capitalist Path and the National Democratic State in Africa” **Marxism Today** (1974).
- Sosyal Adalet**, “Demokrasi Kurtuldu mu?”, s.4. (9 Nisan 1963).
- _____. “Durum ve Çıkar Yol”, s. 2, (26 Mart 1963).
- _____. “Toprak Reformu Siyasi Bir İştir” – Rene Dumont ile Röportaj, **Sosyal Adalet** s.5. (16 Nisan 1963).
- _____. “Aşağıdan Yukarıya Doğru” (Mehmet Ali Aybar ile Röportaj), **Sosyal Adalet**, s.1. (19 Mart 1963).
- _____. “Köklü Reformlar Yapılmadıkça...”, **Sosyal Adalet**. s.7. (30 Nisan 1963).
- “ Sosyalist Akımlara ve Bern Konferansı’na İlişkin Tutum Hakkında Karar”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal- Belgeler**. İstanbul: Maya Yayınları, 1997.
- Soysal, Mümtaz. “İktisadi Kamu Teşebbüsleri ve Plan...”, **Yön**, s.40, 19 Eylül 1962.
- Spector, Ivor, **The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958**. Seattle: University of Washington Press, 1959.
- Spencer, Herbert. **İlk Prensipler**. c.2. çev. Selmin Evrim. İstanbul, Milli Eğitim Yay. 1947.
- Sing, Akash, Rimina Bohaptra, **Reading Hegel**. Melbourne: Re Press, 2008.
- Şenses, Fikret. **Kalkınma İktisadı**. İstanbul: İletişim, 1996.
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**. İstanbul: İmge, 2001.
- _____. “ Az gelişmiş Memleketlerde Genel Oy”, **Yön**, s.5. 17 Ocak 1962.
- _____. “ Avcıoğlu: Teorisiz Bir Devrimci”, **Emek**. s.8 (11 Ağustos 1969).
- Toprak, Zafer. **Türkiye’de ‘Milli İktisat’ (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Tökin, İsmail, Hüsrev, “ Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi”, **Kadro**, s. 10, (1933).
- Tör, Vedat Nedim, “ Sanayileşme Davası”, **Kadro**, s. 24, (1933).
- Troçki, Leon. **Sürekli Devrim - Sonuçlar – Olasılıklar**. çev. A. Muhittin. İstanbul: Köz Yayınları, 1976.

Truman's Inaugural Address, 20 January, 1949

http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/50yr_archive/inagural20jan1949.htm
(21.01.2009)

Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar- II (1925-1936)**. İstanbul: BDS Yayınları, 1992.

“ Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Programı”, (1946), **İlke Dergisi**, c.2. s.7. (Temmuz 1974).

“Türkiye İşçi Partisi Programı” (1961).

“Türkiye İşçi Partisi Programı” (1964), **İlke Dergisi**, c.2. s.7. (Temmuz 1974)

Tütengil, Cavit Orhan. **Az Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme İktisadı Konularındaki Türkçe Kitaplar ve Yazılar Bibliyografyası**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1971.

“ Ulusal Sorun ve Sömürgeler Hakkında Tezler ve Ekler”, **Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal- Belgeler**. İstanbul: Maya Yayınları, 1997.

Ünsal, Artun. **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002).

“Vatan Partisi Programı” (1954), **İlke Dergisi**, c.2. s.7. (Temmuz 1974)

Yaşasın Emekçiler Yaşasın Türkiye – Türkiye İşçi Partisi 10 Ekim 1965 Millet Vekili Seçimi Radyo Konuşmaları. Ankara: Sosyal Adalet Yayınları, 1965.

Yat-Sen, Sun. **The International Development of China**. New York: G.P. Putnam’s Sons, 1922.

Yat-Sen, Sun. “ The Three Principles of the People”. **Decolonization: Perspectives From Now and Then**. ed. Prasenjit Duara. New York: Routledge, 2004.

Yön, “Kadro ve Yön”, s.29, (1962.)

_____. “ Bildiri”, s. 1, (20 Aralık 1961)

_____. “Türk Milliyetçilerine Sesleniş”, s. 110, (7 Mayıs 1965).

Wells, Audrey. **The Political Thought of Sun Yat- Sen: Development and Impact**. New York: Palgrave, 2001.

Willis, Katie. **Theories and Practices of Development**. NewYork: Routledge, 2005.

Woddis, Jack. “ Gana”, **Az gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**. der. Fethi Naci, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1966.

Wolf, Eric. **Europe and the People Without History**, Berkeley University of California, 1982.

Ek 1- KALKINMA BİBLİYOGRAFYASI (1957-1971)⁶²⁶

1. D.C. Stone, İktisadi Gelişme Programlarının Yürütülmesi İçin Milli Teşkilatlanma, çev. M. Soysal, Ankara, 1957.
2. R. König, Geri Kalmış Denilen Alanların Sosyolojisine Giriş, çev. B. Akarsu, İstanbul, 1958.
3. Az Gelişmiş Ülkeler, Sosyal ve Ekonomik Kalkınma, çev. ve düzenleyen: S. Birkan, İstanbul, 1959.
4. E. Batumlu, İktisaden Az Gelişmiş Memleketlerin Kalkınmasında Sanayileşmenin Rolü, Ehemmiyeti ve Tesirleri, (İ.Ü. İktisat Fakültesi'ne verilen doktora tezi), 1960.
5. M. Selik, Az Gelişmiş Memleketlerin Kalkınması ile İlgisi Bakımından Yabancı Sermaye ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Meselesi, (İ.Ü. İktisat Fakültesi'ne verilen doktora tezi), 1960.
6. T. Bulutay, Başlıca İktisadi Büyüme Nazariyeleri, Ankara, 1961.
7. İ. Türk, İktisadi Kalkınmanın Finansmanında Vergi Politikası, Ankara, 1961.
8. İ. Giritli, Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1962.
9. N. Alptürk, İktisaden Geri Kalmış Memleketlerin Süratle Kalkındırılması ve Bir Müşterek Dünya Pazarı, Ankara, 1962.
10. O. Türkay, Türkiye'de Büfus Artışı ve İktisadi Gelişme, Ankara, 1962. (doktora tezi)
11. B. Tuncer, MilletlerArası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meseleleri, Ankara, 1963.
12. V. F. Savaş, Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, Eskişehir, 1963. (doktora tezi)
13. İktisadi Gelişme Analizleri ve Projeksiyonları, çev. E. Öney, Ankara, 1963.

⁶²⁶ Bu listenin hazırlanmasında Cavit Orhan Tütengil, **Az gelişmiş ülkeler ve gelişme iktisadi konularındaki Türkçe kitaplar ve yazılar bibliyografyası** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1971) kitabından ve Yön dergisi kitap tanıtım köşelerinden yararlanılmıştır.

14. Yeter Derecede Gelişmemiş Ülkelerin İktisadi Kalkınmaları ile İlgili Tedbirler, Ankara, 1964. (“ Birleşmiş Milletler Uzmanlar Kurulu Raporu”, çev. N. Serin)
15. R. Nurkse, Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü, çev. Ş. Adalı, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1964.
16. İ. Uçkun, Az Gelişmiş Memleketler Probleminin Bazı Veçheleri ve Türkiye, Ankara, 1964.
17. R. J. Alexander, İktisadi Kalkınmanın Esasları, çev. A. T. Payaslıoğlu, Ankara, 1964.
18. Ekonomik Gelişme İçinde İstihdam Hedefleri, “Milletlerarası Çalışma Bürosu”, çev. C. Talas, Ankara, 1964.
19. O.N. Koçtürk, Beslenme, Hayvancılık, Savunma Gücü ve İktisadi Kalkınma Arasındaki Münasebetler, Ankara, 1964.
20. M. Duverger, Politikaya Giriş, çev. S. Tiryakioğlu, İstanbul, 1964.
21. J. Strachey, Büyük Uyanış ve Demokrasinin Üstünlüğü, İstanbul, 1964.
22. O. N. Koçtürk, Türkiye’nin ve Dünyanın Beslenme ile İlgili Meseleleri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1964.
23. S.M. Lipset, Siyasi İnsan, çev. Mete Tunçay, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1964.
24. O. Lange, Kalkınma Yöntemleri, Sosyal Adalet Yayınları, Ankara, 1964
25. Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm, der. Fethi Naci, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1965.
26. M. Dobb, Az Gelişmiş Ülkelerde İktisadi Kalkınma, çev. Mehmet Selik, Sosyal Adalet Yayınları, Ankara, 1965.
27. H. Topuzoğlu, Kongo Kurtuluş Savaşı, Ataç Kitabevi, İstanbul, 1965.
28. G. Ardant, Kalkınma Halindeki Memleketlerde Tam İstihdam Nasıl Temin Edilebilir, çev. D. Erman, İstanbul, 1965.
29. Ekonomik Kalkınma İçin Programlama Teknikleri: Özellikle Asya ve Uzak Doğu Ülkeleri Yönünden, çev. B. Tuncer, Ankara, 1965.
30. M. Duverger, Diktatörlük Üstüne, çev. B. Tanör, Dönem Yayınevi, İstanbul, 1965.
31. A. B. Ulam, Bitmemiş Devrim: Marksizm ve Komünizmin Etki Kaynakları Üstüne Bir Deneme, çev. E. Güçbilmez, Ankara, 1965.
32. N. Berkes, 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?, Yön, İstanbul, 1965.

33. H. Deschamps, Sömürgeciliğin Sonu, çev. J. ve F. Orsan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965.
34. R. Emerson, Sömürgelerin Uluslaşması, Asya ve Afrika Halklarının Ortaya Çıkışları, çev. T. Ataöv, Ankara, 1965.
35. C. Bettelheim, Sosyalist Planlama, çev. Kenan Somer, Evren Yayınları, 1965
36. H. D. Malawya, Sovyetler Birliği ile Az gelişmiş Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliği, çev. Selahattin Hilav, Gerçek Yayınları, 1965.
37. Yves Lacoste, Az gelişmiş Ülkeler, çev. Yaşar Gürbüz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965
38. V. Lenin, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm, çev. Erdoğan Başar, Sol Yayınları, 1965
39. K. Marx, Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri: Asya Üretim Tarzı, Antik Çağ, Feodalite, çev. Mihri Belli, Sol Yay., 1965
40. Pierre Jalée, Yoksul Ülkeler Nasıl Sömürülüyor?, çev. Selahattin Hilav, Yön Yayınları, 1965
41. Münir Cerid, Petrol Emperyalizmi, Sol Yayınları, 1965
42. B. Davidson, Afrika'da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri, çev. A. Tokatlı, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1965
43. F. Fanon , Dünyanın Lanetlileri, çev. A. Uzunisa, İstanbul, 1965
44. P. Johnson, Yağma Edilen Kıta: Latin Amerika, çev. A. Angın, Yenilik Basımevi, 1965
45. F. Naci, Emperyalizm Nedir?, Gerçek Yay. İstanbul, 1965
46. M. Harbi, C.R. Rodriguez, H.R. Vien, Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizm ve Köylüler, çev. A. Tokatlı, Gerçek Yay., İstanbul, 1965
47. M. Oka, L. Perceval, Japon Kalkınması ve Türkiye (İdris Küçükömer'in Önsözü ile), çev. Fethi Naci, Gerçek Yay., 1965.
48. C. Bettelheim, Küba İktisadı, çev. Şerif Hulusi, Ataç Kitabevi, 1966
49. K. Nkrumah, Emperyalizmin Son Aşaması Yeni Sömürgecilik, çev. A. Sarıca, Gerçek Yayınları, 1966.
50. O. N. Koçtürk, Türkiye'nin Kalkınması, Çalışanların Beslenmesi, Tarımsal ve Hayvansal Produktivite Arasındaki İlişkiler, Ankara, 1966.
51. K. Görtan, Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadi Kalkınma ile İlgisi, İstanbul, 1966.
52. W.W. Rostow, İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, Ankara, 1966.

53. O. N. Koçtürk, Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi, Toplum Yayınları, Ankara, 1966.
54. O. N. Koçtürk, Beslenme ve Yeni Sömürgecilik, İstanbul, 1966.
55. K. Marx, F. Engels, Sömürgecilik Üzerine, çev. Selahattin Hilav, Gerçek Yayınları, 1966
56. C. Bettelheim, J. Charriere, Çin’de Sosyalizmin Kuruluşu (Çin Planlaması), çev. Kenan Somer, İzlem Yayınları, 1966
57. Yves Lacoste, Sınıf Açısından Az Gelişmişlik, çev. Sevil Avcıoğlu, Yön Yayınları, 1966
58. Fethi Naci, Az Gelişmiş Ülkelerde Askeri Darbeler ve Demokrasi, der. Fethi Naci, Gerçek Yayınları, 1966
59. M. Godelier, Asya Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara göre Toplamların Evrimleri, çev. A. Tokatlı, Sosyal Yayınlar, 1966
60. Besim Üstünel, Kalkınmanın Neresindeyiz, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1966
61. Mehmet Ali Aybar, Türkiye’yi Adalet Partisi Kalkındıramaz, İstanbul Matbaası, 1966
62. O. Guitard, Üçüncü Dünya (Sömürgelerin Uyanışı), çev. A. Angın, Kitapçılık Ticaret, 1966
63. H. Özgen, Kalkınma ve Sosyalizm, Mars Matbaası, Ankara, 1966
64. Cavit Orhan Tütengil, Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1966
65. S.F. Ülgener, Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İstanbul, 1966.
66. S. Divitçioğlu, Asya Tipi Üretim Kavramı Üzerine Yeni Görüşler, Elif Yay., İstanbul, 1966.
67. İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar, der. M. Berk, F. Görün, S. İlkin, Ankara, 1966.
68. T. Dereli, Gelişmiş Ülkeler Karşısında Gelişmemişlerin Sanayileşmesi, İstanbul, 1966.
69. G. Kazgan, Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme, İstanbul, 1966.
70. İ. Küçükömer, Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine, İstanbul, 1966.
71. M. Hiç, Büyüme Teorileri ve Az Gelişmiş Ekonomiler, İstanbul, 1967.
72. O. N. Koçtürk, Türkiye’nin Kalkınmasında Tarım ve Sanayi, İstanbul, 1967.

73. S. Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, İstanbul, 1967.
74. Mao Çe-Tung, Emperyalizmle Mücadele, çev. Güneş Tözeren, Sol Yayınları, 1967
75. N. Ekin, İşgücü ve Ekonomik Gelişme, İstanbul, 1968.
76. M. Yuluğ, Az Gelişmiş Ülkelerde Tarımın Vergilendirilmesi, Ankara, 1968.
77. D. Ceyhun, Yağma Edilen Türkiye, İstanbul, 1968.
78. S.S. Goodman, Dış Ticaret ve Gelişme Hakkında Denemeler, çev. A. S. Akat, İstanbul, 1968.
79. M. Dobb, 1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi, çev. Metin Aktan, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1968
80. Mehmet Ali Aybar, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm 1945-1967, der. Kemal Sülker, Turhan Tükel, Gerçek Yayınları, 1968
81. Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Tekin Yayınevi, 1968.
82. Behice Boran, Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Gün Yayınları, 1968
83. N. Mumcu, Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme, İstanbul, 1969.
84. S. Özkol, Geri Bıraktırılmış Türkiye (Emperyalizmin Sömürdüğü Ülkelerde Kalkınma Sorunu), Ant Yayınları, İstanbul, 1969
85. M. Sencer, Osmanlı Toplu Yapısı: Devrim Stratejisi Açısından, İstanbul, 1969.
86. T. Z. Tunaya, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1969.
87. Y. Etinger ve O. Melikyan, İttifaksızlar Dünyası, Ankara, 1969.
88. G. Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul, 1969.
89. G. Ohlin, Nüfus Kontrolü ve Ekonomik Kalkınma, Ankara, 1969.
90. O.N. Koçtürk, Sessiz Savaş, İstanbul, 1969.
91. Memduh Aytür, Kalkınma Yarışı ve Türkiye, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970
92. İ. Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, 1970
93. Y. Ülken, Yirminci Yüzyılda Dünya Ekonomisi: Günümüzün İktisadi Meseleleri ve Başlıca Tahlil Aletleri, İstanbul, 1970.
94. T. Çavdar, Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu, İstanbul, 1970.
95. S. Özkol, Emperyalizm, Tekelci Kapital ve Türkiye, İstanbul, 1970.
96. C. L. Boltz, Teknoloji ve İktisadi Gelişme, çev. T. Dereli, İstanbul, 1970.
97. C. O. Tütengil, Az Gelişmenin Sosyolojisi, İstanbul, 1970.
98. A. Demir, Çağdaş Teknolojik Gelişmeler, Ankara, 1970.
99. H. Topuz, Kara Afrika, İstanbul, 1971.

- 100.N. Serin, Kalkınma ve Dış Ticaret: Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden, Ankara, 1971.
101. N. Ekin, Gelişen Ülkelerde ve Türkiye’de İşsizlik, İstanbul, 1971.
102. E. Manisalıoğlu, Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, İstanbul, 1971.

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında İstanbul’da doğdu. 2002 yılında Pendik Lisesi (Yabancı Dil Ağırlıklı Lise)’nden mezun oldu. Aynı yıl Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü’ne girdi ve 2007 yılında mezun oldu. Şu anda Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisansına devam etmektedir.